ISTORIE CONTEMPORANĂ

„Robert D. Kaplan înțelege ca nimeni altul România contemporană" – Dennis Deletant

ROBERT D. KAPLAN

ÎN UMBRA EUROPEI

Două războaie reci și trei decenii de călătorie prin România și dincolo de ea

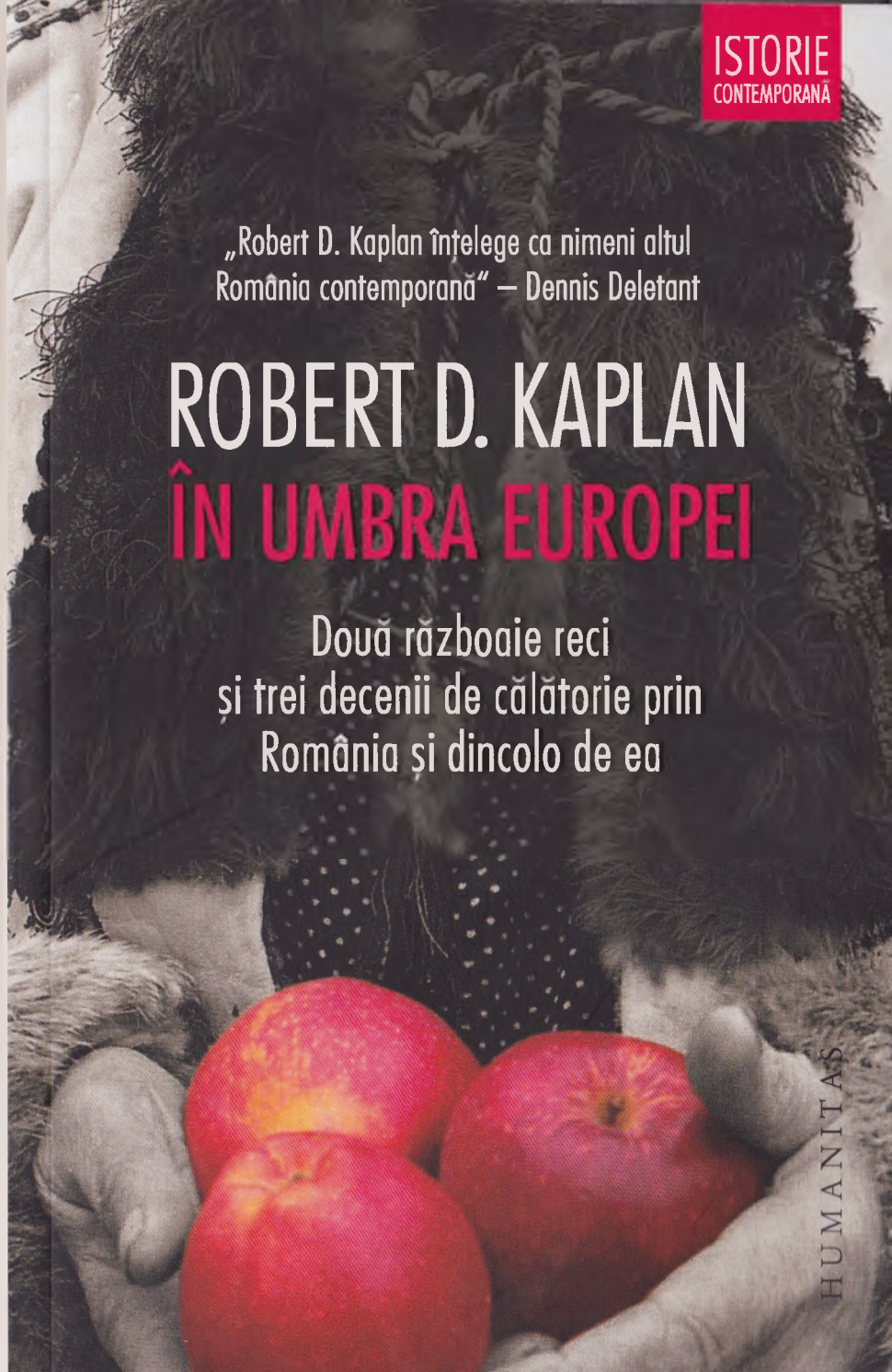

HUMANITAS

ISTORIE
CONTEMPORANĂ

Robert D. Kaplan (n. 1952) este unul dintre cei mai importanți analiști de politică externă americani și un specialist de renume în istoria Războiului Rece. Revista *Foreign Policy* l-a inclus de două ori în „Top 100 Global Thinkers", iar *The New York Times* l-a nominalizat printre cei mai influenți analiști ai epocii de după cel de-al Doilea Război Mondial, alături de Francis Fukuyama, Paul Kennedy și Samuel Huntington.

În ultimii treizeci de ani a scris articole pentru *The Atlantic, The New York Times, The Washington Post, Financial Times, The Wall Street Journal* și *The Los Angeles Times*. În calitate de corespondent de presă, a călătorit în peste 100 de țări și a locuit vreme îndelungată în Israel, Portugalia și Grecia. Ca urmare a numeroaselor sale vizite în estul și sud-estul Europei, a devenit un fin cunoscător al Balcanilor, fiind unul dintre primii autori americani care au prevăzut izbucnirea unui război în regiune. Între volumele sale de analiză geopolitică și de călătorii se numără: *Asia's Cauldron: The South China Sea and the End of a Stable Pacific*; *The Revenge of Geography. What the Map Tells Us About Coming Conflicts and the Battle Against Fate* (*Răzbunarea geografiei. Ce ne spun hărțile despre viitoarele conflicte și lupta împotriva destinului,* 2013); *Monsoon: The Indian Ocean and the Future of American Power*; *Balkan Ghosts: A Journey Through History* (*Fantomele Balcanilor. O călătorie în istorie,* 2007) și *Eastward to Tartary: Travels in the Balkans, the Middle East, and the Caucasus* (*La Răsărit, spre Tartaria. Călătorii în Balcani, Orientul Mijlociu și Caucaz,* 2002).

Robert D. Kaplan este în prezent *senior fellow* la Center for a New American Security; a lucrat ca analist geopolitic pentru agenția Stratfor, a fost profesor invitat la United States Naval Academy și membru al Departamentului Apărării al Statelor Unite. A consiliat mai mulți președinți, seretari de stat și miniștri ai apărării americani.

ROBERT D. KAPLAN
ÎN UMBRA EUROPEI

Două războaie reci și trei decenii de călătorie prin România și dincolo de ea

Traducere din engleză
de Constantin Ardeleanu
și Oana Celia Gheorghiu

HUMANITAS
BUCUREȘTI

Seria „Istorie contemporană“ este coordonată de
Cristian Vasile și Vladimir Tismăneanu

Redactor: Anca Lăcătuș
Coperta: Angela Rotaru
Corector: Cristina Jelescu
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu
DTP: Andreea Dobreci, Dan Dulgheru

Tipărit la Monitorul Oficial R.A.

Robert D. Kaplan
In Europe's Shadow
Copyright © 2016 by Robert D. Kaplan.
By arrangement with the author.
All rights reserved.
Copyright hărți © 2016 by David Lindroth Inc.

© HUMANITAS, 2016, pentru prezenta versiune românească

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
Kaplan, Robert D.
În umbra Europei: două războaie reci și trei decenii de călătorie
prin România și dincolo de ea / Robert D. Kaplan;
trad.: Constantin Ardeleanu, Oana Celia Gheorghiu. –
București: Humanitas, 2016
Conține bibliografie
Index
ISBN 978-973-50-5148-8
I. Ardeleanu, Constantin (trad.)
II. Gheorghiu, Oana Celia (trad.)
94(498)

EDITURA HUMANITAS
Piața Presei Libere 1, 013701 București, România
tel. 021/408 83 50, fax 021/408 83 51
www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro
Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro
Comenzi telefonice: 0372 743 382; 0723 684 194

CUPRINS

Hărți 10

Prolog – Camera lui Nabokov 25

I. București, 1981 37

II. București, 2013 65

III. Bizanțul latin 95

IV. Stepa Bărăganului 128

V. Marele cimitir evreiesc 175

VI. Culoarul Pontic 210

VII. Dincolo de Carpați 246

VIII. Bastionul Pescarului 288

Mulțumiri 311

Bibliografie selectivă 315

Creditele ilustrațiilor 327

Indice 329

Lui Joy de Menil

Cine-a zâmbit vreodată, gândind la trecut sau viitor?
Fernando Pessoa, 1926

Adevărata experiență înseamnă să-ți reduci legăturile cu realitatea și să intensifici analiza acelor legături.
Fernando Pessoa, 1935

CEHOSLOVACIA
POLONIA
URSS
(1922 - 1991)
UNGARIA
BASARABIA
Iaşi
TRANSILVANIA
ROMÂNIA
Bucureşti
CADRILATER
IUGOSLAVIA
BULGARIA
MAREA NEAGRĂ
Sofia
Burgas
TURCIA
GRECIA
ROMÂNIA
Schimbări de frontiere
GRANIŢE 1945

PROLOG

Camera lui Nabokov

BIBLIOTECA MEA ESTE ACUM O POVARĂ. CUPRINDE însemnările pe care mi-e teamă să nu le pierd înainte de a le folosi. Astfel, trebuie să aștern pe hârtie cele ce urmează. Apoi pot să mă debarasez de bibliotecă și să continui să mă despart de toate posesiunile lumești – cea mai mare umilință a bătrâneții.

O carte înseamnă libertate; prea multe cărți sunt un obstacol în calea cunoașterii lumii. Nu mai poți vedea limpede când ai în minte un citat pentru orice priveliște care ți se dezvăluie ochilor.

Cărțile cu coperte cartonate sunt pentru firile sedentare. Am destul de puține, și încă și mai puține ediții princeps. Nimic care să impresioneze un bibliofil. Biblioteca mea constă în principal în ediții broșate roase, pline de însemnări făcute de-a lungul anilor. Dar pentru mine fiecare carte este prețioasă. Un buget mic te face să apreciezi cartea și să cumpănești cu mare grijă ce cumperi. N-am avut o slujbă *full-time* până la vârsta de cincizeci și trei de ani, apoi am avut mai multe la rând, uneori concomitent. Astfel că, la maturitate, am început să adun tot mai multe cărți, însă fiecare în parte însemna tot mai puțin pentru mine. Cu adevărat importante sunt volumele pe care le-am cumpărat cu decenii în urmă. Nu poți să le uiți așa cum nu poți să uiți niște prieteni vechi cu care ai pierdut legătura, cu toate defectele lor.

Asemenea amintirilor vechi peste care se suprapun unele noi, obiectele dragi mie au ajuns la fundul teancurilor. Icoana pe care mi-a dăruit-o un artist român și care pe vremuri ocupa un loc privilegiat este acum înghesuită între o carte despre Balcani și o statuie cambodgiană, în spatele căreia se află o reproducere cumpărată de la un muzeu din Lahore cu aproape o viață în urmă. Trebuie să mă despart de toate astea. Feriți-vă de vanitatea de a colecționa!

Dar e greu. O carte bună pe noptieră luminează până și cea mai mizeră cameră de hotel. Sir Ronald Storrs, guvernatorul britanic al Ciprului, nota, după ce mulțimea îi incendiase biblioteca, în 1931, că „până și obiectele considerate de obicei neînsufletite, asupra cărora ai cugetat adesea și îndelung, pot fi asemenea unor ființe iubite de care nimic nu te poate despărți. Pot să închid ochii și să simt încă fiecare carte la locul ei..." Acest citat este dintr-una din puținele ediții princeps pe care le dețin.[1]

Cartea este cel mai senzual obiect neînsufletit. Am în mână o ediție broșată Hutchinson din 1977 a cărții lui C.R. Boxer, *The Portuguese Seaborne Empire, 1415–1825* (*Imperiul maritim portughez, 1415–1825*) – prima ediție a fost publicată în 1969 –, o lucrare de referință pentru cei îndrăgostiți de istoria portugheză. Privesc coperta: în partea de sus, scrisul elegant pe un fundal negru, iar jos, o caravelă plutind pe o mare agitată de un turcoaz viu, în spatele căreia se vede o hartă; această ediție broșată are textura unui vas medieval.

De zeci de ani încep fiecare nou proiect cumpărând o carte frumoasă pe acea temă: ediții ilustrate din Alan Moorehead, *The White Nile* (*Nilul Alb*, 1960) și *The Blue Nile* (*Nilul Albastru*, 1962), pentru o carte despre Cornul Africii; ediția Oxford University Press/Karachi din Olaf Caroe, *The Pathans* (*Paștu-*

1. Sir Ronald Storrs, *Orientations*, Ivor Nicholson & Watson, London, 1937, p. 609.

nii, 1958), pentru un volum despre Afganistan; un răsfăț rar – o ediție princeps din John Reed, *The War in Eastern Europe* (*Războiul din Europa de Est*, 1916), pentru o lucrare despre Balcani; o altă desfătare – ediția Charles E. Luriat Company din Basil Lubbock, *The Opium Clippers* (*Cliperele opiului*, 1933), pentru o carte despre Oceanul Indian, și tot așa. Cărțile pe care le păstrăm timp de mulți ani nu sunt doar depozitarele unor amintiri (lucru evident); ele pun în lumină adevăratele noastre valori. Volumele pe care le deținem pot spune despre noi cu totul altceva decât suntem tentați să credem.

Să nu subestimăm însă amintirile oferite de cărți. O carte poate invoca locul unde a fost citită mai bine decât o fotografie veche. *Casa Buddenbrook* mă trimite imediat la Praga începutului iernii anului 1981, când Războiul Rece afundase orașul într-o liniște apăsătoare, iar străzile goale făceau ca statuile și garguiele să pară și mai înspăimântătoare. Îmi amintesc că mă întorceam de la o întrevedere cu un demnitar al guvernului comunist, urmărit până la hotel de un agent de poliție, iar în cameră am citit despre căsuța cu miros de cafea de pe coasta Mecklenburgului, unde Antonia Buddenbrook se îndrăgostește de un tânăr student medicinist, o idilă ce moare la sfârșitul verii din cauza obligațiilor de familie. Exemplarul meu din *Părinți și copii*, pe care l-am citit în două zile ploioase în vara anului 1973 pe când mă aflam singur într-o cabană, îmi aduce aminte de o pădure românească de stejar, brad și fag. Mesajul misterios și modern al lui Turgheniev integrat într-o idilă pastorală despre Rusia secolului al XIX-lea m-a făcut să mă simt atunci, în România, mai degrabă solitar decât singur.

Tinerii sunt binecuvântați cu capacitatea de a trăi în prezent; cei aflați la vârsta a doua sau mai bătrâni, măcinați de griji, sunt disperați să-l recupereze. Cărțile sunt un act de rezistență nu doar față de ispitele epocii electronice, ci și față de propriile noastre probleme și vanități. Rostul lor nu este

să aibă *succes*, ci *să te facă să trăiești în prezent*, să te întorci la acele lungi momente – ore nesfârșite, de fapt – când te adâncești în povestea lui Turgheniev. Turgheniev m-a dus înăuntrul unei inimi de gheață exact când aceasta e topită de pasiune; așa am înțeles pentru prima dată că, în pofida abstracțiilor ei, ideologia coboară până la adâncimi shakespeariene.

Ca și discurile învechite, cărțile vechi sunt pitorești și încântătoare la început, dar cu trecerea anilor ajung să arate ca niște vechituri uitate într-un pod. Paginile mucegăite și îngălbenite nu-și mai au rostul în epoca cristalelor lichide. Îmi tot spun că trebuie să scap de cărți. Să le păstrez doar pe cele care contează cu adevărat. Să-mi micșorez biblioteca. S-o reduc la esențe.

VLADIMIR NABOKOV ARE O SCURTĂ NUVELĂ, INTITULATĂ *Cloud, Castle, Lake* (*Norul, castelul și lacul*), în care protagonistul încearcă cu disperare să scape de un grup de turiști zgomotoși – să evadeze dintr-o lume, de fapt, cumplit de conformistă. Ajunge la un han. „La etaj era o cameră pentru călători. «O închiriez pentru tot restul vieții»", îi spune hangiului. Era o cameră „dintre cele mai obișnuite", „dar de la fereastră se vedea clar lacul, cu norul și castelul său, într-o perfectă și neclintită stare de fericire". Eroul înțelege „într-o clipă binecuvântată [...] că în această cămăruță cu o asemenea priveliște, frumoasă până la lacrimi, viața sa va putea fi așa cum își dorise mereu".[1] Mai avea nevoie doar de „câteva lucruri", inclusiv de câteva cărți, pentru a umple acea cameră.

Care ar fi cărțile – două duzini cel mult, cât să umple un raft – pe care le-aș lua într-o astfel de cameră, știind că acolo îmi voi petrece tot restul vieții? Fiecare dintre ele ar trebui să aibă o semnificație specială; să mă fi schimbat, să-mi fi

1. Vladimir Nabokov, „Cloud, Castle, Lake", *Atlantic Monthly*, iunie 1941.

influențat viața într-un mod esențial, nu întru totul în bine, căci viața este adesea complicată și neplăcută.

Știu ce cărți aș alege. Mai jos este povestea uneia dintre ele.

IAU DE PE RAFT UN VOLUM PONOSIT, *THE GOVERNMENTS of Communist East Europe* (*Guvernele din Europa de Est comunistă*), de H. Gordon Skilling, ediția broșată din 1971; lucrarea a fost publicată în ediție princeps în anul 1966. O răsfoiesc cu drag. Titlul este sec, academic, la fel ca și coperta: gri, cu un titlu maro și fără nici o ilustrație. Nu e aici nimic valoros estetic sau literar. Acest volum, spre deosebire de cel despre imperiul portughez, nu este frumos. Dar este printre cărțile pe care le-aș lua în camera imaginară a lui Nabokov.

Mă plimbam pe strada King George din Ierusalim pe la sfârșitul verii anului 1981. Soarele strălucea nemilos și insuportabil. Eram obosit și transpirat și mă durea puțin capul; rătăceam fără țintă, când am observat un anticariat într-un cartier oarecum paralel, în apropiere de Hotelul Regele David. Era o prăvălie mică și prăfuită, cu rafturi metalice gri, unde nu aveai loc să te așezi, iar cărțile erau în dezordine. Ca și acea plimbare, viața mea n-avea pe atunci nici o direcție clară.

În câteva săptămâni urma să mă liberez din armata israeliană și nu știam ce voi face apoi. Aveam douăzeci și nouă de ani. Nu aveam o diplomă care să mă ajute să mă angajez în presă. Lucrasem ca ziarist liber-profesionist în unele regiuni ale lumii arabe și în Israel, citisem și călătorisem mult, dar nu publicasem mare lucru. Mă aflam în Israel de câțiva ani și eram fascinat nu doar de țară în sine, ci și de „Țara Sfântă", cu mozaicul său de religii. Făcusem o pasiune pentru sinagogi, dar și pentru mânăstirile grecești din deșertul iudeu și pentru monumentele medievale musulmane. Scrisesem sub numele meu, dar și al altora, câteva cărți ilustrate

pe teme de arheologie și creștinism ortodox, care fuseseră publicate de edituri israeliene, fără să circule însă prea mult. Pe scurt, aveam puține perspective de a găsi o slujbă. În plus, mă simțeam sufocat de viața din Ierusalim și doream să călătoresc din nou.

Faptul că am luat atunci de pe raft *Guvernele din Europa de Est comunistă* nu era întâmplător, chiar dacă locul în care am găsit-o era cu totul aleator. Autorul, H. Gordon Skilling, era un cunoscut specialist canadian în problemele Europei de Est în perioada Războiului Rece, profesor la Universitatea din Toronto, de unde și sprijinea diverși disidenți anticomuniști. Avea un interes special pentru Cehoslovacia de atunci și a scris despre istoria acestui stat în secolul XX.[1] Pe atunci toate astea îmi erau complet necunoscute. Pentru mine, Skilling era doar un nume pe un volum ieftin. M-am uitat totuși prin carte, căci îmi trezise o amintire.

În vara anului 1971 am călătorit câteva zile cu trenul prin Iugoslavia. Inspirat de acea scurtă vizită, la absolvirea facultății, în vara anului 1973, am făcut un voiaj de trei luni prin Europa comunistă. Am început cu Germania de Est, am continuat cu Polonia și Cehoslovacia, iar apoi m-am îndreptat spre sud-est, spre Ungaria, România și Bulgaria. Am stat la hoteluri ieftine și în casele oamenilor întâlniți pe drum. Ne aflam la apogeul Războiului Rece, când toate aceste țări erau amalgamate în mass-media occidentală sub eticheta de „state-satelit" ale Uniunii Sovietice. Însă, de îndată ce am ajuns în Varșovia din Berlinul de Est, am observat diferențe semnificative între cele două țări și între regimurile lor. Dacă Germania de Est era o închisoare bine ferecată, Polonia respira o atmosferă mult mai liberală. Iar dacă Ungaria, asemenea Poloniei, era plină de tineri sociabili – de care mi-a fost ușor să mă apropii –, România învecinată era mult mai

1. Marci Shore, *The Taste of Ashes: The Afterlife of Totalitarianism in Eastern Europe*, Crown, New York, 2013, p. 106.

săracă și mai inaccesibilă unui turist occidental. Acolo nu m-am împrietenit cu nimeni. În fine, mai era și Bulgaria, unde, la sat, parcă părăsisem Europa cu totul, ajungând în ceea ce mi se părea a fi Orientul Mijlociu.

N-a ieșit nimic din acea călătorie din anul 1973. Tentativele de a publica articole în calitate de corespondent de presă au eșuat din cauza nepriceperii mele ca scriitor și poate a interesului insuficient față de o regiune de unde în acea vreme veneau atât de puține știri. Întors în Statele Unite, m-am angajat la un ziar și am economisit bani pentru a-mi relua călătoriile, de data asta prin lumea arabă; am ajuns în Israel fără nici un scop precis. Eram îngrozit că-mi irosesc viața.

Rezemat de rafturile metalice din anticariatul prăfuit, am început să citesc din cartea lui Skilling. La pagina cinci mi-a trezit interesul faptul că atitudinea de conciliere a Marii Britanii și a Franței față de Germania hitleristă în anii '30 afectase reputația Occidentului în Europa de Est chiar înaintea celui de-al Doilea Război Mondial, când multă vreme comuniștii au fost considerați principalii adversari ai naziștilor. Astfel, pierderea Europei de Est în favoarea lui Stalin își avea originile în 1938, în pactul de la München dintre Chamberlain și Hitler. La pagina șapte am înțeles că tocmai lipsa de unitate a statelor est-europene ușurase ocuparea lor de către Uniunea Sovietică și perpetuase dominația acesteia în regiune. Observasem și eu această lipsă de unitate cu opt ani în urmă. Am cumpărat cartea, prea obosit ca să-mi continui lectura în anticariat, și am luat-o în mansarda mea, aflată în cartierul Musrara din Ierusalim, în apropierea orașului vechi.

În următoarele zile, Skilling mi-a dezvăluit o lume cu conflicte naționale intense, cu mari probleme politice interne, cu regiuni geografice clar conturate, care-i separau pe locuitori și care erau ușor de ocupat de către o putere străină, fie aceasta Austria habsburgică în secolele anterioare sau

Uniunea Sovietică în veacul al XX-lea. „Câmpia Dunării a fost o cale de acces pentru popoarele migratoare și armatele invadatoare. [...] Numeroasele naționalități formează un mozaic etnic la fel de divers ca geografia regiunii. [...] Deși slavii erau de origine asiatică, înrudirea culturală nu s-a transformat niciodată în unitate politică: disputele între slavi și cele dintre slavi și ne-slavi au decurs din diversitatea confesională și din experiențele de ocupație diferite." Transcriu însemnările făcute pe spatele a ce era atunci deja o carte necartonată veche de un deceniu. „Religia n-a dus niciodată la unitate, deoarece bisericile ortodoxe erau autocefale; în plus, mai exista și falia dintre catolici și protestanți." Mai era apoi și schisma dintre catolici și ortodocși, plecând de la cea dintre Roma și Bizanț. Cuvântul „ortodox" din cartea lui Skilling m-a trimis automat la mânăstirile grecești vizitate adesea în mijlocul deșertului iudeu: lăcașuri strălucitoare, cu miros de tămâie, pline de icoane și fresce în tempera, înconjurate de un peisaj pârjolit, de culoarea zincului.

Democrația, continuă Skilling, a prins rădăcini slabe în aceste țări în perioada interbelică, al Doilea Război Mondial a creat numeroși învingători și învinși în rândul etniilor din Europa de Est, iar din 1945 istoria practic s-a oprit în loc. Marea majoritate a românilor și albanezilor erau țărani – astfel că prezentarea lui Skilling explica parțial șocul meu despre cât de diferite erau România și Ungaria în anul 1973. Am privit minute în șir harta etnică de la pagina 13, atât de diferită de hărțile din perioada Războiului Rece cu care eram vag familiarizat.

Asemenea celor mai prețioase intuiții, ideea unui proiect se naște într-o fracțiune de secundă. Deși era izolat diplomatic de țările Pactului de la Varșovia, Israelul întreținea relații diplomatice cu România comunistă și, ceea ce era și mai important pentru mine, avea o cursă aeriană directă către București. Chiar a doua zi după ce m-am liberat din armată

am decis că voi pleca spre România și voi călători prin Europa de Est.

Strânsesem ceva bani scriind în numele altora. De data asta, mi-am spus, nu voi mai irosi ocazia. Mă voi folosi de această călătorie, cu cartea lui Skilling pe post de ghid, pentru a vinde articole și a începe o carieră. În 1981, Europa de Est (și în special Balcanii) era o zonă complet neinteresantă din punct de vedere jurnalistic. Descrierea făcută de Skilling „Peninsulei Balcanice accidentate și muntoase", care reprezenta una dintre cele trei subregiuni ale Europei comuniste (celelalte două fiind Câmpia de Nord Europeană și Câmpia Dunării), scotea în evidență zona, dar mai ales un cuvânt absent de decenii bune din titlurile de presă. „Balcanii" erau în acel moment opusul Israelului și al Orientului Mijlociu, unde zeci de jurnaliști urmăreau aceeași poveste și participau la aceleași conferințe de presă: exista aici o regiune despre care aproape nimeni nu vorbea, o zonă la fel de interesantă istoric și cultural. Sugestia lui Skilling de la sfârșitul cărții, cum că toate aceste state își păstraseră „identitatea" în pofida asimilării de către imperiul sovietic – fiecare practicând un tip individual de comunism, conform cu propria cultură și experiență istorică –, avea să fie o temă importantă a articolelor mele. Diferențele, la fel de mult ca asemănările, ne fac oameni.[1]

AM ÎNCEPUT SĂ CAUT ÎN PRESĂ DETALII DESPRE EUROPA de Est și în special despre Balcani și am cercetat arhiva ziarelor microfilmate de la Biblioteca Centrului de Informare al Statelor Unite din Ierusalimul de Vest. Un model s-a conturat rapid. Câteva mari organizații de presă aveau corespondenți la Varșovia sau Viena și, la sfârșitul anilor '70 și începutul anilor '80, acești jurnaliști călătoreau cam

1. H. Gordon Skilling, *The Governments of Communist East Europe*, Thomas Y. Crowell, New York, 1971, pp. 11 și 234.

o dată pe an prin sudul Europei comuniste și scriau un articol despre Iugoslavia, altul despre România și așa mai departe. Am găsit câteva texte despre cum moneda românească era atât de slabă, încât oamenii foloseau țigări Kent pentru a face troc. Faptul era interesant, dar m-am săturat să tot citesc aceeași poveste. Cu siguranță că se petreceau și alte lucruri în acea țară.

În cele din urmă, mi-a atras atenția o informație din josul unei pagini a ziarului *Jerusalem Post*. Corespondența era trimisă de la Belgrad, capitala Iugoslaviei. Textul spunea că Uniunea Sovietică redusese subvenția la energia furnizată statelor din Europa de Est, fapt ce provoca întreruperi periodice în alimentarea cu electricitate din întreaga regiune. Pe-atunci nu puteam ști că acest lucru marca începutul unui deceniu de declin economic, care avea să ducă în cele din urmă la izbucnirea nemulțumirilor populației față de regimurile comuniste. În octombrie 1981 am citit o altă corespondență de la Belgrad, într-un colț de gazetă, despre tulburările provocate de etnicii albanezi din provincia Kosovo, din sudul Iugoslaviei. Până să părăsesc Israelul strânsesem o mulțime de asemenea decupaje din presă.

La data liberării, după ce mi-am predat uniforma și echipamentul la Bakum, centrul de pregătire militară din afara Tel Avivului, am făcut cererea obișnuită de a călători în străinătate, acum necesară, căci deveneam incorporabil ca rezervist. Fata în uniformă m-a întrebat unde doream să merg. I-am spus că în România. A fost puțin surprinsă. România era membră a Pactului de la Varșovia și avea legături strânse cu Organizația pentru Eliberarea Palestinei și cu țările arabe radicale. „Nu mulți israelieni călătoresc acolo", a remarcat. „De ce vreți să mergeți? Și la începutul iernii?" I-am răspuns că vreau să vizitez mănăstirile creștin-ortodoxe, despre care scrisesem în cărțile mele. „Sunați la Ministerul de Externe de la Ierusalim pentru adresa și numărul

de telefon de la Ambasada Israelului în România, în caz că aveți probleme de securitate când ajungeți acolo", mi-a spus fata pe un ton inexpresiv, în timp ce-mi elibera permisul de călătorie. Apoi a adăugat că permisul era valabil doar pentru România și că nu aveam acceptul armatei să vizitez alte țări ale Europei de Est, unde Israelul nu avea ambasade. Am acceptat condițiile, știind că, oricum, nu le voi respecta. Oricât de neînsemnat ar fi fost delictul, am știut în acel moment că s-ar putea să nu mai revin în Israel.

Urcând într-un avion El Al cu destinația București în dimineața următoare, mi-am pus cu grijă pașaportul israelian la fundul genții. La sosire, aveam să arunc biletul de întoarcere și să folosesc pașaportul american pentru a obține vize de intrare în celelalte țări comuniste de la ambasadele lor din capitala României. Cartea lui Skilling îmi dăduse o menire, o direcție – un destin. Să citești înseamnă să afli despre contextul istoric în care ai crescut. Punându-mă în contact cu Europa Războiului Rece în următorii nouă ani, Skilling, mai mult decât oricine altcineva, m-a făcut să conștientizez pe deplin natura epocii în care mă născusem. Cartea lui m-a transformat în corespondent de presă, chiar dacă nu mă angajase nimeni.

CAPITOLUL I

București, 1981

CĂLĂTORIILE ALUNGĂ TRISTEȚEA. „ASPECTUL NOU AL străzilor în țări noi. [...] Liniștea pe care par să ne-o ofere", nota poetul și scriitorul existențialist portughez Fernando Pessoa la începutul secolului XX.[1] Locurile noi te fac să le uiți pe cele vechi și astfel timpul trece mai repede. Când am coborât din avion pe aeroportul Otopeni, am schimbat o lume puternic și intens colorată de soarele orbitor al Orientului Mijlociu cu înfrigurații Balcani, care mi se înfățișau ca o gravură sepia, în tonuri de noiembrie. În numai câteva ore, Israelul era deja parte a unei existențe de mult apuse.

Aeroportul Otopeni era o clădire de marmură și sticlă murdară, cu polițiști de frontieră în gherete sărăcăcioase. O stea roșie și fotografia dictatorului atârnau pe pereții altfel goi. Am așteptat jumătate de oră în frig ca să ocup un loc pe un scaun de placaj într-un autobuz ce mergea în oraș. Crengi dezgolite – de fag, plop și tei – trosneau în vântul de stepă, lovind ferestrele autobuzului și anunțând iarna în lumina mată a după-amiezii, sub o boltă apăsătoare de nori. Foioasele – puțin întâlnite în regiunea Mediteranei orientale pe care tocmai o părăsisem, dar omniprezente

1. Fernando Pessoa, „Ah, the First Minutes in Cafes of New Cities", în *Fernando Pessoa & Co.: Selected Poems*, trad. de Richard Zenith, Grove Press, New York, 1998, p. 145.

aici – îmi întăreau sentimentul distanței străbătute. La fel și acoperișurile ascuțite ale caselor de pe un mare bulevard, cu influența lor nordică barocă, aflate în așteptarea zăpezii.

De șase ani nu mai călătorisem în afara Africii de Nord și a Mediteranei Orientale. Fusesem plecat din Israel doar pentru câteva sejururi mai lungi în Grecia. Revenirea în ceea ce – prin comparație – era nordul a avut un efect brusc și dramatic. „Nimic nu descurajează gândirea mai mult decât acest cer mereu albastru", scrie André Gide în *L'Immoraliste*. Se spune că, atunci când gândim profund, gândim abstract: Gide sugerează că o climă rece, nordică, cu nori de plumb încurajează abstractizarea și, prin urmare, analiza și introspecția.[1] Ani de zile am visat să locuiesc vara pe o insulă grecească. În primele mele ore la București am început o călătorie psihologică care avea să culmineze câteva decenii mai târziu cu dorința de a locui în Maine în toiul iernii. Cu ea avea să vină și o schimbare în obiceiurile mele de lectură: strălucitoarea senzualitate mediteraneeană a lui Lawrence Durrell lăsa locul pasiunii reci și chibzuite a lui Thomas Mann; am lăsat în urmă imaturele exaltări grecești ale lui Henry Miller și am redescoperit disciplina realistă a celui mai substanțial dintre vechii greci, Tucidide și, prin extensie, a urmașilor lui din secolul XX: Hans Morgenthau, Kenneth Waltz și Samuel Huntington.

Nu ne maturizăm continuu, ci în salturi, în momente critice, când înțelegem dintr-odată ce ignoranți și imaturi suntem. La București, pe drumul de la aeroport, privind fețele trase și palide ale șoferului și ale altor români din autobuz, înfofoliți în paltoane și căciuli de iarnă și copleșiți de griji, am conștientizat instinctiv întreaga istorie ce trecuse pe

1. André Gide, *The Immoralist*, trad. de Richard Howard, Knopf, New York, 1970, pp. 148 și 170.

lângă mine în ultima jumătate de deceniu. Se simțea aici un tip de suferință complet străină Levantului.

Uriașa Casă a Scânteii, acest mastodont stalinist – numită după cotidianul Partidului Comunist, *Scânteia* – prezida intrarea în oraș. Arhitectura stalinistă specifică anilor '50, cu statuia lui Lenin tronând pe un soclu înalt, parcă zdrobea orice impuls spiritual de jur împrejur. A doua zi l-am vizitat aici pe un anume domn Tuiu într-un birou gol din dreapta intrării: acest funcționar al agenției de presă comuniste AGERPRES m-a sfătuit „să fiu atent la cei cu care vorbesc, cu excepția" celor avizați de el.

„Eroilor Aerului" erau cuvintele înscrise pe monumentul din Piața Aviatorilor, ridicat în 1935 în memoria piloților și a altor pionieri ai aerului din Primul Război Mondial. Am prins imediat sensul cuvintelor, făcând legătura cu *Simfonia a treia* de Beethoven, *Eroica*. Știam din ghidurile de călătorie că româna este o limbă latină. Dar cuvintele de pe monument m-au făcut să conștientizez asta din plin, la fel cum locurile complet cenușii și glaciale și străzile aproape goale mi-au dat senzația că mă aflam într-o lume care nu era asociată de obicei cu latinitatea. (E adevărat că o geografie aparte oferise limbii române elemente de slavă, maghiară, turcă, greacă și romani, pe lângă substratul său tracic – însă baza latină rămâne predominantă.[1])

După Piața Romană, pe Bulevardul Gheorghe Magheru am văzut cozile la pâine și carburant. Liniștea străzii era copleșitoare când am coborât din autobuz, cu rucsacul în spate, pe Strada Academiei. Orașul fusese redus la un vast ecou. Pe străzi erau puține mașini, iar oamenii erau acoperiți de aceleași paltoane amorfe și căciuli de blană ce evocau

1. Lucian Boia, *Romania: Borderland of Europe*, trad. de James Christian Brown, Reaktion Books, London, 2001, pp. 55–58. [Pentru ed. rom., v. *România, țara de frontieră a Europei*, Humanitas, București, 2015 (n. tr.).]

un exil intern undeva în stepa răsăriteană. Trecătorii aveau în mâini sacoșe ieftine de rafie și așteptau să cumpere pâine. Le-am privit fețele: nervoase, timide, stângace, calculate, îndurerate, ca și cum s-ar fi luptat să prevină următoarea catastrofă. Erau așa de palizi, că păreau să nu fi văzut vreodată lumina soarelui.

Era începutul unuia dintre cele mai sinistre decenii din istoria românilor, chiar dacă represiunea politică fusese mai sufocantă în anii '50, când comuniștii lui Gheorghe Gheorghiu-Dej au îngenuncheat complet o populație care se opunea ideologiei oficiale. Un distins istoric britanic avea să scrie mai târziu că în anii '80 românii fuseseră reduși „la o stare animalică, preocupați fiind doar de problemele supraviețuirii de la o zi la alta"[1].

Situația s-a deteriorat treptat, cu penurii de alimente, carburant, apă și electricitate mai mari decât cele din timpul Primului Război Mondial. La sfârșitul anului 1982 circula un zvon cum că pâinea era ținută în brutării vreme de douăzeci și patru de ore înainte să fie scoasă la vânzare, ca să se usuce și oamenii să cumpere mai puțin. O glumă din acea perioadă spunea: „Dacă ne-ar invada rușii, am mânca și noi ca cehii și-am avea pașapoarte ca ungurii." Pe la mijlocul deceniului, autobuzele nu mai mergeau cu motorină, ci foloseau un combustibil mai ieftin și mai periculos – gazul metan, ținut în rezervoare sus, pe acoperiș.

Alesesem Hotelul Muntenia de pe Strada Academiei, pomenit într-un ghid de prezentare a orașului: era în centru și costa destul de puțin, mai puțin de 25 dolari pe noapte. Despre cameră îmi amintesc doar că era întunecată și avea

1. Dennis Deletant, *Romania Under Communist Rule*, Center for Romanian Studies, Iasi, 1998, p. 118. [Ed. rom.: *România sub regimul comunist*, trad. de Delia Răzdolescu, cu o introducere de Romulus Rusan, ediția a IV-a, Fundația Academia Civică, București, 2012, p. 181 – (n. tr.)].

un singur bec chior, cu toaleta și dușul comune la celălalt capăt al unui hol lung și rece. Am deschis televizorul alb-negru: discursuri ale liderului presărate cu dansuri populare. Camera avea și un telefon cu un cablu oxidat ce trecea prin centrala hotelului. În aceste împrejurări triste, am simțit că mă desprind încet-încet de fosta mea viață.

„Desigur că puteți veni mâine pentru un briefing și poate reușiți să-l vedeți pe ambasador", mi-a spus la telefon o secretară amabilă și primitoare de la Ambasada Statelor Unite ale Americii, parcă luminând tot întunericul din cameră. Trecusem brusc de la un nimeni în aglomerata lume jurnalistică din Ierusalim la o persoană cu un complet alt statut, doar pentru că venisem în acest loc uitat de lume, în inima Războiului Rece. „Stați la Intercon, nu?" m-a întrebat. Am bâiguit un răspuns neclar. În anii care au urmat mi-am perfecționat însă tehnica de a lua *așa-zise* interviuri unui prim-ministru, cazat fiind la un hotel ieftin.

În dimineața următoare am trecut pe lângă Hotelul Intercontinental, o clădire mătăhăloasă, alb murdar, cu o arhitectură modernistă de duzină; hotelul, terminat în 1970, se înălța într-un semiarc și era simbolul luxului în Bucureștiul comunismului târziu. În spatele său se găsea strada Tudor Arghezi, numită astfel după neobositul poet și scriitor de secol XX, ale cărui artă literară și modernitate prodigioasă au supraviețuit epocii comuniste. Aici se afla clădirea albă cu acoperișul ascuțit, în stil baroc, care găzduia ambasada Statelor Unite. Înăuntru, luciul lemnului de culoare închisă, fișetele frumoase și moderne, mașinile de fotocopiat, precum și strictul cod vestimentar american impus personalului creau o atmosferă de siguranță, eleganță și eficiență, un refugiu extrateritorial în fața ambianței ca de pușcărie de pe străzile din jur. Îmi amintesc cu drag clădirea, întrucât am fost imediat preluat de o echipă de diplomați care mi-au destăinuit nu doar analizele, ci și frustrările lor. M-au tratat ca

pe un gazetar profesionist, ceea ce pentru mine era o mică, dar crucială revelație, căci în Israel mă simțisem mereu suspect, deoarece eram liber-profesionist și membru al forțelor armate și, prin urmare, susceptibil de a susține guvernul naționalist de dreapta, aflat atunci la putere.

În timpul vizitelor mele la București în anii '80 m-am bazat exclusiv pe informațiile diplomaților occidentali. Frica românilor obișnuiți de a împărtăși ceva important unui jurnalist străin, ca și faptul că oficialii comuniști nu se aventurau mult dincolo de poncifele propagandei îți lăsau puține alternative. Securitatea – poliția secretă – părea omniprezentă. Oficialii români pe care am reușit să-i intervievez spuneau lucruri precum: „N-am promis niciodată poporului numai lapte și miere" sau, citându-l pe Nicolae Ceaușescu, „facem trecerea de la societatea burghezo-moșierească la societatea socialistă multilateral dezvoltată"[1].

Dacă, după 1989, Ambasada SUA era o opțiune secundară pentru un corespondent de presă, înainte de 1989 ea a fost punctul central de vehiculare a informațiilor și analizelor referitoare la această țară distrusă și aproape uitată. Aici, ca și la ambasadele americane din Sofia, Belgrad, Budapesta etc., am primit analize remarcabile prin valoarea, luciditatea și lipsa lor de sentimentalism, care însă nu puteau submina idealismul dominant în epocă.

În acea casă albă în stil baroc am întâlnit un diplomat american specializat în zona balcanică, Ernest H. Latham Jr., care făcuse o pasiune din a aduna amintiri și descrieri ale străinilor ce călătoriseră în România înaintea epocii comuniste. Argumentul lui era că, păstrând memoria unui trecut precomunist, puteai concepe și un viitor dincolo de acesta. La începutul și la mijlocul anilor '80, când România lui Ceaușescu semăna cu Rusia lui Stalin și opinia predominantă

1. Robert D. Kaplan, „Rumanian Gymnastics: Ceaușescu Looks West but Acts East", *New Republic*, 12 decembrie 1984.

era că Războiul Rece nu se va încheia curând, această profeție era cât se poate de optimistă.

Războiul Rece în Balcani și în Europa Centrală a fost o epocă de aur pentru a obține informații de la ambasadele occidentale. În acest context am început să trăiesc istoria în timp real, atunci când nici una dintre capitalele din regiune nu era la modă din punct de vedere jurnalistic. Era deceniul în care erau titrate zone precum Beirut, Managua, San Salvador și Peshawar, iar mass-media era preocupată de războaiele din Liban și America Centrală și, în mai mică măsură, de cel din Afganistan.

Apoi am început să mă separ de breasla jurnalistică, adică să caut informații în locuri obscure. De exemplu, în timpul altei călătorii la București, în 1984, Latham mi-a spus neoficial că Ceaușescu distrugea părți însemnate ale capitalei punând trupele Securității să dărâme cartiere întregi, cu tot cu biserici ortodoxe, mănăstiri, sinagogi evreiești și case de secol XIX: zece mii de imobile în total, multe cu spațiu verde.[1] Locuitorilor li se dădeau câteva ore pentru a-și lua lucrurile înainte să fie plasat explozibilul. Zona exploziilor, unde urmau să se construiască un centru civic în stilul stalinist auster și blocuri de locuințe, era numită „Ceaușima" de românii suficient de curajoși pentru a vorbi cu diplomații străini. Latham, care văzuse planurile pentru noile clădiri de partid și bulevarde pentru defilări, compara această întreprindere colosală cu ceea ce „Albert Speer ar fi putut face pentru Adolf Hitler dacă Reichul de 1000 de ani ar fi devenit realitate". Când am discutat subiectul într-un articol de revistă câteva luni mai târziu, am devenit *persona non grata* în România timp de cinci ani, până la căderea lui Ceaușescu.[2]

---

1. Sherban Cantacuzino, „Bucharest and Its Architecture", în *Romania*, volum editat de John Villiers, Pallas Athene, London, 2009.

2. Robert D. Kaplan, „Rumanian Gymnastics", art. cit.

În Bulgaria vecină, la mijlocul anilor '80 un alt diplomat american mi-a spus că regimul comunist îi forța pe cei 900 000 de etnici turci (10% din populația țării) să-și schimbe numele în echivalentele slave, în timp ce moscheile erau închise și limba turcă era interzisă. În 1984, un alt diplomat american, Dan Fried, de data asta la Belgrad, mi-a recomandat cu tărie să mă concentrez asupra Iugoslaviei, unde, spunea, diviziunile etnice, politice și economice se acutizau, ceea ce însemna că „țara aceasta va produce multe știri în viitor."

Anii '80, care pentru mine au început din punct de vedere profesional în acea dimineață la Ambasada Statelor Unite de pe strada Tudor Arghezi, aveau să cunoască o accelerare a evenimentelor, mai ales în Balcani, zonă pe care o acopeream aproape de unul singur – cu excepția, desigur, a numărului relativ mic de corespondenți de presă aflați în capitale precum Viena și Varșovia, care se luptau ei înșiși ca articolele lor să fie bine plasate și apreciate, în fața mai dinamicelor evenimente din Orientul Mijlociu și America Centrală. În întreg răsăritul Europei, doar Polonia, datorită Solidarității, legii marțiale și unui papă polonez, era în mod constant în atenția presei.

Patima lipsea din articolele mele de liber-profesionist, trimise par avion în plicuri autoadresate, de la birouri poștale și uneori cu valiza diplomatică. Faptele în sine sugerau destul de bine amploarea coșmarului, peste care plana adesea un aer de irealitate.

Odată chiar l-am văzut pe dictator de aproape la un congres al PCR. Se urcase la tribună, și cei 4 000 de tovarăși prezenți s-au ridicat în picioare scandând puternic „Cea-u-șes-cu, Cea-u-șes-cu..." Tiranul, cu bărbia ușor ridicată, a privit impasibil timp de trei minute, cu soția sa, Elena, lângă el. Apoi și-a ridicat puțin mâna într-un gest ce amintea vag de salutul lui Hitler, la vederea căruia sala a tăcut instantaneu. Stând sub portretul său imens, s-a lansat într-un discurs întrerupt

de cinci ori de câteva minute de aplauze și scandări de „Cea-u-ses-cu, Cea-u-ses-cu", pe care le oprea cu un gest al mâinii. A vorbit timp de 90 de minute despre economia socialistă. După pauză, a vorbit alte 90 de minute despre teoria și ideologia socialistă. Figurile din sală au avut tot timpul un aer îngrozit. Nimeni nu îndrăznea să se oprească din aplauze și din scandări până ce dictatorul nu-și ridica brațul.

LA BUCUREȘTI AM ÎNVĂȚAT SĂ FIU JURNALIST. NU dintr-odată, nu mereu deliberat și nu pe deplin conștient, căci Bucureștiul anului 1981 nu te marca doar pe moment, ci și pentru viitor, cum aveam să-mi dau seama pe măsura trecerii anilor. M-am gândit adesea la București îmboldit de cărțile pe care le-am citit mai apoi. Am învățat să fiu jurnalist nu doar trăind evenimentele ca stare, ci și reflectând apoi asupra lor.

Când vorbesc despre a învăța să fii gazetar nu mă refer la a deprinde tehnica banală, dar crucială, de a lua notițe exacte, de a scrie știri sau de a urmări sursele – chestiuni elementare pe care le învățasem la facultate și la micul ziar unde lucrasem. Mă refer la a înțelege ce înseamnă cu adevărat să fii obiectiv. În școlile de jurnalism se învață tehnici esențiale, dar ca să poți observa lumea trebuie să citești serios vreme de decenii în domeniile istoriei, filozofiei și științelor politice. De fapt, jurnalismul nu este, orice ar spune experții, o disciplină tradițională în sine. Este mai degrabă un mijloc de a cerceta și de a discuta subiecte ce aparțin de fapt ariilor tradiționale de studiu: istoria și filozofia, cum spuneam, dar și administrația, politica, literatura, arhitectura, artele etc. N-am crezut niciodată întru totul ce spun jurnaliștii despre ei înșiși. Cum observa și Robert Musil, marele romancier austriac de la începutul secolului XX, „mândria este marca oricărei ideologii profesionale". De aceea, „imaginea pe care o are o profesie pentru practicanții săi nu

prea este demnă de încredere".[1] (Școlile de jurnalism au astfel marea responsabilitate de a-și privi profesia cu ochiul obiectiv al nespecialistului.)

Citind tot mai multă istorie și filozofie politică de-a lungul anilor în care am fost corespondent de presă în întreaga lume, am învățat că nu poți aștepta de la un jurnalist să prezică detaliile exacte ale viitorului apropiat și, cu atât mai puțin, evenimentele din viitorul îndepărtat. Este imposibil, căci atâtea lucruri depind nu doar de forțe impersonale precum geografia și tehnologia, ci și de acțiunile oamenilor – ei înșiși motivați adesea de vârtejurile ametitoare ale pasiunii. Însă un jurnalist poate încerca, prin observațiile sale, să-l pregătească pe cititor pentru evenimentele care se vor petrece într-un anumit teritoriu în viitorul pe termen mediu. Reușita, oricât de imperfectă, în această privință este posibilă numai dacă jurnalistul este nemilos.

„Adevărul este efortul încununat de succes de a gândi impersonal și inuman", scrie Musil în *Omul fără însușiri*. „Adevărul iese la lumină când sângele este rece." Musil consideră că un bancher este mai de încredere decât un înger, deoarece dorința de a câștiga bani îl face să fie mai obiectiv decât l-ar face iubirea.[2] Thomas Mann este de acord, scriind în *Tonio Kröger* că „s-a isprăvit cu artistul de îndată ce devine om și începe să simtă"[3].

Am învățat valoarea unor asemenea sfaturi în parte datorită experienței mele timpurii la București în anul 1981.

---

1. Robert Musil, *The Man without Qualities*, 2 vol., trad. de Sophie Wilkins și Burton Pike, Vintage, New York, 1996, vol. I. p. 325. [Pentru ed. rom., v. *Omul fără însușiri*, 2 vol., trad. de Mircea Ivănescu, Polirom, Iași, 2008 (n. tr.)].

2. Robert Musil, *ibid.*, vol. 1, pp. 426, 538, 606; vol. 2, p. 1535.

3. Thomas Mann, *Tonio Kröger,* citat din traducerea lui H.T. Lowe-Porter, *Death in Venice and Seven Other Stories*, Vintage, New York, 1963, p. 98.

Bucureștiul m-a învățat că, deși un jurnalist este în permanentă căutare de informații și opinii, el trebuie să îmbrățișeze și solitudinea plimbărilor lungi în orașe mai îndepărtate. Am empatizat puternic cu toate categoriile de oameni de-a lungul deceniilor: cu românii mai ales în timpul Războiului Rece – am fost solidar cu ei în mod deschis când am vrut să le arăt cititorilor lumea din perspectiva lor. Dar știam că, dacă empatia ajută, simpatia poate denatura. Un jurnalist trebuie să fie mai puțin preocupat de consecințe – tragice sau nu – decât de o analiză corectă. Un jurnalist nu-și poate atenua niciodată observațiile de dragul vreunui rezultat imaginat. Consecințele sunt responsabilitatea politicienilor, nu a jurnalistului. Căci oricât de morală și de înălțătoare ar fi această politică, ea trebuie să se bazeze pe evaluarea realistă a faptelor de pe teren. Astfel, un jurnalist trebuie să fie o persoană politicoasă care pune întrebări nepoliticoase, ce duc uneori la observații tulburătoare despre grupuri și indivizi – acele întrebări și observații care te fac incomod la vreun dineu sau la conferințele pretențioase.

Adevărata problemă cu jurnaliștii – și aici mă refer în mod special la corespondenții de presă – este că aceștia sunt empiriștii supremi. Ei sunt copiii momentului, cu experiențe atât de intense, încât cred că întregul univers depinde de soarta celor despre care scriu, într-un asemenea grad încât ceea ce nu cunosc direct (chiar o poveste ce le-ar pune aventurile într-o nouă lumină) este lăsat în seama paragrafelor de final, mai ales dacă la fața locului se întâmplă ceva înduioșător. Cât despre lumea largă, unde există dileme la fel de serioase – și unde acțiunea este la fel de necesară, moralmente și nu numai –, ea nu-i privește dacă n-au fost martori direcți ai evenimentelor.

Cum poți, așadar, să te implici moral și să-ți păstrezi totodată obiectivitatea? Cum să descrii suferința cu empatie și

în același timp să nu-ți pese? Din tot ce-am citit mai târziu și m-a făcut să reflectez la cele zece zile petrecute la București în 1981, nimeni n-a discutat dilema dintre empatie și obiectivitate la fel de pertinent ca Joseph Conrad, mai ales în cele două lucrări monumentale ale sale, *Lord Jim* (1900) și *Nostromo* (1904).

Raționalismul lui Conrad nu sucombă în fața aventurilor sale. Marea lui realizare este că reconstituie sentimentul copleșitor pe care-l au jurnaliștii când se găsesc singuri în locuri îndepărtate și în circumstanțe dificile. Însă, cum știe că istoria umanității cuprinde multe probleme fără soluție, corespondențele fictive ale lui Conrad sunt de o obiectivitate maiestuoasă, în care umanitatea este totodată iubită și deplânsă. Dragostea e benefică atâta timp cât o vezi drept ceea ce este: o emoție necesară cunoașterii depline, chiar dacă acea cunoaștere va renunța în cele din urmă la ea. Conrad te face să simți că destinul universului depinde de un amărât sau de un copil bolnav, fără să-ți ascundă situația lor aparent deznădăjduită. Iată de ce poate fi considerat cel mai mare corespondent de presă din istorie, mai mare chiar decât Herodot. Întrucât viitorul se ascunde în ceea ce nu e rostit – în ceea ce oamenii se tem să discute deschis între ei sau la masă –, un scriitor poate spune, la adăpostul ficțiunii, adevărul mai ușor și mai implacabil.[1] Asta am înțeles de la Conrad, în parte via București.

Românii și ceilalți est-europeni trebuiau în cele din urmă să se elibereze singuri. Aceasta era, în spiritul lui Conrad, deznădejdea situației lor; iar faptul că au făcut-o câțiva ani mai târziu a răzbunat idealismul diplomaților americani pe care i-am cunoscut.

---

1. Robert D. Kaplan, „Joseph Conrad: God's Own Foreign Correspondent", introducere la *Lord Jim* și *Nostromo*, New York, Modern Library, 1999.

ÎN CIUDA AVERTISMENTULUI DOMNULUI TUIU, AM VIZITAT mai multe ambasade străine. Ambasada Israelului era pe Strada Plantelor, la sud-est față de centrul orașului. Se afla într-o vilă care semăna cu un castel mic și sumbru, pe un tronson de stradă care, din evidente motive de securitate, nu era locuit. Puțin mai încolo erau niște baricade patrulate de milițieni români înarmați cu pistoale-mitralieră. După o percheziție corporală, m-au lăsat să merg spre clădirea ambasadei, unde am trecut printr-o serie de uși zăvorâte, înainte să ajung într-o sală de așteptare cu două oglinzi false și cu postere insipide despre vacanțe în Israel. O voce dintr-un microfon mi-a spus să stau în picioare în fața oglinzii, apoi să-mi introduc pașaportul printr-o fantă de oțel. Eram acum pe teritoriu israelian și, cum aveam această cetățenie, ar fi trebuit să prezint pașaportul israelian. Când l-am dat pe cel american, am știut că trecusem un alt mic prag psihologic.

Pașaportul mi-a fost returnat, s-a deschis o altă ușă zăvorâtă și am trecut printr-un labirint de coridoare acoperite cu gresie albă, apoi pe lângă o cortină, dincolo de care l-am întâlnit pe diplomatul israelian care urma să-mi facă briefingul. Biroul lui era căptușit cu piatră brută, ca un buncăr.

Diplomatul era cam de vârsta mea, poate un pic mai bătrân, cu părul încărunțit prematur. Era foarte prietenos. Părea măgulit că un reporter american îi ceruse informații în legătură cu un alt subiect decât evreii români. Mi-am amintit brusc unde mă aflam, cu ce eram îmbrăcat și ce limbă vorbeam cu o săptămână în urmă. Israelul era deja de domeniul trecutului – sau cel puțin așa părea atunci. În Israel fusesem doar în trecere, în armată, pentru o simplă aventură, nu mă integrasem în societate suficient de profund și nici nu intenționasem s-o fac. Dar aici, în România comunistă, simțeam că încep să fac, în cele din urmă, ceea ce-mi fusese menit.

Briefingul a fost cel mai puțin informativ din câte am primit de la vreun diplomat străin din România. Spre deosebire de americani, francezi, englezi și vest-germani, israelianul din

fața mea nu era deloc dispus să critice regimul Ceaușescu. Motivul era evident. Israelienii erau în România – singurul lor avanpost în Europa de Est – la cheremul unui tiran, care-și folosea legăturile oficiale cu Israelul pentru a obține concesii comerciale din partea Occidentului, făcându-se totodată vinovat de cele mai grave încălcări ale drepturilor omului din țările Pactului de la Varșovia. Aranjamentele de securitate ale ambasadei și briefingul reținut al diplomatului dovedeau acest lucru. Israelienii puteau fi alungați în orice moment, iar diplomatul nu voia să se supună acestui risc doar pentru a fi sincer cu un tânăr reporter.

— Dar oamenii trebuie să stea de dimineață la coadă ca să cumpere pâine, am insistat.

— Da, însă în această parte a lumii oamenii sunt obișnuiți să stea la coadă. Face parte din tradiția lor.

În termeni morali absoluți, răspunsul era inacceptabil. Ținând însă cont de interesele Israelului și de poziția sa geopolitică dificilă, răspunsul era doar stângaci. Ceaușescu le permitea evreilor români să părăsească țara în schimbul unei sume de bani, iar să susții acest proces era în sine un act moral. După ce părăsisem Israelul pentru a veni în această țară tristă care îmi era indiferentă și unde nu cunoșteam pe nimeni, puteam înțelege mai bine logica israeliană.

A FOST DEOPOTRIVĂ SURPRINZĂTOR ȘI STIMULATIV SĂ mă simt atât de activ intelectual, pur și simplu pentru că eram singur, fără conexiuni emoționale față de acest loc, fără nici o implicare personală în destinul său. În secolul II d.Hr., Lucian din Samosata spunea că un observator adevărat trebuie să fie în scrierile sale „un străin fără țară, trăind în propria-i lege".[1] În Israel, i-am ascultat de multe ori pe

1. Thomas Hobbes, „On the Life and History of Thucydides", în traducerea lui Hobbes la *The Peloponnesian War*, University of Michigan Press, Ann Arbor, London, 1959.

prietenii mei evrei criticându-i pe unii dintre corespondenții de presă din Ierusalim pentru că erau tacit pro-palestinieni, cu atât mai mult cu cât erau niște străini fără nici o legătură cu prezentul sau viitorul Israelului și astfel nu puteau înțelege profund cât de gravă era situația țării. În România am înțeles în mod instinctiv că acești corespondenți străini din Ierusalim criticați de prietenii mei încercau doar să găsească un echilibru între două națiuni aflate în conflict, dar și că aceștia câștigau emoțional și intelectual tocmai prin faptul că nu aveau vreo miză în rezultatul conflictului.

E adevărat că România nu era o sursă importantă de știri și că în Israel se întâmpla mereu ceva. Sentimentul meu era însă altul. România *era* în miezul Războiului Rece – conflictul major al epocii – în vreme ce criza arabo–israeliană, deși importantă, rămânea în subsidiar. Mi-am amintit din nou de cozile lungi la pâine și carburant, de paloarea oamenilor, de hainele lor, de cerul și clădirile din jur – toate reduse la cele două nuanțe de gri ale unui negativ fotografic. Vedeam uneori oamenii stând pe trotuar în frig, așteptând în fața magazinelor cu rafturi goale, pentru că se zvonise că s-ar băga carne, ouă sau brânză. Așteptau în schimburi, uneori toată noaptea. Tremurau, și era doar începutul lui noiembrie. Cel puțin camera mea de hotel, deși murdară, era încălzită, spre deosebire de majoritatea apartamentelor din blocuri. În termeni de suferință umană, România era în prima linie pe frontul ideologic dintre comunism și capitalism. Aceasta era *istoria* cu care eram contemporan. Thomas Mann are o frază în *Muntele vrăjit*: „Omul, ca individ, trăiește nu numai viața personală, ci participă, conștient sau inconștient, la aceea a timpului și a contemporanilor."[1]

Cu trei ani în urmă, în 1978, fusesem la Muntele Athos, în Grecia, unde mi s-a spus că Uniunea Sovietică și imperiul

1. Thomas Mann, *The Magic Mountain*, trad. de H. T. Lowe-Porter, Knopf, New York, 1927, p. 32 [Ed. rom. *Muntele vrăjit*, trad. de Petru Manoliu, Rao Internațional, 2009, p. 39 (n. tr.)].

său se vor prăbuși, și că asta se va întâmpla în timpul vieții mele. Doi tineri seminariști ruso-americani pe care i-am întâlnit la mânăstirea bulgară Zografu și pe care i-am însoțit apoi într-o drumeție la mânăstirea rusă Sf. Pantelimon mi-au vorbit despre măreția țarilor și a Bisericii Ortodoxe Ruse și despre cum Biserica și dinastia Romanov aveau mai multă legitimitate decât regimul comunist al lui Leonid Brejnev, aflat atunci la putere. Pentru că nu-l avea pe Dumnezeu, regimul sovietic nu avea nici un scop moral și, prin urmare, Rusia trebuia să-și revină curând la adevăratul sine. Toate acestea erau pentru ei certitudini. Cum Războiul Rece începuse dinainte să mă fi născut, l-am considerat întotdeauna ca pe un dat permanent, așa că le-am respins instinctiv raționamentul.[1] Dar acum, văzând cozile zilnice la pâine, argumentul lor m-a lovit cu putere. *Acest lucru nu putea dura, nu în Europa*, am înțeles dintr-odată; și totuși, în momentele mele de liniște, tot nu credeam cu tărie într-un posibil sfârșit al Războiului Rece.

Mi-am amintit de reacția viscerală a jurnalistului Theodore H. White la foametea din provincia Henan din 1943: imaginea țăranilor chinezi înfometați l-a convins că guvernul naționalist al lui Chiang Kai-shek era ilegitim și că, prin urmare, nu avea cum să reziste.[2] Citisem memoriile lui White cu un an înainte, la Ierusalim, și parte dintre însemnările lui aveau încă ecou la București.

Comunismul din România anului 1981 părea decupat dintr-un trecut încețoșat, de coșmar, aducând cu o formă industrială de feudalism. Și totuși, imperiul sovietic era extrem de prezent în strania liniște submarină de pe aceste străzi, deși era moralmente ilegitim. Evident, stalinismul lui Ceaușescu

1. Robert D. Kaplan, *Mediteranean Winter: The Pleasures of History and Landscape in Tunisia, Sicily, Dalmatia, and Greece*, Random House, New York, 2004, p. 198.

2. Theodore H. White, *In Search of History: A Personal Adventure*, Harper & Row, New York, 1978, pp. 144–153.

era un afront la adresa conducerii sovietice înseși, care depășise stalinismul de peste un sfert de secol și se săturase de mult de Ceaușescu. Dar totalitarismul din România – cu omniprezentele fotografii ale dictatorului și ale soției sale, cu un portret al dictatorului în fiecare clasă – era tolerat în cadrul sistemului imperial al Moscovei. Aveam să scriu mai târziu, în 1984: „Departe de a fi un rebel îndrăznet, Ceaușescu – care domnește peste o republică bananieră marxistă de creație proprie – este o pasăre ce cântă tare într-o colivie."[1]

În a treia mea dimineață la București, 50 000 de oameni au mărșăluit pe bulevardele Magheru și Nicolae Bălcescu – numite astfel în cinstea liderilor radicali ai revoluției de la 1848 – strigând: „Ceaușescu, pace, Ceaușescu, pace!" Tiranul era ovaționat de parcă ar fi fost conducătorul legendar al mișcării mondiale pentru pace și dezarmare. Manifestanții purtau tablouri enorme cu Ceaușescu și soția sa, împodobite cu panglici și drapele tricolore. În zori văzusem cum autobuze și camioane pline de țărani – aduse în convoi din satele sărace din sud (subdezvoltate chiar și după standardele românești) – au descins în apropiere de Piața Universității, lângă hotelul meu, unde niște inși cu aspect de gangsteri, cu pălării negre și pardesie lungi, îi aranjau cu o portavoce în formațiile de paradă. Era Ziua Recoltei, o sărbătoare manipulată flagrant de regim în interes propriu. Din când în când se lătra un ordin, și oamenii se așezau rapid în formație. Teroarea marcase din plin fețele acestor țărani, mulți dintre ei în cojoace de oaie, oameni care păreau mult mai sărmani chiar decât cei de la cozile de pâine de dimineață. „Ceaușescu, pace, Ceaușescu, pace!" În mod neașteptat, vuietul tunător părea să amplifice liniștea pe care o simțeam pretutindeni. Tăcerea era sunetul predominant al represiunii.

Bucureștiul m-a condus la capodopera lui Elias Canetti, *Masele și puterea* (1960), o carte despre manipularea maselor,

1. Robert D. Kaplan, „Rumanian Gymnastics", art. cit.

în formele lor concretă și virtuală. Canetti definește *masa* drept o mulțime de oameni care, cu bună știință sau nu, își abandonează individualitatea în favoarea unui simbol colectiv – în esență pentru a evita singurătatea. Acești oameni au mereu aceleași opinii ca ceilalți. Chiar dacă acestea se dovedesc greșite, masa va continua să-l protejeze pe individ, pe când în afara mulțimii opiniile sale îl pot face vulnerabil. Important e să supraviețuiești clipei – indiferent de compromisurile morale necesare – și să-ți faci griji doar atunci când va apărea ceva nou.

Stând pe trotuarul bulevardului Bălcescu, am observat o competiție între două mulțimi: cea care mărșăluia, alcătuită din țărani (printre ultimii din Europa), și cea a orășenilor, care priveau în liniște. Evident că orășenii nu erau de încredere; altfel de ce să aduci cu autobuzul oameni din afara orașului? Și țăranii erau suspecți în ochii regimului, dar în mai mică măsură. Diplomații străini mi-au confirmat mai târziu că țăranii fuseseră totodată mituiți și constrânși să participe la manifestație.

În istoriile lor individuale, de familie sau de grup, acei țărani suferiseră cu siguranță traume mai mari decât aceea de a-și supune gândurile unei forțe colective impuse din afară. Ceea ce părea a fi docilitate – în comparație cu rezerva și suspiciunea orășenilor – era un mecanism natural de supraviețuire, născut în timpul Marelui Război European început în 1914, care mai dura încă în România anului 1981, chiar dacă în Europa Occidentală se încheiase în 1945. Stalinismul național al lui Ceaușescu era un substitut acceptat de Kremlin pentru ocupația militară sovietică – ea însăși rezultatul direct al faptului că Stalin îl învinsese pe Hitler în Europa Centrală și de Est.[1] Conflictul dintre marile puteri,

1. Vladimir Tismăneanu, *Stalinism for All Seasons: A Political History of Romanian Communism*, University of California Press, Berkeley, 2003. [Pentru ed. rom., v.: *Stalinism pentru eternitate. O istorie politică a comunismului românesc*, trad. de Cristina Petrescu și

cu toate greutățile și sacrificiile aferente, încă nu se încheiase în această țară. În România anilor '80, mă simțeam mai aproape de al Doilea Război Mondial.

„Labilitatea și continua transformare sunt însușiri ale fenomenelor", scrie Czesław Miłosz, „iar omul este o ființă plastică, și ne putem imagina ziua în care trăsătura unui cetățean care se respectă va fi aceea de a merge în patru labe cu un fel de coadă din pene colorate în spate".[1] La urma urmelor, est-europenii – și românii în special – s-au confruntat cu pierderi teritoriale, cu ocupații străine, cu monarhia, cu dictatura militară, cu fascismul și comunismul în doar opt decenii, iar până la sfârșitul secolului aveau să cunoască și revoluția, și democrația. Nu-i de mirare că românii au o imaginație istorică bogată și tragică, spre deosebire de americani, care n-au mai cunoscut mișcări violente pe teritoriul lor din anul 1865. Ceea ce istoricul Modris Eksteins spunea despre viața în tranșeele Primului Război Mondial este în mare măsură adevărat pentru est-europeni, și în special pentru români: „onoarea, gloria, eroismul, vitejia", toate acestea „își pierd semnificația" când „lumea exterioară constă numai în brutalitate, ipocrizie, iluzie. Chiar și legăturile intime cu familia au fost rupte. Omul", continuă Eksteins, „rămâne singur, fără nici un reazem în lumea reală"[2]. Aceste cuvinte descriu întocmai viața din România anului 1981.

Disidenți puteau fi la Varșovia, susținuți psihologic de o Biserică Romano-Catolică deopotrivă universală prin valorile sale și națională în opoziția față de dominația sovietică. Dar aici, la București, am întâlnit un singur asemenea disident,

---

Dragoș Petrescu, pref. de Cristian Vasile, postf. de Mircea Mihăieș, Humanitas, București, 2014 (n. tr.).]

1. Czesław Miłosz, *The Captive Mind*, trad. de Jane Zielonko, Vintage, New York, 1981, p. 29. [Ed. rom.: *Gândirea captivă*, trad. de Constantin Geambașu, pref. de Vladimir Tismăneanu, postf. de Wladmizierz Bolecki, Humanitas, București, 2008, p. 49 (n. tr.).]

2. Modris Eksteins, *Rites of Spring: The Great War and the Birth of the Modern Age*, Houghton Mifflin, Boston, 1989, pp. 281–282.

un bărbat singur și demoralizat, nesprijinit de vreo biserică sau de vreun sindicat. În 1981 mi-a spus: „Cei din Occident așteaptă ca România să fie următoarea Polonie, dar asta nu se va întâmpla niciodată. Nu există martiri aici. Jumătate din țară o toarnă pe cealaltă jumătate." Dacă în țări precum Polonia și Ungaria existau comuniști „liberali" și „reformiști" cu rolul de opoziție neoficială, asemenea persoane puteau fi numărate pe degete în România, unde erau făcute să-și țină capetele plecate și ochii închiși. Acești oameni au început să fie vizibili abia în ultimii ani ai deceniului. Toate mașinile de scris private trebuiau înregistrate – împreună cu amprentele proprietarului, conform unor surse –, în scopul de-a anihila literatura antiregim.

Românii n-au avut parte de nici o perioadă de liniște politică sau economică începând cu anii '30. Al Doilea Război Mondial a fost martorul unui regim-marionetă al naziștilor, al trecerii continue a armatelor pe teritoriul românesc și al alegerii sumbre între a-l susține pe Stalin sau pe Hitler după pactul dintre Chamberlain și Hitler. („*Voi* nu erați nicăieri", îmi spunea mai târziu Silviu Brucan, bătrânul înțelept al comunismului românesc, referindu-se la faptul că Statele Unite au fost complet absente din Europa Centrală până în anul 1944.[1]) Iar după al Doilea Război Mondial, trei decenii și jumătate de dictatură comunistă amintind de despotismul oriental făcuseră condițiile de trai, după unele relatări, mai proaste decât cele din anii '40. Cu siguranță că aveau să fie și mai crunte către sfârșitul anilor '80.

„În întreaga sa istorie, România a supraviețuit mai degrabă datorită unei maleabilități inteligente decât grație eroismului poporului său [...]. Românii au marea capacitate de

1. Robert D. Kaplan, *Eastward to Tartary: Travels in the Balkans, the Middle East, and the Caucasus*, Random House, New York, 2000, p. 41. [Pentru ed. rom., v. *La răsărit, spre Tartaria. Călătorii în Balcani, Orientul Mijlociu și Caucaz*, trad. de Dorin Nistor, Simona Drelciuc si Alina Pelea, Polirom, Iasi, 2002 (n. tr.).]

a primi relaxați loviturile sorții", scria contesa R.G. Waldeck într-o relatare despre Bucureștiul începutului anilor '40.[1] Românii, în descrierea contesei, nu erau atât fataliști, cât înțelepți în privința mersului istoriei: cum procesul de transformare era fără sfârșit, te puteai mereu adapta și găsi noi metode de supraviețuire. La fel cum un escroc avea o șansă mai mare să supraviețuiască Holocaustului decât avea un om cinstit, românii au făcut față regimului Ceaușescu corupând întregul sistem. Țara care m-a uluit și m-a fascinat vreme de zece zile în anul 1981 era de fapt un fel de tiranie de tip latin, un amestec de I.V. Stalin și Juan Perón, captivă undeva în pântecele Europei Centrale. Nu aveam să înțeleg această țară, nici măcar parțial, decât după ani de studiu și lectură, care m-au dus dincolo de România ca atare – cu experiența sa teribilă din secolul XX, mai ales în anii '30 și '40 –, până la istoriile imperiilor habsburgic, bizantin, maghiar, rus și otoman în lumea balcanică.

CĂCI ADEVĂRATA AVENTURĂ A CĂLĂTORIEI ESTE DE ordin mental și presupune imersiunea în viața unui loc, când nimeni din afară nu te poate contacta. *Ești singur*. Viața se reduce la ceea ce ai în fața ochilor, făcând acea experiență mult mai vie și mai intensă. Nu doar peisajul Bucureștilor și al celorlalte capitale din Europa Centrală și de Est pe care le-am vizitat în 1981 era copleșitor, ci și conversațiile cu diplomații și cu toți ceilalți. Conversațiile reale presupun concentrare, înseamnă cu totul altceva decât să scrii mesaje pe telefon când discuți cu cineva într-o cafenea. Asta pentru că o călătorie este liniară – ține de un singur loc, o singură percepție sau o singură carte la un moment dat, fiecare înrădăcinată adânc în memorie, pentru a te schimba pe vecie.

---

1. R.G. Waldeck, *Athene Palace Bucharest: Hitler's „New Order" Comes to Roumania*, Constable, London, 1943, pp. 85 și 277–278 [Pentru ed. rom., v. *Athénée Palace*, trad. de Ileana Sturdza, cu o postfață de Ernest H. Latham, jr., Humanitas, București, 2006.]

În 1981, călătoria în Europa Răsăriteană avea să aibă asupra mea un impact la fel de puternic ca prima mea călătorie în regiune în 1973: ambele au avut loc înainte ca tehnologia postmodernă să distrugă experiența călătoriei, cu excepția celor mai extreme forme ale sale. Nu numai că nimeni de acasă nu mă putea contacta, dar existau și puține știri reale în ziarele de limbă engleză din locurile unde mă aflam (*International Herald Tribune* era interzis în multe locuri sau ajungea cu întârziere). Interacțiunile mele cu tinerii est-germani, polonezi, unguri, români și bulgari întâlniți în 1973 și 1981 au fost cât se poate de intense. Cei pe care i-am întâlnit aveau o viață personală foarte bogată, tocmai datorită faptului că spațiile politice și publice erau atât de sărace. Nu voi uita niciodată acele chipuri și câteva dintre acele conversații. De exemplu, vara anului 1973 a fost dominată de știrile legate de Watergate, despre care, călătorind singur prin estul Europei, nu-mi păsa deloc.

Asemenea lecturilor serioase, călătoriile adevărate au devenit acum un act de rezistență în fața tentațiilor erei electronice și a problemelor care ne apasă în general, tocmai din cauza epocii în care trăim. O carte bună merită să fie terminată, la fel cum un peisaj fascinant îți cere să-l explorezi și să-l cercetezi cu atenție. Pentru că presupun o mare concentrare, călătoria și lectura susținută sunt opusul stilului împrăștiat și neatent care ne definește astăzi viața.[1]

MOMENTUL PREZENT ERA ALTĂDATĂ SACRU; ÎȚI PERMItea să te concentrezi pentru a aprecia cu adevărat istoria și împrejurimile. Cele două sunt de nedespărțit. Priveliștea trebuie observată cu atenție neabătută. Cum altfel să-i înțelegi istoria? Să luăm spre exemplu moștenirea arhitectu-

1. Robert D. Kaplan, „Being There: Put Down Your Smartphone – the Art of Travel Demands the End of Multitasking", *The Atlantic*, noiembrie 2012.

rală a Bucureștiului: influențele bizantină, brâncovenească, otomană, renascentistă, clasic venețiană, barocul francez, Secesiunea austriacă, Art Deco-ul, modernismul, toate luptându-se pentru a se elibera din marea gri-murdar de construcții staliniste, la fel cum sclavii neterminați ai lui Michelangelo se zbat să scape din blocurile lor de marmură. Norii și vremea rece amplificau senzația pe care mi-o dădeau monstruozitățile staliniste. Poate că, dacă acel noiembrie ar fi fost însorit, și nu înnorat, m-as fi concentrat mai mult pe perioadele arhitecturale mai timpurii. Dar vizitele ulterioare, din anii '80 și '90, mi-au întregit acest peisaj urban.

Călătoria autentică, netulburată mi-a arătat și ce înseamnă să fii specialist într-un anumit domeniu: să-ți petreci întreaga viață profesională studiind o singură regiune geografică, culturală sau lingvistică; să combini aprecierea pentru o estetică aparte cu nevoia de analiză rece. Slaviștii, arabiștii, sinologii etc. aveau să devină persoane de mare interes pentru mine grație Bucureștiului.

Realismul se naște din tensiunea dintre filozofia morală și experiența într-un anumit domeniu. Istoria și geografia limitează ceea ce se poate realiza într-un anumit domeniu, chiar dacă posibilități de îmbunătățire există întotdeauna. Expertul spune: „Așa sunt lucrurile în partea asta a lumii, acesta e materialul cu care trebuie să lucrăm"; moralistul răspunde: „Nu fi fatalist, asemenea asuprire și sărăcie nu trebuie să existe. Acestea nu sunt forțe cu care oamenii buni să nu se poată lupta".

România m-a făcut să înțeleg ambele poziții. În anii '80, destinul României a fost neîndoielnic legat de poziția sa geografică, adică de apropierea de Uniunea Sovietică, dar elementul distinctiv de latinitate al României în estul Europei (un alt rezultat al istoriei și geografiei) a permis izolarea sa psihologică: astfel, a putut să se nască o formă specială de comunism, de inspirație nord-coreeană. Acesta era materia primă ireductibilă, deterministă, cu care se delectau specialiștii.

Occidentul nu avea cum să răstoarne un asemenea regim și pe cele din apropiere prin acțiune militară, deși asemenea iluzii fuseseră cultivate de unii americani la începutul Războiului Rece. Occidentul putea doar să rămână vigilent din punct de vedere militar și politic, să facă presiuni asupra Uniunii Sovietice cu orice ocazie și să spere că într-o zi tensiunile interne, consecințe ale nefuncționalității și ilegitimității morale ale comunismului, vor răsturna blocul estic din interior. Aceasta era politica de îngrădire – cu agresiva componentă impusă de Reagan în ultima fază –, compromisul echilibrat între realism și idealism. Astfel, erau împăcați atât specialiștii, cât și moraliștii. Corpul diplomatic american de la București și din celelalte capitale est-europene din anii '80 ilustra perfect sinteza acestor două tradiții și tendințe.

Dar mai aveam mult până să devin la fel de înțelept și matur ca ei. Am înțeles acest echilibru între realism și idealism doar retrospectiv, peste decenii, și încă nu mi l-am însușit cu totul; probabil că nu voi reuși niciodată.

Impresiile mele despre București la începutul anilor '80 au devenit un bun reper pentru gândirea mea – și nu întotdeauna cu un rezultat pozitiv. Spre exemplu, călătoriile în Irak de mai târziu, din anii '80, m-au convins că regimul lui Saddam Hussein era diferit de toate celelalte pe care le cunoscusem în lumea arabă și că în intensitatea lui mecanică și totalitară semăna izbitor cu România lui Ceaușescu. Când, aproape două decenii mai târziu, s-a ivit ocazia ca Saddam să fie dat jos de la putere, am sprijinit acest efort – căci obsesia mea pentru Saddam deriva din obsesia față de Ceaușescu. Dar când această tentativă s-a transformat într-un coșmar mai urât chiar decât fostul regim irakian, am resimțit ani de zile, asemenea prințului Nehliudov din *Învierea* lui Tolstoi, „o greață morală ce s-a transformat într-o durere fizică"[1]. În

1. Leo Tolstoy, *Resurrection*, traducere de Rosemary Edmonds, Penguin Books, London, 1966, p. 244. [Pentru ed. rom., v. *Învierea*, trad. din rusă și note de Adriana Liciu, Polirom, Iași, 2010 (n. tr.).]

depresia mea am văzut lumea, inclusiv România, cum n-o mai văzusem până atunci. Între lucrurile pe care le-am înțeles mai clar a fost și faptul că Reagan a fost un mare președinte tocmai pentru că s-a înconjurat de oameni luminați, realiști și pragmatici precum George Shultz, Caspar Weinberger și James Baker III, care au înțeles că, oricât de cumplite erau regimurile lui Ceaușescu sau Saddam, cetățenii acelor țări trebuiau, până la urmă, să se elibereze singuri. Statele Unite nu puteau să-i salveze. Oricât de motivațională și vehementă era retorica lui Reagan – care a întărit din punct de vedere moral Statele Unite împotriva asupririi comuniste din Europa Centrală și de Est ca niciodată înainte –, Reagan și oamenii lui n-ar fi încuviințat niciodată tipul de acțiune militară desfășurată în Irak.

Diplomații pe care i-am întâlnit în Europa de Est în ultimul deceniu al Războiului Rece își însușiseră acest echilibru, alt lucru pe care l-am înțeles doar după dezastrul din Irak. Teroarea din România anilor '80 mi-a rămas vie în memorie. Dar, după invadarea Irakului, am înțeles mai bine că Ceaușescu n-ar fi putut să cadă mai devreme. Reagan a avut rolul lui în evenimentele din Europa de Est, dar actul specific de a înlătura un tiran este doar arareori opera străinilor.

ÎN ULTIMA SEARĂ A ȘEDERII MELE ÎN BUCUREȘTI DIN noiembrie 1981, am mers cu rucsacul în spate, cale de câteva blocuri, de la Hotelul Muntenia până în Piața Universității, de unde am luat un autobuz către Gara de Nord. Intrând cu trenul în Bulgaria pe la miezul nopții, am rupt încă una dintre legăturile birocratice și psihologice cu Israelul. În următoarele câteva săptămâni, până la începutul anului 1982, am călătorit prin Bulgaria, Macedonia, Kosovo, Serbia, Croația, Ungaria și Cehoslovacia. Pe la mijlocul deceniului trimiteam corespondențe din Irak, Siria, Algeria, Yemenul de Nord și din alte state ale lumii arabe, înfrângându-mi teama de a fi un cetățean israelian care călătorea singur prin cele mai radicale părți ale lumii musulmane pentru a câștiga o pâine. Războaiele

din Afganistan și Cornul Africii au făcut și ele parte din portofoliul meu.

Dar în anii '80 România și restul Balcanilor m-au preocupat cel mai mult și am revenit aici de multe ori, în special iarna. Am intervievat sute de persoane în acei ani – călugărițe în mănăstiri ortodoxe, politicieni asudați în cafenele, băutori de țuică de prune în compartimente de tren, țărani în CAP-uri, elevi în clasele lor, istorici și intelectuali în intimitatea tulburătoare a caselor sau bibliotecilor proprii; toți aceștia, pe lângă diplomații occidentali cu care am vorbit în detașarea suverană a ambasadelor lor. În numărul din iulie 1989 al revistei *The Atlantic Monthly*, cu mai bine de patru luni înainte de căderea Zidului Berlinului, scriam: „În anii '70 și '80 am asistat la limitarea influenței superputerilor în locuri precum Vietnamul și Afganistanul. În anii '90, aceste limite ar putea deveni vizibile într-o zonă din Lumea a Treia din chiar interiorul Europei. Balcanii ar putea marca sfârșitul secolului, așa cum au marcat și începutul." Pe 30 noiembrie 1989, la mai puțin de trei săptămâni de la căderea Zidului, scriam în *The Wall Street Journal*: „Două concepte istorice se desprind din ruinele Europei comuniste. Pe unul, «Europa Centrală», presa îl tăbăcește acum. Pe celălalt, «Balcanii», trebuie încă să-l descopere..." M-am referit apoi la fisurile etnice din Iugoslavia. Războiul a izbucnit acolo 18 luni mai târziu.[1] Deja scrisesem o carte, *Fantomele Balcanilor*, care, deși se referea la Iugoslavia în capitolele inițiale, era dedicată României în cea mai mare parte.

Obsesia mea pentru această regiune – și pentru *alteritatea* ei în comparație cu restul Europei – era un rezultat a

1. Încă speram la pace. În articol concludeam: „Dacă Iugoslavia va fi propulsată de valorile reformiste slovene, liberalizarea va avea mai multe șanse de reușită [...]. Balcanii vor exista apoi doar în sens geografic." Robert D. Kaplan, „Europe's Third World", *Atlantic Monthly*, iulie 1989; Robert D. Kaplan, „Balkans' Fault Line: Yugoslavia Starts to Feel the Tremors", *Wall Street Journal Europe*, 30 noiembrie 1989.

ceea ce am văzut inițial ca jurnalist în România. Balcanii nu au poate, cel puțin teoretic, o predispoziție pentru război și conflict, dar sărăcia lucie și subdezvoltarea din regiune, în comparație cu restul continentului – și în special în comparație cu celelalte state ale Pactului de la Varșovia –, au inflamat și mai mult disputele sale istorice. Corespondențele mele l-au descurajat pe un fost președinte american cu privire la posibilitatea de a opri războiul în fosta Iugoslavie. Eu însă vedeam lucrurile altfel și am sprijinit de la bun început intervenția armată.[1] Și asta nu contrazicea ce scrisesem în *Fantomele Balcanilor*. La urma urmei, acțiunea umanitară este necesară doar în cele mai întunecate peisaje umane. Și, înainte de a interveni undeva, pericolele din acel loc trebuie cunoscute și discutate de către oficialii care conduc trupele de pe front. Invazia din Irak a eșuat în cele din urmă din cauza faptului că gravitatea neînțelegerilor dintre sunniți și șiiți n-a fost corespunzător recunoscută și avută în vedere.[2]

---

1. În numărul din martie 1993 al *Reader's Digest*, în aceeași lună în care a apărut *Fantomele Balcanilor*, scriam: „Dacă nu putem sparge ciclul urii și al răzbunării – susținând cu tărie autodeterminarea și drepturile minorităților –, câștigurile obținute la sfârșitul Războiului Rece vor fi pierdute. Toate ajutoarele, toate eforturile diplomatice, toată forța – dacă se va recurge la forță – trebuie legate de ideea simplă că popoarele Iugoslaviei merită să fie tratate fără violență." Curând, am apărut la televiziune (CNN, C-SPAN) pentru a sustine public intervenția în Balcani. De asemenea, am solicitat fără ambiguitate intervenția militară în Balcani pe prima pagină a ziarului *The Washington Post*, secțiunea *Outlook*, pe 17 aprilie 1994, cu mai bine de un an înainte să intervenim propriu-zis („Into the Bloody New World: A Moral Pragmatism for America in an Age of Mini-Holocausts"). Cinci ani mai târziu, am susținut viguros campania aeriană a NATO pentru apărarea Kosovoului, pe pagina de opinii din *The New York Times* din 7 aprilie 1999, când campania părea să meargă prost și mare parte din media o numea un eșec.

2. Mai exact, demolând autoritatea birocratică, invazia americană a făcut ca supraviețuirea irakienilor de rând să devină o problemă de autoapărare; în aceste condiții, irakienii au revenit la solidaritatea sectară.

În ciuda intențiilor mele, efectul cărții în termeni politici a fost tragic. Nu mă simt vinovat, ci doar profund îndurerat. Un scriitor, cum spuneam, descrie cu onestitate ceea ce vede și aude la un moment dat, fără a ține seama de consecințe, dar uneori consecințele sunt greu de suportat.

ROMÂNIA A FOST CHEIA CU AJUTORUL CĂREIA AM DESCIFRAT Balcanii. Era un fel de Polonie a Europei de Sud-Est în privința mărimii, populației și așezării geopolitice față de Uniunea Sovietică – teritoriu de graniță prin excelență, mereu ciopârțit de armatele invadatoare, aflat la frontiera dintre imperiile bizantin, otoman, habsburgic și rus, chiar dacă limba română vădea aspirația pentru Occidentul latin. La începutul epocii moderne, armatele otomane, habsburgice și rusești se întâlneau toate în locul unde se află acum România. Carpații, care șerpuiesc prin inima țării, despărțeau Europa de Orientul Apropiat – sau, mai exact, Europa Centrală de Europa de Est –, în măsura în care o poate face o graniță geografică.[1] Deși Ceaușescu era voievodul tolerat de ruși în vremea primelor mele vizite, România purta cu sine multe alte speranțe și moșteniri, pe care deocamdată doar le intuiam.

1. Cu toate acestea, delimitarea era dificilă: Habsburgii, al căror imperiu se afla în linii mari în Europa Centrală, au stăpânit și în Banat și Oltenia, dincolo de Carpați, după Tratatul de la Passarowitz din 1718. Iar otomanii, al căror imperiu se întindea în general până la Dunăre, și-au impus suzeranitatea asupra Transilvaniei, situată la nord de Carpați, în secolele XVI–XVII.

CAPITOLUL II

București, 2013

AM REVENIT ÎN CAPITALA ROMÂNIEI TREI DECENII MAI târziu. Era Săptămâna Mare, esențială în ortodoxie. Nicăieri nu e mai deplină comuniunea între materie și spirit decât în icoanele și frescele înnegrite dintr-o biserică ortodoxă, plutind în fum de tămâie, cu inscripții chirilice și imnuri în limba greacă în Vinerea Mare. Sâmbătă, aproape de miezul nopții, Biserica Albă din București era scăldată în întuneric, iar oamenii intrau în tăcere din Calea Victoriei, cupluri tinere cu copii și bunici, femei splendide și bătrâne amărâte, fiecare ținând în mână o lumânare stinsă. Evlavia și smerenia nepământene ștergeau toate diferențele dintre ei.

Imnurile evocau o eliberare melodioasă și sumbră și aveau o tonalitate irezistibilă. În fine, doi preoți au apărut din spatele iconostasului cu candelele aprinse. Oamenii au înaintat cu nerăbdare să-și aprindă lumânările. Apoi fiecare a aprins alte lumânări, până ce o pădure de lumină s-a întins până în spatele bisericii și în curte, anihilând întunericul. Era Paștele. *Hristos a înviat! Adevărat a înviat!* Primăvara începuse cu acest ritual monoteist păgân. Istoria nu este niciodată mai reală ca pe fețele românilor luminate de Paște. Poți vedea în privirile lor toate tragediile, minunile și restituirile prin care au trecut.

Biserica neoclasică în stil doric data doar din secolul al XIX-lea. Dar faptul că am legat-o de una dintre povestirile

lui Gregor von Rezzori despre Bucureștiul de la sfârșitul anilor '20 din *Memoriile unui antisemit* o făcea mai veche. Începutul secolului al XIX-lea și Evul Mediu sunt la fel de abstracte pentru cineva născut la mijlocul secolului XX, ambele fiind mult prea îndepărtate ca să le poți lega de vreo amintire vie. Tatăl meu s-a născut cu cinci ani înaintea lui Rezzori și avea aproape 20 de ani în perioada descrisă de acesta. Dacă ar mai trăi, tata ar avea acum mai bine de o sută de ani. A trecut foarte mult de când tatăl meu avea 20 de ani. În perioada care s-a scurs între momentul evocat de Rezzori și prezent, evreii descriși de acesta – nu întotdeauna politicos, nu întotdeauna cu simpatie – ar fi murit probabil în timpul Holocaustului sau, de nu, ar fi trebuit să supraviețuiască unui regim aliat cu cel nazist și deceniilor de teroare comunistă și de sărăcie din România, dacă nu aveau norocul să emigreze. Aici istoria era extrem de comprimată, și anii '30 și '40 reprezintă o prăpastie de nepătruns între două epoci. Iar pentru România, mai mult decât pentru alte regiuni din Europa de Est, prăpastia a durat până în anul 1989. Povestea lui Rezzori este de o parte a prăpastiei, viața mea, de cealaltă parte.

În noaptea de Înviere, gândurile mi se îndreptau spre misterul teribil al timpului și spre ce însemnau toate acestea, Biserica Albă la sfârșitul anilor '20, vizita mea la București în 1981 și revenirea de acum, la începutul lui 2013. Anul 1981 părea acum îndepărtat, iar perioada anilor '20, mai aproape. Mai că puteam să ating Bucureștiul din povestea lui Rezzori, din vremuri dinainte de a mă fi născut, care păreau totuși mai îndepărtate în timp decât anii 1820.

Rezzori își amintește de o vară cu „cer albastru ca levănțica și dorințe neîmplinite" în București, pe când asculta într-un „mic apartament" formația ce cânta pe o terasă din spatele Bisericii Albe.[1] Curând, tânărul său protagonist s-a

1. Gregor von Rezzori, *Memoirs of an Anti-Semite*, introd. de Deborah Eisenberg, New York Review Books, New York, 2008, pp. 140–141.

mutat într-o pensiune ținută de o familie de evrei, iar tema poveștilor sale se prezintă de la sine: antisemitismul ca zgomot de fond, un mic tic al tuturor personajelor românești. Totul este cu atât mai izbitor cu cât pare mai firesc integrat în normal, oroarea fiind evidentă doar datorită faptului că Rezzori ne amintește uneori, cu blândețe, că ne aflăm în anii '20 și '30. Concluzia a ceea ce va urma este lăsată cititorului.

Perioada interbelică în Europa Centrală și de Est a fost cea a „unei lumini stinse",[1] lumina Imperiului Austro-Ungar, o lume vie cu mobilier Biedermeier și țesături țărănești, cu o nobilime habsburgică în declin, pe un fundal politic agitat, cu o multitudine de minorități etnice, o lume în degringoladă. Această lume se afla la capătul îndepărtat al existenței mele, pe când tata era încă foarte tânăr; un austriac din Bucovina, Rezzori, mi-a adus-o mai aproape.

Căci, cu cât istoria este mai recentă în timp, cu atât pare mai îndepărtată. Viața noastră, cu toate evenimentele ei capitale, face istoria relativ recentă – istoria din perioada copilăriei – să pară foarte, foarte departe. Viața denaturează timpul istoric, altfel spus. M-am născut la *numai* șapte ani după încheierea celui de-al Doilea Război Mondial, mi-am dat seama brusc într-o zi, când șapte ani nu mai păreau atât de mult ținând cont că aveam amintiri vechi de cinci decenii. Astfel că perioadele interbelică și fascistă din România îmi păreau reale și substanțiale, dar anii comuniști din deceniile șase și șapte, când eram copil și adolescent, păreau inimaginabil de vechi. Numai chipurile luminate de lumânările pascale au cucerit aceste distanțe, unindu-le.

[Ed. rom.: *Memoriile unui antisemit*, trad. de Catrinel Pleșu, Humanitas, București, 2015, p. 143 (n. tr.).]

1. Gregor von Rezzori, *The Snows of Yesteryear*, trad. de H.F. Broch de Rothermann, Knopf, New York, 1989, p. 16. [Pentru ed. rom., v. *Zăpezile de altădată. Portrete pentru o autobiografie pe care nu o voi scrie niciodată*, trad. de Sanda Munteanu, Humanitas, București, 2013 (n. tr.).]

PAȘTELE ANULUI 2013 PETRECUT LA BUCUREȘTI MI-A elucidat și lucrările lui Patrick Leigh Fermor, acel artizan de esențe divine ireductibile ale cărui fraze se află într-o capsulă a timpului – căci să-l numesc doar autor de memorii de călătorie înseamnă să-l depreciez. I-am citit bogatele descrieri ale României prima oară în 1986, imediat după publicarea volumului *Between the Woods and the Water**, când, în plin comunism, călătoria în timp în anii '30 părea aproape imposibilă, iar cuvintele sale aveau un aer arhaic. Dar la sfârșitul lui 2013, când următorul volum din serie a fost publicat postum în Marea Britanie, descrierile Bucureștiului anilor '30 erau directe și tangibile: „vitrinele prăvăliilor cu firme elegante și moderne – dintre care una foarte șic, cu o sticluță de parfum strălucitoare așezată pe o piramidă discret luminată din catifea cenușie, având pe fundal o perdea cu volănașe din mătase galben-lămâie – fațade din beton armat, hățișul multicolor al reclamelor luminoase, chioșcurile luminate, cu mulțimea de publicații în toate limbile [...], interioare de o splendoare inimaginabilă..." Pentru Fermor, Bucureștiul era un „coșmar fascinant" și un „Babilon ultraîmpodobit"[1]. Deceniile de comunism aveau să distrugă toate acestea, iar în 2013 Bucureștiul se afla în plină renaștere.

TERITORIUL ROMÂNIEI ESTE DE O MINUNATĂ VARIETATE geografică și culturală. Asupra mea a avut un efect în egală măsură material și abstract, ducând în mod direct și indirect la o veritabilă obsesie pentru icoanele ortodoxe, Războiul

* V. ed. rom.: *Între păduri și ape. La pas spre Constantinopol: de la Dunărea de mijloc până la Porțile de Fier*, trad. de Mariana Piroteală, Humanitas, București, 2016 (n. tr.).

1. Patrick Leigh Fermor, *The Broken Road: From the Iron Gates to Mount Athos*, introd. de Colin Thubron și Artemis Cooper, John Murray, London, 2013, pp. 161 și 163. [Pentru ed. rom., v. *Drum întrerupt: De la Porțile de Fier la Muntele Athos*, Humanitas, București, în curs de apariție (n. tr.).]

Rece, călătoria în timp și multe altele. În limba engleză numele țării a fost scris *Rumania* până la un moment dat în timpul Războiului Rece. (Schimbarea ar putea ține în parte de faptul că în limba română forma *Romînia* a devenit *România* în anii '60.) Am preferat mereu vechea ortografie și pronunție englezească, cu atât mai sugestivă și mai reală cu cât părea a ține într-un fel de Balcani.[1]

România, cum sunt nevoit să o numesc acum, este una dintre acele națiuni etnice complicate, precum Georgia sau Armenia, care au supraviețuit în mod miraculos de-a lungul mileniilor. Deși înfrânți, ocupați și asupriți, românii au supraviețuit într-un număr mai mare decât popoarele din Transcaucazia, chiar la marginea Europei Centrale. Erau multe lucruri cu care trebuia să mă reobișnuiesc, la care să mă adaptez.

În deceniile dintre sfârșitul anului 1981 și începutul lui 2013 s-au schimbat multe în obiceiurile românilor, după cum mi-am dat seama și în două scurte vizite, în 1990 și 1998. Vizitând Bucureștiul la doar patru luni după revoluția din decembrie 1989, am văzut cum orașul în care religia fusese marginalizată vreme de câteva decenii devenise o biserică în aer liber, cu trandafiri, lalele și lumânări împodobind micile altare ridicate în memoria revoluționarilor morți în lupta împotriva lui Ceaușescu.[2] La sfârșitul anilor '90, în centrul Bucureștiului găseai cazinouri, cluburi și magazine de modă italiană cu vitrine în care am văzut chiar și manechine vii. Ca și la New York și Paris, hainele negre erau considerate șic. Un fost diplomat român, Ioana Ieronim, mi-a spus în 1998: „Așa eram și în perioada interbelică, în anii '30. Suntem descurcăreți, adaptabili, excesivi, niște emigranți

1. Pentru o opinie erudită în această chestiune, vezi Rudolf Fischer, „Romania or Rumania?", blogul Impala Publishers, 19 septembrie 2009.

2. Robert D. Kaplan, *Balkan Ghosts: A Journey Through History*, St. Martin's Press, New York, 1993, p. 83. [Pentru ed. rom., v. *Fantomele Balcanilor. O călătorie în istorie*, trad. de Diana Grad, Editura Antet, București, 2008 (n. tr).]

pseudo-cosmopoliți într-o nouă lume globală. Un fel de clone unidimensionale, latin-orientale ale Vestului." Horia-Roman Patapievici, filozof și eseist, a adăugat: „În momentul în care cumpărăm calculatoare, CD-uri și îmbrăcăminte, ne însușim consecințele materiale ale Vestului, fără să înțelegem valorile fundamentale care au generat aceste tehnologii." În apartamentul său ticsit de cărți și cu holul scării plin de maidanezi, Patapievici, îmbrăcat cu blugi și halat de casă, însuma tot ceea ce mă fascina la România, o țară ca un *film noir* senzual și macabru, mereu captivant și uneori chiar strălucit.[1]

Această țară trebuia însă cercetată mai în profunzime. Cu cât scriam mai pe larg despre alte părți ale lumii – locuri pe care încă nu le văzusem –, cu atât îmi doream să revin în România și să-mi întregesc imaginea pe care mi-o făcusem în timpul vizitelor anterioare. Am vrut să mă familiarizez din nou cu această țară nu în calitate de istoric profesionist cu un înalt titlu academic (ceea ce nu eram), nu ca memorialist cu un talent și o origine familială la fel de fabuloase ca cele ale lui Rezzori (nu era cazul) și nici ca autor de memorii de călătorie, ca Fermor, iscusit în relațiile sociale și cu metafora perfectă mereu la îndemână. Eu eram un jurnalist preocupat de un loc anume – și de ce ne putea și mă putea învăța acel loc despre Europa și despre istoria pe care o trăiam. Doar pentru că Rezzori și Fermor erau de neegalat în privința puterii lor de observație nu însemna că România nu mai era un subiect de interes. Era o țară importantă, situată în apropiere de Ucraina, Rusia, Europa Centrală, Marea Neagră și Marea Mediterană.

N-am început cu oamenii, ci cu arta și arhitectura, elementele materiale ale unei civilizații pe care comuniștii au încercat s-o submineze vreme de decenii bune. Am dorit să cunosc patrimoniul material al României după ce peisajul și-a recă-

1. Robert D. Kaplan, *Eastward to Tartary: Travels in the Balkans, the Middle East, and the Caucasus*, Random House, New York, 2000, pp. 31–32 [ed. rom. cit., pp. 36–37 (n. tr.)].

pătat culoarea și a scăpat de povara cenușiului apăsător al opresiunii – amintirea peisajului urban din 1981 încă mă bântuia.

UNDEVA ÎN AFARA BUCUREȘTIULUI, TURLELE BISERICII de pe lângă palatul Mogoșoaia, vechi de trei secole, seamănă cu minaretele turcești. Semicupolele din cărămidă subțire și arcadele de cărămidă – cele din urmă susținute de semicoloane din marmură – amintesc de lumea bizantină medieval timpurie ce descindea din Antichitatea romană târzie, deși acoperișurile povârnite de plumb înclină spre baroc. M-am pierdut contemplând frumusețea covoarelor muntenești și a carpetelor oltenești și moldovenești, toate vopsite în culori vegetale bogate, puternic influențate de modelele din Turcia și Persia. Căci Muntenia și Oltenia sunt regiuni ale marii câmpii valahe – unde se află și Bucureștiul, la vreo 60 de kilometri nord de Dunăre –, zonă expusă încă din Antichitate și până la începuturile epocii moderne invaziilor armatelor bizantine și otomane. (Înainte de a deveni capitala României, Bucureștiul a fost capitala Țării Românești, lângă Bulgaria ocupată de otomani, de unde turcii puteau porni atacuri și invazii.) Tragicul domnitor muntean Constantin Brâncoveanu, care a construit acest palat între anii 1698 și 1702, al cărui nume este legat de stilul arhitectural românesc derivat din cel occidental și cel oriental, a fost decapitat de turci la Constantinopol în 1714, împreună cu cei patru fii și un ginere, copiii lui fiind uciși chiar sub ochii lui. Brâncoveanu fusese forțat de împrejurări să-l susțină pe țar împotriva sultanului și, în cele din urmă, a eșuat. Rușii și turcii au rămas o prezență constantă la București până pe la mijlocul secolului al XIX-lea. Chiar și la 1866, monedele românești aveau însemne otomane.[1]

1. Barbara Jelavich, *Russia and the Formation of the Romanian National State, 1821–1878*, Cambridge University Press, New York, 1984, pp. 47–48 și 198.

Pe când contemplam în tăcere icoanele bizantine afumate, covoarele bogat ornamentate și cupolele de cărămidă de la Mogoșoaia, timpul a dispărut din nou. Mi-au revenit brusc amintiri de tinerețe din vizitele făcute cu decenii în urmă la monumentele medievale bizantine de la Atena, Sofia și Istanbul, la cele de la Mistras, Muntele Athos și din Serbia veche. Datorită sensibilității artistice pe care a stârnit-o, o perioadă istorică m-a conectat la o viață anterioară.

Asemenea acoperișurilor brâncovenești de la Mogoșoaia, Ateneul de lângă principala piață a Bucureștiului aspiră la tradiția occidentală, evocând-o în același timp pe cea orientală. Construit prin subscripție publică în 1888, Ateneul a fost renovat la începutul perioadei înghețului comunist. Dar chiar și în acei ani mi-a dat un sentiment de eliberare vizuală – și emoțională – în fața brutalității implacabile a arhitecturii staliniste a Bucureștiului: clădirile de partid și de stat, ca și imensele și sumbrele blocuri de apartamente, cu aspectul lor de piatră ieftină din Munții Apuseni, care încercau să sufoce frumusețile structurale ale capitalei, construite în stilurile bizantin, renascentist, clasic venețian, secesionist austriac, Art Nouveau și Art Deco. În 1954, la un an după moartea lui Stalin, Nikita Hrușciov a promovat „industrializarea arhitecturii", cu accent pe prefabricate și beton armat, stil care mai apoi a reușit să desfigureze Bucureștiul și pe care am ajuns să-l detest din tot sufletul.[1]

Ateneul și epoca pe care o întruchipează reprezintă o critică la adresa secolului XX și a ideologiilor sale, ca și a Marelui Război European început în 1914, care în România nu s-a încheiat decât în 1989. Din punct de vedere tehnic, Ateneul este neoclasic. Astfel, el trebuie considerat european

1. Anne Applebaum, *Iron Curtain: The Crushing of Eastern Europe, 1944–1956*, Doubleday, New York, 2012, p. 383. [Pentru ed. rom., v. *Cortina de Fier. Represiunea sovietică în Europa de Est, 1945–1956*, trad. de Gabriel Stoian, Editura Litera, București, 2016 (n. tr.).]

și renascentist. Dar cu bogăția sa de bronz aurit, de galben și roz, cu arcele și liniile sale rotunjite, cu spiritul său baroc exagerat și ostentativ, este totodată bizantin și astfel surprinde suflarea Orientului – adică exact ce definește România. Privind stâlpii și pilaștrii greco-romani, mă simțeam ca în anticamera catedralei Sfânta Sofia din Constantinopol.

Ateneul nu putea fi conceput după izbucnirea Primului Război Mondial. După ce au murit zece milioane de oameni pe câmpurile de luptă, arta și arhitectura și-au pierdut cu totul inocența și s-au retras tot mai mult spre abstracții chinuite și spre minimalism agresiv. Ateneul este un exemplu de artă romantică aflată în plin avânt. M-am așezat în sala circulară de concerte, înconjurat de pictura murală din 1937 a lui Costin Petrescu, cu scene din istoria românilor, celebrând personaje precum regele Carol I, regele Ferdinand și regina Maria, personalitățile fondatoare ale României moderne, capete încoronate germane și engleze care la sfârșitul secolului al XIX-lea și la începutul secolului XX au vrut să ancoreze puternic România în Occident și pe care comuniștii au încercat să-i șteargă din memorie demolându-le statuile și distrugând tot ce amintea de ei. Dar acum această ultimă expresie arhitecturală a vechii lumi este din nou triumfătoare. Recitaluri și concerte de muzică clasică răsună astăzi în sala înfrumusețată de o pictură murală care a stat parțial acoperită mai multe decenii până în 1989. Scopul suprem al existenței este să consfințească frumusețea – în acest sens Ateneul este un lăcaș de cult.

PENTRU CĂ ROMÂNIA A SUFERIT ATÂT DE MULT ÎN SECOLUL XX, se simte acum nevoia artistică și spirituală de a privi spre epocile trecute și normale, de a cunoaște trecutul și a crea un drum spre viitor.

Am stat două ore la o cafea în fosta vilă a lui Nicu Ceaușescu, fiul dictatorului comunist, cunoscut pentru excesele

sale, mort de ciroză hepatică la șapte ani după ce părinții săi au fost executați ca urmare a revoluției anticomuniste din 1989. Se spune că între acești pereți tânărul Ceaușescu ar fi violat multe femei în timpul dezmățurilor sale bahice. Acum vila este o cafenea în stil Belle Époque, cu scaune sculptate în vârtejuri elegante și cu dagherotipuri cu frumuseți de *fin de siècle*, cărora umbrelele de soare le atârnă neglijent peste umăr. Mă gândeam la coregrafia lui Vațlav Nijinski la *Ritualul primăverii* de Igor Stravinski, piesă pusă în scenă la Paris în mai 1913, la final de Belle Époque, o bucată muzicală și o coregrafie ce oglindesc perfect disonanța și dezintegrarea secolului XX, ale cărui orori aveau să se facă simțite în mai puțin de un an.

Bucureștiul anului 2013 era un oraș elegant, același oraș unde la începutul anilor '80 mergeam sute de metri prin întuneric ca să găsesc o vitrină luminată și un loc decent unde să iau masa. Până și modestele mele gusturi din acea vreme erau agresate de cantina soioasă și de atmosfera de cantină: chelnerii de la restaurantul Hotelului Union scuipau și-și stingeau mucurile de țigară în frapierele de lângă mese. Caru' cu Bere, un restaurant deschis în secolul al XIX-lea de un român din Brașov, era în acele zile cumplite ale Războiului Rece terorizat de ospătari grași și nervoși care te ignorau jumătate de oră ca să-ți trântească apoi pe masă o farfurie de mici cu muștar și o bere apoasă. Altceva nu prea mai găseai în meniu. Interiorul de lemn, întunecat și somptuos, cu ferestrele sale cu vitralii, era îmbâcsit de fum de țigară și de transpirație. Femeile erau rare. Meniul de acum cuprindea zeci de feluri cu carne și legume servite de ospătari amabili și sprinteni, iar clienții erau în mare parte cupluri tinere cu copii, toți frumoși și foarte *middle class*. Exista un meniu separat de vinuri, iar pălinca ardelenească se servea alături de țuica din Țara Românească și Moldova, mai aspră și mai puțin convingătoare. Toaletele, altădată mizerabile,

fuseseră renovate. Fumatul era, bineînțeles, interzis. Era ca și cum Ceaușeștii fuseseră executați doar pentru ca restaurantul Caru' cu bere – și tot ce reprezenta el – să devină uman și civilizat.

Era plin de cafenele acum – cu nume închipuite precum Charme, Rembrandt, La Muse –, cu scaunele și mesele din răchită, zinc, catifea, lemn de culori deschise și metal negru, fiecare încercând cu disperare să evoce Parisul, Berlinul, Viena, Stockholmul sau New Yorkul. Chiar și scrumierele aveau pe margine modele decorative în stil Art Deco sau Belle Époque. Trebuie spus însă că acestor noi cafenele din București le lipsește eleganța subtilă – și mai ales intimitatea – celor din Europa Centrală. Mă aflam totuși la sud de Carpați, în fostul spațiu bizantin și otoman, unde nu există ceea ce nemții numesc *Gemütlichkeit*, convivialitate, astfel că aceste cafenele nu erau o consecință firească a trecutului. În 2013 Bucureștiul era un oraș al improvizațiilor. Observațiile lui Rezzori despre orașul interbelic erau încă valabile: „o modernitate tranzitorie", „un element futurist alături [...] de decorurile unor bâte ciobănești", aspecte evident „balcanice", un oraș care, „cu toate vilele lui Art Nouveau și construcțiile futuriste de sticlă și beton, era la fel de oriental ca Smirna."*

Pe de altă parte însă, un oraș cu atât de multe cafenele, florării și librării nu putea fi decât civilizat. Căci ce poate simboliza mai puternic civilizația urbană, oricât de incipientă?

Bucureștiul anului 1981 avea o temă, un model: cel comunist – sumbru, formidabil și sufocant în tăcerea așternută pe străzi și bulevarde. Bucureștiul anului 2013 n-avea nici o temă, nici un mare plan urbanistic de tipul celor care creaseră peisajele urbane monumentale ale Parisului de sfârșit de secol XIX sau Ringstrasse-ul vienez. Centrul Civic al

---

* Gregor von Rezzori, *Memoriile unui antisemit*, ed. cit., p. 175 (n. tr.).

Ceaușeștilor nu era un plan – era o mutilare. Capitala României la începutul secolului XXI nu urma un plan, ci se configura prin acumulări de straturi și schimbări spontane, în care nici un element nu se potrivea cu altul, ci fiecare își asuma propriul risc. Nimic din acest peisaj nu avea să mă marcheze cum o făcuse Bucureștiul anilor '80, în ciuda faptului că nu eram implicat personal în suferința locuitorilor.

În Centrul Vechi, între cafenele și restaurante elegante, era un spațiu dezolant cu trotuare sparte, beton ciobit, gunoi și clădiri abandonate. Fusese nevoie de aproape un deceniu de dispute juridice ca imobilele să le fie retrocedate proprietarilor de drept din perioada precomunistă. La fel cum trocul cu țigări Kent fusese un clișeu jurnalistic al anilor ceaușiști, tot așa haitele de maidanezi erau un clișeu pentru vremurile de după Războiul Rece. Dar în peisajul cu câini, lăsat în paragină, au apărut în ultimii ani edificii înalte amintind de construcțiile Lego, dimpreună cu exterioarele renovate ale vechilor hoteluri din imediata apropiere a Căii Victoriei. Hotel Majestic, unde am stat o dată în 1982 cu 29 de dolari pe noapte, era acum un mic Ramada. Muntenia, adresa mea din 1981, dispăruse, marchiza era plină de rugină, fațada placată cu foi de tablă mâzgălite la rândul lor cu graffiti care repetau cuvântul „fuckcrack" și parțial acoperite de afișe care promovau trupe punk și concerte clasice. Un alt afiș anunța faptul că un salon de coafură avea să se deschidă acolo curând: metamorfoză orientată piezișă, așa cum se întâmplă adesea în cursul istoriei.

Am văzut femei pe tocuri înalte sau cu papuci de baie; unele purtau bluze mulate, altele pijamale, având în fundal simetria ocru-palid a fostului palat regal în stil neoclasic. În pofida gentrificării haotice, m-am simțit la fel de aproape de pustietatea prăfuită a Anatoliei și de Europa Centrală. Căci dacă dădeai la o parte machiajul găseai același chip trist și palid. Și totuși pe Magheru, printre ziduri cangrenate de

graffiti și de straturi de afișe rupte, erau tot felul de buticuri îndrăznețe și de lux. Postmodernismului îi sunt caracteristice juxtapunerile, iar Bucureștiul combina moștenirea arhitecturală a stalinismului cu decadența capitalistă.

Grădina Cișmigiu, decorul bine îngrijit din lucrarea Oliviei Manning din timpul celui de-al Doilea Război Mondial, *Trilogia balcanică*, era în paragină: câini maidanezi, buruieni, graffiti pe bănci cu scânduri lipsă și oamenii care, deși nu erau fără adăpost, hoinăreau fără țintă. Silviu Brucan a prezis în 1990 că va dura o generație ca România să își revină după dictatura lui Ceaușescu. Atunci oamenii au fost șocați de pesimismul lui, dar s-a dovedit că avea dreptate.

Pe străzi se circula greoi, era gălăgie și haos, așa cum e de obicei în Orientul Mijlociu și în alte orașe din Lumea a Treia. Tăcuta metropolă comunistă era acum plină de șoferi care claxonau excesiv. Pietonii mai tineri butonau telefoanele inteligente, deși se plângeau de lipsa progresului și se declarau deziluzionați. Mulți dintre ei n-aveau nici o amintire din timpul Războiului Rece, care nu putea fi un punct de referință. Cum spune proverbul arab, „oamenii se aseamănă mai mult epocii în care trăiesc decât părinților lor"[1]. Deși este un gând emancipat, care contrazice esențialismul și determinismul cultural, o astfel de reinventare pune în pericol trecutul, cu lecțiile sale folositoare.

Mi-aș fi dorit ca orașul să fie un simbol a ceva – să fie reprezentativ pentru o epocă istorică importantă. Aș fi vrut să aibă un efect puternic asupra mea, similar cu cel din 1981. Și, bineînțeles, am fost dezamăgit. E adevărat că eram mai tânăr atunci și că experiențele noi mă marcau mai profund. Dar, mai important, Bucureștiul era acum un amestec eteroclit, ceea ce îl salva și îi dădea o față umană. Nu devenise obiectul

1. Marc Bloch, *Apologie pour l'histoire, ou Métier d'historien*, A. Colin, Paris, 1964, p. 15; Lucian Boia, *Romania: Borderland of Europe*, ed. cit., p. 47.

unei alte ideologii utopice sau al vreunui plan măreț. Orașul trăia de la o zi la alta, acumulând elemente disparate, în timp ce administrația capitalei era dominată de intrigi mărunte și de haos. Din fericire, orașul nu mai avea nimic arhetipal.

„TOATE SOCIETĂȚILE POSTCOMUNISTE SUNT DEZRĂDĂcinate, căci comunismul a dezrădăcinat tradiții, așa că nimic nu se mai potrivește cu nimic", îmi explică Patapievici. Cu 15 ani în urmă, când l-am întâlnit ultima dată, mă avertizase:

„Sarcina României este să consolideze un stil public bazat pe reguli impersonale, căci altfel afacerile și politica vor deveni un cuib de intrigi și mi-e teamă că tradiția noastră ortodoxă răsăriteană nu ne va ajuta prea mult în acest sens. România, Bulgaria, Serbia, Macedonia, Rusia, Grecia – toate națiunile ortodoxe ale Europei – au instituții slabe. Asta din cauză că ortodoxia este flexibilă și contemplativă, fundamentată mai mult pe tradițiile transmise pe cale orală de țărani decât pe texte scrise. Există așadar o paradigmă a zvonului, a lipsei de informare, a conspirației și a intrigii..."[1]

Astfel definea Patapievici în 1998 politica românească, cum încă se mai practica un deceniu și jumătate mai târziu. Dar, în 2013, a adăugat: „Nimeni nu își asumă vina pentru ce s-a întâmplat în trecut. Biserica n-a făcut nici un progres, în pofida șansei enorme de a fi separată de stat de aproape un sfert de secol. Identificarea unei credințe religioase cu un grup etnic-național îmi pare o erezie morală."

---

1. Robert D. Kaplan, *Eastward to Tartary*, ed. cit., p. 33. În acest sens, jurnalista Victoria Clark menționează cum relațiile personale mai degrabă decât cele administrative erau necesare dacă doreai să vizitezi mănăstirea Snagov, la nord de București. „Reveneam, bănuiesc, în lumea ortodoxă, unde contactele personale sunt elementul *sine qua non* pentru a rezolva lucrurile." – Victoria Clark, *Why Angels Fall: A Journey Through Orthodox Europe from Byzantium to Kosovo*, Macmillan, London, 2000, p. 229.

Îmbrăcat acum într-o ținută *business casual* și purtând ochelari la modă, Patapievici părea o figură complet occidentală – aparținând elitei globale –, un om pe care l-ai putea întâlni la conferința de la Davos sau la întâlnirea Grupului Bilderberg, care însă era superior modelor culturale ale zilei. Totuși Patapievici rămâne unic: un exemplu despre felul cum geniul individual, chiar dacă își are rădăcinile într-o anume cultură sau familie, își datorează existența mai puțin unui anume context istoric, cât cuiva sublim precum Dumnezeul lui Spinoza. Mintea admirabilă și complexă a lui Patapievici era în sine o frumoasă manifestare a misterului existenței universale.

„Cred în apărarea canonului occidental. Am datoria să-mi amintesc de tatăl meu, de civilizația mea. Căci cine altcineva o va face? Sunt liberal în sensul specific secolului al XIX-lea – al liberalismului lui Tocqueville, al lordului Acton, al lui John Stuart Mill. Acolo își au rădăcinile credința și admirația mea pentru filozofii liberali din secolul XX, precum Karl Popper, Friedrich Hayek, Ludwig von Mises. Aceștia sunt întemeietorii din punctul meu de vedere. Și, desigur", a continuat Patapievici, „mai sunt Isaiah Berlin și Michael Oakeshott, care au susținut tradiția liberală împotriva ideologiilor rigide. Sunt liberal în ceea ce privește individul și drepturile sale. Sunt ușor conservator în privința culturii și a nevoii de a o păstra. Și sunt foarte conservator în ceea ce privește păstrarea valorilor fundamentale".

Gândirea complexă este caracteristică minților strălucite, care au de suferit în arena publică, unde ideile lor sunt grosolan simplificate. Să ne gândim la situația Institutului Cultural Român, pe care Patapievici l-a condus între anii 2005 și 2012. În această instituție încercase să-și pună amprenta umanistă în anii care au trecut de când îl văzusem ultima dată. Considerase că era misiunea lui să promoveze artiști și scriitori care, deși uneori erau evrei avangardiști, erau români prin faptul că se exprimau în limba română. La urma

urmelor, mi-a explicat, aceasta „era esența cosmopolitismului". A urmat un mic scandal, Patapievici fiind acuzat că nu promova adevărata cultură română. Însă el rămânea sfidător: „Nu există valori viabile în afara cosmopolitismului și de aceea cadrul nostru de referință (în pofida geografiei noastre) trebuie să fie canonul occidental."

Deși deziluzionat, nu era pesimist cu privire la situația din țară. „S-au făcut progrese extraordinare de când ne-am văzut ultima oară, în 1998. Nu există criminalitate mafiotă ca în Bulgaria, nici jurnaliști asasinați precum în Rusia." Iar economia nu s-a prăbușit ca în Grecia; n-au existat episoade de anarhie ca în Bulgaria și Albania în epoca de după căderea Zidului Berlinului. Românii și maghiarii au evitat un război civil. Cât despre absența unor valori filozofice reale printre politicienii de frunte din România, acesta era un lucru mai puțin românesc, cât universal. Patapievici mi-a explicat:

„Veți vedea, valorile acestea vor dispărea și în țara dumneavoastră. Pentru a avansa în carieră, politicienii vor afișa tot mai mult convingeri pe care de fapt nu le au. Valorile sunt o reflexie a spiritului. Și, când spiritul se ofilește, oamenii nu mai au nevoie de valori. Spiritul se ofilește treptat prin înlocuirea imaginației cu tehnologia: telefoanele și jucăriile inteligente, mulțimea de electronice din malluri, toate fac inteligența spiritului mai puțin necesară. Heidegger avea dreptate, progresul a fost în problemele esențiale lipsit de scop. Homer a înzestrat omenirea cu un spirit bogat. Acum tehnologia a sărăcit spiritul atât în spațiul public, cât și în politică. În unele privințe", a continuat, „spiritul este înlocuit de obsesia pentru corp. Ați văzut reclamele din revistele de modă în ultima vreme? Tinerii, în special, nu mai au nevoie de spirit, ci doar de senzualitate. Deja tehnologia construiește imagini pentru noi. În viitor, tot mai multe funcții ale creierului vor fi preluate de tehnologie. Mușchii minții se vor atrofia. Politica va continua să se degradeze".

Vorbea calm, ca un psihiatru ce-i prezintă unui pacient o realitate dureroasă. Credea că viitorul va crea un teren prielnic noilor ideologii extremiste. Trăise pe vremea lui Ceaușescu și avea o amintire vie a lui Gheorghiu-Dej, așa că știa ce spune. Combina experiența directă a ororilor secolului XX cu lecturi vaste și cu intima cunoaștere a elitelor occidentale. Știa că tehnologia și primitivismul puteau conviețui fără probleme. Pentru mine, Patapievici făcea parte din decorul bogat al Bucureștilor, deși știam că observațiile sale nu aparțineau unei categorii naționale anume.

ÎN HOLUL HOTELULUI ATHÉNÉE PALACE, UNUL DINTRE analiștii importanți ai României mi-a prezentat faptele, în continuarea analizei mai abstracte și mai filozofice a lui Patapievici privind politica românească.

În 2013 președintele României era Traian Băsescu, fostul șef al Partidului Democrat Liberal. Prim-ministrul Victor Ponta era liderul Partidului Social Democrat. Se atacau permanent, cu acuzații grave de corupție, plagiat și tot așa. Politica românească era imobilizată de ceva timp de această rivalitate, chiar dacă puteai bănui că în câțiva ani nu mulți aveau să-și mai amintească numele celor doi politicieni, căci nici unul (și mai ales Ponta) nu avea prestanță în conduita publică. Băsescu reprezenta oficial o tendință conservatoare, iar Ponta una liberală. Dar, cum îmi explica acest tânăr analist în holul hotelului, nu exista, de fapt, nici o dispută ideologică între ei. Cei doi reprezentau pur și simplu două rețele clientelare care concurau pentru pradă. „Băsescu are interese personale și o intuiție bună, dar îi lipsește ideologia clară și doar formal e conservator. La fel și Ponta. Partidul lui e ahtiat după avantaje financiare după ce a stat în opoziție. Sunt puține lucruri importante pe care să le dezbată cu adevărat. Ambii au învățat din moștenirea comunismului

să delapideze și să conducă rețele. Totul ține de perspectivă: iată în ce constă amestecul de postcomunism și latinitate."

Tânărul analist a citat un proverb local: „Mămăliga nu explodează." Altfel spus, românii sunt ca mămăliga: amorfă, fără consistență, luând orice formă e nevoie.

Chiar dacă respingi o astfel de judecată, este evident că tranziția dinspre comunism nu s-a încheiat încă. Cu cât o tiranie e mai puternică, cu atât e nevoie de mai mult timp pentru a o depăși. Sistemul judiciar era defectuos. Domnia legii era doar parțial restabilită. Regimul proprietății, după cum văzusem din situația terenurilor virane și a clădirilor abandonate, nu era suficient de clar. Prea mulți politicieni români de la începutul secolului XXI se formaseră într-un stat polițienesc sau într-unul derivat din el. Iar românii nici nu avuseseră avantajele unui fost aliat din Pactul de la Varșovia precum Polonia, care, spre exemplu, beneficiase cu mult înainte de 1989 de o opoziție civilă, de o aripă comunistă liberală și de activismul unei Biserici universale. Mai mult, Polonia păstrase o amintire vie burgheziei de dinaintea celui de-al Doilea Război Mondial și se bucurase de investiții germane însemnate după încheierea Războiului Rece. Marea diversitate din Europa de Est comunistă (și postcomunistă) era încă un element definitoriu al regiunii, cum remarcase Gordon Skilling cu aproape o jumătate de secol în urmă.

Cu toate acestea, cum spunea Patapievici și confirma tânărul analist, răul suprem fusese evitat până acum. Partidul România Mare, condus de Corneliu Vadim Tudor, de care se simțeau atrași nostalgicii comuniști și extremiștii de dreapta – ei înșiși nostalgici după Garda de Fier din perioada nazistă –, nu mai era la fel de popular ca în anii '90. „Vadim Tudor este puțin nebun, antisemit, dar un bun orator. O poveste tipic românească. Oricum, vremea lui a trecut", mi-a spus analistul. Corneliu Zelea Codreanu, carismaticul lider legionar din anii '30, venerat asemenea unui zeu plebeu în

anii de vârf ai fascismului – personaj care unea antisemitismul și o versiune distorsionată a ortodoxiei –, nu s-a bucurat de simpatie în România postcomunistă. Cât despre mareșalul Ion Antonescu, conducătorul militar din perioada nazistă cu o moștenire complexă (alianța sa cu Hitler a fost mai mult conjuncturală decât de natură ideologică și începuse să se gândească să întoarcă armele în cel de-al Doilea Război Mondial, după ce naziștii au fost învinși la Stalingrad), „acesta nu a stârnit o nostalgie puternică" după 1989; se poartă însă o dezbatere academică echilibrată, dar obscură, despre politica sa din timpul războiului. Da, i s-au ridicat statui ici și colo, ceea ce, desigur, e o problemă, având în vedere complicitatea sa la asasinarea a sute de mii de evrei din teritoriile de est ale Basarabiei și Transnistriei. Dar în 2013 Antonescu nu mai făcea obiectul dezbaterii de la București, așa cum s-ar fi putut întâmpla la un moment dat în anii '90.

Mai era apoi Ion Iliescu, simbolul postdecembrist al stabilității corozive – figura și liderul compromisului deplin între trecutul comunist și un viitor neliniștitor –, care a fost președinte în total timp de zece ani după executarea lui Ceaușescu. Comunist de frunte, Iliescu a amânat cu înverșunare reforme indispensabile, dar se poate să fi salvat țara de la război civil și haos la începutul anilor '90. În 2003, pe când era la al treilea mandat ca președinte, Iliescu (deși cu ezitări) a asumat public responsabilitatea pentru uciderea evreilor din teritoriile Basarabiei și Transnistriei ocupate de România în timpul regimului Antonescu, în cel de-al Doilea Război Mondial.

Fapt este că lucrurile merg înainte, în ciuda blocajului politic. Economia a crescut în medie cu 6,5% pe an în perioada 1999–2008, în pragul crizei europene, continuând apoi să crească într-un ritm mai lent. Trei milioane de români dintr-o populație de peste 21 de milioane lucrau în Europa Occidentală, într-o vreme în care elita încerca încă să se integreze în Occident, după mai bine de patru decenii în Blocul Estic.

Între timp, a continuat această tranziție agitată, plină de incertitudini și intrigi, o perioadă aparent fără sens, pe care aproape toți cei cu care am vorbit o deplângeau și-o comparau cu anii '30, când regele Carol II a condus țara pe bază de intrigi, manevre fără rost și corupție endemică, toate ducând la dezmembrarea României de către Uniunea Sovietică și Germania nazistă (un fapt pe care Carol probabil nu l-ar fi putut evita, indiferent de acțiunile sau de personalitatea sa, având în vedere geografia nefastă a României, situată între Germania nazistă și Uniunea Sovietică a lui Stalin). În 2013 am auzit adesea cuvântul „interbelic" la București. Observatorii subtili precum Patapievici înțelegeau că, deși Germania și Rusia erau mai puternice la începutul secolului XXI decât în anii '90, umbrele sinistre ale lui Hitler și Stalin dispăruseră. Fascismul și comunismul nu mai pândeau granițele României ca în timpul lui Carol II.

Toate acestea se petreceau cu un an înainte ca o nouă eră geopolitică să înceapă în Europa Centrală și de Est, odată cu criza din Ucraina, greu de conceput la București în primăvara anului 2013. Totuși în 2013 am simțit că politica românească nu mai avea forța dramaticilor și dezastruoșilor ani '30. Privind peste Piața Revoluției din cafeneaua de la Athénée Palace, fixându-mi ochii asupra Bibliotecii Universitare, o clădire în stil baroc francez – acum frumos restaurată după ce suferise pagube importante în timpul revoluției din 1989 –, și ascultându-l pe tânărul analist, cu muzică de jazz în surdină, mi-am dat seama că aceasta era normalitatea: o stare pe care această țară n-o mai cunoscuse din 1914.

Faptul era foarte important. Să ne gândim: în Primul Război Mondial un vârtej de armate străine au ocupat țara. Austro-ungarii au înaintat adânc în Transilvania până la crestele Carpaților, în timp ce germanii au ocupat Bucureștiul în Țara Românească, iar familia regală și elita politică româ-

nească s-au refugiat la Iași, în Moldova, în nord-est.[1] Boli, foamete, haos. Victoria finală a aliaților occidentali și prăbușirea frontului rusesc după revoluția bolșevică au redat României toate teritoriile sale istorice în anul 1920. Apoi, în 1939, Pactul Ribbentrop–Molotov a pregătit terenul ca Rusia sovietică să reanexeze Basarabia și să ocupe nordul Bucovinei, iar Germania nazistă să dea Ungariei nordul Transilvaniei. Sute de mii de soldați români au luptat apoi alături de Germania nazistă împotriva Uniunii Sovietice – până la Odessa și Stalingrad – în prima parte a celui de-al Doilea Război Mondial, iar mai târziu au întors armele și au luptat împotriva Germaniei naziste, pentru a recuceri Transilvania de Nord. După cel de-al Doilea Război Mondial a venit ciuma comunistă, când Uniunea Sovietică a tratat România, din cauza alianței sale cu Hitler până la și după Stalingrad, ca pe o țară învinsă, ce trebuia jefuită.

Primul Război Mondial a delegitimat conflictul militar într-un mod pe care nici un alt război nu l-a făcut – fiind suma emblematică și lipsită de sens a tuturor războaielor pe care Europa le-a purtat în trecutul său violent și astfel compromis. Simpla înșiruire a conflictelor armate din acest capăt vestic al Eurasiei te uluiește: au avut loc aici războiul Ligii de la Augsburg (de nouă ani), Războiul de Treizeci de Ani, războiul pentru independența Olandei (de optzeci de ani), cel de O Sută de Ani, războaiele italiene din secolul al XVI-lea, războaiele nordice din secolul al XVII-lea, războiul pentru succesiune la tronul Spaniei din secolul al XVIII-lea și tot așa. Cât despre secolul al XV-lea, acesta a fost probabil cel mai sângeros de la căderea Imperiului Roman, cu „mercenari fără slujbă care devastau Franța și Italia“ și cu Anglia

1. Acea armată austro-ungară avea o importantă componentă germană și din ea făcea parte și Erwin Rommel, viitorul feldmareșal din cel de-al Doilea Război Mondial.

măcinată de război civil. Apoi au urmat jafurile de la Brescia, Siena, Sancerre, Anvers, Magdeburg, Augsburg și altele – războaie în care „treaba" armatelor era să tortureze populația civilă.[1] În ceea ce privește războaiele pe care voievozii români – la Răsărit, în principatele lor cu frontiere instabile – au trebuit să le ducă împotriva turcilor, ele au însemnat tortura și împilarea populației civile și au continuat fără întrerupere timp de secole. După lungul război european dintre 1914 și 1989, în România nu contau acum decât omul și bunăstarea sa. Restul era nebunie. Chiar ideea de *națiune* etnică, dacă nu era deja moartă, intrase acum în remisiune, căci dusese într-un fel sau altul la violență organizată.

M-am gândit la toate acestea câteva luni mai târziu în timpul unei vizite la Mausoleul Primului Război Mondial, la Mărășești, în Moldova. Într-o bătălie de o lună, în august–septembrie 1917, românii au luptat aici împotriva armatei germane și a câteva unități austriece. Rezultatul luptei strânse a fost de 27 000 de români morți și 47 000 de victime pentru Germania și Austria. Mausoleul găzduiește mormintele a 5 073 de români. Pereții mohorâți ai mausoleului plin de cripte au un aer implacabil și înspăimântător și par să declare inutilitatea războiului în conștiința posterității. Mărășeștiul este un loc de o groază augustă, care arată de ce românii au nevoie, cum spun și cum își doresc, de *o evadare din istorie*.

---

1. Lauro Martines, *Furies: War in Europe, 1450–1700*, Bloomsbury Press, New York, 2013, p. 209. Suferința civililor era deopotrivă banală și atroce, dacă se poate așa ceva. Ca simplu fapt, în războaiele de la jumătatea secolului al XVIII-lea, armatele furau bunurile țăranilor, le distrugeau recoltele și le ardeau adesea casele pentru a face focuri de tabără. Nancy Mitford, *Frederick the Great*, Vintage, New York, 2011, p. 182; Ian Morris, *War! What is It Good For?*, Farrar, Straus & Giroux, New York, 2014, p. 201.

ATHÉNÉE PALACE ESTE ȘI EL UN SIMBOL AL DEGRADĂRII istoriei. Inaugurat în 1914, la începutul Primului Război Mondial, acesta era probabil singurul loc în Europa anilor '40 – în afară de hotelurile din Lisabona – unde ofițerii naziști, ziariștii americani, diplomații și spionii din Occident, puterile Axei și Uniunea Sovietică puteau sta la aceeași masă. Marele hotel bucureștean reprezintă un veritabil muzeu al intrigilor românești din secolul XX. Când am stat ultima dată aici în 1990, fantomele comunismului continuau să trăiască pe sumbra scară în spirală și pe mochetele violet. Ceaușescu transformase locul într-o veritabilă fabrică de culegere de informații, cu holul patrulat de prostituate care lucrau pentru Securitate.[1] Acum era un hotel aseptic, din linia Hilton, ca multe din centrul Americii, dar lipsit de eleganța și modernitatea hotelurilor de lux din Asia, vag futuriste. În holul hotelului se afla un insipid pub englezesc. Cafeneaua din apropiere etala fotografii ale actorilor, vedetelor rock, sportivilor și astronauților străini care se cazaseră aici în ultimii ani; se vedea însă pe chipurile lor că nu cunoșteau semnificația locului unde dormiseră. Vechiul hotel continua să trăiască doar prin șirul de coloane corintice solide cu capiteluri aurite și datorită chelneriților cochete cu părul negru care serveau vin roșu moldovenesc cu un ușor gust metalic.

Peste drum de hotel, lângă Ateneu, se afla restaurantul Cina, unde în anii '30 și la începutul anilor '40 cântecele țigănești se auzeau de sub copaci, deplângând „asuprirea" și pe „stăpânii străini". Într-o noapte din anul 1940, cum își amintea contesa R.G. Waldeck, „o femeie îmbrăcată cu o jachetă din vulpi argintii, [auzind muzica,] începu încet să plângă, și fardul de pe ochii ei se scurgea în farfuria cu papricaș de pui".[2]

---

1. Robert D. Kaplan, *Balkan Ghosts*, ed. cit., pp. 82–83.

2. R.G. Waldeck, *Athene Palace Bucarest*, ed. cit., p. 85 [ed. rom. cit., p. 91 (n. tr.)].

Acum, la Cina se serveau produse specifice bucătăriei italiene și internaționale. Câțiva dintre clienți purtau tricouri de firmă și șepci de baseball. Nu se auzea deloc muzică, iar oamenii își țineau telefoanele pe masă, lângă mâncare.

Dincolo de Cina și Ateneu era Piața Revoluției, marea piață în care se află fostul Palat Regal și sediul Partidului Comunist, unde intraseră tancurile și unde străzile se umpluseră de sânge în timpul revoltei anticeaușiste, în decembrie 1989, evenimentul singular care a încheiat Războiul Rece în Europa. Aici Ceaușescu și-a ținut ultimul discurs înainte ca mulțimea să se ridice împotriva lui. Piața era un amestec neomogen, un proiect nedus până la capăt. Statuia ecvestră a regelui Carol I, dezvelită în 2008, arăta ca o copie ieftină a celei făcute de marele sculptor croat Ivan Meštrović în 1930, pe care comuniștii o distruseseră în 1948. Meštrović fusese profund influențat de Rodin și avea capacitatea acestuia de a reda un concept întreg printr-un gest; rezultatul era monumental. Noul Carol era însă o sculptură de duzină.

Carol I nu trebuie confundat cu fiul nepotului său, Carol II. Cel din urmă era nedisciplinat și desfrânat, pe când primul era un german calculat din dinastia Hohenzollern-Sigmaringen. În decursul unei domnii de 48 de ani (1866–1914), Carol I a construit România modernă, pe care a dotat-o cu instituții, pornind de la câteva regiuni și două principate slabe. După 1989, Carol I a devenit simbolul legitimității statului român.

În vreme ce Carol I însemna realism și stabilitate, liderul cu vederi liberale al Partidului Național Țărănesc, greco-catolicul Iuliu Maniu, reprezenta valorile universale. În calitatea lui de om politic român aflat într-o situație cumplită, Maniu militase la mijlocul secolului XX împotriva prigoanei evreilor și pentru a-l convinge pe Antonescu să întoarcă armele contra naziștilor; curând după aceea, în primele zile ale Războiului Rece, s-a ridicat împotriva sovieticilor și a mario-

netelor lor locale. Ministrul de externe nazist Joachim von Ribbentrop a cerut chiar executarea lui Maniu. Regimul comunist al lui Gheorghiu-Dej l-a condamnat mai târziu într-un proces înscenat în 1947. Sfidându-i pe acuzatori, Maniu a cerut în timpul procesului alegeri libere, libertăți politice și respectarea drepturilor fundamentale ale omului.[1] A murit în închisoare în 1953, iar trupul său a fost aruncat într-o groapă comună. Statuia emaciată a lui Maniu, împodobită cu citate din Psalmi, este în sine extrem de emoționantă, dar nu se potrivește deloc cu uriașa sulită de lângă ea, ridicată în onoarea victimelor revoluției din 1989. Plăcile memoriale de lângă monument sunt deja ciobite și crăpate. Piața Revoluției în 1981 era întunecată, goală și stârnea frica. Acum este plină de monumente publice, sufocată de trafic și arată, în mare, ca o operă de amator în desfășurare. Deși Piața nu avea un design urban inspirat, personalitățile și ideile comemorate aici stăteau mărturie pentru progresul moral al statului român.

---

1. Maniu, împreună cu liderul liberal Constantin Brătianu, s-a opus dorinței lui Antonescu de a înainta cu armata dincolo de Basarabia, în Transnistria. Dacă Antonescu le-ar fi ascultat sfatul, mulți evrei ar fi fost salvați, iar soarta României postbelice ar fi putut fi mai blândă. Însă nici Maniu nu era perfect. Ardelean de origine, acesta avea resentimente față de evreii transilvăneni, pe care-i considera pro-maghiari. În 1937, Partidul Național Țărănesc a încheiat o alianță electorală cu Garda de Fier fascistă. Dar, într-o eră în care Occidentul părea dezinteresat de Europa Centrală și de Est, singura dezbatere în România era dacă să te alături lui Hitler sau lui Stalin. Charles King, *The Moldovans: Romania, Russia, and the Politics of Culture*, Hoover Institution Press, Stanford, CA, 1999, p. 94; Radu Ioanid, *The Holocaust in Romania: The Destruction of Jews and Gypsies Under the Antonescu Regime, 1940–1944*, Ivan R. Dee, Chicago, 2000, p. 292; Dennis Deletant, *Hitler's Forgotten Ally: Ion Antonescu and His Regime, Romania 1940–1944*, Palgrave Macmillan, New York, 2006, pp. 32–33 și 75 [pentru ed. rom., v. *Aliatul uitat al lui Hitler. Ion Antonescu și regimul său. 1940–1944*, trad. de Delia Răzdolescu, Humanitas,

CU TOATE ACESTEA, CUM ÎMI SPUNEA UN PRIETEN APROPIAT în timp ce ne beam cafeaua în fosta vilă a lui Nicu Ceaușescu, „geografia noastră este încă un coșmar".

Într-adevăr, când România a aderat la Organizația Tratatului Atlanticului de Nord (NATO) în 2004 și la Uniunea Europeană (UE) în 2007, românii credeau că vor fi asimilați instantaneu de către Occident. Că își vor înlocui tragedia istorică cu un soi de utopie – că istoria însăși va rămâne în urmă și nu va mai fi un șir de catastrofe, ca în trecut. Dar puterea unei alianțe militare depinde de mărimea bugetelor apărării statelor membre și, cu unele excepții, acestea au continuat să scadă în Europa, punând în discuție viitorul NATO. Imediat după aderarea României la UE, Uniunea Europeană a intrat în cea mai mare criză pe care a cunoscut-o vreodată: un munte de datorii scăpate de sub control care au pus în discuție viitorul conceptului de asistență socială – răspunsul politic și moral la secole de război și suferință pe continent. În loc de o Europă la adăpostul căreia România să poată scăpa de istorie, au răsărit mai multe Europe: statele din interiorul zonei euro și al spațiului Schengen, cele din afara spațiului Schengen și cele din afara UE. Mai îngrijorător, exista și o logică geografică în împărțirea Europei: statele ce constituie nucleul Imperiului Carolingian medieval și al Imperiului German modern erau, în general, cele mai prospere sau care mergeau pe calea prosperității; cele din fosta Europă Centrală habsburgică erau ceva mai puțin prospere;

București, 2008 (n. tr.)]; Larry L. Watts, *Romanian Cassandra: Ion Antonescu and the Struggle for Reform, 1916–1941*, East European Monographs, Boulder, CO, 1993, p. 339 [pentru ed. rom., v. *O Casandră a României. Ion Antonescu și lupta pentru reformă: 1916–1941*, trad. de Liliana Pop și Virgil Stanciu, Editura Fundației Culturale Române, Bucuresti, 1998 (n. tr.)]; Keith Hitchins, *Rumania 1866–1947*, Oxford University Press, New York, 1994, p. 545 [pentru ed. rom., v. *România. 1866–1947*, trad. de George Potra și Delia Răzdolescu, ed. a IV-a, Humanitas, București, 2013 (n. tr.)].

iar cele din sudul Europei catolice sau din Balcanii bizantino-otomani o duceau cel mai prost. Astfel, România era încă o dată expusă și captivă în interiorul propriei istorii, chiar în momentul în care Rusia, sub regimul autoritar al lui Vladimir Putin (ce amintește mai degrabă de țarii răi decât de cei progresiști), a devenit din nou un factor geopolitic ce o amenință dinspre nord-est. Rusia făcuse progrese de la guvernarea slabă și haotică a lui Boris Eltîn din anii '90, care fusese de fapt foarte convenabilă pentru România.

Ceea ce înrăutățea situația era că România depindea de gazele rusești pentru 25% din necesarul său energetic. Rusia încerca acum să includă Balcanii în proiectele sale faraonice și nu avea să cedeze niciodată de bunăvoie din influența sa în strategicul istm ponto-baltic, ceea ce însemna că Moscova avea să alimenteze în continuare conflictul național din Republica Moldova, la frontiera de nord-est a României. Între timp, Statele Unite ale Americii erau în cealaltă parte a lumii, preocupate de evenimentele din Orientul Mijlociu și din bazinul Pacificului. Statele Unite aveau două baze militare în România, dar românii erau tot mai îngrijorați că acestea erau insuficiente. Politologul Radu Dudău, de la Universitatea din București, mi-a spus că „în România toate discuțiile serioase despre politica externă încep și se termină cu geografia". Din nou, în 2014, odată cu criza din Ucraina, toate discuțiile mele pe această temă aveau să capete mult mai mult sens.

Mi-am amintit de cartea lui R.W. Seton-Watson din 1934, *O istorie a românilor*, care începea așa: „La începuturi, teritoriul României era locuit de sciți, cimerieni și geți", populații de la periferia Europei, zonă de multe ori asociată cu Ucraina. Apoi, câteva pagini mai departe, ni se spune că împăratul roman Aurelian a hotărât în anul 271 d. Hr. să evacueze teritoriul României de azi, căci „era prea expus în fața

valurilor de barbari în mișcare"[1]. Românii știu din trecutul îndepărtat al istoriei lor (ca să nu mai vorbim de invaziile din secolele mai recente) că au fost întotdeauna la marginea Europei din punct de vedere geografic și că se confruntă mereu cu riscul de a fi călcați în picioare sau de a cădea într-un abis politic.

Mircea Geoană, fost ministru de externe, îmi spunea în 2013 că România nu trebuia să se mai considere o victimă a geografiei și istoriei, condamnată la repetarea unui destin în privința căruia nu putea face prea multe. Românii trebuiau să-și ia soarta în propriile mâini. În acest sens, cea mai bună apărare împotriva forțelor geopolitice externe era o bună guvernare internă, care să consolideze statul și să-l transforme într-un punct nodal de interacțiuni la nivel global mai degrabă decât într-un teritoriu limitrof imperiilor. (Aici era în acord cu Machiavelli și Frederic cel Mare, care credeau că puterea externă se construia în jurul unui edificiu intern solid.[2]) Singapore era doar un stat mic în fața forțelor puternice și ostile din Indonezia și Malaysia atunci când și-a început ascensiunea spre importanță economică și strategică globală. Să privim, spunea Geoană, la cât de bine se descurcă Polonia, în pofida geografiei sale – în principal datorită reformelor interne. Probabil că Rusia nu va mai in-

1. R.W. Seton-Watson, *A History of the Roumanians: From Roman Times to the Completion of Unity*, Cambridge University Press, New York, 1934, pp. 1 și 5. [Ed. rom.: *O istorie a românilor. Din perioada romană până la desăvârșirea unității naționale*, trad., introd. și note de Constantin Ardeleanu, cuv. înainte de Dennis Deletant, Editura Istros a Muzeului Brăilei, Brăila, 2009, pp. 1 și 5 (n. tr.).]

2. Niccolò Machiavelli, *Discourses on Livy*, 1531, I:6; Frederick the Great, *The History of My Own Times*, 1746. V. Brendan Simms, *Europe: The Struggle for Supremacy, from 1453 to the Present*, Basic Books, New York, 2013, pp. 28 și 111 [pentru ed. rom., v. *Europa. Lupta pentru supremație de la 1453 până în prezent*, trad. de Lucia Popovici, Polirom, Iași, 2015 (n. tr.)].

vada niciodată România, dar va încerca s-o submineze, dacă România nu construiește instituții puternice. Adevăratul dușman al României, sugera Geoană, ar fi mai puțin geografia, cât mai degrabă „o lipsă de transparență: o națiune de supraviețuitori și descurcăreți fără standarde suficiente" de comportament public și privat. Astfel, Geoană era de acord cu Patapievici.

Trebuia continuată activitatea germanului Carol I, care a luat o provincie otomană săracă și a transformat-o într-un stat. La urma urmei, România era bogată în soluri cu cernoziom, în resurse minerale, în gaze de șist și poate în zăcăminte de țiței în platoul Mării Negre. Constanța, spunea Geoană, era „insuficient utilizată" ca port de containere, având în vedere că lega Marea Neagră de Europa Centrală prin intermediul Dunării. România avea cu siguranță resurse, a continuat fostul ministru de externe. Spre exemplu, ea l-a împiedicat pe Petru cel Mare să-și atingă scopul de a crea o punte slavă spre sud până la Mediterana. Însă, în aceeași frază, Geoană a recunoscut că discuțiile memorabile dintre Reagan și Gorbaciov de la sfârșitul anilor '80 s-au referit doar la soarta Europei Centrale. Balcanii n-au fost menționați, fiind retrogradați într-o categorie geografică în care Rusia va avea întotdeauna un cuvânt substanțial de spus. S-ar putea spune chiar că Rusia nu fusese un impediment pentru intervenția NATO în Balcani în anii '90 doar pentru că Rusia lui Eltîn era slabă în acel moment, situație care nu s-ar putea repeta în timpul succesorului lui Eltîn.

AM FĂCUT O PLIMBARE PRIN PARCUL HERĂSTRĂU, NU departe de biroul lui Geoană, unde printre micile poduri de piatră și straturile de flori, în scurta trecere prin București în vara lui 1973, văzusem familii de români plimbându-se la brat în hainele lor de sărbătoare: femeile în rochii și bărbații cu sacouri și cravate. *Da, era într-o duminică. Îmi amintesc*

acum! La începutul anilor '70 Ceaușescu nu se adâncise cu totul în stalinism, iar românii încă nu-și pierduseră toate speranțele. Patruzeci de ani mai târziu speranța revenise, tinerii mergeau pe role și biciclete, iar moda nu mai păstra nimic din formalismul Lumii Vechi, pe care, culmea, perioada comunistă îl păstrase. În mijlocul parcului am ajuns la o piațetă în jurul căreia erau ridicate busturile masive de piatră ale întemeietorilor Europei postbelice: Jean Monnet, Robert Schuman, Konrad Adenauer... Sculpturile, într-un stil minimalist amintind de monoliții din Insula Paștelui, aveau un efect puternic, de mit. Ei erau zeii liberali care au oferit acestei națiuni latine din Balcani un răgaz în goana istoriei. Europa unită nu însemna doar sfârșitul războiului: însemna și o lume de state moderne – cu legi imparțiale care asigură protecția tuturor indivizilor –, iar nu o lume a națiunilor etnice măcinate de conflicte vechi: blestemul României de-a lungul istoriei. Mai mult decât prosperitatea, aceasta era rațiunea de a fi a Uniunii Europene, la care aspirau românii de atâta vreme. Direcția era clară. Dar oare geopolitica și acțiunile oamenilor le vor îngădui acestora s-o urmeze? Altfel spus, va rămâne vigilent Occidentul democratic –, absent atâta vreme din istoria românilor?

CAPITOLUL III

Bizanțul latin

ÎN 1981, CÂND AM AJUNS ÎN RĂSĂRITUL COMUNIST AL Europei după șase ani în care nu mă mai aventurasem dincolo de Mediterana, am fost puternic impresionat nu numai de peisaj și de climă – și, bineînțeles, de opresiunea politică –, ci și de cărțile pe care le luasem cu mine. Una dintre ele era *Casa Buddenbrook* de Thomas Mann, pe care am citit-o în Europa Centrală după ce am călătorit prin România și prin restul Balcanilor. *Casa Buddenbrook*, cu decorurile ei confortabile și somptuoase cu „damasc roșu", „canapele masive și rigide", „lumânări aprinse", „candelabre aurite" și „mâncare grea și bună" servită cu „vinuri corpolente" îndărătul „unor fațade gotice și cenușii [...] învăluite în ploaie", a revigorat și mai mult decorul hibernal dezolant, dar intim în care mă găseam.[1]

Observațiile psihologice fine, mai ales modul în care Thomas Mann îl prezintă pe protagonistul Thomas Buddenbrook alunecând treptat în depresie, m-au dus direct la capodopera sa, *Muntele vrăjit*. Printre comorile cărții se numără mintea enciclopedică și gândirea excentrică a unuia dintre marii umaniști ai literaturii, Ludovico Settembrini.

---

1. Thomas Mann, *Buddenbrooks: The Decline of a Family*, trad. de H.T. Lowe-Porter, Penguin Books, Middlesex, England, 1957, pp. 17, 24 și 213. [Pentru ed. rom., v. *Casa Buddenbrook. Declinul unei familii*, trad. de Ion Chinezu, pref. de Mariana Șora, 2 vol., Editura pentru Literatură, București, 1966 (n. tr.).]

Acesta, probabil cea mai complexă creație filozofică a lui Thomas Mann, povestește cum Voltaire a fost revoltat de cutremurul care a lovit Lisabona în 1755.

Voltaire, explică Settembrini, „a protestat în numele rațiunii și intelectului" împotriva „delincvenței scandaloase a naturii" care a culcat la pământ trei sferturi din capitala portugheză și a omorât probabil zeci de mii de oameni. „Sunteți uimiți? Zâmbiți?", continuă Settembrini, simțind neîncrederea celorlalte personaje – ca să nu mai vorbim de cea a cititorului – la gândul unui protest în fața naturii. Dar, cum explică Thomas Mann prin glasul lui Settembrini, revolta lui Voltaire în fața unui fenomen natural avea un scop moral serios: Voltaire nu accepta că omenirea trebuie să se plece în fața sorții. „Natura reprezintă o forță; și este umilitor să accepți forța și să abdici în fața sa." Căci să accepți orice fel de forță – a naturii, geografică, culturală, etnică, economică – la conducerea societății este un afront la adresa „demnității umane".[1]

Poziția lui Voltaire n-a fost unică. În 1953, într-o conferință ce va fi publicată anul următor sub titlul „Historical Inevitability" („Necesitatea istorică"), profesorul universitar Isaiah Berlin de la Oxford a condamnat ca imorală și lașă credința că „forțe impersonale puternice" – iarăși geografia, resursele naturale, caracteristicile etnice și altele asemenea – ne determină viața.[2] Isaiah Berlin avea în vedere fascismul și comunismul, pentru modul în care acestea au încercat să le conteste oamenilor ceea ce Michael Ignatieff, biograful său, numea „dreptul lor la suveranitate morală".[3] Ceea ce

---

1. Thomas Mann, *The Magic Mountain*, pp. 250 și 295. [Pentru ed. rom., v. *Muntele vrăjit*, trad. de Petru Manoliu, pref. de Ion Ianoși, Ed. pentru Literatură, București, 1966 (n. tr.).]

2. Isaiah Berlin, *Four Essays on Liberty*, Oxford University Press, New York, 1969, cap. 2. [Pentru ed. rom., v. *Cinci eseuri despre libertate și alte scrieri*, trad. de Laurențiu Ștefan, Humanitas, București, 2010 (n. tr.).]

3. Michael Ignatieff, *Isaiah Berlin: A Life*, Henry Holt, New York, 1998, p. 200.

în zilele noastre conferă o deosebită intensitate atacurilor frontale ale lui Voltaire și Isaiah Berlin la adresa fatalismului este faptul simplu și ireductibil că Holocaustul nazist se află la doar o viață de om distanță de noi – o nanosecundă la scara istoriei. Astfel, atât intelectualii, cât și oamenii politicii au o responsabilitate în fața istoriei: aceea de a nu ceda în fața argumentelor fataliste întemeiate pe, spre exemplu, geografie și caracteristici etnice.

Cu siguranță, ceea ce a scris Hannah Arendt în *Originile totalitarismului* despre acest subiect merită citat în întregime:

> Rasismul ar putea într-adevăr duce la apocalipsa lumii occidentale și, în fond, a întregii civilizații omenești. Când rușii vor deveni slavi, când francezii își vor asuma rolul de comandanți ai unei așa-numite *force noire*, când englezii se vor transforma în „oameni albi", așa cum, pentru o scurtă perioadă dezastruoasă, germanii au devenit arieni, această schimbare va însemna sfârșitul omului occidental. Căci orice ar spune oamenii de știință instruiți, rasa este, din punct de vedere politic, nu începutul umanității, ci sfârșitul ei, nu originea popoarelor, ci decăderea lor, nu nașterea naturală a omului, ci moartea sa nenaturală.[1]

Și astfel, în spiritul lui Settembrini, al lui Voltaire, al lui Isaiah Berlin și mai ales al Hannei Arendt, să te gândești la români ca fiind doar *latini* este o mare eroare.

Discuția nu se poate însă sfârși aici. Desigur, să *degradezi* indivizii incluzându-i în asemenea categorii – latini, slavi, albi etc. – justifică cu certitudine temerile și avertismentele acestor filozofi umaniști. Cum scrie Isaiah Berlin în eseul său contra istoricilor Edward Gibbon și Arnold Toynbee, „națiunile" și „civilizațiile", câtă vreme există, nu sunt la fel de „concrete" ca indivizii care le întruchipează.[2] Nu numai

---

1. Hannah Arendt, *The Origins of Totalitarianism*, Benediction Classics, New York, 2009, p. 157. [Ed. rom.: *Originile totalitarismului*, trad. de Ion Dur și Mircea Ivănescu, Humanitas, București, 2006, p. 202 (n. tr.).]

2. Isaiah Berlin, *Four Essays on Liberty*, ed. cit., cap. 2.

că indivizii au, din punct de vedere moral, o însemnătate mai mare decât colectivitățile, dar însăși existența lor nu este în mod inerent la fel de problematică precum a acestora din urmă. Grupurile, civilizațiile și alte colectivități umane fie sunt construite artificial într-un grad mai mare sau mai mic (de ideologi naționaliști, de exemplu), fie nu sunt atât de bine individualizate pe cât s-ar părea, din cauza influențelor subtile sau mai puțin subtile exercitate asupra lor de alte grupuri și civilizații timp îndelungat.

Și totuși, a spune că nu există o cultură latină specific românească, cu propria ei limbă, muzică, artă, arhitectură, poezie, credință creștină predominant ortodoxă, precum și cu speranțe, vise și temeri comune, toate ancorate într-o experiență istorică și un cadru geografic aparte, este de asemenea un sacrilegiu. Așa cum a le refuza oamenilor dreptul la suveranitate morală înseamnă a le contesta umanitatea, tot astfel este și a le nega dreptul de a se exprima printr-o cultură materială comună și un caracter național – oricât de vag și problematic ar fi acel caracter în comparație cu cel particular, al milioanelor de indivizi. Politica externă a fiecărui stat este unică, deoarece caracteristicile și experiența istorică ale oricărui stat sunt, de asemenea, unice. Nu ne putem, așadar, lipsi cu totul de generalizări în aceste chestiuni; ar însemna să tăcem cu toții.

Să reținem, de exemplu, acest pasaj din Șerban Cantacuzino, critic român de artă și arhitectură, cu studii la Cambridge:

> Trăsăturile naționale sunt determinate de rasă, climă și geografie. Năvălirile și invaziile frecvente i-au făcut pe români duri, curajoși și rezistenți. Instabilitatea politică și incertitudinea în privința viitorului i-au făcut extrem de imaginativi și practici, dar, de asemenea, vicleni și coruptibili. Românii nu sunt nici mistici și nici visători din fire. Prin urmare, arta românească nu suferă de un exces de fantezie, ci este ferm ancorată în raționalism. [...] Arhitectura este, în general, un răspuns la nevoile practice și nu este

aproape niciodată extravagantă; decorațiile, cu singura excepție a bisericilor pictate, sunt arareori excesive.[1]

Poate că Șerban Cantacuzino, el însuși român, face prea multe generalizări despre propriul popor. Dar cum altfel să-l facă pe cititor să înțeleagă un stil arhitectural complet original, izvorât dintr-o anumită experiență națională? Patrick Leigh Fermor a numit România „cea mai idiosincratică societate pe care a cunoscut-o vreodată", o societate a „splendorii și a depărtării". Oarecum recent, în 2001, Lucian Boia, profesor de istorie la Universitatea din București, observa că în România „accentul cade încă puternic pe națiune și pe statul național (așa cum de altfel stăteau lucrurile până nu demult și în Occident)".[2]

Ar trebui să precizez că scriu aceste rânduri în timp ce ascult una din cele două *Rapsodii române* ale lui George Enescu, cea scrisă în 1901, care adună în ritmurile ei populare distinctive, exact cum intenționase compozitorul, întreaga frumusețe și măreție a peisajului românesc. Muzica îmi reamintește de câmpurile Valahiei în toată imensitatea lor, strălucind de galbenul puternic al rapiței de primăvară. Muzica lui Enescu mă face să mă gândesc, printre multe alte lucruri pe care le asociez cu România, la culorile din plante și la decorul biblic ale mănăstirilor pictate din Bucovina și la amestecul original de stil oriental și occidental care dau farmecul unic al arhitecturii brâncovenești. Mă gândesc la mirosul puternic și aspru al țuicii, care evocă muzica unui local bucureștean interbelic. Mă gândesc la peisajul Carpaților Orientali, amintind de textura picturilor în ulei, unde predomină stilul apusean în arhitectură și nu numai, căci suntem

1. Sherban Cantacuzino, „The Brâncoveanu Style: Art and Architecture in Romania in the Seventeenth Century", în *Romania*, volum editat de John Villiers, Pallas Athene, London, 2009, p. 118.

2. Patrick Leigh Fermor, *The Broken Road*, ed. cit., pp. 181 și 184; Lucian Boia, *Romania*, ed. cit., p. 174 [ed. rom. cit., p. 187 (n. tr.)].

acum în fosta Europă Centrală habsburgică. Știu că la sud și la est de Carpați influența răsăriteană este mai puternică, cu covoarele și icoanele bogat decorate – și costumele fanariote ale familiilor boierești –, căci suntem mai aproape de lumea fostelor imperii bizantin și otoman. Pentru mine România este din punct de vedere estetic o ultimă rămășiță a Bizanțului mai mult decât Grecia, care e mai degrabă un copil al despotismului otoman.

Acestea sunt, toate, generalizări oarecum fataliste și romantice, mai puțin concrete decât caracterele individuale ale celor aproximativ 21 de milioane de români care locuiesc de-o parte și de alta a Carpaților și care adesea nu se conformează unei astfel de condensări a realității. Prin urmare, dilema este cum să generalizezi fără a merge prea departe, dar să descrii totodată cu sinceritate ceea ce ai trăit – și să tragi concluzii – fără să te lași intimidat de o posibilă sancțiune morală. N-am reușit acest lucru până acum și m-am străduit ani de zile să găsesc echilibrul corect. Și sunt tot mai nesigur pe măsură ce îmbătrânesc, chiar dacă știu că e o mare diferență între a descrie particularități culturale vădite și a stârni spectrul rasismului și al esențialismului.

Într-adevăr, trasarea contururilor culturii și experienței românești este mai necesară ca oricând, deoarece țara încă trăiește, deși într-o măsură tot mai mică, în umbra tristă a comunismului. Comunismul a nivelat diferențele regionale în România și a rupt țara de Occident, creând stereotipuri despre populație ce nu existau anterior și dând amploare celor mai puțin atractive caracteristici culturale. Comuniștii au fost esențialiștii supremi, se pare.

Regretatul scriitor de origine bulgară Elias Canetti, laureat al Premiului Nobel pentru literatură, recunoștea în cartea sa *Masele și puterea* existența unor caracteristici naționale și identifica astfel de „simboluri naționale populare": *marea* pentru englezi, *digurile* pentru olandezi, *pădurea* pentru ger-

mani, *revoluția* pentru francezi și tot așa.[1] În 1990, Adrian Poruciuc, filolog, profesor la Universitatea „Al. I. Cuza" din Iași, mi-a spus că în anii cei mai grei ai ceaușismului cea „mai mare mândrie" pe care putea s-o aibă un român era să pună mâncare pe masă familiei, astfel că *familia așezată în jurul mesei sărace* a fost simbolul național românesc în perioada de sfârșit a comunismului.[2] „Pentru că Ceaușescu ne înfometa, a trebuit să fie executat", mi-a spus în 2013 un alt prieten român, amintindu-și de acele zile negre. Umilința pe care românii au îndurat-o sub Ceaușescu a fost atât de mare, încât însăși identitatea lor, îmi spunea amicul, fusese redusă la ideea urâtă că *măcar nu suntem țigani*. Comunismul a fost atât păstrătorul, cât și instigatorul animozităților de grup.

Să vezi România după o jumătate de secol de regim comunist stalinist, cum a fost cazul meu în primăvara anului 1990, însemna să vezi o întreagă populație luptându-se pentru a-și recâștiga respectul de sine, căci doar prin intermediul unor identități individuale complexe și sănătoase se poate ajunge la un caracter național demn de acest nume. Aceasta nu este o contradicție: stabilitatea și civilizația trebuie să derive din relațiile tot mai numeroase și mai complexe dintre elementele autonome ale unei societăți, cum credea filozoful francez din secolul al XIX-lea Alexis de Toqueville.[3] Personalitățile individuale și caracteristicile de grup nu trebuie să fie adversare: cele din urmă pot coexista în sens pozitiv, fără să le diminueze pe cele dintâi. Așadar, pe măsură ce România

1. Elias Canetti, *Crowds and Power*, trad. de Carol Stewart, Penguin, New York, 1981, pp. 197–209. [Pentru ed. rom., v. *Masele și puterea*, trad. de Amelia Pavel, Nemira, București, 2009 (n. tr.).]

2. Robert D. Kaplan, *Balkan Ghosts*, ed. cit., pp. 132–33.

3. Alexis de Tocqueville, *Democracy in America*, ediție prescurtată, Penguin Books, New York, 1956, p. 27. [Pentru ed. rom., v. *Despre democrație în America*, 2 vol., trad. de Claudia Dumitriu, Humanitas, București, 2005 (n. tr.).]

devine o societate cu un individualism puternic, un nou simbol național va apărea de la sine.

Totuși, simbolurile naționale precum cele formulate de Canetti sunt mituri înrădăcinate în generalizări puternice și distorsionate, față de care e bine să fim precauți. „A uita [...] și a-ți înțelege greșit istoria sunt factori esențiali în crearea unei națiuni", scria Ernest Renan în secolul al XIX-lea, și „astfel dezvoltarea studiilor istorice este adesea un pericol pentru națiune".[1] Cu alte cuvinte, cu cât oamenii știu mai multă istorie, cu atât crește pericolul apariției miturilor naționale. Reinhold Niebuhr, autor de secol XX, a susținut opinii similare. El spunea că, deoarece sufletul unui individ reclamă altceva decât mintea sa, iar incompatibilitatea poate fi „rezolvată doar prin necinste", e nevoie de „autoamăgire" pentru ca naționalismul să aibă succes.[2]

Mitul, uitarea și autoamăgirea impregnează memoria națională a românilor, și pe cea a altor popoare, dar poate în mai mare măsură pe cea a românilor, din cauza faptului că moștenirea comunismului – și în special cea a lui Ceaușescu – a avut un puternic substrat: un fascism național ce a trebuit să se confrunte cu trecutul – de la istoria medievală târzie, la cea premodernă și modernă – în care românii n-au fost altceva decât un grup de principate slabe, închegate în cele din urmă într-o națiune; altfel au stat lucrurile în cazul puterilor mai mari din jurul lor, precum Polonia și Ungaria la nord și nord-vest și regatele balcanice ale Serbiei și Bulgariei la vest și sud.[3]

Fascismul național al lui Ceaușescu a reprezentat o intensificare a comunismului național al predecesorului său

---

1. Ernest Renan, „What Is a Nation?", în *Modern Political Doctrines*, A. Zimmern ed., Oxford University Press, Oxford, 1939, pp. 187–205.

2. Reinhold Niebuhr, *Moral Man and Immoral Society*, Charles Scribner's Sons, New York, 1932, pp. 83–97 și 110–12.

3. Lucian Boia, *Romania*, ed. cit., p. 63.

Gheorghiu-Dej: o orientare ideologică aflată în opoziție față de comunismul de inspirație rusească al celor mai multe dintre partidele comuniste aflate la putere în Europa de Est în primele decenii ale Războiului Rece. În vreme ce celelalte partide din Europa de Est erau conduse de indivizi care trăiseră anii celui de-al Doilea Război Mondial în exil la Moscova sub supravegherea lui Stalin, în România lupta pentru putere a fost câștigată de cei precum Gheorghiu-Dej și Ceaușescu, care și-au petrecut anii de război în închisoare în România și care, prin urmare, nu aveau încredere în comuniștii reveniți din Uniunea Sovietică după 1945. Pentru Gheorghiu-Dej și Ceaușescu, comuniștii moscoviți erau *cosmopoliți* și *evrei*, adică nu întru totul români.

Comunismul românesc a avut un puternic caracter naționalist și fascist nu doar din cauza unor accidente personale și a consecințelor imprevizibile ale unor lupte strânse pentru putere. Ideea națiunii etnice, susținută cu argumentele geografiei, tradițiilor rurale și latinității, a fost întotdeauna puternică în viața intelectuală și politică românească – de la poeți la comuniști – și nu poate fi respinsă atât de ușor. Într-adevăr, latinitatea a fost un element important pentru naționalismul din secolul al XIX-lea, pe măsură ce imperiile habsburgic și otoman au slăbit, iar românii, legați de slavi (care-i înconjurau din mai multe părți) prin intermediul Bisericii Ortodoxe, aveau nevoie să se delimiteze nu numai de aceștia, ci și de vecinii maghiari.

E grăitor faptul că, în timp ce intelectualii din Occident – în special din Franța, Anglia și America – au avut tendința de a se plasa la stânga spectrului politic (cu variații, desigur) și au fost animați de dorința de a promova drepturile omului și cosmopolitismul, în ultimele două secole intelectualii români și-au arătat în mai multe rânduri predispoziția de a ocupa spațiul ideologic de dreapta, punând accent pe mit, națiune etnică și tradiție rurală. Mihai Eminescu, „poet

național" și conservator ferm de la sfârșitul secolului al XIX-lea, care nu agrea străinii, și Mircea Eliade, eclecticul filozof al religiilor din secolul XX, ilustrează perfect această tendință; compozitorul George Enescu, cu grija sa umanistă pentru evrei și țigani, și dramaturgul Eugène Ionesco (Eugen Ionescu), cu groaza sa față de ascensiunea Gărzii de Fier fasciste, sunt la polul opus. Eminescu îi critica pe „bulgăroii cu ceafa groasă" și pe „grecoteii cu nas subțire", fiind un antisemit notoriu.[1] Eliade – prolificul romancier, eseist și deschizător de drumuri în filozofia religiilor, care vorbea și citea în numeroase limbi străine – a fost puternic influențat de fascistul și violentul lider antisemit al Gărzii de Fier, Corneliu Zelea Codreanu. În 1937 Eliade numea Garda de Fier, sau mai precis organizația fascistă Legiunea Arhanghelului Mihail, „în primul rând o mișcare spirituală, având ca scop crearea unui *om nou* și ca nădejde *mântuirea neamului*. [...] Tineretul legionar", continua acesta, „odată cu alte miracole realizate prin jertfă, elan și voință creatoare, a pus temeliile unei elite românești".[2]

E important de menționat aici că Eminescu, Eliade și alți gânditori conservatori n-au fost niște pseudointelectuali sau niște gânditori vulgari. Astfel de oameni erau chintesența erudiției și a măiestriei. Eliade a fost pentru filozofia românească ceea ce Isaiah Berlin a fost pentru filozofia engleză. Doar că unul a fost un umanist liberal, iar celălalt, un conservator naționalist reacționar mare parte din viață. Istoricul Lucian Boia rezumă frumos fenomenul în bilanțul referitor la perioada de dinainte ca puterea să fie preluată de comuniști, în 1945:

---

1. Mihai Eminescu, *Poems,* trad. de Corneliu Popescu, Cartea Românească, Bucuresti, 1989, p. 165.

2. Marta Petreu, *An Infamous Past: E.M. Cioran and the Rise of Fascism in Romania,* trad. de Bogdan Aldea, Ivan R. Dee, Chicago, 2005, p. 63. [Ed. rom.: după *Cioran sau un trecut deocheat*, ed. a III-a rev. și adăugită, Polirom, Iași, 2011, p. 108 (n. tr.).]

> În ansamblu, România înclina spre dreapta. Era o lume predominant rurală, în sens atât real, cât și simbolic. Iar țăranul, cu mentalitatea lui de mic proprietar, nu se lăsa ușor tentat de ideologiile de stânga. Paradoxal, chiar stânga românească avea reflexe de dreapta.[1]

E indiscutabil faptul că în perioada anilor '30 un trio de intelectuali valoroși, Eliade, Emil Cioran și Constantin Noica, au intrat sub influența dreptei fasciste, deși este important să reținem că toți trei au evoluat moral și au regretat opiniile din tinerețe. Poate cel mai interesant caz a fost Noica, o personalitate proteică; acesta, după cum explică discipolul său Gabriel Liiceanu, se va adânci în studiul civilizației grecești, latine și în al celei europene în general pentru a se sustrage vulgarității ideologiei comuniste și, de asemenea, pentru a îmbogăți cultura română.[2] Dar și aici, chiar și în cazul lor, atunci când nu sunt în mod explicit de dreapta, se remarcă accentul pus mai mult pe cultura națională decât pe valorile cosmopolite, ceea ce a făcut viața intelectuală românească oarecum unică.

Un text de căpătâi pentru a înțelege sistemul cu care intelectualii români au operat până târziu în secolul XX este lucrarea lui Mircea Eliade *Românii: O scurtă istorie*. Este o carte relativ puțin cunoscută și nu foarte mare, de numai 62 de pagini în ediția mea ieftină, în traducere engleză. Este un produs al perioadei imature a lui Eliade, o lucrare scrisă pe la 35 de ani, înainte ca el să devină marele filozof universal

---

1. Lucian Boia, *Romania,* p. 109 [ed. rom. cit., p. 96 (n. tr.)].

2. Gabriel Liiceanu, *Jurnalul de la Păltiniș*, Cartea Românească, București, 1983; publicat și în engleză ca *The Păltiniș Diary*, Central European University Press, Budapesta, 2000, pp. xiv și xxv–xxvi; Katherine Verdery, *National Ideology Under Socialism: Identity and Cultural Politics in Ceaușescu's Romania*, University of California Press, Berkeley, 1991, pp. 258, 278–279 și 301 [pentru ed. rom., v. *Compromis și rezistență: cultura română sub Ceaușescu*, trad. de Mona Antohi și Sorin Antohi, Humanitas, București, 1994].

de mai târziu. Eliade a publicat cărticica în 1943, în Spania dictatorului de dreapta Francisco Franco, pe când se afla în Portugalia dictatorului Antonio Salazar ca atașat cultural al României regimului fascist al Gărzii de Fier și al lui Antonescu. Eliade fusese trimis ca diplomat în Marea Britanie, dar la izbucnirea celui de-al Doilea Război Mondial, când alți diplomați români de la Londra au trecut de partea Aliaților, Eliade a luat decizia de a pleca în Portugalia dictatorială, ideologic apropiată, unde putea reprezenta în siguranță interesele României pronaziste. După război, Eliade a trăit la Paris și în 1956 s-a stabilit la Chicago, unde a devenit profesor de istoria religiilor. Scurta sa istorie a poporului român, cu tonul ei romantic și plin de empatie, ar fi putut fi folosită de Ceaușescu când acesta a recurs la fascismul național. (Eliade n-a mai revenit în România după al Doilea Război Mondial și a fost atacat puternic de noul regim comunist, deși Ceaușescu a avut câteva tentative nereușite de a-l convinge să se întoarcă.)

Deși unele părți ale istoriei lui Eliade au fost criticate pentru naivitatea lor (de exemplu, afirmația potrivit căreia Zalmoxis, zeul păgân al antichității românești, ar fi favorizat drumul către monoteism), cartea sa, pe alocuri bizară, este esențială pentru cine vrea să înțeleagă de ce românii s-au considerat un popor aparte, eroic și oprimat. Ca la multe alte istorii naționaliste – nu *mult* diferite de manualele cu care am crescut –, și la Eliade există un model dominant. Multe dintre figurile istorice evocate par să lucreze conștient în direcția viitorului stat național, când de fapt nu erau decât niște căpetenii motivate de propriile interese, copleșite de circumstanțe și, în mod explicabil, lipsite de o perspectivă limpede asupra viitorului. Cum sugerează și Ernest Renan, noi cercetări istorice în aceste privințe pot duce la o diminuare sănătoasă a naționalismului în rândul românilor.

Dacă te lași călăuzit prin istoria românilor de tânărul și imaturul Eliade capeți o imagine de ansamblu asupra trecutului românesc, oricât de sumară și distorsionată, și înțelegi contextul în care mulți intelectuali români de dreapta din secolul XX și-au format identitatea națională.

Eliade este deopotrivă strălucit și periculos. L-am descoperit, așa cum i-am descoperit pe mulți alți scriitori români, inițial prin dragostea față de peisajul românesc. O călătorie poate fi nu numai spațială, ci și istorică, literară și intelectuală.

CADRUL TERITORIAL AL LUI ELIADE ESTE CEEA CE Edward Gibbon identifica drept noua provincie romană Dacia, cucerită și încorporată în imperiu de Traian la începutul celui de-al doilea secol creștin, ale cărei granițe naturale erau Nistrul, la nord-est, Pontul Euxin sau Marea Neagră, la est, Dunărea de Jos, la sud și sud-vest, și râul Tisa, la nord-vest. Era un teritoriu ce corespunde în linii mari României aflate la apogeul extinderii sale teritoriale (excluzând Cadrilaterul, din Bulgaria de astăzi, aflat la sud de Dunărea de jos). După afirmațiile lui Gibbon, noua provincie romană, cu „recoltele ei bogate", „nu era nici suficient de puternică să reziste, nici suficient de bogată să sature rapacitatea barbarilor", anume a goților și a „hoardelor de sciți". Astfel că, după ce autohtonii daci, pe care Gibbon îi etichetează drept „barbari harnici [...] și sedentari", au dobândit independența, aceștia au încheiat o alianță cu Roma împotriva „sălbaticilor din Nord".[1]

Aici Eliade adaugă o doză de mit primordial, probabil cvasi-istoric: „geto-dacii," cum îi numește, nu erau niște barbari

1. Edward Gibbon, *The Decline and Fall of the Roman Empire*, vol. 1, Knopf, New York, 1993, pp. 8–9, 273 și 325. [Pentru ed. rom., v. *Istoria declinului și a prăbușirii Imperiului Roman*, 2 vol., antologie, trad. și pref. de Dan Hurmuzescu, Editura Minerva, București, 1976 (n. tr.).]

sedentari, ci ar fi migrat de altundeva; ei făceau parte din marea familie tracă, „puternic legată de istoria antică și de religiile arhaice ale Eladei", având produse ceramice de calitate superioară, ulei, vin și articole de lux, precum și un nivel avansat de administrație și urbanizare, câteva dintre avantajele culturii urbane grecești. Eliade îl citează pe Herodot, care-i numea pe geți sau daci „cei mai viteji și mai drepți dintre traci". Acești locuitori ai teritoriului de graniță al Greciei clasice s-au contopit cu romanii pentru a da naștere românilor de astăzi.[1]

Aici, de la început, avem un exemplu de povestire selectivă la Eliade. Căci, citându-l pe Herodot în legătură cu vitejia autohtonilor geto-daci, Eliade nu amintește alte descrieri ale lui Herodot despre felul cum geto-dacii, în cuvintele profesorului Vladimir Tismăneanu, „considerau muncile agricole umilitoare și găseau lenea o experiență mai plăcută". De aceea Tismăneanu etichetează istoriile naționaliste precum cea a lui Eliade drept „fetișizarea și idealizarea trecutului".[2]

---

1. Mircea Eliade, *The Romanians: A Concise History*, trad. de Rodica Mihaela Scafes, Stylos, Madrid, 1943, p. 7 [ed. rom.: „Românii, latinii Orientului", în *Jurnal portughez și alte scrieri*, vol. 2, ed. de Sorin Alexandrescu, trad. din portugheză de Mihai Zamfir, ed. a II-a revăzută și adăugită, Humanitas, București, 2006, p. 221 (n. tr.)]; Herodot, *The Histories*, trad. de Tom Holland, Penguin, New York, 2015, IV, 93 [pentru ed. rom., v. *Istorii*, 2 vol., trad. și note de Adelina Piatkowski și Felicia Vant-Stef, Editura Stiințifică, București, 1961 (n. tr.)]; Ioan Bolovan *et alii*, *A History of Romania*, Center for Romanian Studies, Iași, 1996 (între autori: Ioan Bolovan, Florin Constantiniu, Paul E. Michaelson, Ioan-Aurel Pop, Christian Popa, Marcel Popa, Ioan Scurtu și Marcela Vultur), pp. 12 și 18; Ioan-Aurel Pop și Ioan Bolovan, eds., *History of Romania: Compendium*, Romanian Cultural Institute, Cluj-Napoca, 2006, „Dacia Before the Romans", de Aurel Rustoiu, „The North-Danube Region from the Roman Province of Dacia to the Emergence of the Romanian Language", de Coriolan Horațiu Opreanu.

2. La rândul său, Tismăneanu parafrazează opinia istoricului literar Adrian Marino, pe care îl numește „unul dintre puținii intelectuali

Cucerirea romană a Daciei în anul 102 d.Hr. a fost rezultatul unei lupte strânse, în care Decebal, „eroicul" rege dac, cum e descris de Eliade, provoacă „pierderi uriașe" trupelor lui Traian atât la nord, cât și la sud de Dunăre, în Moesia (nordul Bulgariei). Decebal a devenit un „prinț clientelar" al Romei, cu o garnizoană romană cantonată în Dacia. Un al doilea război daco-roman în 105–106 a dus la transformarea completă a Daciei într-o provincie romană. „Până atunci Dacia înclinase către Orientul elen; acum a început să se orienteze spre Occident", scrie Eliade, mai degrabă triumfător. „Populația dacică s-a amestecat cu coloniștii romani", și „latina vulgară" a devenit limba locuitorilor. Astfel că românii nu fac parte din rândul popoarelor germanice, slave și prototurcice barbare; în fapt, ei erau meniți să devină descendenți ai civilizațiilor clasice din zona Mării Mediterane, grecii și romanii, mai apropiați ca spirit și cultură de Italia și Spania, de exemplu, decât de țările vecine Serbia și Bulgaria.[1]

Narațiunea nu este însă atât de simplă, mi-am dat eu seama continuând cercetările. Cum spunea regretatul istoric Vlad Georgescu, „poporul român este rezultatul unui îndelung proces de etnogeneză, început cu romanizarea dacilor, încheiat cu românizarea slavilor; el s-a desfășurat pe o întinsă arie geografică, atât la nordul, cât și la sudul Dunării"[2]. Românii sunt un amestec, ca atât de multe alte popoare, și nu au originea pură pe care pare să le-o atribuie istoria lui Eliade.

---

liberali veritabili din România postceaușistă" de la sfârșitul anilor '90. Vladimir Tismăneanu, *Fantasies of Salvation: Democracy, Nationalism, and Myth in Post-Communist Europe*, Princeton University Press, Princeton, 1998, p. 11 și nota de la p. 170 [pentru ed. rom., v. *Fantasmele salvării*, trad. de Magda Teodorescu, Polirom, Iași, 1999 (n. tr.)].

1. Mircea Eliade, *The Romanians*, ed. cit., pp. 12–13 [ed. rom. cit., p. 228 (n. tr.)]; Ioan Bolovan *et alii*, *A History of Romania*, ed. cit., p. 23.

2. Vlad Georgescu, *The Romanians: A History,* trad. de Alexandra Bley-Vroman, Ohio State University Press, Columbus, 1991, pp. 12–13. [Ed. rom.: *Istoria românilor de la origini până în zilele noastre*, ed. a III-a, Humanitas, Bucuresti, 1992, p. 24 (n. tr.).]

Eliade prezintă o regiune în criză care însă își păstrează moștenirea latină pe fondul fluxului constant de migratori. „Lumea barbară a goților era în plină mișcare", scrie el, ceea ce duce la atacuri continue, în principal din nord, asupra Daciei romane. Împăratul Aurelian a hotărât retragerea strategică din provincie în 271–272 d.Hr. spre mai bine apăratul ținut de sud al Dunării, în Moesia. Funcționarii și locuitorii bogați au urmat legiunile la sud, peste Dunăre. Dar „țăranul și păstorul daco-romani au rămas pe pământurile lor", la fel cum o făcuseră în timpul invaziilor altor cimerieni indo-europeni și barbari, scrie Eliade. „Codrul e frate cu românul", spune un proverb popular, ce-și are rădăcinile în istoria daco-romanilor care s-au ascuns de barbari în pădurile dese.[1]

Lumea clasică a rezistat în codrul asediat, sprijinită vreme de aproape două secole de misiunea civilizatoare a armatei și de rețeaua de drumuri romane. Se simte bucuria lui Eliade când amintește cuvintele-cheie de origine latină care definesc limba română, arătând în același timp rădăcinile timpurii ale creștinismului de aici, în ciuda secolelor întunecate în care a fost despărțit de Occidentul roman: *biserică* de la cuvântul latinesc *basilica*; *Dumnezeu* de la *Dominus Deus*, *înger* de la *angelus*, *răposa* (a muri) de la *repausare* și așa mai departe. Coloniștii romani au adus creștinismul în Dacia încă din secolul al II-lea, conform scriitorului roman Tertulian. Eliade sugerează că Roma a fost atrasă de Dacia în primul rând datorită influențelor culturale grecești din provincie. După retragerea Romei, chiar dacă Dacia se impregnase de cultura română, provincia s-a îndreptat spre acea „Romă a Orientului" – Bizanțul –, pentru a primi ajutor împotriva hoardelor sălbatice. Pentru Eliade, „ritmul secret" al istoriei românești a fost fuziunea dintre cele două Rome în patria lui etnică.[2]

---

1. Mircea Eliade, *The Romanians*, ed. cit., pp. 14–15 [ed. rom. cit., p. 228 (n. tr.)].

2. Ioan Bolovan *et alii*, *A History of Romania*, ed. cit., pp. 43 si 45; Mircea Eliade, *op. cit.*, pp. 43 si 45 [ed. rom. cit., pp. 231–234 (n. tr.)].

Aici chiar este un adevăr palpitant și evident: România este un amestec unic între o limbă neolatină și o biserică ortodoxă – sunetul Italiei alături de icoanele și frescele din Bizanțul grec. Te gândești îndată la Ravenna – orașul italian celebru prin arta și zestrea sa bizantină.

Limba română, susține Eliade, este singura limbă romanică „care a păstrat articolul enclitic: în loc de *el* Lobo, *del* Lobo, *al* Lobo în română se spune lup*ul*, al lup*ului*, lup*ului*, la fel ca în latină – lup*us*, lup*um*". Un astfel de fenomen, ne spune Eliade, este esențial pentru „miracolul" latinității, mai ales că România n-a prea mai întreținut legături cu Occidentul de-a lungul Evului Mediu și în epoca modernă timpurie și a fost supusă migrației slave și altor migrații care i-au influențat limba.[1] (Dar nici aici Eliade n-are întru totul dreptate, căci și bulgara, albaneza sau turca au articole hotărâte enclitice.)

Între Antichitatea târzie și timpurile moderne, românii au avut permanent soarta unui „popor de frontieră", apărându-și teritoriul „împotriva barbarilor și tuturor nomazilor din Est". Au apărut conducători locali și regionali, voievozii, cu atribuții militare și juridice. În urma invaziei tătare din 1241, aflăm despre formarea a două principate, mai mari decât voievodatele: Moldova, situată între Carpați și Nistru, care cuprindea provincia din România de astăzi și Republica Moldova – fostă republică sovietică, azi independentă –, și Țara Românească, situată între marea curbură a Dunării, la vest, și Marea Neagră, la est, incluzând și regiunile Oltenia, Muntenia și nordul Dobrogei, cu toponime variabile. A fost un proces treptat, sinuos și obscur care nu este nici astăzi suficient înțeles de către istorici. Prin secolele XIII–XIV, în ciuda acțiunilor armatelor maghiare și poloneze împotriva tătarilor, voievozii români, precum Dragoș și Bogdan în Moldova și Basarabii (de origine cumană) în Țara Românească,

1. Mircea Eliade, *The Romanians*, pp. 20–21 [ed. rom. cit., p. 236 (n. tr.)].

au reușit să întemeieze aceste principate, superioare politic micro-regatelor medievale. Eliade susține că aceste două state românești au intrat în istoria modernă drept salvatoare ale Occidentului, apărând civilizația latină și creștinismul „contra amenințărilor turanico-slave" de la Răsărit. Românii „au sângerat groaznic și anonim", dând Europei Occidentale răgazul necesar ca să-și pregătească hegemonia viitoare.[1]

Teza lui Eliade are, desigur, numeroase hibe. S-ar putea argumenta de exemplu, că și rușii presați de Hoarda de Aur mongolă au avut în nordul continentului un rol nu mai puțin important decât au avut românii în sud-est. S-ar putea spune, de asemenea, că Occidentul s-a dezvoltat datorită multor factori interni: Renașterea, apoi Iluminismul și Revoluția Industrială. Occidentul n-a fost salvat de România, deoarece Occidentul a fost un fenomen cultural în și pentru sine. România a fost o notă de subsol în dezvoltarea Occidentului, nu un element central al său.

Dar, pentru Eliade, rolul determinant al României în salvarea Occidentului anunță o misiune și mai importantă:

> Există națiuni al căror rol în istorie este atât de evident, încât nimeni nu s-a gândit vreodată să se îndoiască de el. Dar există și alte națiuni, mai puțin fericite, care au îndeplinit misiuni destul de ingrate, fără ca lumea să-și dea seama de acest fapt. Putem vorbi chiar de un rol istoric *manifest*, precum cel al vechilor romani, ca și de un rol istoric *nemanifest*, precum cel al descendenților romanilor din Dacia, al românilor. [...] Ignorată sau rău înțeleasă de ceilalți, viața acestor națiuni este însă foarte intensă. Istoria lor, pe lângă faptul că este tragică, ne apare ca transfigurată de o permanentă prezență divină. [...] Atacate în mod constant, nu se pot gândi decât la apărare. Istoria lor [...] este un război continuu, care durează secole, pentru propria existență. În fiecare bătălie, ei riscă totul: dreptul la viață, religie, limbă, cultură.[2]

---

1. Mircea Eliade, *ibid.*, pp. 23–24 [ed. rom. cit., p. 241 (n. tr.)]; Ioan Bolovan *et alii*, *A History of Romania*, ed. cit., pp. 67–73.

2. Mircea Eliade, *ibid.*, p. 25 [ed. rom. cit., pp. 241–242 (n. tr.)].

Cu alte cuvinte, nu numai că românii au suferit mai mult decât alte popoare europene, dar suferința are, în cazul lor, o aură mistică. Afirmația nu e departe de ceea ce Eliade va scrie mai târziu, în *Mitul eternei reîntoarceri*: cu cât sporește teroarea istoriei, cu atât câștigă teren anistorismul și miturile arhetipale.[1] Conform acestei logici, nu e deplasat să spui că românii sunt, ca popor, asemenea lui Hristos pe cruce.

La fel cum Mântuitorul a murit pentru a salva sufletele oamenilor, în expunerea lui Eliade românii au pătimit pentru a salva Occidentul de hoardele asiatice. Se pare că cele mai mari încercări ale acestui popor martir sunt cele din secolul XX, nu din trecut. Astfel ne introduce Eliade, campionul de odinioară al Gărzii de Fier fasciste (fondată la sfârșitul anilor '20 sub numele de Legiunea Arhanghelului Mihail), în lupta de aproape cinci secole a românilor creștin-ortodocși împotriva otomanilor musulmani – acel „colos islamic" ce încearcă să pătrundă în inima Europei.[2]

Saga confruntărilor violente ale românilor cu turcii este spusă de Eliade în primul rând prin intermediul luptelor marilor voievozi și domni – Mircea cel Bătrân, Iancu de Hunedoara, Vlad III „Țepeș", Ștefan cel Mare și Mihai Viteazul –, unora dintre personaje Eliade consacrându-le un spațiu considerabil, altora, mai puțin. Am început să aud aceste nume în timpul primei mele vizite mai lungi în România, în 1981 și mi-au devenit tot mai familiare în deceniile următoare, asemenea unor personaje vii.

Mircea, din dinastia Basarabilor, este numit „cel Bătrân" atât din cauza lungii sale domnii (1386–1418), cât și, postum, pentru a nu fi confundat cu un nepot, Mircea II, și cu alți conducători cu același nume. Eliade îl considera pe Mircea cel

1. Mircea Eliade, *The Myth of the Eternal Return: or, Cosmos and History,* trad. de Willard R. Trask, Princeton University Press, Princeton, NJ, 1954, pp. 153–154. [Pentru ed. rom., v. *Mitul eternei reîntoarceri*, trad. de Maria Ivănescu și Cezar Ivănescu, Editura Univers Enciclopedic, București, 2011 (n. tr.).]

2. Mircea Eliade, *ibid.*, p. 26 [ed. rom. cit., p. 248 (n. tr.)].

Bătrân „unul dintre cei mai mari suverani pe care poporul român i-a avut vreodată", care a avut șansa să conducă destinele Munteniei (centrul Țării Românești) în momentul când turcii avansau în Balcani, spre Dunăre, în ultimele două decenii ale secolului al XIV-lea. Politica lui Mircea de a încerca să încheie o alianță creștină împotriva musulmanilor l-a determinat să trimită un contingent românesc pentru a lupta alături de cneazul („prințul") sârb Lazăr în bătălia de la Kosovopolje în 1389, care a marcat înfrângerea sârbilor și începutul supunerii lor de către otomani timp de aproape patru secole și jumătate. Sultanul Baiazid I Yıldırım („Fulgerul") și-a continuat victoria asupra sârbilor cu una asupra bulgarilor în 1393. Dar românii, aflați în prima linie și depășiți numeric, au reușit, sub Mircea cel Bătrân, să-i învingă pe turcii lui Baiazid la Rovine, în Țara Românească, pe 17 mai 1395, una dintre cele mai importante date din istoria românilor. Prea epuizat pentru a profita de victorie (în caz că aceasta chiar a existat) și contraatacat rapid, Mircea a încheiat (în orașul transilvănean Brașov) o alianță cu regele Ungariei Sigismund de Luxemburg, și astfel forțele celor doi suverani creștini au reușit să-i țină pe turci pe malul drept al Dunării. Dar liga creștină s-a destrămat la scurt timp după aceea, și în 1397 o armată otomană a trecut Dunărea și l-a atacat pe Mircea. În acel an și din nou în 1400 oastea de țărani a lui Mircea i-a alungat pe turci. În 1417, turcii au revenit peste Dunăre, iar Mircea, acum bătrân – va și muri anul următor –, a fost nevoit să le plătească tribut pentru a păstra autonomia Țării Românești. Cum conchidea Vlad Georgescu în istoria sa publicată în 1984, mai echilibrată decât cea a lui Eliade, datorită luptelor și acțiunilor lui Mircea „Țara Românească a supraviețuit ca entitate politică într-un moment când otomanii au lichidat țaratele Bulgariei și Serbiei"[1].

1. Mircea Eliade, *ibid.*, pp. 28–31 [ed. rom. cit., pp. 245–248 (n. tr.)]; Alexandru V. Diță, *Marele Mircea Voievod*, Editura Academiei, Bucu-

Aceasta a fost linia în veacurile care au urmat. Ca state vasale ale sultanatului otoman, spre deosebire de Serbia și Bulgaria, care erau administrate direct de la Bosfor, țările române nu puteau spera să rămână mult timp cu adevărat independente sau chiar autonome. Marii lor voievozi au fost uneori mari, mai puțin datorită unor victorii directe, cât mai ales grației constanței lor, ingeniozității politice în încheierea de alianțe temporare și rezistenței dobândite prin acțiuni militare neobosite împotriva inamicului musulman.

Iancu de Hunedoara, voievodul Transilvaniei, a învins două armate otomane în 1442 și apoi a înaintat spre sud-vest, în inima Balcanilor, unde a apărat cetatea Belgradului împotriva lui Mahomed II în 1456.[1] (Victoria sa a oprit înaintarea otomană spre Europa Centrală pentru mai bine de trei sferturi de secol.) În același an 1456, când Iancu murea, Vlad III, un nepot al lui Mircea cel Bătrân, a urcat pe tronul Munteniei, fapt care i-a dat putere și asupra regiunii învecinate. Vlad a fost poreclit „Țepeș", pentru felul în care îi tortura deopotrivă pe dușmanii personali și pe turcii luați în robie. (Sub numele de Vlad Țepeș „Dracula" – „fiul Dragonului" –, a devenit subiectul unor legende gotice care au pornit de la cruzimea lui extremă și de la puternicul său simț al dreptății. Cu toate acestea, *Dracul*, „Dragon", nu face referire la caracterul său nemilos, ci la un ordin feudal în care tatăl lui Vlad fusese recrutat de către Sigismund de Luxemburg.[2]) Vlad III a fost însă extrem de crud, un „susținător temerar" al ortodoxiei împotriva islamului și romano-catolicismului. În 1462 a anihilat o întreagă armată de turci

---

rești, 1987, pp. 254–277; Ioan Bolovan *et alii*, *A History of Romania*, ed. cit., pp. 99–100; Vlad Georgescu, *The Romanians*, ed. cit., p. 53.

1. Iancu de Hunedoara este mai cunoscut sub numele maghiar de János Hunyadi; mai multe despre el în capitolele următoare.

2. Neagu Djuvara, *A Concise History of Romanians*, trad. de Constantin Banică, Cross Meridian, Whithley, Ontario, 2012, pp. 102–103. [Ed. rom.: *O scurtă istorie a românilor*, ed. a IV-a revăzută, Humanitas, București, 2002, p. 87 (n. tr.).]

care așteptau la Dunăre să atace Țara Românească. Când îl prezintă pe Vlad drept un dușman implacabil al turcilor și un erou în lupta creștinismului ortodox împotriva islamului, Eliade uită să menționeze că Vlad însuși își datora tronul turcilor, care l-au sprijinit pe el în detrimentul fratelui său. Mai mult, Eliade nu menționează aliațele cu turcii încheiate de tatăl lui Vlad, Vlad II Dracul, din care mai bătrânul Vlad ieșise numai datorită forței și unității celorlalte națiuni creștine din regiune, precum Ungaria și Polonia. Vlad II a fost, ca și fiul său Dracula, nemilos față de musulmani, dar și un politician inteligent și uneori subtil. Cum turcii păreau să fie eterni, ca să lupți împotriva lor trebuia nu numai să susții campanii militare, ci și să ai lungi perioade de diplomație ingenioasă.[1]

Deși partizană, prezentarea lui Eliade nu este nicidecum simplă propagandă. Căci armatele aflate într-o stare aproape permanentă de conflict chinuiau și ucideau la întâmplare populația civilă, fiind oprite doar de foamete și de boală.[2] Istoria românilor este cu adevărat o poveste nesfârșită despre curaj și martiriu. Situația medievală târzie era extremă din cauza lipsei de variație tematică: era nevoie de manevre și subterfugii disperate, violente sau nu, împotriva turcilor musulmani.

În vreme ce în Țara Românească domneau Mircea cel Bătrân, cei doi Vlazi și alți câțiva voievozi, Moldova îl avea pe Ștefan III sau Ștefan cel Mare, care a domnit aproape jumătate de secol, între 1457 și 1504. Și Ștefan cel Mare a practicat diplomația abilă cerută de realismul tragic al epocii

1. Mircea Eliade, *The Romanians*, pp. 32–33 [ed. rom. cit., pp. 249–250 (n. tr.)]; Ioan Bolovan *et alii*, *A History of Romania*, ed. cit., pp. 105–9 și 112–14; Ioan-Aurel Pop și Ioan Bolovan, eds., *History of Romania: Compendium*, „Romanians in the 14th–16th Centuries: From the 'Christian Republic' to the 'Restoration of Dacia'", p. 211; Victoria Clark, *Why Angels Fall*, ed. cit., p. 213.

2. Lauro Martines, *Furies*, ed. cit., pp. 153 și 209.

sale. Aliațele sale cu Polonia romano-catolică și cu Imperiul Otoman musulman l-au adus în conflict nu numai cu monarhul maghiar catolic Matei Corvin, ci și cu frații săi de limbă română din Țara Românească, aliată a Ungariei. Ideea promovată de Eliade și de alți istorici naționaliști cum că România era un proiect geografic inevitabil pentru care diferiți voievozi din perioadele medievală și premodernă au lucrat continuu este destul de lipsită de fundament: supraviețuirea în mijlocul unor asemenea condiții haotice, printre aliațe schimbătoare, lasă prea puțin loc proiectelor grandioase.

Ștefan a fost probabil cel mai mare dintre voievozii medievali datorită abilităților sale administrative. El a centralizat puterea administrativă și a pus în Moldova bazele unei mașinării militare care i-a permis să poarte un număr legendar de 40 de bătălii în timpul lungii sale domnii, pregătindu-se pentru marea confruntare cu Turcia otomană.[1]

Eliade observă de la bun început că Imperiul Bizantin a căzut în fața turcilor în 1453, cu numai patru ani înainte ca Ștefan să-și înceapă domnia. Lumea creștinismului ortodox răsăritean rămăsese fără nici o apărare, căci grecii, sârbii și bulgarii se aflau deja sub dominație otomană, iar Rusia era extrem de slabă (cu vastul său teritoriu supus luptelor pentru putere între Moscova, Novgorod, Lituania și Polonia). În acest vârtej numai românii, și în special moldovenii, își păstraseră autonomia. „Ștefan a vrut să reînvie în țara lui gloria Bizanțului", scrie Eliade, „și să reînceapă cruciada împotriva necredincioșilor musulmani." Ștefan le-a trimis principilor creștini din Balcani și Europa Centrală o scrisoare care anunța o victorie recentă și declara: „Am mers împotriva dușmanilor creștinătății. [...] Noi i-am călcat în picioare și

1. Ioan Bolovan *et alii*, *A History of Romania*, ed. cit., p. 115; Ioan-Aurel Pop și Ioan Bolovan, eds., *History of Romania*, ed. cit., p. 266; Mircea Eliade, *The Romanians*, p. 33 [ed. rom. cit., pp. 251–252 (n. tr)].

pe toți i-am trecut sub ascuțișul sabiei noastre, pentru care lucru lăudat să fie Domnul Dumnezeul nostru". Temându-se de un atac mai serios al turcilor, Ștefan pleda apoi: „De aceea ne rugăm de domniile voastre să ne trimiteți pe căpitanii voștri împotriva dușmanilor creștinătății". Eliade consideră că aceasta este o dovadă a faptului că Ștefan avea conștiința „misiunii lui istorice". Adevărul este, desigur, mai complicat. Ștefan își asuma în mod clar misiunea de apărător al creștinismul împotriva islamului și considera Moldova un „bastion al Ungariei și Poloniei", chiar dacă mai târziu a luptat împotriva Poloniei și și-a petrecut ultimii ani din viață încercând să-și apere frontierele de vecinii creștini. Asta nu înseamnă însă că a luptat pentru unirea Moldovei, a Țării Românești și a Transilvaniei într-o singură entitate națională și juridică. Povestea lui Eliade nu este neapărat greșită. Dar scopul lui este mai degrabă să inspire decât să lămurească. Cum spun autorii lucrării *A History of Romania*, publicată de Centrul pentru Studii Românești din Iași, ideea de unitate românească îi „era total străină" omului din Evul Mediu și din Renaștere.[1]

Mărturie stă Mihai Viteazul, care a urcat pe tronul Munteniei în anul 1593. Până când a fost asasinat, în 1601, a fost primul domn vorbitor de limba română care a condus toate cele trei principate – Țara Românească, Moldova și Transilvania –, chiar dacă numai timp de câteva luni, în anul 1600. Hărțile din epocă arată trei principate mărginite de Polonia, la nord-est, de Imperiul Austriac, la nord-vest, și de Imperiul Otoman, de la sud-vest la sud-est. Dar aceste hărți nu spun nimic despre pericolele cu care s-a confruntat. Căci portretele lui Mihai Viteazul ne arată un prinț splendid, cu un turban înalt și o privire atotcunoscătoare și foarte „vicleană", singurul cuvânt cu care mintea occidentalului

1. Mircea Eliade, *ibid.*, pp. 33, 35 și 37 [ed. rom. cit., pp. 251, 253 și 256 (n. tr.)]; Ioan Bolovan *et alii*, *A History of Romania*, ed. cit., p. 151.

de azi poate descrie iscusința minții. Personaj de la sfârșitul Renașterii, Mihai ar fi neîndoielnic cea mai bună expresie a ceea ce Machiavelli, unul dintre părinții Renașterii, înțelegea printr-un prinț adevărat.

Eliade citează aprobator declarația lui Mihai despre dorința de a transforma „această sărmană țară a mea" într-un „scut pentru întreaga lume creștină" împotriva islamului.[1] Eliade continuă cu această observație: fără o unitate politică românească, nimic permanent nu putea fi construit în Europa Centrală și de Est. Însă în spatele marii realizări a lui Mihai este aproape un deceniu de vărsare de sânge și de intrigi diplomatice extraordinar de complexe, care reduc ideea de istorie la un amestec aproape fără sens de suferință și cvasianarhie – o serie de evenimente în care o direcție clară poate fi de multe ori greu de detectat. Deși Eliade încearcă să găsească un mesaj însuflețitor în toate acestea, problema este că domnia lui Mihai este pur machiavelică, cu prea puține dovezi de altruism.

Să avem în vedere următorul fapt: născut în 1558, Mihai a ajuns boier de frunte sau conducător feudal cumpărând sate și a dobândit tronul Țării Românești în 1593, după ce i-a oferit sultanului otoman darurile necesare. În anul următor a inițiat o campanie împotriva aceluiași imperiu invitându-i pe creditorii otomani la un arbitraj, apoi a zăvorât ușile și a incendiat clădirea în care se aflau aceștia. A continuat apoi masacrându-i pe turcii din Țara Românească. Ca răspuns la atacurile lui Mihai spre sud, până la Adrianopol, în Turcia tracică, trupele sultanului au invadat Țara Românească în 1595. Ambiția lui Mihai l-a adus în situația de a încheia o alianță cu domnul maghiar al Transilvaniei, ceea ce le-a permis maghiarilor să supună Moldova vecină. Cu toate acestea, alianța l-a ajutat pe Mihai să învingă o armată otomană la Călugăreni, între București și Dunăre, în Muntenia.

1. Mircea Eliade, *The Romanians*, p. 40 [ed. rom. cit., p. 259 (n. tr.)].

Victoria tactică n-a fost suficientă pentru a opri retragerea lui Mihai la nord de Carpați, în fața atacului otomanilor, care au reușit să ocupe Bucureștiul. Cu întăriri din Moldova și Transilvania, aflate sub stăpânire maghiară, Mihai a reușit să-i împingă pe turci spre sud. Otomanii, acum preocupați de un război împotriva Habsburgilor austrieci, au încheiat un armistițiu temporar cu Mihai în 1598. Între timp polonezii au invadat Moldova, răsturnându-i pe maghiarii de acolo și scoțând principatul din alianța antiotomană. Alianța s-a prăbușit complet când ungurii au făcut o înțelegere cu austriecii în privința Transilvaniei. Astfel, în loc să continue lupta împotriva turcilor, Mihai a început să negocieze atât cu ei, cât și cu austriecii pentru recunoașterea dreptului de a păstra tronul Țării Românești. Cum turcii cereau un tribut prea mare, Mihai a încheiat o alianță cu austriecii. Apoi polonezii, care aveau putere în Moldova, i-au forțat pe conducătorii maghiari din Transilvania să rupă alianța cu austriecii. Acest lucru a condus, prin mai multe răsturnări de situație, la un acord între Transilvania creștină, Moldova creștină și Turcia musulmană. Mihai a intrat apoi în negocieri cu turcii, chiar în timp ce complota cu austriecii pentru a-i răsturna pe maghiarii din Transilvania. Succesul lui Mihai în Transilvania a fost consolidat de victoria de la Șelimbăr, lângă Sibiu, în 1599. În 1600, aflat acum în fruntea Țării Românești și a Transilvaniei, Mihai a invadat Moldova filopolonă. Victoria de aici i-a permis să afirme unitatea tuturor celor trei principate majoritar românești. Dar, mai târziu în același an, austriecii l-au învins pe Mihai în Transilvania, iar polonezii în Moldova. Drept răspuns, Mihai a început negocierile cu austriecii. Maghiarii din Transilvania, temându-se de un acord între Mihai și Habsburgi, l-au asasinat undeva în apropiere de Cluj în anul 1601.[1]

1. Ioan Bolovan *et alii*, *A History of Romania*, ed. cit., pp. 143–151; Ioan-Aurel Pop și Ioan Bolovan, eds., *History of Romania*, ed. cit., pp. 305–314; Vlad Georgescu, *The Romanians*, ed. cit., pp. 54–55.

În această interpretare, imaginea României ieșind din greutățile istoriei este și mai sumbră decât a Europei premoderne: nimic nu este sigur și noi vărsări de sânge se întrezăresc mereu la orizont. Dacă istoria europeană este un coșmar, atunci cea a României este de două ori pe atât. Energia neabătută a lui Mihai Viteazul – care a acționat ani în șir sub o presiune care l-ar imobiliza pe un om de stat din Occident în secolul XXI – era o cerință obișnuită pentru orice principe din epocă. Și dacă Mihai, un personaj al Renașterii târzii, n-a putut forma un stat român unitar, înfăptuirea sa – oricât de scurtă – a dat vorbitorilor de limbă română din epocile ulterioare măsura a ce se putea realiza din punct de vedere politic. În această privință, Eliade și alți istorici au dreptate.

Eliade trece în revistă epocile premodernă și modernă și, într-un context uluitor de complicat, adversitățile și dezmembrările teritoriale ale țării continuă. (Este o istorie care, pe măsură ce mi-am extins lecturile, a continuat să mă fascineze și pe care o voi explora în profunzime în capitolele următoare.) În 1775, Habsburgii austrieci au anexat de la o Turcie otomană slăbită nordul Moldovei, redenumit Bucovina (cu sensul de „pădure mare" de fagi în limba ucraineană). Apoi, în 1812, rușii au anexat jumătatea răsăriteană a Moldovei de la turci, pe care au numit-o „abuziv" „Basarabia", după voievozii Basarabi. Împărțirea Moldovei a însemnat o umilință pentru români. Revoluționarul român Tudor Vladimirescu a apărut brusc în anul 1821 pentru a conduce o revoltă încununată cu succes împotriva nesuferiților fanarioți, principii greci numiți de către turcii otomani administratori în Principate, acuzați de exploatarea țărănimii române. (Acești greci erau numiți astfel după Cartierul Fanar, sau al „Farului", din Constantinopol, din care proveneau.) Dominația fanariotă a întârziat dezvoltarea unei identități naționale românești. Și totuși, o generație mai târziu, principele moldovean Alexandru Ioan Cuza a unit Țara Românească și Moldova, după ce Rusia a fost învinsă

în Războiul Crimeii și a pierdut o parte din Basarabia. Dar, din cauza proastei administrații și a intrigilor dintre familiile princiare din România, românii și-au pus cu înțelepciune destinul în mâinile unui conducător străin de nădejde, germanul Carol de Hohenzollern-Sigmaringen, a cărui dinastie va domni în România până în perioadele nazistă și comunistă.[1]

În ceea ce privește perioada dominației naziste, Eliade, care, să ne amintim, scrie de la nivelul anului 1943, în calitate de reprezentant diplomatic al regimului de esență fascistă al lui Antonescu, descrie alianța militară a României cu Hitler ca fiind menită să „apere valorile creștine și europene împotriva misticismului euro-asiatic". Acum inamicul era „imperialismul slav" – succesorul imperialismului turc –, și recuperarea Basarabiei de la Uniunea Sovietică, cu ajutorul lui Hitler, nu era altceva decât corectarea unei erori istorice. Cu alte cuvinte, România este încă o dată vârful de lance al Occidentului împotriva Orientului.[2]

Eliade își încheie studiul spectaculos, povestind miracolul creștinismului ortodox, despre miturile fondatoare ale spiritualității românești, geniul artistic al poporului român, monumentele bizantine și gotice ale arhitecturii religioase românești și triumful culturii populare românești – rodul creației unei țărănimi arhaice, care a supraviețuit până la mijlocul secolului XX. Pe ultima pagină îl laudă pe Liviu Rebreanu, „cel mai mare romancier contemporan" al României, pentru că a scris o epopee despre un țăran transilvănean, „țăranul etern", cum îl numește Eliade.[3] Desigur, regimul co-

1. Mircea Eliade, *The Romanians*, ed. cit., pp. 41–42 [ed. rom. cit., pp. 261–262 (n. tr.)]. Mai multe despre Cuza, Moldova, Carol I și alte aspecte ale istoriei românești în capitolele următoare ale acestei lucrări; Victoria Clark, *Why Angels Fall*, ed. cit., p. 215.

2. Mircea Eliade, *ibid.*, p. 44 [ed. rom. cit., p. 264 (n. tr.)].

3. Mircea Eliade, *ibid.*, ed. cit., pp. 44, 47, 50–52 și 55 [ed. rom. cit., pp. 265–274 și 278 (n. tr.)].

munist – consecința directă a ocupației militare nazisto-fasciste în Basarabia și dincolo de ea, cea pe care Eliade o aclamase – va distruge în cele din urmă țărănimea română și cultura populară pe care Eliade le aprecia atât de mult.

ASTĂZI ELIADE ESTE, PE BUNĂ DREPTATE, CRITICAT. La începutul secolului XXI, intelectualii români precum Horia-Roman Patapievici și Vladimir Tismăneanu înțeleg vârtejul violent, dificil, eroic și tragic al trecutului din care s-au ridicat românii și sunt, de asemenea, conștienți de geniala cultură materială care a rezultat din acest trecut – o împletire autentică de cultură latină și bizantină, exact cum spune Eliade. Însă acești intelectuali contemporani s-au distanțat mult de patriotismul febril și mistic al lui Eliade. Tismăneanu, născut la Brașov din părinți evrei români și, de zeci de ani, profesor în Statele Unite, face probabil cea mai bună sinteză a naționalismului sănătos și respectabil în cartea sa din 1999, *Fantasmele salvării: democrație, naționalism și mit în Europa postcomunistă*.

Pornind oarecum de la ideile evreului german Walter Benjamin, de la începutul secolului XX, Tismăneanu explică faptul că „toate societățile au nevoie de mituri fondatoare, iar acest lucru este un fapt de civilizație pe care nimeni nu poate sau n-ar trebui să-l conteste". Fără astfel de mituri, care implică o experiență culturală comună înrădăcinată spre exemplu, în geografie, „umanitatea riscă să alunece în uniformitate atomizată și regimentalism barbar". Deși societatea civilă pare să ofere remediul, tocmai ea nu este „complet benignă", din cauza tendinței de a omogeniza cultura și opiniile. Tismăneanu preia apoi comentariul lui Isaiah Berlin potrivit căruia naționalismul este „o reacție la degradare și o căutare a demnității".[1]

1. Vladimir Tismăneanu, *Fantasies of Salvation*, ed. cit., pp. 21 și 72 [ed. rom. cit., p. 94 (n. tr.)].

Cu toate acestea, continuă Tismăneanu, naționalismul românesc a avut momentele lui sumbre. Eliade face parte dintr-o tradiție îndelungată și bogată care avea tendința de a mitologiza trecutul concentrându-se pe luptele pline de eroism ale unei populații creștine de *țărani* împotriva musulmanilor, slavilor și a altor asiatici. De aici până la antisemitism e doar un pas. Într-adevăr, după încheierea Războiului Rece, pericolul naționalismului radical-populist și antisemitismului a apărut din nou pe firmamentul intelectual românesc, după cum ne-o arată interesul reînnoit față de scrierile de extremă dreaptă și rasiste ale filozofilor interbelici Nae Ionescu și A.C. Cuza.[1] Tismăneanu vorbește despre un fenomen mai larg, balcanic:

> Dar în timp ce în Polonia, de exemplu, explorarea demitologizantă a trecutului a reprezentat un efort major al intelectualilor, în Balcani tendința a fost să acoperi paginile rușinoase ale istoriei naționale și să fabrici noi fantezii auto-mesianice.
>
> Intensitatea populismului etnocentric din sud-estul Europei, comparativ mai ales cu partea nordică a hărții postcomuniste, nu e pur și simplu consecința manipulărilor politice exercitate de câțiva demagogi iscusiți. Pentru a înțelege aceasta, trebuie să aruncăm o privire asupra tradițiilor locale, să observăm rolul religiilor naționale (în special al Bisericii Ortodoxe). [...] În culturile balcanice raportarea la conceptul universal al drepturilor individuale, toleranței, alterității, acceptării diversității etnice [...] a fost problematică. Asta nu înseamnă să negăm existența, în spațiul respectiv, a tradițiilor liberale și pluraliste, ci, pur și simplu, să le recunoaștem precaritatea. [...] Însă în timp ce în Polonia, de pildă, exploatarea demitologizantă a trecutului a constituit preocuparea majoră a intelectualilor, în Balcani tendința a fost de a acoperi paginile rușinoase ale istoriei naționale și de a fabrica noi fantasme arbitrare[2].

---

1. Vladimir Tismăneanu, *Fantasies of Salvation*, p. 105.

2. Vladimir Tismăneanu, *ibid.*, ed. cit., pp. 82–83 [ed. rom. cit., pp. 106–107 (n. tr.)].

Tismăneanu îl citează pe filozoful și criticul literar George Steiner, care numea naționalismul „veninul epocii noastre". „Proclamându-se ghanez, nicaraguan, maltez, omul scapă de o problemă chinuitoare", continuă Steiner. „Acesta nu trebuie să dezvăluie ce este și unde îi este umanitatea. El devine membru al unei haite înarmate." Tismăneanu subliniază faptul că „mândria națională nu conține în sine nimic rău. Tragedia se declanșează atunci când acest sentiment natural încetează să însemne doar «dragostea pentru micul grup de care aparținem în societate» (Edmund Burke) și se exacerbează, devenind o ideologie a ostilității, urii și invidiei"[1].

Aceste cuvinte mă contrariau: *mândria comunitară este bună, da, pentru a privi icoanele poleite, arhitectura bizantino-gotico-barocă-brâncovenească, toate fețele întunecate și cizelate de pe străzile din București, atât de individuale și totuși atât de reprezentative pentru o istorie și geografie unice. Știam că identitatea națională și etnică a românilor nu putea fi negată; cu toate acestea, știam că să amplific peste măsură astfel de emoții și observații însemna să neg o realitate și mai profundă, mai materială și mai puțin coruptibilă – dată fiind istoria secolului XX –, cea a tuturor persoanelor pe care le-am întâlnit vreodată în România, fiecare cu propriul univers moral și complex.*

Mă gândesc la istoricul de la Yale Timothy Snyder, care vorbește despre naționalismul flexibil, premodern reprezentat de cariera poetului de secol XIX Adam Mickiewicz în lucrarea sa academică clasică, *The Reconstruction of Nations: Poland, Ukraine, Lithuania, Belarus, 1569–1999* (*Reconstrucția națiunilor: Polonia, Ucraina, Lituania, Belarus, 1569–1999*). Mickiewicz, scrie Snyder, a considerat Lituania „un teritoriu cu mai multe popoare, dar cu un destin în cele din urmă polonez". Fără să fi călcat vreodată în Varșovia sau Cracovia,

1. George Steiner, *Language and Silence: Essays on Language, Literature and the Inhuman*, Atheneum, New York, 1982, p. 152; Vladimir Tismăneanu, *ibid.*, pp. 64 și 157 [ed. rom. cit., pp. 85 și 196 (n. tr.)].

Mickiewicz a devenit un „promotor" al naționalismului polonez; și, deși el nu și-a imaginat o Lituanie separată de Polonia, scrierile sale au fost folosite de naționaliști lituanieni. Însă, tehnic vorbind, scrie Snyder, Mickiewicz ar fi, în termenii de astăzi, un bielorus. A urmat apoi Józef Piłsudski, omul de stat polonez proteic și comandantul militar din perioada interbelică care, spune Snyder, „n-a ales niciodată între Polonia și Lituania", nici chiar în timp ce vorbea de „țărănimea bielorusă". Piłsudski a fost înmormântat în castelul Wawel din Cracovia în 1935, alături de regii Poloniei, iar inima lui a fost scoasă din trup și îngropată lângă mama sa, la Vilnius, capitala Lituaniei. În loc „să consemneze fapte ce țin de o geografie stabilă", Snyder documentează o multitudine de schimburi culturale și lingvistice, pe fondul identităților complexe din Europa de nord-est. Aici identitățile sunt mult prea subtile pentru a încăpea în tiparele etnice ale naționaliștilor moderni, care au respins definițiile flexibile ale modernismului timpuriu – pe care Mickiewicz le ilustra perfect – și s-au întors la iluzii de puritate de grup și „trăsături naționale înnăscute" care au condus, în cele din urmă, la genocid și epurare etnică. Faptul că artizanii epurării etnice au fost de obicei foști aparatcici comuniști nu este un paradox, ne spune Snyder; este un rezultat al dorinței lor de a păstra puterea, de data aceasta stârnind un grup împotriva altuia. Comunismul, cum am mai spus-o, prin pulverizarea identității individuale în favoarea masei, a fost esențialist în acțiune și s-a pretat lesne la politicile etnice. Atracția pe care o exercită postmoderna Uniune Europeană, în ciuda dificultăților pe care le întâmpină, ține de dorința popoarelor din fostele state comuniste – de la statele baltice până în Balcani – de a scăpa de rigorile naționalismului modern și de a intra într-o lume a drepturilor individuale, dincolo de etnie.[1]

---

1. Timothy Snyder, *The Reconstruction of Nations: Poland, Ukraine, Lithuania, Belarus, 1569–1999*, Yale University Press, New Haven, London, 2003, pp. 16, 22, 29, 41, 70, 205, 207, 230 și 293.

Teza lui Snyder este sprijinită de faptul că regiunea Europei de nord-est (Polonia, Ucraina, Lituania și Belarus) este o întindere plată, cu relativ puține frontiere naturale, și este predominant slavă, ceea ce încurajează mișcările de populație și, implicit, identitățile fluide. Balcanii muntoși, cu o geografie mai puțin propice mișcărilor constante (chiar dacă acestea se fac pe rute comerciale eurasiatice), și populați de un amestec de vorbitori de limbi romanice, de maghiari, turci, greci, albanezi și slavi, s-ar putea să fie ceva mai ostili mesajului lui Snyder. Cu toate acestea, în Peninsula Balcanică, după căderea comunismului, războiul a izbucnit în Iugoslavia, aproape exclusiv între vorbitorii de limba slavă, și nu între vorbitori de slavă și alții. Mai mult decât atât, identitatea românilor, maghiarilor, evreilor și așa mai departe nu este întotdeauna atât de clar delimitată cum s-ar părea. În orice caz, ideea generală a lui Snyder este că identitatea de grup – și războiul și pacea – depinde în primul rând de opțiuni și contexte umane care „scapă raționamentului național".[1]

În timpul care s-a scurs între publicarea cărții lui Mircea Eliade și cea a lui Timothy Snyder omenirea s-a confruntat cu orori precum Holocaustul, totalitarismul comunist și epurarea etnică. Dacă prima carte este impregnată de un naționalism imprecis și mistic, cea din urmă are o subtilitate și o claritate prin prisma cărora categoriile naționaliste rigide devin irelevante. Dar în timp ce cartea lui Snyder este vizionară în cel mai bun sens al cuvântului, forța lucrării lui Eliade nu poate fi trecută cu vederea, căci jumătățile de adevăr sunt totuși adevăruri. Nu mi-am propus, în timpul călătoriei prin România, să compar cele două cărți, pentru că una era net superioară celeilalte. Căutam însă să înțeleg o sensibilitate aflată în declin și să fiu martorul uneia noi, pline de speranță.

1. Timothy Snyder, *The Reconstruction of Nations*, ed. cit., p. 42.

CAPITOLUL IV

Stepa Bărăganului

CEAȚA SE ASTERNEA PESTE UN LAN NESFÂRȘIT DE cereale, în culorile întunecate și neclare ale unei gravuri. Plopii și salcâmii aveau un aer melancolic. Ici-colo priveliștea unor barăci și construcții din fier vechi îți amintea de Africa. Un râu ce traversa câmpia era mai degrabă un șuvoi nesfârșit de pământ fertil decât o apă în sens propriu. Imensitatea câmpiei era o revelație. Eram pe un drum aflat la răscrucea imperiilor, iar cuvintele latinești care au supraviețuit aici sunt un miracol. Era duminică dimineață. Ascultam imnuri ortodoxe la radio, monotonia ritmului amplificând minunata solitudine a peisajului. Am văzut căruțe trase de cai și câteva bătrâne gârbovite cu basmale negre, ca într-o amintire fugară a Turciei. Curând, ceața a început să se ridice, scoțând la iveală un orizont îndepărtat și solemn, pe care numai un Pasternak l-ar putea descrie așa cum se cuvine.

Traversam stepa Bărăganului, esența minimalistă a Valahiei, unde nu există relief, ci doar o uimitoare pustietate, cu vânturi aprige ce vin tocmai din Siberia și cu cernoziom, punctată ici-colo de câte o fântână rudimentară – o prăjină de lemn în diagonală pivotând pe o alta verticală, asemenea celor pe care le-am văzut în Delta Nilului. Comuniștii au deportat în Câmpia Bărăganului, la începutul anilor '50, mai bine de 40 000 de așa-ziși dușmani ai regimului, adesea la început de iarnă, fără vreun acoperiș deasupra capului;

altfel spus, deportații erau lăsați să moară. Iar cei care supraviețuiau puteau scrie familiei scrisori ce nu erau aproape niciodată expediate de către autorități.

Un prieten mi-a povestit despre un frate al bunicului său:

> A luptat alături de nemți împotriva rușilor în Est, în Transnistria, unde a fost trimis în linia întâi pentru că avea o soție evreică. Apoi, pentru că România a întors armele în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, a fost trimis să lupte împotriva nemților și a ungurilor în Vest, în Transilvania. A îndurat, ca soldat, privațiunile de pe cele mai dure fronturi ale războiului. Și pentru ce? După război a fost deportat în Bărăgan pentru că era intelectual.

Pe un drum părăsit și prost pavat din stepa Bărăganului am dat peste o cruce atât de roasă de timp și de vânturi încât literele chirilice erau practic ilizibile. (Până la jumătatea secolului al XIX-lea, românii au folosit grafia chirilică, dovadă a influențelor grecești și rusești și nouă mărturie a miracolului latinității.) Bănuiam că acea cruce indică zona vag delimitată unde în 1395 voievodul Mircea cel Bătrân i-a înfrânt pe otomani în marea bătălie de la Rovine, o încleștare ce s-a dovedit nedecisivă, căci turcii au revenit să prade întreaga Țară Românească și să ceară tribut. Conform altor surse, bătălia ar fi avut loc lângă râul Argeș, ceea ce ar plasa-o foarte departe de locul unde mă aflam, spre vest.[1] Eram complet derutat. Mi-am amintit ce-mi povestise Alexandru Florin Platon, un istoric de la Universitatea „Al.I. Cuza" din Iași: „Românii își glorifică doar eroii, personalitățile lor carismatice (Mircea cel Bătrân, Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul etc.), căci locurile exacte ale bătăliilor purtate de aceștia sunt adesea necunoscute". De fapt, în timpul altei călătorii între București și Dunăre, în partea de sud a Țării Românești, aveam să dau lângă o șosea aglomerată peste o

1. Localizarea bătăliei de la Rovine pe râul Argeș lângă Craiova ar explica ceața menționată de sursele istorice otomane și sârbe. Craiova era o așezare mai importantă, dar ruta turcilor a fost probabil prin Bărăgan.

altă cruce noduroasă inscripționată cu litere chirilice, în amintirea victoriei antiotomane a lui Mihai Viteazul de la Călugăreni (1595) – un alt succes neconcludent. Nici aici nu este bine stabilit locul acestei bătălii ce a angrenat mii de oameni de ambele părți. Am văzut doar praf, găini, gunoaie și câțiva țigănuși. Mă aflam pe o câmpie întinsă, iar armata otomană mărșăluise spre nord de la Dunăre, probabil aproape de șoseaua de azi. „Dacă observi cu atenție geografia locului, zgomotul camioanelor va dispărea", mi-am spus.

VALAHIA – ȚARA VLAHILOR, CUM I-AU NUMIT POPOARELE germanice pe români.[1] Pentru că se află în câmpie, Țara Românească a fost întotdeauna *ușor de invadat*. Având în vedere mijloacele de transport de odinioară, era și întinsă – în jur de mai bine de 500 de kilometri pe 160 –, cu zone mlăștinoase, cvasiacvatice în partea sa estică, unde invadatorii s-au afundat adesea. Patrick Leigh Fermor descria Valahia drept o zonă „monotonă, pustie și destul de frumoasă", dar având un aer de „profundă melancolie și deznădejde".[2] În anul 251 d.Hr., în timpul campaniei împotriva goților, împăratul roman Decius s-a pierdut cu întreaga sa armată în mlaștinile din sudul Dobrogei, în partea de răsărit a Țării Românești, dincolo de granița României, în Bulgaria zilelor noastre.[3] (În aceeași zonă, în anii 680 și 708 d.Hr. armatele bizantine au avut o soartă similară în fața bulgarilor.[4]) La rândul lor, goții au fost asediați aici de huni, vizigoți, avari, cumani și pecenegi, precum și de alte triburi și hoarde, majoritatea provenind din stepa răsăriteană, ce se întinde până în Asia Centrală turco-mongolă. În primele veacuri creștine Balcanii au fost jefuiți din

1. Neagu Djuvara, *A Concise History of Romanians*, ed. cit., p. 24.

2. Patrick Leigh Fermor, *The Broken Road*, ed. cit., p. 143.

3. Peter Brown, *The World of Late Antiquity: AD 150–750*, Thames & Hudson, London, 1971, p. 22.

4. John Julius Norwich, *Byzantium: The Early Centuries*, Knopf, New York, 1989, pp. 325 si 339.

estul Ungariei până la sud de Bulgaria. Aceste invazii aveau loc tocmai când capitala celui mai mare imperiu al Antichității se mutase oficial, în anul 330 d.Hr., de la Roma la Constantinopol. Se încheia un proces de transfer al autorității imperiale, cu întreaga ei infrastructură și celelalte elemente de stabilitate, din zona central-mediteraneeană înspre periferia Balcanilor, fapt ce a întărit coeziunea sud-estului Europei. Regiunea fertilă și neuniformă care se întindea de la nord-vest de Constantinopol până în zona Dunării de Jos – Tracia, Moesia și sudul Dobrogei –, teritoriu ce corespunde în linii mari Bulgariei de azi, intra sub directa autoritate a Bizanțului, în vreme ce teritoriul României moderne, deși mai aproape de Constantinopol decât de Roma, era totuși prea departe pentru a fi ocârmuit direct din capitala imperiului.

Ținutul prin care călătoream acum, Țara Românească, era așadar o regiune de graniță, în care nordul Dobrogei (aflată la est) era cel mai direct vizat de puterea militară a Bizanțului. Harta Imperiului Bizantin din timpul lui Iustinian I (secolul al VI-lea) indică Dunărea drept graniță de nord. Dintre toate provinciile istorice ale României Mari, doar Dobrogea – situată între Dunărea care acum urcă spre nord și Marea Neagră – s-a aflat sub stăpânirea Constantinopolului. Același lucru e valabil și pentru harta imperiului din secolul al XI-lea, la momentul morții împăratului Vasile II Bulgaroctonul. Pe această hartă vedem că la nord de Dunăre se aflau Regatul Ungariei și triburile turcice ale pecenegilor. Nu doar că nu era încă vorba de România, dar nu apăruseră nici măcar Țara Românească și Moldova, principatele din care mai târziu avea să ia naștere statul modern România.[1]

Dacia romană și latină supraviețuia, cu siguranță, printr-o bogată moștenire cultural-lingvistică, dar ca entitate politică dispăruse la începutul Evului Mediu. Dacia și vlahii

1. Edward N. Luttwak, *The Grand Strategy of the Byzantine Empire*, Harvard University Press, Cambridge, MA, 2009, pp. 82 și 94.

apar doar sporadic în cronicile bizantine, spre exemplu în legătură cu originea împăraților Constantin cel Mare și Leon I, deși locurile lor de baștină se află pe teritoriile Serbiei și Bulgariei de astăzi. Însă, cum voi explica mai târziu, toate aceste repere geografice sunt înșelătoare.

AM CONTINUAT SĂ ASCULT IMNURILE ORTODOXE LA radio, muzica religioasă cea mai înălțătoare și mai tulburătoare pe care o cunosc. Aceste imnuri îmi evocă o întreagă civilizație. Chiar dacă teritoriul actual al României se întinde dincolo de granițele Bizanțului, Bizanțul însuși rămâne central pentru experiența istorică și culturală a României – mai mult chiar decât acele imperii care au invadat sau au ocupat România în mod direct. E adevărat că Uniunea Sovietică și-a întipărit ideologia și sistemul de credințe în lumea materială și politică a României vreme de decenii, dar e o moștenire de care românii doresc să scape. Bizanțul, pe de altă parte, a dat României o identitate culturală și religioasă care, deși de prea puțin folos în unele privințe, i-a conferit din plin poporului român frumusețe spirituală, bogăție estetică și inspirație geopolitică.

România este un amestec de latinitate romană și creștinism grec ortodox, astfel că Roma și Grecia antică trăiesc încă, deși vag și indirect, în sufletul românesc. Această fuziune românească este ea însăși un derivat al celei bizantine. Marele bizantinist de origine rusă George Ostrogorsky, profesor în fosta Iugoslavie, scria: „Integrarea culturii elenistice și a religiei creștine în Imperiul Roman a dat naștere fenomenului istoric pe care-l cunoaștem sub numele de Imperiul Bizantin."[1] Robert Byron, călătorul și istoricul britanic de

1. George Ostrogorsky, *History of the Byzantine State*, trad. de Joan Hussey, Basil Blackwell, Oxford, 1956, p. 27; N.H. Baynes, *The Hellenistic Civilization and East Rome*, Oxford University Press, Oxford, 1946, p. 1.

la începutul secolului XX, notează mai succint: „cele trei sfere – occidentală, orientală și elenistică – au fost identificate cu elementele stabil, transcendental și respectiv cultural ale noii civilizații [bizantine]", conferindu-i acesteia o remarcabilă „vitalitate".[1]

Robert Byron este determinant în înțelegerea Bizanțului și a influenței sale profunde asupra României. Acesta a murit tragic în 1941, la vârsta de 34 de ani, când germanii au torpilat vasul cu care naviga spre Egipt. Byron publicase deja câteva dintre cele mai frumoase scrieri de călătorie ale secolului: *The Station* (*Lăcașul*) (1928), despre Muntele Athos din Grecia, și *The Road to Oxiana* (*Drumul spre Oxiana*) (1937), despre Persia și Afganistan.[2] Dar poate că influența cea mai mare a avut-o ca istoric, mai ales ca istoric revizionist al artelor. *The Station* descrie viața călugărilor ortodocși din mănăstirile bogat împodobite de la Sfântul Munte, fiind prima parte a unei trilogii dedicate obsesiei sale pentru Bizant. *The Byzantine Achievement* (*Înfăptuirea bizantină*), publicată în anul următor (1929), este o polemică istorică ce susține că Imperiul Bizantin medieval, și nu polisurile antice, reprezintă cea mai nobilă moștenire a Greciei și că astfel opinia lui Gibbon din *Istoria declinului și a prăbușirii Imperiului Roman* (cum că Bizanțul întruchipează o tendință degenerativă a istoriei) este complet greșită. În 1930, Byron a publicat *The Birth of Western Painting* (*Nașterea picturii occidentale*), împreună cu David Talbot Rice, unde susține că arta și iconografia bizantină au jucat, prin intermediul lui

1. Robert Byron, *The Byzantine Achievement: An Historical Perspective CE 330–1453* (1929; reeditată, Routledge, London, 2013, Mt. Axios Press, Jackson, VA, 2010), p. 48 din ediția Axios Press.

2. Robert D. Kaplan, *Mediterranean Winter: The Pleasures of History and Landscape in Tunisia, Sicily, Dalmatia, and the Peloponnese*, Random House, New York, 2004, pp. 187–88 și 190–93; Paul Fussell, *Abroad: British Literary Traveling Between the Wars*, Oxford University Press, New York, 1980, pp. 79–112.

Giotto și El Greco, un rol determinant în dezvoltarea artelor occidentale.[1] Byron, împreună cu Talbot Rice, cu istoricul englez Steven Runciman și câțiva alții, a deschis drumul către reconsiderarea Bizanțului drept un triumf spiritual și temporal, care, de altfel, a infuzat și cultura și experiența istorică a României cu o finalitate și o legitimitate aparte.[2]

În vreme ce Bizanțul „a dezvoltat, în pictură și în mozaic, o tehnică a culorii și portretului care reda experiențele spirituale într-o manieră neegalată până atunci", observa Byron, imperiul a rămas, pentru mai bine de unsprezece veacuri, un „bastion solitar" al Occidentului împotriva „popoarelor asiatice" (în special împotriva armatelor din Persia și ale Bagdadului abbasid). Bizanțul era esențialmente răsăritean, și asta nu doar datorită poziției sale geografice. Cum spunea istoricul englez John Julius Norwich, referitor la mentalitatea dominantă, dacă „veneții erau cinici, [...] bizantinii erau mistici". Byron face apoi un portret cuprinzător unei civilizații care evocă perfect Catedrala Sfânta Sofia din Constantinopol. „Structura era romană, iar cupola asiatică." Dincolo de amestecul de Occident și Orient, avem evident de-a face cu o cultură a combinațiilor extraordinare. Arta bizantină, deși austeră, era menită să desfete simțurile; splendoarea sa irezistibilă „uluia", revelând o civilizație ce avea liturghii emoționante, dar și aprinse dezbateri doctrinare despre natura lui Hristos și Adevărata Cruce. „Ca moștenire spirituală", scrie Byron, „filozofii bizantini au lăsat lumii hotărârile celor șapte sinoade ecumenice, care stau astăzi la baza majorității riturilor creștine"[3].

În pofida războaielor devastatoare dintre diferitele popoare creștin-ortodoxe din sud-estul Europei, continuă Byron,

1. Paul Fussell, *Abroad*, ed. cit., p. 85.

2. John Julius Norwich, *Byzantium*, ed. cit., p. 25.

3. Robert Byron, *The Byzantine Achievement*, ed. cit., pp. xxxiii, 39–40, 50 și 122; John Julius Norwich, *Byzantium*, ed. cit., p. 27.

„doar prin imitarea instituțiilor bizantine, prin adoptarea titlurilor bizantine și doar împrumutând cultura bizantină au reușit bulgarii, sârbii și românii să se dezvolte și să nu piară sub jugul otoman". Altfel spus, fără moștenirea bizantină România n-ar fi supraviețuit. Forța culturală și atracția Bizanțului se bazau, potrivit lui Ostrogorsky, pe o „acută înțelegere a înfăptuirilor clasice [romane]", pe care Imperiul Bizantin avea datoria să le păstreze. Moștenirea bizantină a României, alături de cea latină, a fost sursă de inspirație pentru voievozii de la sfârșitul Evului Mediu și din perioada premodernă, dar totodată le-a întărit obligațiile de natură religioasă, culturală sau națională.

Căci ce poate stârni mai mult pasiunea militară și religioasă decât memoria colectivă a icoanei Sfintei Fecioare purtată pe un car pe străzile Constantinopolului, cu monarhul însuși (Ioan II Comnenul), întors triumfător de pe câmpul de luptă, mergând pe jos în urma ei și „ducând o cruce în spate"?[1] Împăratul era suficient de puternic pentru a fi divinizat, dar era la rândul său slujitorul Fecioarei Maria, ea însăși înfrumusețată și idealizată printr-o pictură. De la o asemenea ceremonie și de la urma pe care a lăsat-o ea în memoria generațiilor de adepți care au urmat a venit, secole la rând, puterea de a-i respinge pe invadatori.

Celălalt dar oferit României de Bizanț a fost tradiția ingenioasă a supraviețuirii ca națiune în mijlocul imenselor forțe geopolitice din stepa eurasiatică, platoul iranian, Câmpia Mesopotamiei și de la granița dunăreană.

Savantul și expertul în securitate Edward N. Luttwak notează că „Imperiul Bizantin s-a bazat nu atât pe forța militară, cât pe diverse forme de persuasiune – pentru a recruta aliați, a-și descuraja dușmanii și a-i determina pe

1. Robert Byron, *ibid.*, pp. 177 și 326; George Ostrogorsky, *History of the Byzantine State*, ed. cit., p. 33.

potențialii inamici să se atace între ei". Când trebuiau să lupte, continuă Luttwak, „bizantinii aveau mai degrabă tendința să-și asimileze inamicii decât să-i distrugă, atât pentru a-și conserva forțele, cât și pentru că știau că inamicul de astăzi putea fi aliatul de mâine". Spre deosebire de Napoleon, Clausewitz și alți strategi militari de până la noi, bizantinii înțelegeau că „o victorie decisivă era cu neputință". Conform lui Luttwak, avantajul lor strategic era „psihologic" – „certitudinea morală a unei triple identități (din nou, melanjul elenistic, roman și ortodox) ce era mai creștină decât își pot imagina cei mai mulți oameni moderni"[1]. Faptul că România a fost o bună parte a istoriei sale o națiune profund creștină, care a învățat să stăpânească perfect arta supraviețuirii în fața unor forțe geopolitice superioare, adesea venite din Răsărit, nu poate fi disociat de această moștenire bizantină. România a început abia în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea să se îndepărteze „de tradițiile patriarhale ale Sud-Estului bizantin ortodox către dinamicele inovații ale Occidentului", afirmă istoricul Keith Hitchins în lucrarea sa *România, 1866–1947*. Un veac mai târziu, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, politicienii români erau încă divizați între conservatorii care susțineau tradițiile bizantine și liberalii care aspirau la Occident (care reprezenta, la acea dată, naționalismul bazat pe identitate etnică).[2]

Adesea, nici maniera de guvernare românească nu poate fi, nici chiar în secolul XX, disociată de Bizanț. Iată ce afirmă bizantinistul George Ostrogorsky: „Izolat de sfera lumescului și a umanului, [împăratul] era în relație directă cu Dumnezeu și se transforma în obiectul unui cult special, totodată

1. E. Luttwak, *The Grand Strategy of the Byzantine Empire*, ed. cit., pp. 3–5, 236 și 410.

2. Keith Hitchins, *Rumania 1866–1947*, ed. cit., pp. 1 și 10 [ed. rom. cit., p. 16 (n. tr.)].

politic și religios". Acest cult era urmat zilnic cu mare pompă și ceremonie, după cum o dovedesc numeroasele portrete ale „împăratului-adorator al lui Hristos", onorurile ce i se aduceau și așa mai departe, toate reflectând „absolutismul imperial" ce definea sistemul bizantin.[1] Dacă ne gândim la marxism-leninism ca înlocuitor al creștinismului, atunci relația lui Ceaușescu cu supușii săi, stilul său de conducere și natura sistemului politic pe care l-a avut în subordine amintesc vag de cele ale unui împărat bizantin. Însuși comunismul este un produs indirect al Bizanțului. Să nu uităm că trecerea rușilor la ortodoxie, în urmă cu mai bine de un mileniu, a fost o victorie politică și religioasă a statului bizantin. Conform lui Nikolai Berdiaev, intelectual rus de la începutul secolului XX, bolșevismul a fost o formă ortodoxă de marxism, căci a subliniat „întregul" și imposibilitatea de a accepta compromisul, asemenea ortodoxiei în creștinism.[2]

Un aspect dominant al Bizanțului este, fără îndoială, misterul religios copleșitor ce a păstrat cu sfințenie amintirea imperiului și le-a oferit credincioșilor un sprijin spiritual împotriva permanentelor lovituri ale sorții. Românii au fost invadați în repetate rânduri, jefuiți și îngenuncheați ca popor – cum am văzut cu ochii mei în timpul Războiului Rece –, iar supraviețuirea lor în tot acest timp s-a datorat, într-o oarecare măsură, moștenirii bizantine transmise prin Biserica Ortodoxă. Suferințele la care am asistat în București anilor '80 vor dispărea în timp, dar Bizanțul este veșnic.

Ce greu le va fi fost să reziste în acele ultime veacuri ale imperiului! Mihail Psellos, sfetnic al mai multor împărați

---

1. G. Ostrogorsky, *History of the Byzantine State*, ed. cit., p. 31.

2. Nicolas Berdyaev, *The Origin of Russian Communism*, trad. de R. M. French, Ann Arbor, University of Michigan Press, 1960; [pentru ed. rom., v. *Originile și sensul comunismului rus*, trad. de Ioan Muslea, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1999]; Robert D. Kaplan, *Eastward to Tartory*, ed. cit., pp. 79–80.

bizantini, este deja conștient de declin în lucrarea sa din secolul al XI-lea, *Chronographia*: „Nici Atena, nici Nicomedia, nici [...] cele două Rome", scrie el, „nu se mai mândresc cu realizări literare. Zăgăzuite sunt râurile de aur de odinioară, și râurile de argint, și chiar și cele de metal mai prost..."[1]

Mai avem și însemnările lui K.P. Kavafis, grecul din Alexandria de la începutul secolului XX, marele poet al culturilor și imperiilor în decădere și al memoriei înseși. Într-unul dintre poemele sale, Kavafis scrie despre Teofil Paleologul, o rudă de-a lui Constantin XI Paleologul, ultimul împărat al Bizanțului, în momentul cuceririi acestuia de către turcii otomani, în anul 1453. „Prefer să mor decât să trăiesc", spune Teofil în timpul asediului Constantinopolului, iar Kavafis scrie:

> Cât patos, câtă durere a nației noastre
> și câtă silă ...
> erau cuprinse în aste șase tragice cuvinte.[2]

DIN BUCUREȘTI MI-AM CONTINUAT CĂLĂTORIA SPRE nord-est, prin centrul Țării Românești, sau al Munteniei, cum apare pe unele hărți. După câteva ceasuri, monumentala monotonie a câmpiei a fost întreruptă de o mică ridicătură de pământ, câte un deal domol semnalând intrarea în ceea ce vorbitorii de engleză numesc *Moldavia*, iar localnicii, Moldova. Îmi permit să rămân la prima denumire când mă refer la regiunea din estul României, pentru a nu o confunda

---

1. Michael Psellus, *Fourteen Byzantine Rulers: The Chronographia*, trad. de E.R.A. Sewter, Penguin Books, New York, 1966. [Pentru ed. rom., v. *Cronografia: un veac de istorie bizantină. (976–1077)*, trad. de Radu Alexandrescu, cuv. înainte și note de Nicolae-Șerban Tanașoca, Polirom, Iași, 1998 (n. tr.).]

2. C. P. Cavafy, *Collected Poems*, trad. de Edmund Keeley și Philip Sherrard, George Savidis (ed.), Princeton University Press, Princeton, NJ, 1975, pp. 189 și 245.

cu statul independent Moldova, fostă republică sovietică situată de-a lungul graniței răsăritene a României.*

Drumul era bun, cu benzinării nou-nouțe, mici magazine și multe alte clădiri. Atenția îmi era împărțită între centralele eoliene și noile roți hidraulice pentru irigații, pe de o parte, și căruțele vechi trase de cai, sau *leiterwagens*, pe de alta. Chiar și această zonă, cea mai săracă din România, era în curs de schimbare și modernizare. În locul monotonelor lanuri de cereale, acum vedeam și crame, prisăci și ferme de animale. Cupolele turlelor, amintind de cele rusești, străluceau în ceața unei dimineți târzii. Plopii aveau coroane aurii împuținate, de toamna târzie. Vâscul, un parazit de fapt, atârna de crengile mature ale copacilor. În altă parte fuseseră plantate șiruri întregi de salcâmi. Apoi, mereu surprinzător, fiecare curbă deschidea o nouă panoramă largă de terenuri cultivate, ridicându-se din văi de dimensiuni oceanice.

Nu foarte departe am zărit niște cai frumoși. Caii moldovenești erau foarte apreciați de turcii otomani, care au reprezentat principala putere imperială în Moldova și în Țara Românească vreme de mai multe veacuri, la sfârșitul Evului Mediu și la începutul epocii premoderne. Otomanii au distrus cetăți, au demolat biserici și au prădat zonele rurale. După ce am discutat pe scurt despre Bizanț, e timpul să ne ocupăm acum de turcii otomani, a căror istorie, chiar și în România, este mai nuanțată și mai complexă decât se crede adesea.

DACĂ IMPERIUL BIZANTIN S-A ÎNTINS ÎN GENERAL PÂNĂ la Dunărea de Jos (granița actuală, pe aproape toată lungimea sa, dintre România și Bulgaria), Imperiul Otoman, care i-a urmat, deși avea la rândul său Dunărea drept frontieră naturală la nord, stăpânea adesea indirect teritoriile Țării Românești, Moldovei, Basarabiei și Transilvaniei, state

* Distincția dintre „Moldova" și „Moldavia" nu are corespondent în limba română (n. tr.).

vasale administrate de voievozi docili sau de fanarioți de origine greacă (după ce otomanii și-au pierdut încrederea în pământenii români). Timișoara (Temesvár, pentru maghiari), în regiunea Banatului, din vestul României – la sud-vest de Transilvania și la vest de Țara Românească –, s-a aflat sub stăpânirea efectivă a otomanilor de la începutul secolului al XVI-lea, din timpul domniei sultanului Soliman Magnificul, și până la începutul secolului al XVIII-lea, când a fost cucerită de prințul Eugeniu de Savoia, aflat în slujba Habsburgilor. În unele perioade, otomanii au deținut și câteva cetăți pe malul stâng al Dunării, precum Giurgiu și Turnu. În vreme ce bizantinii erau frați întru ortodoxie și o sursă de inspirație pentru români din punct de vedere cultural, nefiind cel mai adesea o amenințare directă, otomanii invadau periodic teritoriul românesc și pretindeau supunere deplină, deși reprezentau o religie ostilă. Nu de puține ori, voievozii și boierii români au condus după bunul plac al otomanilor (chiar dacă până în 1877 suzeranitatea otomană s-a limitat la plata unui tribut neînsemnat).[1] Cu toate acestea, turcii otomani n-au fost o bestie înfiorătoare, lipsită de nuanțe și de calități culturale și politice, cum poate lăsa să se înțeleagă un istoric român mitologizant precum Eliade.

Otomanii nu erau de fapt decât moștenitorii tradiției clasice grecești și romane, prin intermediul bizantinilor, domnind din Constantinopol, a Doua Romă. (În timp, orașul a căpătat numele Istanbul, o corupere a expresiei grecești *Is tin poli*, adică „spre oraș".)

Turcii au migrat spre vest de-a lungul mai multor secole, din inima Asiei Centrale, iar la sfârșitul secolului al X-lea s-au convertit la islam, pe măsură ce contactele lor directe și indirecte cu arabii s-au intensificat. Până la jumătatea

1. Barbara Jelavich, *Russia and the Formation of the Romanian National State, 1821–1878*, ed. cit., p. 229.

secolului al XII-lea, turcii selgiucizi au întemeiat o formațiune statală în Asia Mică (Anatolia), la Konya. Statul selgiucid era cunoscut printre alte puteri musulmane răsăritene drept „Sultanatul de Rûm" sau al Romei, datorită relativei sale apropieri de Constantinopolul bizantin – considerat „perla coroanei imperiale". Autoritatea selgiucizilor a început să slăbească în timpul atacurilor mongole de la jumătatea secolului al XIII-lea, când Asia Mică a fost răvășită de disputele dintre triburile turcice rivale. Dintre micile principate de „luptători de graniță" care s-au născut din acest vârtej, cel condus de un anume Osman a reușit treptat să capete influență. Legitimitatea lui Osman a sporit după înfrângerea unei oștiri bizantine în anul 1302 lângă Iznik (Niceea), la Marea Marmara. Tribul său extins a început mai apoi să fie cunoscut în Occident sub numele de *otomani*, o corupere latinească a termenului *osmanli*. În fine, un imperiu otoman avea să se întindă pe aproximativ același teritoriu ca Imperiul Bizantin – din Balcani până în Orientul Mijlociu și nordul Africii, adică *de la Dunăre la Eufrat*, în etapa sa de maximă expansiune. Cum spune istoricul Bernard Lewis, în acest nou imperiu răsunau „ecouri de jurisprudență islamică, filozofie greacă și administrație persană"[1].

Comparația cu amestecul de elenism, latinitate și creștin-ortodoxie realizat de statul bizantin este îndreptățită. Armata musulmană a lui Mahomed II (Cuceritorul), care a

1. Lord Kinross, *The Ottoman Centuries: The Rise and Fall of the Turkish Empire*, William Morrow, New York, 1977, pp. 18–19 și 139; Halil İnalcık, *The Ottoman Empire: The Classical Age 1300–1600*, Weidenfeld & Nicolson, London, 1973; Orion, London, 1994, pp. 5–6 și 67, ediția Orion; Paul Coles, *The Ottoman Impact on Europe*, Thames & Hudson, London, 1968, p. 16; Eric Ormsby, „Hidden Affinities", în *New Criterion*, iunie 2012; Bernard Lewis, *Istanbul: And the Civilization of the Ottoman Empire*, University of Oklahoma Press, Norman, 1963, pp. 36 și 39–40.

cucerit Constantinopolul bizantin la 29 mai 1453, după un asediu de 57 de zile, n-a distrus tradiția creștină bizantină, ci mai degrabă a transformat-o și a însuflețit-o, cu ajutorul grecilor, al albanezilor și al sârbilor aflați în slujba ei. Ca și imperiul bizantin, cel otoman întruchipa o „stăpânire de origine divină", doar că musulmană, nu creștin-ortodoxă. Noul palat otoman din Constantinopol – Seraiul Topkapı – avea să fie ridicat în chip simbolic pe vechea acropolă bizantină, stabilind o relație de continuitate, iar nu o ruptură cu tradiția istorică. Imperiul Otoman nu era o simplă oaste furibundă, ci reprezenta o civilizație extraordinar de cosmopolită. Istoricul Halil İnalcık de la Universitatea din Chicago îl numea „un adevărat imperiu de graniță [...], care trata la fel toate credințele și neamurile". Mahomed II, care a cucerit Constantinopolul când avea puțin peste 20 de ani, a crescut vorbind șase limbi: turca, greaca, araba, persana, ebraica și latina. Mahomed s-a format cu bună știință ca urmaș al împăraților romani și bizantini, chemându-l la Istanbul pe pictorul renascentist Gentile Bellini pentru a-i face portretul. Soldații și funcționarii otomani proveneau din vestul Balcanilor, din Polonia și Ucraina; în haremul de la Topkapı se aflau femei din Grecia, Rusia și Circazia: sistemul otoman oferea șansa unei ascensiuni sociale rapide celor smulși inițial cu forța din sânul familiilor lor, oricât de obscure le-ar fi fost originile. Cum afirmă istoricul Arnold J. Toynbee, otomanii au avut „un rol politic pozitiv, oferind lumii creștin-ortodoxe un stat universal pe care nu era capabilă să-l creeze singură"[1].

1. Lord Kinross, *The Ottoman Centuries*, ed. cit., pp. 111, 143 și 155; Halil İnalcık, *The Ottoman Empire*, ed. cit., p. 7; Paul Coles, *The Ottoman Impact on Europe*, ed. cit., p. 154; Arnold J. Toynbee, *A Study of History*, Oxford University Press, London, 1946, partea a III-a, cap. 9, p. 2 [pentru ed. rom., v. *Studiu asupra istoriei*, vol. I și II, trad. de Dan A. Lăzărescu, Humanitas, București, 1997 (n. tr.)].

În lucrarea sa clasică dedicată călătoarei britanice Freya Stark, lordul Kinross (scoțianul John Patrick Douglas Balfour) face un rezumat memorabil al acestei istorii imperiale. În *The Ottoman Centuries: The Rise and Fall of the Turkish Empire* (*Secolele otomane: ascensiunea și decăderea imperiului turcesc*), publicată în 1977, la un an după moartea sa, Kinross a remarcat că rezultatul crucial al cuceririi lui Mahomed a fost înlocuirea unui stat bizantin descentralizat, slăbit și aproape de disoluție cu unul puternic și centralizat. Otomanii nu aveau decât de câștigat din „ura" creștinilor-ortodocși din Balcani pentru Biserica Romano-Catolică din Occident și din „ura" dintre sârbii, bulgarii, grecii și românii ortodocși. „Fiecare etnie [...] ar fi preferat stăpânirea otomană celei a vecinilor și mai ales celei a maghiarilor [catolici]."[1] Așadar, să afirmi că românii au reprezentat bastionul occidental și creștin în calea amenințării musulmane, așa cum afirmă adesea istoriografia românească tradițională (în special Eliade), este mult prea simplist. Într-o oarecare măsură, otomanii erau o forță de echilibru împotriva vecinilor României. Turcii, mai ales în secolul al XVIII-lea, au integrat România nu doar într-o lume anatoliană orientală, ci și în marea familie a ortodoxiei balcanice. Greaca, nu turca a devenit limba de cultură în Țara Românească și în Moldova, când principatele se aflau sub stăpânirea directă a otomanilor prin intermediul grecilor fanarioți.[2]

---

1. Lord Kinross, *The Ottoman Centuries*, ed. cit., pp. 41 și 47; Halil Înalcık, *The Ottoman Empire*, ed. cit., pp. 11–12 și 15.

2. Potrivit istoricului român Neagu Djuvara, dominația fanariotă „a fost cel mai mic rău dintre relele posibile, fiindcă în momentul când turcii s-au temut că noi am fi putut trece de partea Austriei sau a Rusiei, n-aveam șanse să redevenim independenți. Puteam ori să fim pașalâc, ori să avem guvernatori greci veniți de la Constantinopol. A doua variantă era de preferat..." Neagu Djuvara, *A Concise History of Romanians*, ed. cit., p. 24 [ed. rom. cit., p. 211 (n. tr.)].

Turcii au creat un sistem de *milete*, sau comunități confesionale cu administrație proprie, sub autoritatea unui patriarh sau a unui alt conducător care, la rândul său, răspundea direct în fața autorităților otomane centrale. Între zidurile Istanbulului nu-și avea sediul doar autoritatea islamică, ci și patriarhul grec, cel armean și rabinul-șef al evreilor. Lordul Kinross definește această stare de fapt prin termenul *Pax Ottomanica*.[1] Întrucât sistemul a funcționat atât de bine vreme de secole, declinul prelungit și disoluția Imperiului Otoman de după Primul Război Mondial au fost cele care au alimentat multiplele conflicte etnice, religioase și naționale din Balcani și Orientul Mijlociu. Acesta din urmă, în special, este incapabil să găsească, în primii ani ai secolului XXI, o soluție după prăbușirea Imperiului Otoman.

Desigur, cruzimea otomanilor e dincolo de orice imaginație. Stabilitatea dinastiei era asigurată prin edictul fratricidului – frații mai tineri ai noului sultan erau sugrumați cu un lat de mătase –, un obicei care a continuat timp de aproximativ un secol și jumătate după cucerirea Constantinopolului. Oribila practică a castrării, prin care se urmărea menținerea la palat a unui corp de eunuci, a fost moștenită de la bizantini. Victoriile repurtate împotriva maghiarilor catolici s-au soldat uneori cu decapitări în masă ale soldaților înfrânți (într-un caz ar fi fost vorba de zece mii de oameni). Lordul Kinross descrie astfel retragerea otomană din Europa Centrală: „trupele turcești și-au incendiat tabăra, masacrându-i sau arzându-i de vii pe toți prizonierii din zona rurală a Austriei, cu excepția celor, de ambele sexe, suficient de tineri ca să poată fi livrați pe piața de sclavi."[2] Dispozitivul militar otoman era susținut de o unitate de elită, ienicerii (*yeni ceri* sau „noii soldați"), alcătuită din creștini

1. Lord Kinross, *The Ottoman Centuries*, ed. cit., pp. 60, 113 și 613–614.

2. Lord Kinross, *ibid.*, p. 192.

din țările înfrânte, luați de lângă părinții lor la vârste fragede, înrobiți și convertiți cu forța la islam. Ienicerii luptau, spune Gibbon, „cu zelul prozeliților împotriva confraților lor *idolatri*".[1]

Ostașii otomani, atât cruzi și aspri, aveau neajunsul de a fi obișnuiți cu vremea caldă și călăreau cai care nu puteau supraviețui iernilor geroase din Europa Centrală.[2] Atacurile sultanului erau asemenea unor incursiuni sezoniere – o reminiscență a trecutului turcic. În pofida urbanizării Constantinopolului, imperiul era într-un fel doar „o tabără uriașă", aflată aproape mereu în război, cum spunea savantul Paul Coles.[3] Acesta poate fi unul din motivele pentru care, deși au luat în stăpânire Buda și Pesta în anul 1526, otomanii au eșuat în fața Vienei în 1529 și au fost siliți să se retragă peste Balcani până la Istanbul.

Poate mai rea decât cruzimea premeditată era anarhia ce s-a dezlănțuit la periferia Imperiului Otoman. Poarta avea să cedeze autoritatea unor conducători militari locali, *ayanii*, pe care îi stârnea frecvent să se atace între ei. Rezultatul a fost că, mai ales spre sfârșitul veacului al XVIII-lea, locuitorii zonelor rurale din Țara Românească au fost multă vreme terorizați de bandiți și de ieniceri răzvrătiți.[4] Cu cât era mai slăbit în ultimele sale secole, cu atât Imperiul Otoman devenea mai periculos.

Hotărâtor pentru relația dintre Imperiul Otoman și teritoriul românesc a fost faptul că centrul economic al stăpânirii Porții se găsea aici, în Balcani, nu în Anatolia Centrală, în

---

1. Eduard Gibbon, *The Decline and Fall of the Roman Empire*, ed. cit., vol. 6, cap. 64.

2. Bernard Lewis, *Istanbul*, ed. cit., p. 48; Lord Kinross, *The Ottoman Centuries*, ed. cit., pp. 49–52, 61, 68–69, 187–88 și 192.

3. Paul Coles, *The Ottoman Impact on Europe*, ed. cit., p. 34.

4. Barbara Jelavich, *Russia and the Formation of the Romanian National State 1821–1878*, ed. cit., pp. 10–11.

Levant sau în Africa de Nord. Dunărea era folosită ca drum comercial, iar Țara Românească și Moldova erau grânarele imperiului. Astfel, chiar și atunci când provinciile românești erau cârmuite doar indirect de vreun pașă rebel, Poarta nu-și prea lua ochii de la această regiune.

Totuși, este important să înțelegem un lucru esențial, după cum susține istoricul Keith Hitchins: „Recunoscând suzeranitatea sultanului și plătind un tribut anual, românii au evitat ocuparea de către armatele otomane și islamizarea la care fuseseră supuse teritoriile slave din sud."[1] Acesta este principalul motiv pentru care atunci când privesc peste Dunăre spre Bulgaria, la sud, și spre Serbia, la sud-vest, românii văd *Orientul*.

M-AM OPRIT DE MULTE ORI PE DRUM. ÎNTRUCÂT SE AFLĂ la granița dintre Țara Românească și Moldova, orașul Focșani a fost considerat, pentru scurtă vreme, capitala noului stat românesc după ce Alexandru Ioan Cuza a unit cele două principate între anii 1859 și 1861 (teritoriu cunoscut mai apoi sub denumirea de Regat). Acum, Focșanii sunt un orășel tipic pentru noile realități moldovenești, cu clădiri istorice renovate, cu straturi îngrijite de flori în piața centrală și cu o explozie de construcții și de indicatoare noi. Noile poduri și centre comerciale făceau acest peisaj viguros să pară mai puțin singuratic și chinuit, în pofida focurilor care ardeau cu văpaie pe câmp, aprinse intenționat de țărani pentru a-și curăța terenurile agricole.

Comunismul ceaușist s-a prăbușit oficial în ultimele săptămâni ale anului 1989, și numai patru luni mai târziu, în aprilie 1990, când am început să călătoresc frecvent prin zona rurală a României ca să mă documentez pentru volumul

1. Keith Hitchins, *Rumania 1866–1947*, p. 2 [ed. rom. cit., p. 17 (n. tr.)].

Fantomele Balcanilor, am fost martorul unui marasm material și uman ce se acumulase vreme de 42 de ani. Chiar și la sfârșitul anilor '90, mare parte din această zonă era încă sub semnul dezastrului economic, cu doar câteva orașe mai importante pulsând de viață. În România, comunismul a fost urmat de o formă de neocomunism, iar adevăratele reforme au început abia înspre anul 2000. Acum, în 2013, la aproape un sfert de veac de la căderea lui Ceaușescu, tristețea pe care am simțit-o în timpul vizitelor mele anterioare se risipea ca o ceață matinală.

Am intrat într-un café-bar de lângă piața centrală din Focșani. Era duminică, și toate mesele erau pline de tineri. Duhnea a fum de țigară și o muzică indistinctă urla din difuzoare. Majoritatea clienților aveau telefoane inteligente. Femeile erau îmbrăcate modern, aveau coafuri elegante și sorbeau cocktailuri de fructe exotice. Bărbații, majoritatea neîngrijiți, fumau mult, beau cafea sau băuturi alcoolice simple. De fapt, semănau cu tinerii de peste tot. Hainele, coafurile și telefoanele inteligente, ca să nu mai spun de țigări, indicau o oarecare libertate financiară, chiar dacă femeile, de pildă, fac mari sacrificii ca să se îngrijească, un fenomen întâlnit mai ales în fostul bloc sovietic și în zona Mediteranei. Întreaga scenă era impregnată de un cosmopolitism incipient – totuși cosmopolitism. Ceaușescu încurajase un soi de ruralitate dezrădăcinată și sărăcită, cu fabrici vechi și poluante care distrugeau peisajul și cu programele televiziunii oficiale dominate de dansuri populare. O lume care, după aspectul acestui bar de provincie, fusese complet nimicită. Lângă intrare erau înșirate câteva ziare occidentale. Chiar dacă nimeni dintre cei de acolo nu le citea, prezența lor sugera aspirația către o viață dincolo de granițele României.

Mi-am continuat drumul spre nord-est, spre orașul Bârlad, unde aveam să-mi petrec noaptea într-unul dintre numeroasele mici hoteluri construite recent. Eram profund interesat

de acest oraș. De la bun început am avut o surpriză – Muzeul „Vasile Pârvan", un vast tezaur de obiecte de artă, expuse cu meticulozitate și dragoste; printre ele, nelipsitele artefacte din epoca romană, covoare oltenești și icoane bizantine, alături de obiecte elegante, ca porțelanurile de Delft, birourile și dulapurile Biedermeier de secol al XIX-lea și serigrafiile orientale. Muzeul, lipsit complet de finanțare în deceniile comuniste, a supraviețuit datorită unei echipe mici și devotate – care a făcut un veritabil act de rezistență estetică –, iar acum este înfloritor. Dincolo de clădirea neoclasică a muzeului, am văzut un centru al orașului încă nedefinit, cu minunate răzoare de flori, semne de circulație noi, vreo două bijuterii baroce și structuri ciudate de sticlă, cu două-trei etaje, dar și cu numeroase spații părăsite. Ca peste tot în Muntenia și Moldova, bătrânii păstrează în vestimentație amintirea Turciei otomane; tinerii, ca și la Focșani, arată asemenea hipsterilor de pretutindeni. Dar eu eram cu adevărat interesat de o zonă aflată ceva mai departe de centru.

Căci, în ciuda micului centru, Bârladul era doar un sat mai mare, în care te puteai întoarce cu câteva decenii în trecut. După multe investigații, am reușit să găsesc străzile Grivitei și Hotin. Peisajul de aici era undeva între Rusia mohorâtă și provincială din paginile lui Dostoievski sau Gogol și pseudomodernitatea unui *gecekondu* turcesc, tradus literal ca mahala „ridicată peste noapte", loc de popas în drumul spre pâturile inferioare ale burgheziei. Străzile cufundate în noroi erau pline de maidanezi și de găini. Era acolo un amestec de tablă ruginită, cărămizi, scânduri putrezite, acareturi construite în grabă, alături de încercări curajoase de pergole. Dealurile joase din apropiere ofereau privirii alte asemenea exemple de haos arhitectonic. Am văzut o singură urmă a civilizației Lumii Vechi: o mică structură de piatră cu o fațadă neoclasică ciupită și sfărâmată, acoperită acum cu o plasă de sârmă ruginită.

În primele decenii ale secolului XX, pe una dintre aceste străzi dintr-un oraș care de fapt era doar un sat mai mare a crescut Gheorghe Gheorghiu-Dej – primul dictator comunist al României, personaj care a distrus o întreagă societate, și în special elementele sale burgheze. Casa sau casele trecutului său sunt un soi de mister, căci după ce a ajuns la putere Ceaușescu a înlăturat toate urmele predecesorului și binefăcătorului său. Istoria a fost ștearsă, nu păstrată în memorie, cum s-ar fi cuvenit, și nimeni din partea locului nu părea să știe ceva despre Gheorghiu-Dej.

Peisajul semiurban de dincolo de centrul Bârladului a cunoscut numeroase metamorfoze de-a lungul unui secol și ceva. Însuși Cuza, primul conducător modern al Principatelor Unite (de care mă voi ocupa ceva mai încolo), era originar din Bârlad. Dar Cuza provenea dintr-o familie boierească bogată și cultivată și și-a făcut studiile la Iași și la Paris. Istoricește vorbind, Bârladul era o așezare puțin importantă. Mergând pe aceste străzi, am avut sentimentul că Gheorghiu-Dej era un personaj venit de nicăieri – dintr-o zonă fără vreo tradiție culturală reală –, iar singura sa moștenire a fost să reducă întreaga țară la nimicnicia care-l definea.

Să mă explic.

ORICÂT DE TRAGICĂ AR FI ISTORIA ROMÂNIEI, PERIOADA comunistă a dus suferința la un nivel fără precedent.

Sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial a adus României prea puțină liniște. La începutul anului 1944, aliații occidentali au recunoscut că războiul împotriva României și pacea care a urmat erau o „afacere rusească". În octombrie 1944, prin Acordul de procentaj, prim-ministrul britanic Winston Churchill i-a cedat șefului partidului comunist al Uniunii Sovietice, Iosif V. Stalin, o influență de 90% în România. Până la începutul anului 1946, Armata Roșie „avea în țară între 600 000 și 900 000 de soldați". „Această situație sumbră

a fost în principal o consecință a poziției sale geografice", scrie istoricul britanic Hugh Thomas în lucrarea *Armed Truce: The Beginning of the Cold War 1945–1946* (*Armistițiul armat. Începutul Războiului Rece 1945–1946*). „Situarea între două imperii totalitare, Germania nazistă și Rusia sovietică, nu este de invidiat."[1] Consecințele în plan uman ale unei astfel de poziții geografice în primele faze ale Războiului Rece au fost de-a dreptul cumplite.

Tony Judt, regretatul istoric de la New York University, scrie în *Epoca postbelică: O istorie a Europei de după 1945* că România „a trecut prin cele mai grele și, cu siguranță, cele mai îndelungate persecuții" din întregul bloc estic. El menționează proiectul Canalului Dunăre–Marea Neagră din Dobrogea, unde au lucrat zeci de mii de deținuți, „câteva mii dintre aceștia murind, cifre care nu-i includ și pe cei deportați în Uniunea Sovietică". În plus, „tortura fizică și psihologică" era folosită din plin în diferite închisori „experimentale".[2]

Istoria comunismului românesc și a celor două faruri călăuzitoare ale acestuia, Gheorghe Gheorghiu-Dej și Nicolae Ceaușescu – probabil doi dintre cei mai violenți lideri din cea de-a doua jumătate a secolului XX – este atent documentată în lucrarea lui Dennis Deletant, *România sub regimul comunist*, o carte pe care am citit-o chiar înainte să pornesc în călătoria prin Muntenia și Moldova, în toamna anului 2013. Stilul academic sobru al autorului, profesor la School

1. Hugh Thomas, *Armed Truce: The Beginnings of the Cold War 1945–1946*, Atheneum, New York, 1987, pp. 282–83 și 285 și notele de la paginile 613–614.

2. Tony Judt, *Postwar: A History of Europe Since 1945*, Penguin, New York, 2005, p. 192 [pentru ed. rom., v. *Epoca postbelică. O istorie a Europei de după 1945*, trad. de Georgiana Perlea, postfață de Mircea Mihăies, Polirom, Iași, 2008 (n. tr.)]; Anne Applebaum, *Iron Curtain*, p. 249.

of Slavonic and East-European Studies de la University College din Londra și, mai recent, la Georgetown University, face problematica și mai elocventă – și astfel mai înspăimântătoare.

Într-adevăr, comuniștii au trebuit să fie deosebit de necrutători tocmai pentru că în România, cum știm din istoria vieții sale intelectuale din anii '30, dreapta exercita o influență mai puternică decât stânga. Idealismul, o emoție pe care comuniștii se pricepeau de minune s-o manipuleze, fusese o particularitate a dreptei românești în perioada interbelică. În plus, România, o țară preponderent agrară, nu avea o clasă muncitoare autohtonă pe care comuniștii să se poată baza. Cruzimea a fost modalitatea de a depăși acest neajuns. Acțiunea lor era și mai fragilă din cauza faptului că, în prima jumătate a secolului XX, România încorporase teritorii care le aparținuseră maghiarilor, bulgarilor și rușilor. Asta dubla suspiciunile partidelor comuniste din țările vecine în privința colegilor lor din România, care astfel erau și mai presați să-și dovedească valoarea.[1]

Acesta este prologul vieții lui Gheorghe Gheorghiu, născut în Moldova, la Bârlad, în anul 1901. La vârsta de 11 ani, a fost trimis să lucreze ca hamal în portul dunărean al Galaților, înainte să se angajeze în fabrici de cherestea sau textile, iar apoi ca electrician într-un depou feroviar. A urmat serviciul militar ca sergent. Pe măsură ce Deletant enumeră aceste detalii, asistăm la o lecție dificilă de supravietuire prin slujbe dure și mizerabile – o existență străină de cea a burgheziei, față de care tânărul Gheorghiu a dezvoltat, firește, o completă lipsă de înțelegere și de compasiune. Curând, și-a inoculat esența urii și a revoltei de clasă. Acuzat că era „agitator comunist", Gheorghiu a fost mutat în 1931 de

1. Dennis Deletant, *Romania under Communist Rule*, ed. cit., pp. 10 și 16–17.

la depoul din Galați la cel din Dej (în Transilvania), care a devenit sufixul atașat numelui său în lexicologia comunistă. În 1932 îl regăsim la un mare miting al ceferiștilor organizat la București, unde este ales membru în Comitetul Central de Acțiune. În anul următor au avut loc conflicte violente între ceferiști și autoritățile regimului lui Carol II, moment în care Gheorghiu-Dej a intrat în închisoare, fiind condamnat la 12 ani de muncă silnică.[1]

În 1936, Gheorghiu-Dej și alți comuniști au fost închiși în penitenciarul Doftana, la Câmpina, la poalele Carpaților, în nordul Țării Românești. În perioada 1936–1938, Gheorghiu-Dej s-a împrietenit aici cu tânărul agitator Nicolae Ceaușescu, care abia împlinise 20 de ani la acea dată. La Doftana, deținuții puteau primi „vizite, pachete cu alimente, bani și ziare, reviste și cărți". În plus, înăuntru puteau fi introduse ilegal scrisori. Acest fapt i-a permis lui Gheorghiu-Dej să rămână în legătură cu alți membri ai Comitetului Central al Partidului Comunist Român, în care fusese promovat *in absentia*. Gheorghiu-Dej era, în mod cert, un lider care, ne spune Deletant, „își cultiva o imagine paternă, ceilalți adresându-i-se cu apelativul «Bătrânul», cu toate că era abia trecut de treizeci de ani". Era prototipul comunistului pe care-l puteai asocia cu mitul partidului: un muncitor aspru, cu siguranță nu unul dintre intelectualii români care studiaseră la Moscova, la școala Cominternului. Închisoarea Doftana se va dovedi o pepinieră pentru comuniștii autohtoni, *naționali*, care aveau să-i decimeze mai târziu pe așa-numiții comuniști *moscoviți* – cei care trăiseră în străinătate în perioada interbelică și în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. (Gheorghiu-Dej, spre exemplu, a fost deținut în diferite închisori în timpul războiului, inclusiv la Târgu Jiu, în Oltenia, unde i-a reîntâlnit pe Ceaușescu, Chivu Stoica și Gheorghe

1. Dennis Deletant, *ibid.*, pp. 17–18.

Maurer – ultimii doi urmând să dețină poziții importante atât în perioada dejistă, cât și în cea ceaușistă.)[1]

Gheorghiu-Dej a preluat puterea la sfârșitul anului 1947, odată cu abdicarea forțată a regelui Mihai I (fiul lui Carol II) și proclamarea Republicii Populare Române. Cei trei ani de după încheierea celui de-al Doilea Război Mondial fuseseră martorii unei șarade cinice de transformări politice complicate, Occidentul prefăcându-se interesat de viitorul României și Uniunea Sovietică pretinzând că urmează voința populară, deși Kremlinul se îndrepta pas cu pas spre totalitarism. Churchill fusese optimist crezând că Stalin se va mulțumi cu 90% din ponderea influenței în România: Stalin a pus mâna pe tot. Gheorghiu-Dej, tătucul muncitorilor de la căile ferate, avea să devină un călău.

Un partid unic, de masă, avea să înlocuiască curând partidele politice istorice din perioada interbelică și postbelică, contaminate de valorile democratice și tradiționale. Noul partid al maselor refuza membri din „fostele clase exploatatoare", devenind un instrument pentru introducerea stalinismului în industrie, în agricultură, în finanțe, minerit și transporturi. Curând, Partidul a abolit proprietatea funciară privată, „ceea ce a permis lichidarea rămășițelor vechii clase de moșieri și «chiaburi»", scrie Deletant, referindu-se la toți fermierii care aveau salariați sau își închiriau echipamentele agricole, indiferent de dimensiunea loturilor acestora. Țăranii au fost organizați în imense ferme agricole colective. S-a instaurat cenzura totală a presei, a literaturii și a artelor. Biserica Greco-Catolică, sau Uniată, care avea legături cu Occidentul și papalitatea, a fost asimilată forțat în Biserica Ortodoxă Română, care la rândul ei a intrat sub controlul regimului și al nou-înființatei Securități. La începutul

1. Dennis Deletant, *ibid.*, pp. 18–19 și 104 [ed. rom. cit., pp. 27–28 (n. tr.)].

anilor '50, sute de mii de români erau deținuți politici în lagăre de muncă silnică. Pe la începutul anilor '60, în Delta Dunării exista o rețea de lagăre unde zeci de mii de deținuți erau siliți să taie stuf scufundați în apă până la brâu, cu câini special antrenați să-i muște pe cei ce începeau să se clatine.[1] Asemenea detalii mărunte ilustrează, mai bine decât orice statistică, magnitudinea dezastrului uman.

Secole de istorie, de viață națională și de tradiții culturale au fost astfel îngropate în ceva mai mult de un deceniu, act pe care Gheorghiu-Dej l-a considerat necesar pentru a elimina tendințele de dreapta din societatea românească. Singurul mod prin care un român putea supraviețui regimului dejist era, cum se spunea pe atunci, *să-și țină gura*.

Încă de la începutul „domniei" lui Gheorghiu-Dej, ingredientul-cheie a fost brutalitatea în stare pură. În 1946, secretarul general al Partidului Comunist, Ștefan Foriș, un etnic maghiar care se împotrivea de mult lui Gheorghiu-Dej, a fost „omorât în bătaie, cu o rangă de fier, în sediul partidului". După ce i-au omorât și mama, l-au legat de niște pietre și l-au aruncat în râul Criș, în Transilvania.[2] Ca și asasinarea de către Stalin a familiei țarului în 1918 și uciderea și mutilarea prim-ministrului irakian Nuri Said în 1958 (care a deschis drumul pentru aproape jumătate de secol de dictatură militară la Bagdad), asasinarea lui Foriș marca debutul unei ere a lipsei de scrupule.

Moartea lui Foriș a făcut parte dintr-o epurare ideologică și facțională în rândurile Partidului Comunist care a culminat în 1953 cu arestarea Anei Pauker, ministrul de externe din perioada 1947–1952. Pauker provenea dintr-o familie de evrei ortodocși din Moldova și conducea facțiunea moscovită

1. Dennis Deletant, *ibid.*, pp. 58–63, 74–76 și 98.

2. Dennis Deletant, *ibid.*, p. 65; V. Tismăneanu, „The Tragicomedy of Romanian Communism", *East European Politics and Societies*, primăvara 1989.

a Partidului Comunist Român, după ce trăise la Moscova în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. Arestarea lui Pauker desăvârșea victoria lui Gheorghiu-Dej împotriva facțiunii moscovite, cu aura ei cosmopolită, deși trebuie spus că și facțiunea *națională* a lui Gheorghiu-Dej cuprindea evrei și etnici maghiari. Complexitatea acestor lupte între grupări era adesea obscură și avea de multe ori un substrat personal. Din cauza morții lui Stalin și a presiunii de la Moscova, care a dus la o ușoară reducere a violenței din interiorul partidului, Pauker n-a fost executată, trăindu-și restul vieții izolată, la București.

Prin întărirea securității interne – cu alte cuvinte prin transformarea României în stat polițienesc – și acționând ca aliatul cel mai de încredere al Moscovei în perioada în care sovieticii au reprimat cu brutalitate revolta maghiară din 1956, Gheorghiu-Dej a reușit să supraviețuiască destalinizării întreprinse de Hrușciov, rămânând în sinea sa un stalinist. Sovieticii au răsplătit România pentru sprijinul împotriva Ungariei retrăgându-și trupele din România în anul 1958. Dar cum era înconjurată aproape din toate părțile de aliați loiali ai sovieticilor și de însăși Uniunea Sovietică, România reprezenta un risc mult mai mic la adresa Kremlinului decât se credea. Gheorghiu-Dej a inițiat un model pe care succesorul său, Nicolae Ceaușescu, avea să-l folosească din plin: România era stalinistă ca ideologie, totalitară în privința represiunii și naționalistă prin apelul la sentimentele populației. (Nu e un paradox faptul că Nicolae Ceaușescu era, potrivit istoricului Vlad Georgescu, „obsedat în secret de mișcarea ultranațională Garda de Fier, [...] dar credea cu tărie în stalinismul ortodox.“[1])

Gheorghiu-Dej a murit la 19 martie 1965, pe când era încă liderul partidului. Trei zile mai târziu, Ceaușescu a devenit

1. Vlad Georgescu, *The Romanians*, ed. cit., p. 288.

prim-secretar al Partidului Comunist Român. Născut în 1918, Ceaușescu era al treilea dintre cei zece copii ai unei familii de țărani din Oltenia, una dintre cele mai înapoiate regiuni ale României. Ca și Gheorghiu-Dej, la vârsta de 11 ani plecase de acasă pentru a munci, ajungând cizmar. Poate chiar mai mult decât Gheorghiu-Dej, Ceaușescu reprezenta țărănimea dezrădăcinată și urbanizată, după cum îmi spunea recent istoricul Alexandru Florin Platon. Ceaușescu li s-a alăturat comuniștilor când era doar un adolescent, fiind închis de patru ori în anii '30. A avansat în ierarhia Partidului Comunist Român, fiind arestat de autorități în anul 1940, după ce fusese condamnat în contumacie – o biografie foarte similară celei a lui Gheorghiu-Dej. Și Ceaușescu a fost un lider extrem de abil, în pofida figurii oarecum jalnice pe care a făcut-o înaintea execuției.

Dacă Gheorghiu-Dej a sprijinit invazia sovietică în Ungaria, Ceaușescu s-a opus invadării Cehoslovaciei în anul 1968, la numai trei ani după preluarea puterii. Sprijinul aparent curajos arătat cehoslovacilor ținea nu doar de teama sa că România ar fi putut avea o soartă similară, ci și de nevoia de a controla masele apelând la sentimentul național. Susținerea de care s-a bucurat în țară, unde denunțarea mișcării Kremlinului a fost bine primită, „l-a marcat definitiv", susține Deletant, și „i-a trezit pofta pentru excesele cultului personalității".[1]

În 1971, vizitele lui Ceaușescu în China lui Mao Zedong și în Coreea de Nord condusă de Kim Ir-sen au reprezentat un moment de cotitură. Departe de a fi dezgustați de cele două sisteme totalitare, Ceaușescu și tot mai puternica sa soție, Elena, au fost profund impresionați de mobilizarea populară și de ceremoniile perfect organizate pentru sărbătorirea tiranului, caracteristice stilului de conducere al lui

1. Dennis Deletant, *Romania under Communist Rule*, ed. cit., p. 114 [ed. rom. cit., p. 176 (n. tr.)].

Mao și al lui Kim. De atunci Ceaușeștii au inițiat un plan metodic de transformare a României într-o versiune est-europeană a Coreii de Nord. Un element-cheie al acestui plan era *sistematizarea*, proiectul nebunesc ce-și propunea să înjumătățească numărul satelor din România până în anul 2000, prin distrugerea a mii de localități. Numele de sate urmau să fie șterse de pe harta României și înlocuite cu tot mai multe tabere de muncă și combinate industriale și agricole. Deși sistematizarea era într-o fază incipientă la momentul execuției Ceaușeștilor, în 1989, conceptul în sine întruchipa mare parte din aspectele maniacale și dezumanizante ale ideologiei staliniste.

Toate acestea s-au potrivit perfect cu fascismul național, ilustrat de îndemnul adresat de Ceaușescu femeilor din România în anul 1984: „Nașteți, tovarășe, este o datorie patriotică!" Femeile aflate la vârsta fertilității erau supuse unor controale periodice ca nu cumva să folosească contraceptive, iar cuplurile fără copii plăteau impozite suplimentare. Se estimează că peste 10 000 de femei au murit după ce au recurs, din cauza acestor directive, la avorturi nesigure și ilegale.[1]

În tot acest timp, Ceaușescu construia un veritabil Oraș al Morților – Reichul de 1 000 de ani stalinist – în centrul Bucureștiului. „Mai mare, mai mare", le cereau Ceaușeștii arhitecților la mijlocul și spre sfârșitul anilor '80, referindu-se la clădirea de mărimea Pentagonului în care n-au mai apucat să locuiască niciodată.

ORAȘUL SCORNICEȘTI MI S-A PĂRUT MAI URÂT DECÂT Bârladul. Nu exista aici nici un muzeu care să fi salvat vreo

1. Dennis Deletant, *ibid.*, pp. 145–46; D. Aspinall, „Romania: Queues and Personality Cults", *Soviet Analyst*, mai 1984; P. Stephenson, M. Wagner, M. Badea și F. Serbănescu, „The Public Health Consequences of Restricted Induced Abortion – Lesson from Romania", *American Journal of Public Health*, octombrie 1992.

tradiție frumoasă dintr-un trecut devastat, nu erau felinare noi, nici clădiri noi sau restaurate. Erau doar ziduri de ciment mâncate de vreme, structuri de fier vechi și blocuri asemenea unor cazărmi, patrulate de capre și de câini vagabonzi, în câmpia mohorâtă și plină de hârtoape a Olteniei – o lume neîngrijită, murdară și părăsită, plină de buruieni, rugină și gropi. Stadionul arăta ca o ruină din Antichitate. Mă aflam în orașul natal al lui Nicolae Ceaușescu.

Într-o curte am zărit o statuie mare și albă a dictatorului, care părea o sculptură ieftină, de duzină, dintre cele folosite pentru a decora gazonul în suburbii. Era casa lui Emil Bărbulescu, nepotul lui Ceaușescu. Proprietatea sa era un fel de omagiu privat adus răposatului său unchi, dictatorul executat în urmă cu aproape un sfert de veac. Bărbulescu, un bărbat între două vârste, îmbrăcat cu blugi vechi și o geacă sport albastră, ieftină, a venit spre mine șchiopătând și mi s-a adresat pe un ton grav. În pofida șchiopătatului, avea o anumită asprime ce indica o agresivitate agilă și poate violentă. Ochii lui mici, care se mișcau în toate părțile, ca și trăsăturile lipsite de vigoare, aminteau vag de Ceaușescu în ultimii ani ai vieții.

Bărbulescu m-a invitat înăuntru – stătea într-o casă țărănească tradițională, cu un acoperiș frumos de lemn și o fațadă văruită, renovată prin anii '70. Era frumoasă și nepotrivită în acele împrejurimi. Înăuntru avea țesături și covoare tradiționale, lângă o sobă oltenească veche ce încălzea peretele de ambele părți. Tavanul era susținut de frumoase bârne de lemn. Locul era plin de praf. Bărbulescu mi-a arătat o poză veche, alb-negru, ce semăna cu un dagherotip, având numele „Maria și Andrei" scrise deasupra. Fotografia înfățișa o femeie cu basma și un bărbat cu căciulă de blană, îmbrăcăminte ce amintea în chip tulburător de Anatolia turcească. Cei doi erau gârboviți de ani și aveau expresii uluite, căci aparțineau unor vremuri de mult apuse, când fotografia însăși era un prilej de

uimire. „Bunicii răposatului președinte", mi-a spus. Bărbulescu se referea frecvent la Ceaușescu cu formula „răposatul președinte", căci, cum mi-a explicat, titlul de președinte a început cu Ceaușescu, de vreme ce Gheorghiu-Dej a fost doar secretar general al Partidului Comunist, iar înaintea lui fuseseră regii. A arătat spre o altă fotografie – „Alexandrina și Andruță", părinții lui Ceaușescu. Mi s-au părut niște țărani foarte sărmani.

Mi-a arătat un tablou mare și naiv ce înfățișa prima arestare a lui Ceaușescu, la vârsta de 13 ani. Viitorul dictator avea să-și petreacă anii de închisoare cu inși precum Gheorghiu-Dej, mi-a spus. Fusese un adevărat erou, potrivit hagiografiei lui Bărbulescu. O fotografie anume m-a fascinat – chipul lui Ceaușescu din 1950 sau 1951, când dictatorul avea puțin peste 30 de ani. În anii de dinaintea sfârșitului său și mai ales după, tiranul era văzut ca un bătrân demn de milă, care pierduse contactul cu lumea înconjurătoare. Dar pe atunci Ceaușescu era deja grav bolnav. Această fotografie mi-a lămurit misterul ascensiunii sale din rândurile țărănimii dezrădăcinate până în fruntea unui stat comunist. Era imaginea unui lider tânăr, dur, dominator și aproape carismatic, cu trăsături puternice, un bărbat chipeș și formidabil în felul său.

Am fost condus apoi la o casă mai mare aflată alături, pe aceeași proprietate, și aceasta decorată în stil țărănesc. Bărbulescu pusese pe masă covrigei, apă minerală și băuturi răcoritoare. Era o zi cenușie, dar n-a aprins lumina. Am stat de vorbă în semiîntuneric.

Bărbulescu fusese comandantul Securității din Oltenia când unchiul său conducea țara, așa că-l vedea des pe Ceaușescu, ori de câte ori tiranul venea aici la vânătoare: „Fostul președinte era mereu politicos, niciodată furios, adesea trist. Părea întotdeauna îngrijorat și preocupat. Nu putea să trăiască clipa." Un tiran e conștient că toți oamenii îi sunt

dușmani și că trebuie, pe cât posibil, să-i mulțumească pe cei din jur, pentru a nu risca o soartă teribilă.[1] Într-adevăr, Ceaușescu era un om singur – dar nu era prost. Era suficient de inteligent pentru a fi mereu îngrijorat.

Bărbulescu mi-a spus o poveste.

Ceaușescu l-a întrebat pe unul dintre miniștri câte tone de cereale se aflau în rezerva de stat. Ministrul i-a răspuns că 30 de milioane de tone. Ceaușescu i-a spus: „Nu-s prost. Sunt de la țară. Dacă-mi spui că aveți 30 de milioane de tone înseamnă că nu sunt decât vreo 16 milioane." Bărbulescu mi-a explicat: „De fapt, tata lucra la minister și mi-a spus că erau doar 8 milioane de tone. Când tata a încercat să-i spună adevărul Elenei [Ceaușescu], aceasta s-a înfuriat atât de tare că aproape i-a aruncat în cap cu o sticlă de apă minerală."

Deși Ceaușescu era suficient de înțelept ca să știe ce precară este poziția unui tiran, în ultimii ani de viață nu el s-a aflat la putere, mi-a spus Bărbulescu, ci soția sa, Elena. Bărbulescu a confirmat ce mi-au spus și alții: că Elena Ceaușescu era „violentă, mereu furioasă și cam proastă". „Nu era o problemă să-i spui uneori adevărul lui Ceaușescu. Dar era o idee proastă să i-l spui Elenei. Iar în ultimii ani era mereu cu el", a adăugat Bărbulescu.

Mi-a povestit apoi despre revoluția din 1989. Considera că nu fusese o revoluție, ci o lovitură de stat sovietică. „Erau 30 000 de agenți ruși în țară. [Mihail] Gorbaciov era agent al CIA." Era o aberație sau în cel mai bun caz o mare exagerare. E posibil ca în timpul Războiului Rece serviciile de informații sovietice să fi fost complet lipsite de încredere în așa-zișii lor colegi români nu doar din cauza politicii externe relativ independente a lui Ceaușescu, ci și a populației de

1. Leo Strauss, *On Tyranny: Including the Strauss-Kojeve Correspondence*, Victor Gourevitch și Michael S. Roth (eds.), University of Chicago Press, Chicago, 1961, p. 45. Strauss se referă la dialogul lui Xenofon dintre Hieron, tiranul Siracuzei, și Simonides, un poet înțelept.

etnici români cu potențial destabilizator din Moldova sovietică.[1] Rușii au avut un rol determinant în sprijinirea comuniștilor mai liberali care au preluat puterea după căderea lui Ceaușescu. Cu toate astea, revoluția a fost o realizare a poporului român.

Bărbulescu a continuat:

Țara o duce „foarte prost" din 1989. „Ne-am pierdut demnitatea, iar eu, ca militar, sunt preocupat de demnitate și onoare. Am fost îngenunchеați. România a fost o țară adevărată în cea mai mare parte a epocii ceaușiste, cu relații bune atât cu China, cât și cu Statele Unite", deși făcea parte din Pactul de la Varșovia. „O Rusie puternică nu e nicicând bună pentru România. Rusia va încerca din nou să se impună. Ceaușescu a făcut totul ca să se descurce dintr-o poziție geografică dezavantajoasă. Cine știe ce-ar fi realizat dacă rămânea la putere! Uitați-vă câte blocuri a ridicat! Însă recunosc că libertatea de expresie și de călătorie este un plus acum."

Oricât de partizană și de închipuită ar fi fost predica sa, teama de Rusia este un fir roșu în istoria României. Hotărârea lui Ceaușescu de a câștiga puțină libertate față de Kremlin manipulând marile puteri se înscrie de fapt în tradiția de veacuri a voievozilor, a regilor și a dictatorilor români.

„Casa în care suntem acum – unde venea când era în vizită și la vânătoare – a fost mereu adevărata casă a fostului președinte, nu marea Casă a Poporului de la București, în care n-a mai apucat să trăiască." Dintr-un anume punct de vedere, e adevărat ce spunea Bărbulescu: Ceaușescu a rămas un țăran până la sfârșit. Iar atunci era foarte bolnav și soarta lui ajunsese pe mâinile unei țărănci răzbunătoare, care nu era deloc la fel de deșteaptă – soția lui.

---

1. Larry L. Watts, *With Friends Like These: The Soviet Bloc's Clandestine War Against Romania*, vol. 1, Editura Militară, Bucuresti, 2010, pp. 1, 2, 4–5 și 9.

CÂTEVA ZILE MAI TÂRZIU MĂ AFLAM ÎN CAMERELE DE protocol ale reședinței de vară a lui Ceaușescu de pe litoralul Mării Negre, la Neptun (comuniștii au dat niște nume idioate așa-ziselor lor stațiuni). Un fost membru al corpului diplomatic al lui Ceaușescu mi-a înlesnit intrarea acolo. Casa este un patrulater imens în jurul unei curți interioare unde pe vremuri fusese un mic helești. Din clădire, prin geamurile securizate, se vedea de jur împrejur o pădure de mesteceni, stejari și pini. Holurile largi dădeau în săli de conferință și de bal. În ciuda covoarelor (datând din epoca Ceaușescu) și a unor renovări mai recente ale pereților – actualii președinți ai României folosesc uneori complexul –, la o privire mai atentă, se vede cât de scumpă și de lipsită de bun-gust este construcția, cu unghiuri greoaie și piatră de calitate inferioară. Cabinetul lui Ceaușescu este păstrat aproape intact, cu un birou prea mare pentru a fi credibil. Alături este o masă cu operele complete ale lui Lenin, Marx și Engels. Într-o încăpere alăturată, tiranul avusese întâlniri cu Arafat, Nixon și cu alți lideri ai lumii. Știu că nimic nu e mai apăsător decât izolarea grandioasă – un loc în care, înconjurat de lux și de peisaje fără cusur, trebuie să dezbați, să primești ordine și să iei decizii importante. Îmi puteam imagina senzația de sufocare, proverbialul elefant ce te apasă pe piept. Am fost o dată la Camp David*, care, cu căbănuțele sale din lemn, simple și elegante, te face să te simți relaxat, oricât de stresante ar fi reuniunile ce au loc acolo. Însă acest loc emana o putere înfricoșătoare. Ceaușescu și-a construit refugiul în 1967, la doi ani după ce a devenit secretarul general al partidului – nu-i plăcea complexul alăturat al lui Gheorghiu-Dej, cu piscină, pistă de bowling și alte distracții. Ceaușescu, obsedat de muncă, ambițios și needucat, avea nevoie de un loc pentru lucrurile serioase. Și totuși, cât de

* Reședința de la țară a președintelui Statelor Unite (n. tr.).

mult se deosebea acest loc de reședințele de vară ale altor autocrați? Nu foarte mult. Nu era exagerat de mare – precum Casa Poporului de la București. Acest refugiu era *al lui*; Casa Poporului, ridicată în ultimii lor ani, era *a ei*.

ALEKSANDR SOLJENIȚÎN SPUNEA CĂ NAȚIUNILE CARE-I venerează pe tineri au soarta pecetluită, pe când cele care au cultul strămoșilor rezistă epoci la rând.[1] În România i-am prețuit în special pe cei în vârstă, care au povești adevărate de spus. Trăiseră trecutul și nu erau chinuiți de o falsă nostalgie după acesta, asemenea multora dintre tinerii români (cei ca Bărbulescu, rudă a lui Ceaușescu și apropiat al regimului, sunt excepții).

Am ajuns astfel într-o gospodărie tradițională din câmpia Munteniei, aproape de București (adesea, călătoriile mele n-aveau o țintă clară, ci mă plimbam după cum mă purta trenul sau mașina). A fost o seară cu țuică, gustări reci, carne de porc, vin de țară și baclavale turcești. S-au scos la iveală albume cu fotografii de familie alb-negru, iar în fundal cânta muzică românească – un amestec de melodii clasice și populare. Femeia avea un zâmbet triumfător peste deceniile de griji și deznădejde; bărbatul avea o privire dârză, întunecată de amintiri dureroase.

Și-a amintit de când era copil și stătea alături de bunicul lui, un țăran din estul Munteniei, între doi cai de tracțiune. N-a uitat niciodată cum râdea și cât de fericit era atunci. Dar într-o zi au venit comuniștii – era perioada de început a lui Gheorghiu-Dej. Le-au spus pe un ton firesc că țăranii trebuiau să-și predea toate uneltele agricole la colectiv. „Bunicul a plâns când i-au luat uneltele. Erau uneltele lui, avuția lui cea mai de preț, lucrurile care-i dădeau un rost și pe care le adunase de-a lungul deceniilor, pe care se îngrijise

1. Aleksander Solzhenitsyn, *November 1916: The Red Wheel: Knot II*, Farrar, Straus & Giroux, New York, 1984, p. 337.

să le păstreze într-o anumită ordine. Uneltele sunt totul pentru un țăran."

Apoi a adăugat: „Gheorghiu-Dej era pur și simplu o brută, și a zdrobit populația. Apoi a venit Ceaușescu, cu elementul nord-coreean." Analiza nu mai era necesară. Imaginea relativ banală a unui copil fericit care-și vede bunicul umilit mi-a relevat adevărata dimensiune a celor petrecute, făcând brusc marile orori, în toată imensitatea lor, mai ușor de imaginat.

„TREBUIE SĂ ÎNȚELEGEȚI", MI-A SPUS ION ILIESCU, fostul președinte al României, că „Ceaușescu era o persoană foarte limitată, nu terminase decât școala primară". După ce a ajuns la putere, acesta „i-a promovat doar pe cei mai obedienți" comuniști, niciodată pe cei care-i puteau contrazice pe el sau pe soția lui. Așa s-a ajuns la situația din anii '80, când regimul a adus întreaga populație într-o stare de „degradare". În decembrie 1989, după ce Ceaușeștii au ordonat armatei și miliției să tragă asupra manifestanților de la Timișoara și București, „voința populară a fost să fie executați". „Nu au existat dubii în privința verdictului", mi-a spus Iliescu despre rolul său în această decizie.[1]

Comunist reformator (dacă a existat așa ceva în perioada ceaușistă), Iliescu a fost președintele României între anii 1990 și 1996 și apoi din nou din 2000 până în 2004. Mandatul îndelungat l-a transformat în cea mai importantă figură a istoriei României postdecembriste, cel puțin până în momentul în care scriu. Pentru că a bătut pasul pe loc și a amânat repetat reformele instituționale în timpul primelor sale mandate prezidențiale a fost acuzat că n-a modernizat țara în anii amețitori de după căderea Zidului Berlinului, o perioadă când celelalte state din Europa Centrală membre

1. În 1998 l-am intervievat pe Silviu Brucan, un alt membru al grupului care a decis soarta sotilor Ceaușescu, despre hotărârea de a-i executa; Robert D. Kaplan, *Eastarward to Tartary*, ed. cit., cap. 5.

ale Pactului de la Varșovia s-au dezvoltat economic. În prima jumătate a anilor '90, sub conducerea lui Iliescu, România n-a devenit un stat capitalist, ci mai degrabă unul comunist liberal după modelul lui Gorbaciov, după ce fusese un stat stalinist vreme de mai multe decenii – mai ales după vizita lui Ceaușescu în Coreea de Nord. Toate acestea rezultă din presupusul ajutor pe care Uniunea Sovietică condusă de Mihail Gorbaciov l-ar fi acordat, în toamna anului 1989, lui Iliescu, răposatului Silviu Brucan și altor comuniști reformatori care i se opuneau lui Ceaușescu. Din cauza stalinismului ceaușist, revoluția din România a fost singura din estul Europei sprijinită fără rezerve de Uniunea Sovietică în anul 1989. Bărbulescu avea oarecum dreptate în această privință, deși exagera grosolan.

O altă interpretare spune că politica foarte prudentă a lui Iliescu, împreună cu accentul pus la începutul anilor '90 pe securitatea regimului, a salvat România de la soarta Iugoslaviei, care a trecut printr-un război civil interetnic în primii șase ani ai lui Iliescu ca președinte. Unii conducători se remarcă nu atât prin realizări efective, cât prin prevenirea unor evenimente mult mai grave. Violența împotriva etnicilor maghiari din Transilvania și chiar „anarhia generală", după cum mi-a spus Iliescu, erau foarte posibile într-o Românie cu puține instituții funcționale, cu zeci de noi partide politice și o sărăcie cruntă atât în mediul rural, cât și în cel urban. Cu cât o tiranie este mai dură, cu atât este mai periculos vidul de putere care-i urmează. Iliescu considera că principalul lui rol a fost să păstreze unitatea țării: România avea mai multă nevoie de o figură de tranziție decât de un democrat. Să nu uităm că esența conservatorismului luminat este, conform lui Edmund Burke, *tempoul* – schimbările treptate păstrează coerența socială mai bine decât o ruptură bruscă, chiar dacă această ruptură bruscă are o fundamentare morală.

În loc de un Václav Havel, românii s-au ales în 1990 cu Iliescu – un soi de Lyndon Johnson comunist, un politician iscusit care nu-i nici filozof, nici ideolog; un tip cu care nu e prea interesant să discuți, cum aveam să constat, căci este foarte evaziv, deși înțelege puterea și știe pe ce butoane să apese. Iliescu nu e nicidecum un rege-filozof. A studiat hidrologia la Moscova în 1949. Și tatăl său a fost comunist, întemnițat alături de Gheorghiu-Dej și Ceaușescu de către autoritățile pronaziste din România din timpul celui de-al Doilea Război Mondial. Când i-am spus că ocupația sovietică a României în anii postbelici a fost probabil cea mai mare tragedie ce s-a abătut asupra istoriei României, Iliescu mi-a răspuns că „se putea și mai rău". Moscova, spunea, ar fi fost și mai brutală dacă România n-ar fi „întors armele" pentru a lupta alături de Aliați după înlăturarea de la putere a regimului militar fascist. Mă îndoiam. Se poate argumenta că, din cauză că românii luptaseră cu atâta îndârjire alături de naziști la Stalingrad și că ocupaseră Basarabia, ce fusese sub stăpânire sovietică (pe lângă teritoriile ce aparțineau Uniunii Sovietice în Transnistria și în regiunea Odessa), Stalin nu fusese impresionat de faptul că România schimbase taberele spre finalul războiului. În ochii lui Stalin, România era un inamic combatant și nimic mai mult. În plus, ce ar fi putut fi mai rău pentru această țară decât distrugerile provocate societății românești la sfârșitul anilor '40 și în anii '50?

Cu toate astea, Iliescu merită uneori ascultat. La 83 de ani este plin de viață și elegant în maniere și aspect: o adevărată forță vitală ce nu-și arată vârsta, evident mulțumit de noua lui legitimitate ca politician senior provenit din rândul clasei muncitoare, un personaj care s-a opus anarhiei din anii '90 și a sprijinit reforma în anii 2000, când a revenit în funcția de președinte.

Iliescu era copil în perioada interbelică, în timpul domniei lui Carol II. Deși Carol II este aproape unanim considerat

un personaj corupt și, în termeni convenționali, imoral, cu vădite tendințe dictatoriale, Iliescu susține că monarhul avea un intelect de primă clasă. Carol II a fost un rege oarecum populist, pe care slăbiciunile și relațiile amoroase l-au făcut mai simpatic decât pe Carol I – un german rece, considerat însă marele conducător ce construise statul român. Cât despre Ion Antonescu, militarul obsedat de disciplină care s-a aliat cu Hitler și a început probabil să aibă îndoieli după Stalingrad, Iliescu crede că mareșalul – care avusese zece întrevederi cu Hitler în Germania, în Austria și în Prusia Orientală – era prea compromis politic pentru a se întoarce împotriva naziștilor, chiar de-ar fi vrut s-o facă. Reorientarea spre Aliați trebuia făcută de un nou regim. „Să nu luați în serios lucrările revizioniste despre Antonescu", m-a avertizat Iliescu.

Spre sfârșitul anilor '40, Antonescu fusese deja executat, iar tânărul Iliescu se afla la studii la Moscova, unde, în pofida climatului politic totalitarist al perioadei de sfârșit a lui Stalin, nu lipseau discuțiile animate, până târziu în noapte, pe teme științifice și culturale. E evident că, chiar și acum, Iliescu ezită să condamne cu totul defuncta Uniune Sovietică.

Pe Ceaușescu îl numește „un stalinist pe care nu l-ar fi suportat nici Stalin însuși", din cauza politicii sale externe disidente, după standardele blocului estic. Leonid Brejnev, care a devenit conducătorul Partidului Comunist din URSS în 1964, „l-a tolerat pe Ceaușescu, deși nu-l plăcea", căci stalinismul lui Ceaușescu era o garanție că România nu va denunța Pactul de la Varșovia.

Îl îngrijorează pe Iliescu declinul Uniunii Europene și al NATO și ascensiunea unei Rusii bogate în hidrocarburi, sub conducerea lui Vladimir Putin? (Să nu uităm că discuția a avut loc cu câteva luni înainte de izbucnirea crizei din Ucraina, astfel că răspunsul nu era atât de evident.) „Nu. Putin

nu e Stalin. Nu e nici măcar Brejnev. Și Europa nu mai este Europa anilor '30, nici chiar cea a anilor '50. Acum s-ar putea chiar ca geografia să reprezinte un avantaj pentru România", a continuat Iliescu, „căci suntem aproape de Orientul Mijlociu și, prin urmare, le suntem utili americanilor".

TRENURILE DIN ROMÂNIA CONTINUĂ SĂ TE POARTE înapoi în timp, spre o lume de fier și praf, o lume a duhorilor unsuroase, a bătrânilor cu sacoșe și fețe posomorâte, a cerșetorilor și a vânzătorilor ambulanți zdrențăroși dintr-o epocă de mult apusă, amintind de sărăcia înghețată a comunismului. S-au înmulțit și în România cursele *low cost* pe rutele interne: vechea infrastructură nu este îmbunătățită, dar este depășită de cea modernă.

De data aceasta mă îndrept spre est, de la București la Constanța. Pe geam se vede o întindere perfect netedă, fără vreun dâmb sau vreun alt accident, o câmpie frumos împărțită în lanuri de cereale – este atât de întinsă, încât, privind-o, ești răsplătit cu intuiția imensității cerului. Poate doar Mesopotamia să mai fie la fel de fecundă și de expusă la răscrucea imperiilor. La fiecare călătorie mă simt copleșit de acest peisaj valah.

În estul Munteniei, Dunărea ce curge de la vest la est cotește brusc spre nord și se împarte în două brațe principale. Am dat peste primul canal la Fetești: era anunțat de un teren albastru-cenușiu, cu păduri mlăștinoase de stejar și de fag pe malul opus. Curând, a apărut și cel de-al doilea braț, o altă masă de apă, mișcându-se îngrozitor de lent.

Trenul s-a oprit la Cernavodă și mi-am amintit de o altă călătorie, în noiembrie 1981. Venisem o zi de la București să văd construcția noii centrale nucleare de aici. Era un peisaj derutant, copleșit de noroi, neasfaltat: mi-l amintesc în alb-negru. Muncitori îmbrăcați subțire, în ciuda temperaturii de afară, cu expresii deznădăjduite și plini de funingine

au ieșit din tură pentru a se așeza, în gerul iernii, la coadă la pâine și la alte alimente. Mirosul trupurilor se amesteca cu aroma țuicii de prune. Mi-am făcut o idee despre gulagul lui Gheorghiu-Dej și al lui Ceaușescu, proiectul giganticului Canal Dunăre–Marea Neagră, construit cu munca silnică a sute de mii de deținuți. Era încă o zi, la mai puțin de o săptămână de când plecasem din Israel, când simțisem că jurnaliștii ratau locul unde istoria se întâmpla cu adevărat.

Dincolo de Cernavodă, mergând spre est, se văd dealuri joase și sculpturale, ca niște brațe întinse, care întrerup netezimea terenului – Dobrogea, Scythia Minor, teritoriul cutreierat de tot felul de hoarde tătare și bulgare și prădat de armatele bizantine, otomane și rusești. Odinioară, Dobrogea era patria geților, un neam tracic înrudit cu dacii, dar și a sciților, înrudiți cu iranienii. Moscheile turcești cu minarete simple în formă de rachetă punctau peisajul, împreună cu cupolele argintii ale bisericilor ortodoxe. Turcii otomani au stăpânit această regiune între anii 1417 și 1878, după ocupația intermitentă a bulgarilor și a bizantinilor.

La Constanța am simțit atmosfera îmbibată de tristețe și freamătul cu care eram obișnuit din alte porturi ale Mării Negre pe care le-am vizitat de-a lungul deceniilor – Varna, în Bulgaria, Trapezunt, în Turcia, și Batumi, în Georgia –, locuri de o eleganță tristă și vetustă, suspendate deasupra unui fel de placă tectonică situată între o Rusie tiranică și un Orient Apropiat volatil. Constanța mi-a amintit că România era relativ aproape de lumea turco-arabo-persano-afgană și era utilă geopolitic Statelor Unite, cum spusese Iliescu. Într-adevăr, România a fost un important punct de escală pentru diferite misiuni militare americane în deceniul de după 11 septembrie (dar și un loc potrivit pentru *black sites* – centrele de detenție ale CIA). În sinea lor, liderii români n-au încredere deplină în NATO, ceea ce face necesară o relație specială de securitate cu Statele Unite, pentru a se proteja împotriva Rusiei.

Constanța este esențială pentru dezvoltarea României. În toamna anului 2013 era în plin proces de decădere, abandon și totodată de reconstrucție urbană masivă. Rezultatul semăna cu decorul unui film de război, cu burghie și fierăstraie pe post de mitraliere. Pe străzile centrale nu se putea circula, și o peliculă groasă de praf acoperea totul, mai ales zona vestitei statui a poetului roman Ovidiu, exilat aici (în portul antic Tomis) în anul 8 d.Hr. de către împăratul Augustus.[1] Erau puține locuri în care să poți lua masa, iar mare parte din centrul vechi era împrejmuit de panouri. Se vedea totuși un progres. Căci, având importante depozite de energie în larg, un urias și modern complex portuar, un centru de afaceri în construcție și bani europeni pentru dezvoltare, un asemenea haos era bine-venit pentru orașul renăscut și pulsând de viață, pe care știam că nu aveam să-l mai recunosc în câțiva ani.

Minaretele și turlele cu acoperișuri argintii strălucitoare ale moscheilor turco-tătare și ale bisericilor ortodoxe grecești și românești străpungeau masa imensului șantier. Linia orizontului era dominată de marea moschee de beton armat, construită în stil egipteano-bizantin și închinată comunității musulmane de către regele Carol I în 1912. Istoricește vorbind, Constanța era un port cosmopolit al minorităților, o mică Alexandrie sau Smirnă.

În 1878, când România a primit nordul Dobrogei prin tratatul încheiat după Războiul Ruso–Turc[2], 55% din populație era formată din turci sau tătari, potrivit lui Gelil Eserghep,

---

1. Pentru o descriere scurtă și elegantă a exilului lui Ovidiu la Tomis, vezi Neal Ascherson, *Black Sea*, Hill & Wang, New York, 1995, pp. 66–67. [Pentru ed. rom., v. *Marea Neagră. O călătorie printre culturi*, trad. de Fraga Cusin, Editura Univers, București, 1999 (n. tr.).]

2. Dobrogea de sud (Cadrilaterul) aparține acum Bulgariei, deși s-a aflat sub stăpânire românească între al Doilea Război Balcanic (1913) și al Doilea Război Mondial, perioadă în care regina Maria a construit la Balcic un palat de vis.

președintele Uniunii Democrate a Tătarilor Turco-Musulmani din România. Tătarii – dintre care au mai rămas doar 45 000 de suflete în România – sunt originari din nord-estul Mongoliei și descind direct din Genghis-Han, prin Hoarda de Aur. Eserghep, pe care l-am întâlnit la Constanța într-o seară, avea o față rotundă tipică și trăsături vag mongole. M-a fermecat cu povești despre un oraș de sfârșit de secol XIX – și chiar și de dinaintea celui de-al Doilea Război Mondial –, locuit de greci, armeni, evrei, germani, bulgari și tătari, acum aproape toți plecați: bulgarii, după schimbul de populație din 1940, când Cadrilaterul a intrat din nou sub administrație bulgară, germanii, după cel de-al Doilea Război Mondial, restul comunității evreiești, de-a lungul perioadei comuniste și tot așa. Eserghep prezicea că renașterea urbană ce făcea acum orașul aproape de nelocuit avea să ducă, în cele din urmă, la o viață bogată și multiculturală. Constanța nu mai putea fi cum fusese în urmă cu un secol, dar avea cu siguranță să revină pe acel drum.

Serin Türkoğlu, o fruntașă a comunității turcești, mi-a spus o poveste asemănătoare, despre cum comunismul a distrus comunitatea celor 32 000 de etnici turci din Dobrogea, declarând infracțiune predarea limbii turce și predicarea învățăturilor musulmane în public. Acum religia islamică și limba turcă se pot preda în școli câteva ore pe săptămână. Pericolul este, spunea ea, că, deși identitatea culturală turcă poate fi atât de liber exprimată la Constanța, tânăra generație nu prețuiește tradiția și istoria așa cum a făcut-o generația ei de-a lungul Războiului Rece. „Sunt mai puțin interesați de tradiții decât de cultura globală, care oferă totul și sărăcește totul în același timp."

Am pornit cu un taxi spre sud, spre Mangalia, o altă oroare arhitectonică născută în circa jumătate de secol de comunism în apropierea granitei cu Bulgaria, pe malul Mării Negre. În tot orașul era o singură construcție frumoasă: moscheea Esmahan Sultan, construită în 1575 de o strănepoată

a sultanului Soliman Magnificul. Geamia se remarcă printr-un minaret și prin stâlpii interiori din piatră cioplită fin, prin acoperișul de piatră și lemn, lucrat meșteșugit, și prin pereții decorați cu splendide covoare roșii. În jur se află un cimitir turcesc năpădit de buruieni. Întreaga construcție a fost complet renovată acum câțiva ani. Nu e nici mare, nici spectaculoasă, dar e perfectă în felul ei. Un grup de vreo douăzeci de bărbați care vorbeau turcește s-au adunat în față, înainte de rugăciunea de la amiază.

Dacă România are un viitor, acesta trebuie să emane dintr-o astfel de estetică autentică, mi-am spus: frumusețea e în acord cu libertatea, urâțenia, cu represiunea. Abia așteptam să mă întorc la Constanța peste câțiva ani.

DE LA MALUL MĂRII NEGRE AM AJUNS LA GIURGIU, unde Dunărea cea mare curge agitată de la vest la est. Pe malul celălalt este Bulgaria – în inima spațiului otoman și turcico-slav –, a cărei istorie este relativ ignorată de români, prea preocupați de propriul trecut. Zonele industriale de pe ambele maluri ale fluviului nu sunt un semn de modernitate, ci de sărăcie, în comparație cu opulența de secol XIX din Budapesta de azi, cu numeroasele ei poduri impunătoare, puțin peste o mie de kilometri în amonte. Am tras cu ochiul la podul urât peste care trecusem, cu 40 de ani în urmă, din România în Bulgaria, în timpul primei mele incursiuni în Europa Centrală și de Est. Pentru că arăta exact așa cum mi-l aminteam, anii au zburat și pentru o clipă am simțit că am douăzeci și unu de ani și un rucsac în spate.

Giurgiul este un oraș al unghiurilor aspre și triste – blocurile de beton ale epocii comuniste în care locuiește majoritatea populației și ici-colo câte o casă neinteresantă, cu un singur etaj, ce amintește mai degrabă de Anatolia decât de Europa. Am fost uluit să văd, în acest peisaj urban decăzut, acoperișul povârnit și în ape al unei biserici gotice tradiționale din Maramureș, o regiune aflată la celălalt capăt al

României, în extremitatea nordică, la granița cu Ungaria și Ucraina. Construcția de lemn îmi mângâia privirea. Era oare o închipuire, o iluzie optică?

M-am apropiat, pășind prin mocirla plină de buruieni dintre construcțiile de beton. Urcând treptele acestei bijuterii de lemn, am întâlnit un preot îmbrăcat în sutana și vesta neagră de lână specifice ortodoxiei. Era tuns și avea o barbă neagră tăiată scurt, cu câteva fire albe. Avea o mină echilibrată și iertătoare, o limpezime asociată îndeobște cu iluminismul. Era ceea ce eu aș numi *modern* – și tânăr! Îl chema Liviu Mihai Dinu și se implicase, după cum mi-a spus, în construirea acestei biserici, care aparținea de spitalul municipal. Mi-a explicat că, pustiit de invaziile turcești și apoi o victimă ușoară a planurilor de sistematizare ale comuniștilor din Bucureștiul aflat în apropiere, Giurgiul nu avea o identitate arhitectonică, „nimic care să-ți înalțe spiritul. Era nevoie", a continuat, „de ceva pur românesc. Și ce era mai reprezentativ pentru această țară decât stilul arhitectonic maramureșean, cu acoperișurile sale de inspirație gotică, amintind de Vest", direcția spre care românii au tins întotdeauna! (Și în Moldova elementele gotice ale arhitecturii de altfel bizantine amintesc de Occident.[1]) Biserica era o mustrare adusă arhitecturii aservite a orașului Giurgiu. Fusese construită între anii 2006 și 2008, sub atenta îndrumare a unor meșteri maramureșeni. Am privit spre acoperiș și mi-am amintit cum unul dintre personajele din *Idiotul* lui Dostoievski comparase Europa cu o catedrală gotică. În plus, în mânăstirile gotice din inima Europei s-au păstrat operele clasicilor Antichității – canonul occidental –, de-a lungul secolelor sumbre dinaintea Renașterii.

În fața catapetesmei din lemn de stejar, în partea stângă, era o icoană bizantină cu câteva elemente de modernism abstract, înfățișându-l pe Hristos-copil, în brațele Maicii

1. Victoria Clark, *Why Angels Fall*, ed. cit., p. 234.

Domnului; icoana fusese pictată în anii '30 de Costin Petrescu, celebrul pictor care a executat și picturile murale circulare de la Ateneul Român din București. La sfârșitul anilor '40, când comuniștii au venit la putere, icoana a fost luată din spitalul unde se afla și mutată în catedrala locală, pentru a fi păstrată în siguranță – comuniștilor le era mai greu să confiște obiectele din catedrale. Dar acum icoana este din nou în proprietatea spitalului și poate fi expusă în această biserică, mi-a explicat părintele Liviu.

Lăsând la o parte această minunată biserică, la Giurgiu arhitectura este încă o victimă a violenței comunismului din anii '50–'60, alături de construcțiile fără identitate din trecutul mai apropiat. Biserica este însă un început. Adevărata modernizare – în cazul României, echivalentă cu eliberarea – se va face numai prin întoarcerea la tradiție. Geniul tânărului cleric consta în înțelegerea faptului că drumul înainte poate fi deschis numai creând o punte către un trecut mai puțin pervertit moral. Estetica influențează caracterul etic al unui popor. Aceste acoperișuri gotice în mai multe ape (ca și acoperișul moscheii otomane renovate de la Mangalia) sunt semne ale unei astfel de modernități – aceeași care se citea în privirea clericului. Primitivă era doar marea de beton de afară, clădită tocmai pentru a distruge trecutul.

CAPITOLUL V

Marele cimitir evreiesc

PRAFUL ACOPEREA MAIESTUOSUL PODIȘ AL MOLDOVEI, făcându-l să pară îndepărtat și vechi. Pe măsură ce mă îndrept spre nord, peisajul acesta măreț se sfărâmă în cute ametitoare, acoperite de brazi, molizi și fagi, cum sugerează și numele Bucovina. Casele și curțile sunt îngrijite; modelele decorative din metal și lemn ale acoperișurilor ce împodobesc streșinile ca o dantelărie amintesc de influența civilizatoare a Transilvaniei și a Austro-Ungariei. Mestecenii și chiparoșii sunt la fel de rari ca indicatoarele în ucraineană și polonă. Există însă vestigii ale unor imperii apuse și ale granițelor din apropiere.

Am ajuns la Mânăstirea Putna, aproape de granița cu Ucraina. Regiunea Bucovinei este împărțită în partea de nord, aflată în Ucraina, și în cea de sud, aflată pe teritoriul românesc. Bucovina a aparținut României în întregime în perioada interbelică, dar, puțin înainte de izbucnirea celui de-al Doilea Război Mondial, Stalin a anexat nordul provinciei, acțiune favorizată de pactul de neagresiune semnat cu Hitler.

Putna este numită „Ierusalimul poporului român". A fost ctitorită în 1469 de Ștefan cel Mare, fiind cea mai importantă dintre cele 30 de biserici și mânăstiri pe care se spune că le-a ridicat în timpul extraordinarei sale domnii de 47 de ani (1457–1504). Putna îi adăpostește mormântul, alături de o impozantă necropolă aparținând dinastiei Mușatinilor. Când

am vizitat pentru prima dată Putna, în primăvara anului 1990, era o bijuterie uitată în mijlocul pădurii, cu o obște ce număra vreo douăzeci de călugări. Între timp, zona a fost amenajată cu grijă; s-a construit chiar și o uriașă parcare pentru autocarele cu turiști. În mânăstire locuiesc acum vreo sută de călugări.

În 1990, fusesem martor la ultimele efecte ale Decretului 410 din 1959, care a golit mânăstirile de trei sferturi dintre călugări, pentru a-i „integra" în „societatea socialistă". După căderea comunismului, monahismul românesc a trecut printr-o perioadă de reînnoire. Alături de icoanele de secol XV și de broderiile de purpură și de aur de la sfârșitul Evului Mediu, în muzeul recent modernizat este expusă la loc de cinste și o hartă din secolul al XVI-lea, care înfățișează voievodatul lui Ștefan în perioada sa de maximă expansiune, când includea nordul Bucovinei și Basarabia. La sud se întinde Imperiul Otoman, la nord se află Regatul Poloniei și Marele Ducat al Lituaniei, iar la vest, Regatul Ungariei. Cu multă discreție, Biserica Ortodoxă Română este în fapt susținătoarea României Mari, care să includă toate teritoriile pierdute. Din punct de vedere istoric, biserica românească este națională, nu universală. Nu trebuie să uităm că sute de preoți ortodocși au susținut fățiș mișcarea fascistă Garda de Fier în perioada interbelică și în timpul celui de-al Doilea Război Mondial.[1] Într-o critică acidă la adresa credințelor răsăritene, intelectualul rus de la jumătatea secolului al XIX-lea Vissarion Belinski afirmă că biserica ortodoxă „a fost întotdeauna bastionul tiraniei și a slujit despotismul"[2]. Însă, cum am aflat de-a lungul deceniilor, nu doar în Balcanii bizantini și otomani, ci și în alte părți ale lumii, deși trecutul

1. Dennis Deletant, *Hitler's Forgotten Ally*, ed. cit., pp. 71 și 302 (în notă).

2. Citat în Hugh Seton-Watson, *The Russian Empire 1801–1917*, Oxford University Press, New York, 1967, p. 262.

Mircea cel Bătrân (1355–1418). Istoricul Vlad Georgescu spunea ca datorită lui Mircea „Tara Românească a supravietuit ca entitate politică într-o vreme în care otomanii au lichidat taratele Bulgariei și Serbiei".

Vlad Tepes „Dracula“ (1431–1476) a fost poreclit „Tepes“ pentru felul în care îi tortura deopotrivă pe dușmanii personali și pe turcii luați în robie. Sub numele de Vlad Tepes „Dracula“ – „fiul Dragonului“ – a devenit subiectul unor legende gotice care au pornit de la cruzimea lui extremă și de la puternicul său simț al dreptății. Cu toate acestea, „Dracul“ („Dragonul“) nu face referire la nimic crud, ci la un ordin feudal din care făcea parte tatăl său, Vlad II.

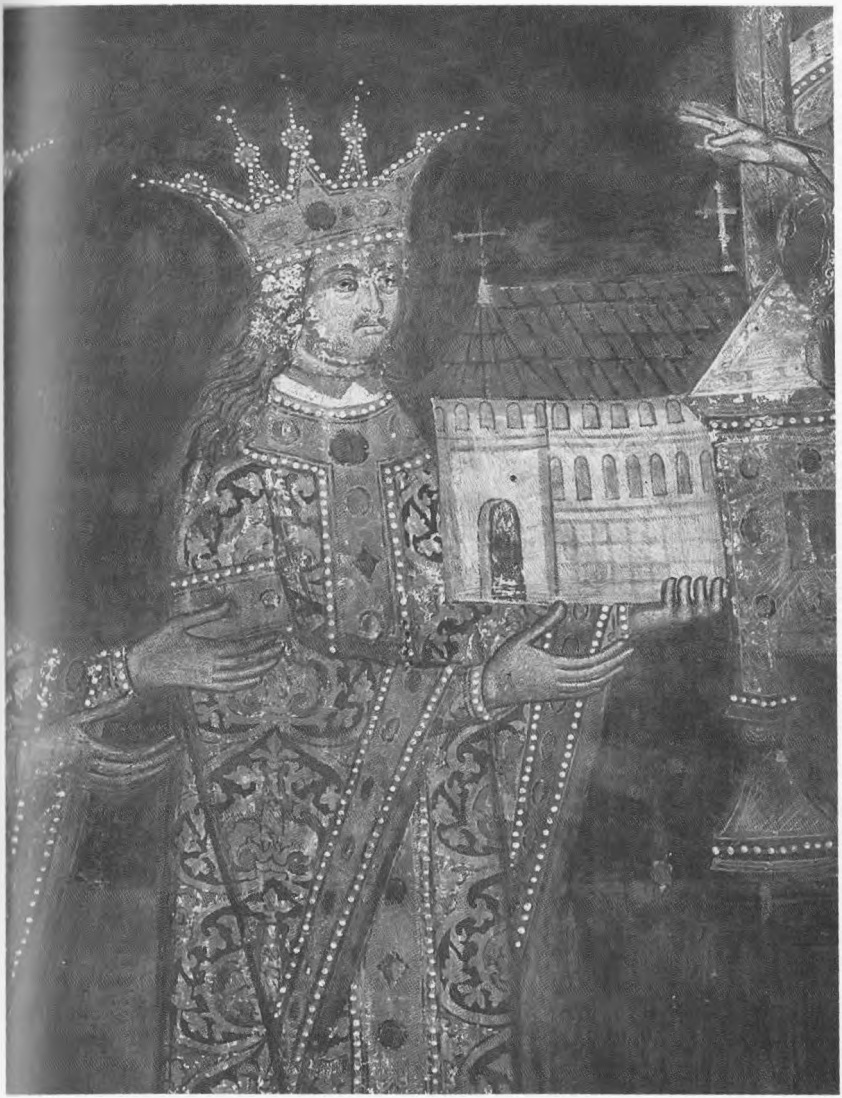

Ștefan cel Mare (1433–1504) a centralizat puterea administrativă și a construit în Moldova o masinărie militară care i-a permis să poarte, cum spune legenda, patruzeci de batălii în timpul îndelungatei sale domnii, pregătindu-se astfel pentru marea confruntare cu Turcia otomană.

Mihai Viteazul (1558–1601) a urcat pe tronul Munteniei în 1593. Până la momentul asasinării lui, în 1601, a fost primul domn vorbitor de limbă română care a condus toate cele trei principate – Tara Românească, Moldova și Transilvania –, chiar dacă numai pentru câteva luni, în anul 1600. Personaj al Renașterii târzii, Mihai este întruchiparea desăvârșită a ceea ce Machiavelli înțelegea printr-un principe adevărat.

Alexandru Ioan Cuza (1820–1873). În anul 1859, Țara Românească și Moldova l-au ales, separat, drept principe domnitor a ceea ce avea să se numească Principatele Unite ale Moldovei și Țării Românești – primul stat românesc modern. Cuza s-a confruntat în timpul domniei sale cu sărăcia lucie, cu epidemiile, cu lipsa drumurilor și a școlilor și cu suzeranitatea otomană *de iure* (nu *de facto*), în vreme ce Rusia și Austria vegheau de aproape.

Proclamarea Unirii dintre Moldova și Țara Românească, 1859.

Carol I de Hohenzollern-Sigmaringen (1839–1914). În îndelungata sa domnie, de patruzeci și opt de ani – cu un an mai lungă decât cea a lui Ștefan cel Mare –, acest rege de origine germană a clădit un stat cu o administrație modernă, pornind de la Principatele Unite ale Moldovei și Țării Românești. Carol I este adevăratul întemeietor al României moderne, iar statuia lui împodobește una dintre marile piețe ale Bucureștilor.

Regele Ferdinand (1865–1927) si Regina Maria (1875–1938). Maria, englezoaică de origine, a avut un rol important în a-l convinge pe sotul ei, Ferdinand, nepotul lui Carol I, să se alature Marii Britanii, Frantei si Rusiei în confruntarea cu Germania din timpul Primului Război Mondial. Desi Germania a ocupat parte din teritoriul României, înfrângerea sa ulterioară a dus la crearea unui stat românesc extins, care includea si Transilvania. Maria este recunoscută pentru curajul cu care a susținut trupele române și pentru personalitatea sa impunătoare.

Regele Carol II (1893–1953). Domnia dictatorială, coruptă și haotică a lui Carol II, fiul lui Ferdinand și al Mariei, a contribuit la dezmembrarea teritorială a României, pusă la cale de Hitler și Stalin. Dat fiind însă că Occidentul a abandonat Europa Centrală și de Est la München, e posibil ca nici un alt conducător să nu fi putut preveni pierderile teritoriale suferite de statul român.

Ion Antonescu (1882–1946). Dictator al României în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, Antonescu a fost un militar cu tendințe naționaliste și autoritariste, fără a fi fascist în sensul strict al cuvântului. A fost unul dintre cei mai importanți aliați ai lui Hitler – pe care l-a întâlnit de zece ori – și a contribuit cu 585 000 de soldați la campania împotriva Uniunii Sovietice. Deși a salvat de la Soluția Finală cel mai mare număr de evrei din toată Europa dominată de Axă, este totuși vinovat de moartea a 300 000 dintre ei. Potrivit unui istoric de seamă, Antonescu nu a fost un antisemit milenarist, precum Adolf Eichmann sau Alfred Rosenberg, ci un antisemit conservator.

Mircea Eliade (1907–1986) este poate cel mai cunoscut intelectual și filozof român din secolul XX. În tinerete a fost atras de miscarea fascistă, asemenea altor intelectuali români. România este cumva un caz aparte, prin faptul că intelectualii săi au înclinat mai degrabă către ideologia de dreapta decât către cea de stânga.

Iuliu Maniu (1873–1953) s-a opus atât nazistilor, cât si comunistilor, în vremuri în care un astfel de gest era o dovadă de curaj. Maniu a fost un democrat liberal, în masura în care acest lucru era posibil în România mijlocului de secol XX. A murit în penitenciarul Sighet, din nordul României, victimă a opresiunii comuniste. Statuia sa se găsește, alături de cea a lui Carol I, într-una dintre pietele principale ale Bucurestilor.

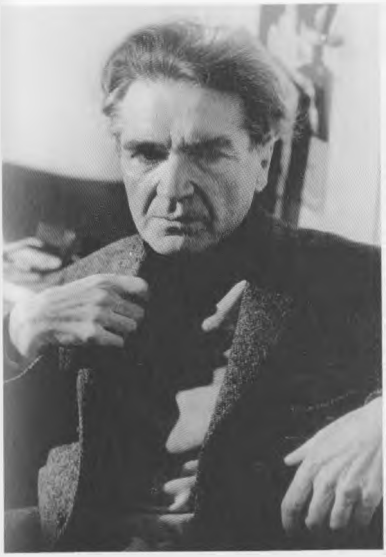

Emil Cioran (1911–1995). În îndelungatul său exil în Franța, în timpul Războiului Rece, Cioran a încercat sentimente de vinovăție și de depresie, prilejuite, printre altele, de faptul că a susținut mișcarea fascistă în tinerețe. În mod tragic, Cioran era strălucit chiar și în momentele sale de imaturitate, pe care le-a depășit numai atunci când și-a recunoscut erorile din tinerețe. Cioran a avut totuși remușcări, spre deosebire de Eliade, care, la bătrânețe, s-a dezis în mod superficial de vechea lui simpatie pentru forțele prohitleriste.

Gheorghe Gheorghiu-Dej (1901–1965) a condus România comunistă din 1947 până la moartea sa, în 1965. Dej era deopotrivă afabil și extrem de brutal. La sfârșitul anilor '40 și în anii '50, a distrus ce mai rămăsese din burghezia românească, transformând țara într-o adevărată închisoare. Făcea parte din fracțiunea națională a partidului comunist, care i-a epurat pe comuniștii moscoviți, școliți în timpul celui de-al Doilea Război Mondial în Uniunea Sovietică.

Nicolae Ceausescu (1918–1989) si Elena Ceausescu (1916–1989). Comunist din factiunea natională, Nicolae Ceausescu a preluat puterea la moartea lui Gheorghiu-Dej. A îmbinat economia centralizată si represiunea după model stalinist cu un cult al personalității de inspirație nord-coreeană. Regimul lui Ceausescu a făcut din România cea mai săracă țară din Pactul de la Varșovia. Ceausescu a fost timp de mai multe decenii un conducător abil, însă, spre sfârșitul vieții, pe măsură ce sănătatea i s-a deteriorat, i-a cedat tot mai mult puterea soției sale, ale cărei decizii neinspirate i-au condus către deznodământul execuției.

チャウシェスク夫妻

Ion Iliescu (n. 1930). Comunist de frunte, Iliescu a preluat puterea după ce au fost executați soții Ceaușescu și a adus stabilitate țării la începutul anilor '90. Întrucât a amânat reformele care se impuneau, România a rămas codașă din punct de vedere economic printre celelalte țări ex-comuniste. Un posibil merit al lui Iliescu ar fi că a evitat un război interetnic, precum cel din Iugoslavia, și episoade de anarhie, precum cele din Albania și Bulgaria. Figura lui Iliescu ilustrează faptul că revoluția din 1989 a fost mai degrabă un transfer violent de putere de la comuniștii conservatori la cei liberali, care au deschis apoi drumul către democrația autentică de la sfârșitul anilor '90.

are o puternică influență asupra prezentului, nu același lucru este valabil și pentru viitor. Instituțiile și culturile evoluează în moduri surprinzătoare. Prin aceasta vreau să spun că Biserica Ortodoxă Română era cu siguranță deschisă la nou.

Biserica Mânăstirii Putna, pe care mi-o aminteam de acum aproape un sfert de veac ca fiind extrem de misterioasă și de întunecată (am avut nevoie de o lanternă pentru a vedea frescele), era acum uimitor de luminoasă și strălucea de la foițele de aur. Era ca și cum Bizanțul însuși ar fi renăscut, iar împărații și sfinții păreau aproape vii. Oare e aceeași biserică? m-am întrebat. Oare îmi joacă feste memoria? „Tot interiorul a fost restaurat între anii 2001 și 2010", mi-a spus unul dintre călugări, părintele Dosoftei, remarcându-mi interesul.

Părintele Dosoftei, originar din Oltenia, avea aproape 40 de ani. Avea pielea palidă și fină ca de copil și o barbă lungă și neagră; pe cap avea obișnuitul potcap negru. Am intrat în vorbă și m-a invitat la o bucată de cozonac și la un pahar de apă minerală într-una dintre casele de oaspeți din apropiere care, de asemenea, fusese restaurată – și retrocedată mânăstirii – în anii de după 1989.

„Am multe să vă povestesc", a început. „Cum să spun..." Respira sacadat, încercând să se exprime cât mai bine. „Comuniștii au distrus peisajul, dar n-au atins nimic din lucrurile profunde. E doar o chestiune de recuperare a tradiției. Tradiția și modernitatea nu pot exista separat. Poți să clădești numai pe temelia trecutului."

Acesta era prologul pledoariei sale însuflețite în favoarea monahismului răsăritean, care are un spirit mai degrabă contemplativ decât activ, recunoștea Dosoftei. Tradiția venea de la Sfântul Antonie cel Mare, care a trăit în secolul al III-lea d.Hr. ca sihastru în Tebaida egipteană (deșertul din sudul Egiptului). „Potrivit voinței lui Dumnezeu nu ești singur niciodată, nici măcar ca sihastru în deșert", mi-a spus părintele Dosoftei.

Mi-a explicat că în vreme ce călugării occidentali, franciscanii de exemplu, fac adeseori muncă în folosul comunității, călugării răsăriteni au un rol la fel de important din punct de vedere moral și universal.

„Nu suntem călugări pentru noi înșine, ci pentru toată lumea. Meditând asupra iubirii spirituale putem salva sensuri care s-au pierdut și putem oferi speranță generațiilor de mâine. Străbunii mei care au murit în cele două războaie mondiale și în Evul Mediu pot fi ajutați de viața mea morală de acum."

Mintea și vorbele lui au luat-o la goană:

„Dostoievski a înțeles, Rousseau nu. Prin natura lui, omul nu este cu desăvârșire bun. El trebuie să-și cultive activ și deliberat părțile bune. Așa că eu trebuie să mă rog. Totul ține de cele două naturi ale lui Hristos, care e totodată Dumnezeu și Om. Omul trebuie să cultive în sine binele dumnezeiesc. Iar dacă ești un om în și la putere, trebuie întotdeauna să-i protejezi pe cei slabi – asta este esența iubirii... Problema e că binele și răul pot coexista în strânsă legătură. Așa că trebuie să considerăm credința și sacrificiul drept simple unelte pentru a atinge iubirea. Dacă suferința și sacrificiul duc doar la ură (cum s-a întâmplat la începutul carierelor lui Gheorghiu-Dej și Ceaușescu), atunci își pierd orice semnificație. Suferința trebuie să ducă la iertare – aceasta este logica absolută a lui Hristos."

M-am gândit pentru o clipă la *Omul revoltat* al lui Camus, în care filozoful susține că revoltele au loc când s-a renunțat la tradițiile sacre ale trecutului, iar cauza omului revoltat devine legitimă doar când acesta își asumă responsabilitatea de a crea din propria suferință o nouă ordine morală, mai justă pentru individ decât cea precedentă.[1]

---

1. Vezi Albert Camus, *The Rebel*, Vintage, New York, 1991, pp. 23, 25 și 70. [Pentru ed. rom., v. *Fața și reversul. Nunta. Mitul lui Sisif. Omul revoltat. Vara*, trad. de Irina Mavrodin, Mihaela Simion și Modest Morariu, Rao, București, 2011 (n. tr.)].

„Mă preocupă esența spirituală a oamenilor", a continuat părintele Dosoftei. „În 1989, oamenii și-au dorit libertatea pentru a face lucruri bune, dar și lucruri rele. Într-adevăr, mii de băieți doreau să devină călugări. În același timp însă, mii de fete au ajuns prostituate și alte mii de oameni au devenit hoți. Ce pot eu să fac este să mă rog. Libertatea trebuie să aibă o finalitate etică. Trebuie să fii capabil de sacrificiu ca să ajungi la iubirea lui Dumnezeu."

Mi-a vorbit de *Miorița*, o baladă populară românească în care un baci știe că, acceptând moartea, nu te vei mai teme de ea. Dar părintele Dosoftei n-avea nimic „popular". Trecuse dincolo de național și-l interesau doar aspectele universale. Iată cum se poate schimba Biserica Ortodoxă de aici.

CATEDRALA MITROPOLITANĂ DIN IAȘI, CONSTRUITĂ ÎN secolul al XIX-lea, este imensă și totuși era neîncăpătoare pentru mulțimea de credincioși care, după îmbrăcăminte și înfățișare, păreau apăsați de greutățile vieții. Nu toți erau bătrâni – mulți dintre cei prezenți erau tineri. Revigorarea religiei nu era doar o reacție la deceniile de stalinism ateu, ci și la perioada economică dificilă pe care românii o parcurg, în parte din cauza crizei din Uniunea Europeană. Grecia, spre exemplu, care nu a cunoscut comunismul, dar a cărei economie s-a prăbușit, este și ea martora unei renașteri a ortodoxiei. Frescele împăraților transfigurați, fumul gros de tămâie și imnurile hipnotice îmi induceau o stare copleșitoare de reverie. Această magie îi va asigura ortodoxiei supraviețuirea.

Pe majoritatea hărților contemporane *Jassy* este redat sub forma Iași, dar s-ar putea ca varianta germanică a toponimului să le fie mai familiară cititorilor de lucrări istorice și de jurnale de călătorie. Iașiul este capitala istorică a Moldovei și vatră a naționalismului românesc, fiind asociat cu unirea Moldovei cu Țara Românească în 1859. La aproape

un sfert de veac după căderea comunismului, și Iașiul era în plină reînnoire. Clădirile istorice erau puternic luminate, deși mare parte din peisaj era în chip tragic mutilat de urâtenia construcțiilor din epoca comunistă. „Clădirile acelea datează din anii '50, iar acestea din anii '60", mi-a spus istoricul Alexandru Florin Platon despre arhitectura care încă urâțește piața centrală a orașului. „Ororile trecutului continuă să existe. Arhivele sunt încă dezorganizate, multe arhive din perioada comunistă nu sunt disponibile. Trebuie să strângem legăturile cu trecutul pentru a-l putea depăși", mi-a spus el.

„Dar studenții mei de aici, de la universitate, sunt mai puțin naționaliști, mai deschiși către Europa, mai cosmopoliți", a continuat Platon, în timp ce-i priveam pe tinerii așezați la mesele din cafenea, cu tablete și telefoane inteligente, unii discutând în franceză sau italiană. „S-ar putea să fim în mijlocul unei prefaceri istorice în atitudinea oamenilor, chiar dacă n-o putem defini exact, dar demonii extremismului de dreapta din România nu trebuie ignorați." Spera ca naționalismul etnic, așa cum îl trăiseră românii în secolele XIX și XX, să nu mai apară decât în forme atenuate.

„Să sperăm că puterea Rusiei va mai scădea", a conchis istoricul. Altfel spus, Iașiul și Moldova sunt aproape de Rusia din punct de vedere geografic, iar dacă Rusia va pune mai multă presiune pe România atunci demonii naționalismului s-ar putea întoarce. Să nu uităm că această discuție a avut loc în toamna anului 2013, cu câteva luni înainte de criza din Ucraina, care a trezit la viață exact această amenințare rusească de care se temea interlocutorul meu.

APROPIEREA IAȘIULUI DE RÂUL PRUT, AFLAT LA GRANIȚA cu fosta Republică Sovietică Moldovenească, astăzi un stat independent, deschide o fereastră spre Rusia și spre relația pe care a avut-o cu România de-a lungul epocii premoderne

și moderne. Dacă, din perspectiva celor două principate române, Bizanțul a fost o putere sacră, iar Imperiul Otoman o putere rapace, atunci Rusia a fost puterea contradictorie și complicată care a făcut din teritoriul românesc victima și câmpul de luptă al imperiilor europene. Însă Rusia pare cu totul despotică numai în contextul secolului XX și al începutului de secol XXI, ceea ce ne schimbă oarecum percepția asupra rolului jucat de aceasta în secolele precedente.

Acum, că Bizanțul este mort din punct de vedere politic, și Turcia islamistă postmodernă este inofensivă și încă în ascensiune – cel puțin din perspectivă balcanică –, Rusia rămâne amenințarea de aproape, fiind considerată nefastă de mulți români. Dar n-a fost întotdeauna așa. A trebuit să mă debarasez de propriile amintiri din perioada Războiului Rece pentru a-mi face o imagine mai echilibrată asupra rolului Rusiei în Balcani.

Părți din teritoriul României Mari au fost ocupate de armatele rusești de zece ori începând cu anul 1711.[1] La urma urmelor, România și Polonia domină granița occidentală a Rusiei, o graniță mult mai prosperă decât frontierele sale asiatice. Dacă Polonia a deschis un drum al invaziilor prin Câmpia de Nord Europeană care i-a adus necazuri Rusiei o bună parte a istoriei sale, România dispunea de o lungă frontieră cu Ucraina, care la începutul secolului XX era centrul agricol al imperiului țarist.[2] Pentru Rusia, teritoriul României de astăzi se afla pe drumul spre sud, via Dunărea de Jos și Marea Neagră, înspre Constantinopol și Mediterana. Din perspectiva Kremlinului, România era o zonă-tampon

1. Sintagma „România Mare“ e folosită aici în sens geografic larg. Termenul formal „România Mare“ descrie teritoriul românesc dintre cele două războaie mondiale, când România a ajuns la apogeul întinderii sale teritoriale.

2. Dominic Lieven, *Empire: The Russian Empire and Its Rivals*, John Murray, London, 2000, p. 222.

împotriva Imperiului Otoman. Apetitul Rusiei pentru România – în special pentru Moldova și Basarabia, vecine cu Ucraina – era astfel considerabil.

Și totuși, Rusia era, în imensitatea ei, astrul călăuzitor al ortodoxiei, sufletul și protectorul ortodocșilor din principatele române. Pentru țăranii români sau ruși, săraci și nefericiți, slujba ortodoxă, cu muzica și icoanele sale, era printre „cele mai înălțătoare și frumoase experiențe". Această legătură spirituală a avut și consecințe politice. Dominic Lieven, profesor la London School of Economics, ne oferă contextul istoric:

Cucerirea Bizanțului în 1453 (de către turcii otomani) a fost considerată de Rusia drept o pedeapsă divină pentru apostazia bizantină. „Rusia devenise acum, dincolo de orice îndoială, apărătoarea singurei credințe adevărate nu numai pentru că era singurul stat ortodox independent, ci și datorită faptului că îmbrățișase o credință mai pură și mai puțin supusă greșelii decât grecii." Într-adevăr, rușii respinseseră hotărârea patriarhului Constantinopolului de la Conciliul de la Florența din 1439, de a uni Biserica Ortodoxă cu Biserica Catolică, o consecință a nevoii disperate a Bizanțului de a primi sprijin european împotriva invadatorilor otomani. Anul 1589, întemeierea Patriarhiei Moscovei, ce consfințea independența Bisericii Ruse față de Constantinopol, a însemnat apogeul unui lung proces de separare și de critici aduse Bizanțului. După cum afirma regretatul istoric britanic Hugh Seton-Watson, „Rusia era acum singurul stat suveran a cărui religie oficială era ortodoxia, iar țarul era singurul autocrat ortodox". Moscova devenise „a treia Romă", după Roma însăși și după Bizanț. Apărarea ortodocșilor din România și din întreaga regiune balcanică era acum considerată „atât o datorie religioasă, cât și o metodă eficientă de a asigura influența rusească în peninsulă", scria regretata Barbara Jelavich, profesor de istorie la Indiana

University.[1] Se părea că pentru România Kremlinul avea forța de atracție a Bizanțului.

Dar lucrurile erau mai complicate. Căci, explică Jelavich, turcii otomani stăpâneau acum orașul Constantinopol, sau Kostantiniyye, cum îi spuneau (preferând această denumire celei de Istanbul), dar patriarhia ortodoxă de aici încă exercita o mare autoritate asupra creștinilor din Balcani, iar această patriarhie era dominată de grecii fanarioți – aceiași fanarioți care au domnit vreme de aproape un secol în principatele dunărene.[2] Rezultatul a fost o interacțiune permanentă a forțelor grecești și rusești care se aflau în competiție pentru influență în Țara Românească și Moldova, succesul fiind de partea grecilor, care erau prezenți în număr mai mare în aceste teritorii. Să nu uităm că grecii erau reprezentanții turcilor otomani. Ca și alte locuri din Europa, principatele dunărene se aflau sub mai multe niveluri de dominație imperială. Deși nu a fost la fel de importantă pentru istoria Europei ca, de pildă, Franța sau Polonia, România a fost totuși un indicator concludent al schimbărilor de putere din Europa Centrală și de Est. Bucureștiul era în avanscena istoriei cu mult înainte ca jurnaliștii străini să se fi adunat în 1940 la Athénée Palace pentru a urmări ofensiva nazistă.

Faptul că România era dominată spiritual, militar și politic de către marile puteri m-a condus pe un drum aparte în lumea cărților, timp de mai multe decenii, către clasici minori care uneori aveau doar legături tangențiale cu România. Așa au fost, de exemplu, *The Byzantine Achievement* de Robert Byron sau *The Ottoman Centuries* a lordului Kinross.

---

1. Dominic Lieven, *Empire*, ed. cit., pp. 236–37; Hugh Seton-Watson, *The Russian Empire 1801–1917*, ed. cit., p. 31; Barbara Jelavich, *Russia and the Formation of the Romanian National State 1821–1878*, ed. cit., p. x.

2. Barbara Jelavich, *ibid.*, pp. 17 și 19. Istanbul a devenit nume oficial în anii '30, în perioada lui Mustafa Kemal Atatürk.

De curând am descoperit cartea Barbarei Jelavich, *Russia and the Formation of the Romanian National State 1821–1878*, o sinteză academică densă și dificilă, care explica însă în subtext, într-un mod savuros, cum Țara Românească și Moldova s-au născut treptat, ca prin minune, din jocul subtilelor tensiuni dintre Rusia Romanovilor, Imperiul Otoman și Austria habsburgică, în contextul nevoii lor comune de a-și asigura o zonă-tampon. Țările norocoase sunt urmașe ale imperiilor, cele mai puțin norocoase se află la periferia lor. România modernă a apărut inițial ca reacție la agresiunile marilor imperii. Mă uit la harta Balcanilor din secolul al XIX-lea și văd Țara Românească și Moldova în tonuri pale, înconjurate de nuanțele închise ale uriașelor imperii rus, austro-ungar[1] și otoman.

Pentru Rusia, teritoriile fraților ortodocși români reprezentau o zonă de tranzit și de preparative împotriva Porții otomane, dar și o sursă de aprovizionare cu produse agricole necesare armatelor sale; de altfel, câmpurile de cereale ale Țării Românești și ale Moldovei erau bine-cunoscute venețienilor și turcilor de veacuri bune. Jelavich descrie acțiunile armatelor rusești și austriece împotriva otomanilor în Țara Românească și Moldova în deceniile patru, șapte, nouă și zece ale secolului al XVIII-lea. Cotropitorii ruși și austrieci nu erau numaidecât văzuți cu ochi răi de către boierii români, care-i considerau o barieră în fața fanarioților impuși de turci. Revenind la anul 1711, când domnitorul Țării Românești, Constantin Brâncoveanu, și conducătorul Moldovei, Dimitrie Cantemir, au încheiat un tratat cu Petru cel Mare, trebuie spus că Rusia reprezentase adesea pentru români un bastion necesar împotriva Imperiului Otoman.

1. După compromisul din 1867, în care Habsburgii austrieci au acceptat să împartă suveranitatea cu Ungaria, imperiul devine cunoscut sub numele Austro-Ungaria.

În 1829, potrivit prevederilor Tratatului de la Adrianopol, rușii au obținut controlul *de facto* asupra Principatelor și au pus bazele unei administrații oarecum luminate având în vedere standardele și contextul epocii.

După cum susțin Jelavich, Seton-Watson și alți istorici, Țara Românească și Moldova erau de secole obiectul disputei dintre Rusia și Imperiul Otoman, Austria (mai târziu Austro-Ungaria) având la rândul ei un rol important. (În 1848, de pildă, armatele otomane și rusești au colaborat pentru ocuparea Țării Românești și a Moldovei, ca urmare a revoluției românilor. În următorul deceniu, în timpul Războiului Crimeii (1853–1856), Rusia și Imperiul Otoman s-au confruntat într-o bătălie navală la Cetate, pe malul românesc al Dunării, în Țara Românească, în ziua de Crăciun a anului 1853.[1]) Ocupația de către ruși a Moldovei și Țării Românești, teritorii care teoretic le deschideau drumul spre Balcani și Constantinopol, a favorizat izbucnirea Războiului Crimeii. Principatele Moldova și Țara Românească formau o zonă de graniță ce apăra frontul habsburgic răsăritean, o zonă pe care puterile occidentale simțeau că trebuie s-o apere. Înfrângerea Rusiei în Războiul Crimeii și retragerea din Principate i-a sporit acesteia ostilitatea față de Austria habsburgică, factor ce a contribuit la izbucnirea Primului Război Mondial.

La jumătatea secolului al XIX-lea se observă primele semne concrete ale naționalismului românesc modern, o temă surprinsă cu eleganță de Jelavich în cartea ei despre influența rusească în spațiul românesc. Naționalismul românesc era echivalent cu fascinația pentru Occident. Căci, în pofida prezenței trupelor rusești de ocupație, puțini tineri

1. Barbara Jelavich, *Russia and the Formation of the Romanian National State 1821–1878,* ed. cit., pp. 1, 4, 7, 20 și 30–32; Paul Coles, *The Ottoman Impact on Europe,* ed. cit., pp. 132 și 174; Hugh Seton-Watson, *The Russian Empire 1801–1917,* ed. cit., pp. 45, 48, 94, 299, 301–302, 313, 320–321.

români erau atrași de ideea de a studia la Sankt-Petersburg. Dacă locuitorii mai în vârstă purtau costumul tradițional asociat cu Imperiul Otoman și cu Orientul, tânăra generație imita moda pariziană, ce mergea mână în mână cu atracția ei pentru „doctrinele revoluționare național-liberale ale epocii". Franceza, și nu greaca, era a doua limbă de circulație, iar alfabetul chirilic era pe cale de dispariție. (Aceasta se datora, în mod paradoxal, și influenței rusești: ofițerii țariști vorbeau franceza și-i încurajau și pe români s-o facă.) Iar dacă generația veche considera protectoratul rusesc o stăpânire inofensivă care-i stăvilea pe turcii musulmani, tânăra generație privea în trecut, spre moștenirea latină a poporului român, asociată cu Dacia antică și cu Occidentul latin. În întreaga Europă naționalismul de secol XIX a fost asociat cu romantismul, care în cazul românilor a însemnat redescoperirea istoriei clasice.[1]

În fruntea acestei tendințe era grupul de intelectuali români reuniți la Paris și marcați de experiența anului 1848, anul revoluțiilor liberal-romantice și politice din întreaga Europă, când fusese ridicat stindardul naționalismului împotriva dominației imperiale. La început am cunoscut această generație datorită numelor câtorva străzi din București: Ion C. Brătianu, Nicolae Bălcescu și generalul Gheorghe Magheru. Cel mai important dintre ei a fost însă Alexandru Ioan Cuza.

Născut la Bârlad în 1820 într-o familie de boieri moldoveni, Cuza și-a făcut studiile la Iași și la Paris și a deținut apoi funcții administrative la Galați, unde Delta Dunării întâlnește Moldova, în apropiere de Basarabia și Ucraina. Cum spunea Barbara Jelavich, este important faptul că

1. Barbara Jelavich, *Russia and the Formation of the Romanian National State 1821–1878*, ed. cit., pp. 39–41; Lucian Boia, *Romania*, ed. cit., p. 82.

Alexandru Ioan Cuza era un „pașoptist", un tânăr definit de experiența și semnificația anului 1848.[1] Revoluțiile anului 1848, din Franța până în Balcani, care au ridicat burghezia intelectuală și muncitorimea radicală împotriva regimurilor conservatoare, au eșuat în primul rând pentru că regimurile conservatoare aveau un avantaj administrativ și, parțial, și moral, întrucât interesele etnice și naționale au prevalat asupra dorinței de universalitate odată ce sistemul lui Metternich a început să slăbească.[2] Astfel, se uită adesea faptul că independența României n-a fost doar rezultatul unor manevre imperiale teribil de complicate (între Rusia, Austria, Imperiul Otoman, Marea Britanie și Franța[3]), ci și al spiritului național-liberal pașoptist, deși Alexandru Ioan Cuza a ajuns domnitor abia în anul 1859. Atunci Țara Românească și Moldova l-au ales, separat, pe Cuza drept domnitorul a ceea ce avea să se numească între anii 1862 și 1864 Principatele Unite ale Moldovei și Țării Românești – primul adevărat stat românesc.

În istoria Barbarei Jelavich, Cuza s-a confruntat în timpul domniei lui cu sărăcia lucie, cu epidemiile, cu lipsa drumurilor și a școlilor și cu suzeranitatea otomană *de iure* (nu *de facto*), în vreme ce Rusia și Austria vegheau de aproape. Dunărea de Jos era o regiune sensibilă, la răscruce între Polonia, Ungaria, Serbia și Bulgaria. Cuza a consolidat armata din cele două principate, pe care se străduia să le unească și prin dezvoltarea poștei, a telegrafului și a vămii. Puternic influențat de Napoleon și de tradiția administrativă franceză, Cuza a impus reforme care au ușurat substanțial viața țăranilor români. A mutat capitala la București înainte

1. Barbara Jelavich, *ibid.*, pp. 101–102.

2. Mike Rapport, *1848: Year of Revolution*, Little, Brown, London, 2008, pp. 3–5, 79, 111, 113, 132, 134, 139, 142–143, 149, 377 și 407.

3. Hugh Seton-Watson, *The Russian Empire 1801–1917*, ed. cit., pp. 280–281 și 430–431.

ca regimul lui autoritar, dar benefic, să fie răsturnat printr-o lovitură de stat condusă de liberalii radicali în anul 1866. (Bucureștiul a fost ales capitală datorită faptului că se afla pe importanta rută comercială dintre Austria habsburgică și Imperiul Otoman, pe când Iașiul era într-o poziție expusă, la doar câțiva kilometri de granița cu Rusia, după ce aceasta ocupase Basarabia.[1])

După detronarea lui Cuza, România era din nou în pragul anarhiei și la discreția celor trei imperii vecine – otoman, austriac și rus –, deși nici unul dintre ele nu avea atunci mijloacele necesare sau interesul să o ocupe efectiv. Disputele și intrigile nesfârșite dintre familiile boierești – Ghika și Bibescu, Cantacuzino și Mavrocordat – amenințau și ele să afecteze stabilitatea țării.[2] În acest context, puterea a fost preluată de Carol I, prințul german care în deceniile următoare avea să pună baza instituțiilor statului modern și să creeze un stat guvernabil. Sub conducerea germană a lui Carol, sentimentul unei noi legături cu Occidentul s-a intensificat în rândul românilor cultivați. Privind spre malul sudic al Dunării, aceștia nu vedeau doar teritoriul pe care se afla Bulgaria, ci și locul de unde începea barbarul Orient.

Lunga domnie de 48 de ani a lui Carol – cu un an mai lungă decât cea a lui Ștefan cel Mare – pare, retrospectiv, un triumf, dar primii zece ani au fost o perioadă extrem de nesigură pentru principe. Stabilitatea țării era subminată de alternativele deosebit de proaste pe care România le avea la dispoziție, ținând seama de poziția sa geografică. O bună parte a anilor 1870, Carol și în special prim-ministrul liberal Ion C. Brătianu au fost filoruși. Demonizarea Rusiei din cauza Războiului Rece nu lasă să se întrevadă astăzi cât de nuanțate erau atitudinile românești față de marele

1. Keith Hitchins, *Rumania. 1866–1947,* ed. cit., p. 11.
2. Neagu Djuvara, *A Concise History of Romanians*, ed. cit., p. 216.

frate ortodox în perioadele mai vechi, când amenințarea islamică încă exista. Acum Carol se confrunta cu posibilitatea unei intervenții militare rusești în Balcani. Rusia urmărea să-și recupereze pierderile teritoriale de după Războiul Crimeii și să profite de dezvoltarea sentimentelor naționale din Bulgaria și Serbia pentru a slăbi și mai tare Imperiul Otoman. Deși adversarul Rusiei era Imperiul Otoman, și nu România, Carol știa că înaintarea armatei ruse spre Bulgaria și Turcia se făcea obligatoriu prin Moldova și Țara Românească. Dacă România refuza să coopereze cu Rusia, aceasta putea invada și ocupa teritoriul pe unde treceau armatele sale; dacă România coopera, urma să trezească ostilitatea Imperiului Otoman și să piardă oricum o parte din teritoriu în favoarea Rusiei. Pentru România, geografia era din nou un coșmar.[1]

Carol a ales răul cel mai mic și a permis trupelor țarului Alexandru II să treacă Prutul din Basarabia în Moldova. Turcii au răspuns atacând o așezare românească de la Dunăre, iar Carol a declarat, fără prea mult entuziasm, război Imperiului Otoman. Curând, românii au ajuns să lupte și să moară alături de aliații ruși în nordul Bulgariei. Războiul Ruso–Turc din 1877–1878 s-a încheiat cu victoria Rusiei și cu crearea temporară a unei Bulgarii Mari, un satelit rusesc. Cât despre România, aceasta a trebuit să-i cedeze Rusiei – așa cum se temuse Carol – sudul Basarabiei („Bugeacul" turcesc), primind în schimb Delta Dunării și nordul Dobrogei. Ținând cont de împrejurări, principele, pe atunci în vârstă de 40 de ani, făcuse tot ce se putea pentru patria lui adoptivă. Prin Tratatul de Pace de la Berlin din 1878, independența României a fost recunoscută formal de către marile puteri. Trei ani mai târziu, Parlamentul l-a proclamat pe prințul

1. Barbara Jelavich, *Russia and the Formation of the Romanian National State 1821–1878*, ed. cit., pp. 239–242.

Carol rege al României. Acesta a domnit până la moartea sa, la două luni după izbucnirea Primului Război Mondial.[1]

PESTE DRUM DE CAFENEAUA DIN PIAȚA CENTRALĂ DIN Iași unde am discutat cu profesorul Platon se află Hotelul Traian. În *Fantomele Balcanilor* l-am descris astfel:

> Atmosfera din hotel și din restaurantul alăturat era de opulență lăsată în paragină: pete mari, negre, pe covoarele rosii și maro; frapiere pentru șampanie pline de flegmă și de munți de scrum de țigară; bărbați și femei înfășurați în paltoane, chipuri unsuroase și degete pătate de tutun; un țigănuș cerșind pe la mese... La toaleta din cameră nu exista săpun, hârtie igienică și (am aflat ulterior) uneori nici apă la robinet. Am sunat la recepție. Mi-au spus că-mi trimit imediat niște hârtie igienică, dar că, din păcate, nu mai e săpun. Am sunat la room-service. Mi s-a spus că restaurantul nu mai are vin roșu, bere și apă minerală. Aveau doar vin alb – cald însă, pentru că nu mai era gheață.[2]

Toate acestea se întâmplau la numai patru luni după căderea lui Ceaușescu. Hotelul Traian se mândrea acum cu ultimele dotări și îmbunătățiri, cu băi renovate și un hol nou-nouț în stilul pseudoeuropean pe care-l găsești pretutindeni. Servirea era la standarde internaționale, chiar dacă hotelul nu face parte dintr-un lanț global. Dacă în 1990 locul avea o aură deprimantă și decadentă, acum era pur și simplu neutru. Hotelul învecinat, Unirea, pe care l-am descris pe vremuri ca fiind „ieftin", era acum amenajat într-un stil

---

1. Lord Kinross, *The Ottoman Centuries*, ed. cit., pp. 520–521; Barbara Jelavich, *Russia and the Formation of the Romanian National State 1821–1878*, ed. cit., pp. 268 și 290. Pentru descrieri vii ale războiului din 1877–1878, vezi nuvelele lui Mihail Sadoveanu, *Tales of War*, Twayne Publishers, New York, 1962; [pentru ed. rom., v. *Povestiri din război*, ant. și postf. de Pompiliu Marcea, Editura Minerva, București, 1977 (n. tr.)].

2. Robert D. Kaplan, *Balkan Ghosts*, ed. cit., p. 121 [ed. rom. cit., pp. 126–127 (n. tr.)].

țipător, și avea un restaurant la ultimul etaj.[1] Iașiul era departe de a fi devenit o destinație la modă, situat fiind în nordestul României, aproape de granița cu Republica Moldova, o țară subminată de putinism și de tensiunile dintre etnicii ruși și români. Nu găseai pe-aici vreun hotel din lanțurile Hyatt, Hilton sau Sheraton. Orașul lui Cuza e încă în curs de modernizare, o victimă a geografiei dificile a României. Pentru ca Iașiul să-și revină și să triumfe cu adevărat asupra trecutului, Republica Moldova, aflată pe lunga graniță răsăriteană a României, de-a lungul Prutului – la numai cincisprezece kilometri de aici –, ar trebui să intre și ea în normal. Ceea ce e puțin probabil cât timp Rusia rămâne un stat neliberal.

LA SINAGOGA MARE DIN IAȘI SE LUCRA INTENS. AM numărat vreo douăzeci de muncitori cu căști de protecție, care-și făceau de lucru cu ciocane și picamere. Nimeni nu stătea degeaba, la povești sau la cafele, activitate la care muncitorii din construcții se pricep atât de bine. Clădirea originală datează din 1580, iar cea de acum a fost afectată de cutremurul din 1977. Deși aproape întreg edificiul era sub schele, se puteau zări cupola în straturi și Steaua lui David, precum și o parte din zidăria frumos lucrată. Proiectul era finanțat de Ministerul Culturii, cu fonduri europene. Lângă sinagogă era un obelisc scund, mai recent, din marmură, pe care era gravată o *menorah* aprinsă. Inscripția, în română, ebraică și engleză, spune: „În amintirea celor 13 000 de evrei, victime nevinovate ale pogromului de la Iași din 28–30 iunie 1941, din timpul regimului lui Ion Antonescu. Nu vă vom uita!“ Mașinile treceau prin apropiere, indiferente la aceste cuvinte. M-am simțit dintr-odată singur.

Cimitirul evreiesc din Iași ocupă una dintre înălțimile orașului și se se întinde pe sute de metri în toate direcțiile.

1. *Idem.*

O bătrână cu șapcă murdară, ce părea să aibă mintea rătăcită, stătea la poarta cimitirului înconjurată de o haită de câini. Buruienile năpădiseră aproape totul în jur, dându-mi un sentiment de revoltă și groază. Șiruri de pietre funerare ca rândurile unei oștiri marcau locul de veci al eroilor evrei care pieriseră luptând pentru România în Primul Război Mondial. Alături, erau patru șiruri lungi de lespezi inscripționate cu Steaua lui David, marcând simbolic mormintele victimelor pogromului de la Iași. După cum scria pe o placă, victimele au fost lăsate să moară de foame și s-au sufocat „în trenurile morții" sau au fost „măcelărite" de legionarii dementi și de alții: „Luna va fi acoperită de rușine, și soarele, de groază" (Isaia 24:23). Tot în apropiere, într-un ansamblu de morminte pătate și decolorate de vreme aparținând unei civilizații evreiești vechi de secole, era un monument mai recent, ridicat pentru 36 de evrei, 15 bărbați, 9 femei și 12 copii – uciși în pădurea Vulturi, în timpul pogromului din 1941.

Dacă un cimitir evreiesc precum cel din Praga este permanent celebrat și păstrat în memorie, dat fiind că face parte din circuitul turistic internațional, iar sinagogile și cimitirele evreiești din cartierul Kazimierz al Cracoviei trec acum printr-o perioadă de restaurări masive, acest impunător oraș în ruine al *celor ce au viață veșnică* își aștepta încă, cel puțin la data vizitei mele, recunoașterea.[1] Cu doar câțiva supraviețuitori, viața în Iașiul cândva atât de atrăgător pentru evrei fusese redusă la tăcere. Eram singur aici, cum fusesem și la sinagogă.

Am mers apoi la Centrul Comunității Evreiești – câteva încăperi mici, curate și moderne, cu un mic muzeu alături,

1. La momentul redactării acestei lucrări, Cristian Mihai Adomnitei, președintele Consiliului Județean Iași, plănuia să acceseze fonduri pentru renovarea cimitirului evreiesc și a siturilor pogromului din 1941, pe care să le doteteze cu plăcuțe informative. Era datoria lui în calitate de creștin ortodox, mi-a spus.

care prezenta câteva date generale: în 1921 în oraș locuiau 43 500 de evrei; în 2013 mai erau 350. Înaintea celui de-al Doilea Război Mondial, Iașiul avea 137 de sinagogi – acum mai erau două. Sfârșitul vieții evreiești la Iași a survenit în special în perioada comunistă, când Occidentul a plătit regimului valută forte pentru a-i *cumpăra* pe evreii care voiau să plece în Israel sau oriunde în altă parte. Desigur că s-au găsit doritori – cine n-ar fi vrut să plece din România lui Gheorghiu-Dej și a lui Ceaușescu?

„Antonescu n-a fost la fel de rău ca Gheorghiu-Dej", a spus spontan și sec o femeie în vârstă, care mi-a deschis muzeul. Era o afirmație extraordinară, având în vedere că Antonescu a ucis sute de mii de evrei în timpul dictaturii pronaziste din perioada celui de-al Doilea Război Mondial. Însă, dintr-o anumită perspectivă, remarca era oarecum de înțeles: vom vedea că Antonescu a fost una dintre personalitățile cele mai ambivalente ale Holocaustului. Dar răul făcut de el societății românești nu se întindea pe o perioadă la fel de lungă – și nu era la fel de recent – precum cel făcut de Gheorghiu-Dej și de Ceaușescu. Și nici nu era la fel de mare.

Am scris în *Fantomele Balcanilor* despre rolul lui Antonescu în Holocaust.[1] Dar asta se întâmpla imediat după sfârșitul Războiului Rece, înainte ca cercetătorii să studieze materialul de arhivă devenit accesibil după prăbușirea comunismului în România și în Uniunea Sovietică. Datorită acestor arhive și a lucrărilor care au apărut ca urmare a cercetărilor, relatarea mea anterioară a căpătat mai multă precizie, perspectivă, acuratețe și relevanță: în plus, mi-am corectat multe inexactități. Merită amintite în special: lucrarea profesorului britanic Dennis Deletant, *Aliatul uitat al lui Hitler: Ion Antonescu și regimul său, România, 1940–1944*; cartea lui Radu Ioanid, *The Holocaust in Romania: The Destruction*

1. Kaplan, *Balkan Ghosts*, ed. cit., pp. 96–98 și 126–129.

of Jews and Gypsies Under the Antonescu Regime, 1940–1944; și cartea lui Vladimir Solonari, *Purificarea națiunii: dislocări forțate de populație și epurări etnice în România lui Ion Antonescu*. Acestea sunt, pe nedrept, lucrări relativ obscure, unele publicate la edituri destul de mici. Sper ca rezumatul făcut lucrării lui Deletant – ca și celei a lui Ioanid și altora similare – să ofere acestor texte academice bazate pe surse originale un public mai larg decât cel pe care îl au în prezent. Antonescu continuă să rămână, pe nedrept, unul dintre personajele obscure ale Holocaustului, poate și pentru că rolul său, deși decisiv, a fost oarecum contradictoriu și controversat din punct de vedere moral. Cred însă că personajul merită lămurit – și este clar că Deletant, Ioanid și Solonari cred la fel.

ROMÂNIA MAREȘALULUI ION ANTONESCU A FOST AL doilea aliat al lui Adolf Hitler în Axă în ordinea importanței, după Italia lui Benito Mussolini, deși se poate spune chiar că Antonescu i-a fost mai util lui Hitler decât Mussolini. Antonescu a contribuit cu 585 000 de soldați români la ofensiva nazistă împotriva Uniunii Sovietice în perioada iunie–octombrie 1941. La Stalingrad, la sfârșitul anului 1942 și începutul lui 1943, trupele române au luptat cu deosebită îndârjire alături de aliații germani. Întrucât era bogată în resurse naturale și se afla în partea de sud a rutei de invazie a Operațiunii Barbarossa, România furniza mașinăriei de război a lui Hitler cantități însemnate de petrol de la rafinăriile de la Ploiești, precum și alte materii prime. Antonescu a avut nu mai puțin de zece întrevederi cu Hitler, majoritatea în Austria și în Prusia Orientală, din toamna anului 1940 până în vara lui 1944, adică imediat după ce dictatorul român a preluat puterea și până cu câteva săptămâni înainte de căderea regimului său (printr-o lovitură de stat înfăptuită de tânărul rege Mihai). „Departe de a fi intimidat de Fuhrer", Antonescu îl contrazicea adesea – fiind probabil

singurul căruia i se permitea acest lucru – vorbind ore în șir despre interesele teritoriale ale României, astfel încât Hitler a ajuns să-l respecte încă de la începutul relației lor.[1]

Antonescu a orchestrat personal, prin înfometare deliberată și „acte oribile de ucidere în masă", moartea a aproximativ 300 000 de evrei în nordul Bucovinei, în Basarabia și în Transnistria, adică în zonele din estul și nordul României cu populație majoritar românească (în cazul Bucovinei și Basarabiei) pe care trupele române le-au dobândit de la forțele staliniste în primele săptămâni ale ofensivei naziste din 1941. Dar în România propriu-zisă – Moldova, Țara Românească și sudul Transilvaniei – Antonescu a salvat până la 375 000 de evrei de la măcel intern și de la iminența trimiterii în lagărele din Polonia. Acest lucru nu s-ar fi întâmplat dacă regimul fascist al Gărzii de Fier rămânea la putere la București. Căci în ianuarie 1941, după ce le tolerase prezența în guvernul său vreme de cinci luni după preluarea puterii, Antonescu a decimat Garda și i-a vânat pe legionarii fasciști.[2] Rata de supraviețuire a populației evreiești în teritoriile aflate sub directa lui administrație civilă și militară – în granițele legale ale României –„a fost mai ridicată decât în oricare stat aliat, protectorat sau teritoriu ocupat de Axă cu excepția Finlandei", scrie specialistul în istoria României Larry L. Watts într-o monografie recentă, încă nepublicată.[3] Dacă erai evreu în România lui Antonescu aveai șanse mai mari să supraviețuiești celui de-al Doilea Război Mondial decât dacă ai fi trăit oriunde altundeva în

1. Dennis Deletant, *Hitler's Forgotten Ally*, pp. 2, 62 și 280 (nota de subsol); Joseph Rothschild, *East-Central Europe Between the Two World Wars*, University of Washington Press, Seattle, 1974, p. 317.

2. Dennis Deletant, *ibid.*, pp. 2 și 182.

3. Larry L. Watts, „Ion Antonescu and Romania in Western Historiography," 2013, p. 2: o versiune actualizată a lucrării lui din 1993, *Romanian Cassandra: Ion Antonescu and the Struggle for Reform, 1916–1941.*

Europa ocupată de Axă. Pe de altă parte, pentru un evreu din regiunile recucerite de la Uniunea Sovietică puține locuri erau mai periculoase pe lume în acea perioadă.

Crimele împotriva umanității de care se face vinovat Antonescu sunt imposibil de descris. Deletant oferă o serie de cifre pe baza celor mai recente cercetări: între 12 000 și 20 000 de evrei împușcați de soldații români și germani în nordul Bucovinei, în iulie și august 1941; între 15 000 și 20 000 de evrei uciși în mod asemănător la Odessa de trupele românești în octombrie 1941; cel puțin 90 000 de evrei morți din cauza tifosului și a foametei în timpul deportărilor organizate de armata română la est de Bucovina și Basarabia, în Transnistria, între 1941 și 1943; moartea a nu mai puțin de 170 000 de evrei ucraineni în Transnistria în timpul ocupației românești. (Mai trebuie amintiți și miile de evrei uciși în interiorul granițelor României, cum a fost de pildă pogromul de la Iași de la sfârșitul lunii iunie 1941.) „Aceste cifre", scrie Deletant, „dau regimului Antonescu sinistra distincție de a fi vinovat de cel mai mare număr de morți evrei după Germania hitleristă ..." (Să nu uităm că deportarea a jumătate de milion de evrei din Ungaria și din nordul Transilvaniei către lagărele morții din Polonia a avut loc după ocuparea acestor teritorii de către germani, în martie 1944. România n-a fost niciodată ocupată de Germania nazistă, căci cele două erau aliate.)[1]

Tifosul, înfometarea și execuțiile prin împușcare din stepa sinistră și rece din estul României Mari și din Basarabia și Transnistria – toate acestea nu pot zugrăvi nici pe departe suferințele pe care le-au îndurat evreii din cauza armatei române conduse de Antonescu. Bunurile de valoare ale victimelor erau confiscate și adesea transferate Băncii Naționale

1. Dennis Deletant, *Hitler's Forgotten Ally*, ed. cit., p. 127 [ed. rom. cit., pp. 140 (n. tr.)].

a României. Victimele erau supuse marșurilor forțate, aruncate cu brutalitate în tranșee sau în ghetouri pline de șoareci și de șobolani, bătute fără milă, lăsate să moară din cauza rănilor, stropite cu gaz și arse. Cele mai mari atrocități le-au îndurat bătrânii, femeile și copiii. Fetele tinere erau adesea siluite. Soldații români au ucis un număr mare de evrei, „de la bebeluși în scutece până la bătrâni cu barba albă". În iulie 1941 la Chișinău, capitala Basarabiei, au fost adunați 551 de evrei; „femeile și copiii au fost împușcați primii, apoi bărbații, care erau siliți să arunce cadavrele în șanț"[1]. În memoriile pe care le-a publicat în 1998, scriitorul israelian Aharon Appelfeld numește teritoriul României Mari și zona de dincolo de ea, din Bucovina până în Transnistria, „marele cimitir evreiesc", unde în 1941 genocidul „nu era încă industrializat și orice modalitate de a ucide era acceptabilă"[2].

Lucrarea cercetătorului american de origine română Radu Ioanid despre acest sector geografic al Holocaustului nu este o simplă carte, e un document infernal, o relatare seacă și tulburătoare despre cele mai cumplite atrocități comise în fiecare sat și oraș împotriva bătrânilor și copiilor de către soldații și civilii români, cu amprenta birocratică a regimului antonescian mereu prezentă. Cum spunea Mareșalul Antonescu în fața Consiliului său de Miniștri la 15 aprilie 1941, în ajunul invaziei în Basarabia și Transnistria, după câteva atrocități sporadice comise în interiorul granițelor României: „Dau gloatei mână liberă să-i măcelărească [pe

1. Vladimir Solonari, *Purifying the Nation: Population Exchange and Ethnic Cleansing in Nazi-Allied Romania*, Woodrow Wilson Center Press și Johns Hopkins University Press, Washington și Baltimore, 2010, pp. 171 și 187. [Pentru ed. rom., v. *Purificarea națiunii. Dislocări forțate de populație și epurări etnice în România lui Ion Antonescu, 1940–1944*, trad. de Cătălin Drocsineanu, Iași, Polirom, 2015 (n. tr.).]

2. Aharon Appelfeld, „Buried Homeland", trad. de Jeffrey M. Green, *New Yorker*, 23 noiembrie 1998.

evrei]. Mă retrag în fortăreața mea și după masacru restaurez ordinea."[1]

Originile antisemitismului românesc datează de la migrația dinspre vest a evreilor aşkenazi în secolul al XIX-lea și sunt strâns legate de viziunea românească asupra lumii, întemeiată pe agricultură, sânge și pământ – corolarul existenței unei numeroase pături țărănești –, care a caracterizat cercurile intelectuale și politice încă de la începutul epocii moderne. Evreii nu se integrau, deși erau mereu prezenți. Ei au fost singura minoritate importantă în România secolului al XIX-lea și, mai ales în calitate de negustori și misiți, au contrazis naționalismului etnic al românilor, puternic ancorat în tradițiile rurale. Cum se plângea istoricul antisemit P.P. Panaitescu în 1940, „Românii [...] n-au avut în istoria lor o clasă burgheză națională. Burghezia la noi a fost întotdeauna străină"[2]. Valul de imigranți evrei din Rusia și Austro-Ungaria în spațiul românesc în a doua jumătate a secolului al XIX-lea a mărit în mod semnificativ numărul acestora, evreii ajungând să reprezinte 14,6% din populația urbană a țării. În Moldova reprezentau aproape o treime din populația urbană, iar în Iași peste 40%.[3] Acest fapt a alimentat antisemitismul maselor analfabete, „o formă

1. Radu Ioanid, *The Holocaust in Romania*, ed. cit., p. 272. Aceasta se întâmpla la doar câteva luni după infamul pogrom de la București, când a avut loc și celebra măcelărire a evreilor la abatorul local. Am numărat vreo 200 de victime în *Fantomele Balcanilor*, bazându-mă pe mărturia regretatului Robert St. John, un jurnalist american care se afla la București și în Balcani în acea vreme. Vezi Robert St. John, *Foreign Correspondent*, Hutchinson, London, 1960, p. 180. Însă Ioanid scrie că doar 13 evrei au fost uciși la abator, iar alți vreo sută au murit în același interval de timp în circumstanțe la fel de crude și hidoase. Radu Ioanid, *The Holocaust in Romania*, ed. cit., pp. 57–59.

2. Marta Petreu, *An Infamous Past,* p. 73 [ed. rom. cit., p. 120 (n. tr.)].

3. Keith Hitchins, *Rumania 1866–1947*, ed. cit., pp. 164–165.

primitivă de ură de clasă" îndreptată împotriva unei minorități „care se ocupa cu afacerile", ca să-l citățm pe Hugh Seton-Watson. Tatăl lui, R.W. Seton-Watson, și el istoric, îl cita pe un politician român care spusese: „Munciți, civilizați-vă și veți scăpa de evrei." Românii din Basarabia erau mai predispuși la o astfel de atitudine, susținută de faptul că aproape jumătate din populația urbană dintre Prut și Nistru era formată din evrei.[1] Acesta este contextul demografic, economic și istoric al pogromului de la Iași din 1941.

Minoritatea evreilor misiți era privită de mulți reprezentanți ai elitei locale drept o masă ostilă de simpatizanți bolșevici. Pentru ei, evreii reprezentau în același timp răul capitalist și pe cel comunist. Asta se întâmpla într-o perioadă în care România era pe cale să piardă teritoriile istorice ale Bucovinei de Nord și Basarabiei în favoarea Uniunii Sovietice. Sistemul politic, în parte din cauza neputinței de a apăra granițele naționale împotriva unor adversari tradiționali atât de puternici, era, la sfârșitul anilor '30, pe punctul de a aluneca în anarhie. În mijlocul unui asemenea haos, evreii erau țapul ispășitor cel mai la îndemână. În fond, așa cum scria memorialistul Gregor von Rezzori despre perioada interbelică, antisemitismul era un fel de tic românesc și fusese deja asimilat de majoritatea populației, ceea ce-l făcea cât se poate de banal. Carol II (deși amanta lui era pe jumătate evreică), politicieni și intelectuali de prim rang precum Octavian Goga, Nicolae Iorga, Nae Ionescu, A.C. Cuza și, desigur, Antonescu erau antisemiți declarați.[2] (Trebuie spus că au existat și intelectuali români care i-au apărat pe evrei

1. Hugh Seton-Watson, *The Russian Empire: 1801–1917*, ed. cit., pp. 493–494; Radu Ioanid, *The Holocaust in Romania*, p. xx; R.W. Seton-Watson, *A History of the Roumanians*, ed. cit., pp. 347 și 349.

2. A.C. Cuza, om politic și ideolog român din prima jumătate a secolului XX, nu trebuie confundat cu Alexandru Ioan Cuza, fondatorul statului român la mijlocul secolului al XIX-lea.

într-o perioadă în care țara și o mare parte a Europei se îndreptau vertiginos către antisemitism: de exemplu Mihai Ralea și Lucian Blaga, cel din urmă propunând un „cadru ecumenic" care să încurajeze minoritățile.[1])

Pogromul de la Iași a fost un eveniment unic care a combinat pierderile teritoriale, războiul și iminenta redobândire a teritoriilor, furia naționalistă și antisemitismul. Deletant susține că „*minimum* [sublinierea îi aparține] 4000" de evrei au fost uciși în cele câteva zile ale pogromului, dar că a fost atâta confuzie și atâta furie sângeroasă încât „au fost avansate" cifre de până la 12 000 de morți. Când nu au fost aliniați și împușcați *en masse*, mii de evrei ieșeni și-au găsit sfârșitul în trenurile morții, în care au fost închiși în arșița verii, fără apă, mâncare sau aer și plimbați prin Moldova zile întregi, până când au pierit aproape cu toții. Mare parte dintre victime erau femei și copii. În paralel, aveau loc în Moldova și alte pogromuri de mai mică amploare, documentate de Radu Ioanid cu minuțiozitate (sunt înregistrate inclusiv numele victimelor). Contextul prielnic unei asemenea agresiuni a fost inițiat de Antonescu însuși, al cărui guvern nu s-a sfiit să facă declarații antisemite fățișe; cu toate astea mareșalul a criticat public excesele care au caracterizat aceste evenimente.[2] Trupele germane, staționate atunci la Iași, au jucat un rol semnificativ în pogrom.[3]

Dar cine era de fapt Ion Antonescu?

O relatare franceză din 1922, când Antonescu avea 40 de ani și era atașat militar la Paris, îl descrie astfel: „inteligență vădită, brutal, duplicitar, foarte orgolios, cu o voință feroce de a reuși, acestea sunt, alături de o [...] xenofobie extremă, caracteristicile remarcabile ale acestei figuri ciu-

1. Marta Petreu, *An Infamous Past*, ed. cit., p. 124.

2. Antonescu nu se afla în România la momentul pogromului, ci alături de armata română care înainta în Uniunea Sovietică.

3. Dennis Deletant, *Hitler's Forgotten Ally*, ed. cit., pp. 136–37 și 139; Radu Ioanid, *The Holocaust in Romania*, ed. cit., pp. 41–43.

date."[1] Citându-i pe Deletant, Hitchins și pe ceilalți, putem spune că Antonescu era un om realist, milităros, naționalist și autoritar care nu avea nevoie de o democrație parlamentară. Dar nici nu era fascist în adevăratul sens al cuvântului: i-a epurat pe fasciști din guvern destul de devreme și disprețuia ceremoniile fastuoase și paradele. Credea în ordine, dar nu ca o condiție a libertății, ci doar ca scop în sine. Sprijinul arătat lui Hitler a fost determinat de situația catastrofală pe care a moștenit-o de la Carol II și de poziția geografică tragică a României, aflată între imperiul nazist și cel stalinist. Antonescu s-a gândit la rece că alianța cu Germania îi oferea cele mai mari șanse de a recuceri teritoriile anexate de Uniunea Sovietică. Se zice că Antonescu le-a spus jurnaliștilor la câteva zile după atacul de la Pearl Harbor: „Sunt aliatul Reichului împotriva Rusiei; sunt neutru între Marea Britanie și Germania; sunt de partea americanilor împotriva japonezilor."[2] Antonescu a mai spus și că „Europa trebuie eliberată o dată pentru totdeauna de sub dominația francmasonilor și a evreilor."[3]

Chiar dacă n-a susținut Soluția Finală, Antonescu a fost printre cei mai mari purificatori etnici ai secolului XX.[4] A susținut necesitatea „purificării" și „omogenizării" populației românești, care trebuia scăpată de „jidani," „slavi" și „țigani". (Deportarea țiganilor în Transnistria – unde aproximativ 20 000 de persoane au murit din cauza bolilor, foametei și frigului – n-a fost rezultatul presiunii germane, ci inițiativa lui Antonescu însuși.) Unul dintre miniștrii lui

1. Dennis Deletant, *Hitler's Forgotten Ally*, ed. cit., p. 38 [ed. rom. cit., p. 50 (n. tr.)].

2. Keith Hitchins, *Rumania 1866–1947*, ed. cit., p. 474 [ed. rom. cit., p. 544 (n. tr.)].

3. Vladimir Solonari, *Purifying the Nation*, ed. cit., p. 123.

4. Aceasta este de fapt una dintre temele cărții cu titlu bine ales a lui Vladimir Solonari, *Purifying the Nation: Population Exchange and Ethnic Cleansing in Nazi-Allied Romania*, ed. cit., pp. xv și 1–3.

Antonescu afirma că succesele militare ale Germaniei i-au oferit României șansa unică a unei „descătușări etnice complete". Antonescu însuși îi considera pe evrei o „boală", niște „paraziți", care, în cuvintele lui Deletant, „trebuiau epurați din trupul României"[1]. Deportarea evreilor din teritoriile istorice Bucovina și Basarabia în Transnistria, o regiune asupra căreia România avea puține pretenții teritoriale, trebuie văzută în această lumină.

Cu toate acestea nu trebuie să uităm că Antonescu a ținut departe de Soluția Finală, după cum arată unele statistici, cel mai mare număr de evrei din toată Europa dominată de Axă. În mare parte, a făcut-o din „oportunism" și din teamă extremă față de propria-i soartă, în condițiile în care sovieticii și aliații occidentali începeau să strângă lațul în jurul mașinăriei de război hitleriste.[2] Sfârșitul deportărilor și al crimelor în masă din Transnistria și decizia de a nu-i trimite pe evreii din România spre lagărele morții din Polonia sunt acte întreprinse *după* înfrângerea naziștilor la Stalingrad, când Antonescu a înțeles că Hitler s-ar putea să piardă războiul. Radu Ioanid descrie această situație prin sintagma „milă din oportunism". Antonescu era mai degrabă un om realist decât un fascist fanatic și era întotdeauna atent la schimbările de direcție ale curentelor geopolitice. În plus, era o fire mândră, cu tendințe absolutiste. Ideea de a primi ordin de la Führer să renunțe la evreii *lui* nu i-a convenit. Cum remarca o persoană aflată atunci în preajma lui Antonescu, mareșalului „nu-i plăcea să primească ordine, îi plăcea să le dea"[3]. S-a adăugat la aceasta și presiunea venită din

1. Dennis Deletant, *Hitler's Forgotten Ally*, ed. cit., pp. 79, 118, 127, 142 și 196 [ed. rom. cit., p. 131 (n. tr.)]; William Blacker, *Along the Enchanted Way: A Story of Love and Life in Romania*, John Murray, London, 2009, pp. 86 și 162.

2. Dennis Deletant, *Hitler's Forgotten Ally*, ed. cit., pp. 212–13.

3. Radu Ioanid, *The Holocaust in Romania*, ed. cit., p. 248.

partea intelectualilor, a reginei-mamă Elena și a conducătorului Partidului Național Țărănesc, Iuliu Maniu, care-i cereau să-i salveze pe evreii români. Din nou, toate acestea trebuie privite în contextul victoriilor sovietice și americane.

Antonescu a fost răsturnat de la putere printr-o lovitură de palat la 23 august 1944, tocmai când Armata Roșie intra triumfătoare în România. A fost judecat de autoritățile române prosovietice, condamnat rapid și executat în 1946 la penitenciarul Jilava de lângă București. Antonescu a fost un criminal în masă fără a fi fascist. Deși a salvat incredibil de mulți evrei, a ucis totuși un număr impresionant, în chinuri de nedescris. Nu există ambiguitate morală în acest caz.

Profesorul Charles King de la Georgetown University, specialist în aceste chestiuni, spunea că cel mai bun lucru care se poate spune despre Antonescu este că a fost un antisemit conservator, nu unul milenarist, ca Adolf Eichmann sau Alfred Rosenberg.

Odată cu înlăturarea lui Antonescu de la putere, românii au întors armele. Până la sfârșitul conflictului România a contribuit cu mai multe trupe – în jur de 538 000 de soldați – la efortul militar al Aliaților decât orice altă țară în afară de Uniunea Sovietică, Marea Britanie și Statele Unite. Pierderile României împotriva naziștilor între 1944 și 1945 au fost de aproximativ douăzeci și cinci de ori mai mari decât cele ale Italiei, o altă țară care a luptat mai întâi alături de Axă și apoi împotriva acesteia.[1] Desigur că răzgândirea României era consecința nevoii de a recâștiga Transilvania de Nord de la Ungaria ocupată de naziști. Interesul național dictează de cele mai multe ori deciziile de politică externă. Și totuși, interesul național a fost rareori urmărit cu o astfel de perseverență, care friza purul oportunism. Mai trebuie spus și că atitudinea României în timpul războiului a fost legată de

1. Larry Watts, „Ion Antonescu and Romania in Western Historiography", art. cit., pp. 1 și 26.

poziția sa geografică dificilă, mai ales după München, când Chamberlain a abandonat Europa Centrală în mâinile Germaniei.

AVEA O MIMICĂ FOARTE EXPRESIVĂ ȘI VORBEA TARE DIN cauza problemelor de auz. Purta o cămașă cu dungi pe sub vesta de la costum, o batistă roșie în buzunarul de la piept și ținea un baston la îndemână. Avea biroul plin de cărți, care se găseau nu doar în rafturile bibliotecii, ci pe orice suprafață plană – pe masa de lucru, pe scaune și canapele. Era urmașul unei familii boierești și pretindea chiar că avea o legătură de sânge cu Vlad Țepeș Dracula, la distanță de doi frați și 12 generații. Lumina soarelui cădea pe două lumânări pe jumătate arse, așezate peste un alt teanc de cărți. Istoricul român Neagu Djuvara avea 97 de ani când l-am vizitat.

„Părinții mei și cu mine am fugit din Sankt-Petersburg cu o zi înainte de Revoluția din Octombrie. Aveam un an." Mi-a arătat cicatricea unei răni de pe brațul stâng. „Asta m-a salvat. Am fost rănit pe frontul de la Odessa în 1941 și trimis la spital. La scurtă vreme după aceea, regimentul meu a fost aproape decimat în luptă [împotriva rușilor]. Nu aveam habar atunci despre ce li se întâmpla evreilor din Odessa", a adăugat repede, ca și cum ar fi anticipat o întrebare sau o acuzație. Apoi a continuat: „Am fost trimis ca mesager diplomatic la Stockholm în august 1944, în ziua în care a căzut guvernul Antonescu, așa că am scăpat din nou de ruși și de regimurile comuniste care au urmat."

Neagu Djuvara a petrecut aproape o jumătate de secol de exil în Franța și în Republica Niger, unde a predat și a fost consilier al guvernului local. S-a întors în România abia după căderea lui Ceaușescu, pe care îl consideră „profund cretin, viclean și analfabet, și totuși i-a prostit pe De Gaulle și Nixon".

Istoricul trecea de la una la alta. Vorbea despre luptele interne dintre familiile domnitoare din secolul al XIX-lea și despre disputele dintre politicienii de astăzi. Era greu să-l

faci să rămână la același subiect. Printre alte digresiuni, mi-a spus următoarele:

„Antonescu era prea mândru de el, prea sigur de propriile păreri. Aceasta a fost una dintre cauzele căderii lui. Avea o bunică albaneză, Sultana, care trebuie să se fi născut pe la jumătatea secolului al XIX-lea, când erau ceva albanezi la noi în țară. Nici o româncă nu are asemenea nume. Antonescu era roșcat. Era bățos, încăpățânat, războinic, exact ca albanezii. Așa se întâmplă! Câteodată oamenii seamănă mult cu câte o rudă îndepărtată. Cu siguranță că Antonescu nu avea natura slabă, adaptabilă, capabilă de compromisuri și intrigantă specifică românilor. Așa că a fost o catastrofă. Încăpățânarea și încrederea în sine l-au făcut să rămână alături de germani mai mult decât era cazul. Codreanu și legionarii nu erau chiar fasciști. Aveau o coloratură religioasă profundă care le lipsea naziștilor. De asta i-am simpatizat, că păreau atât de puri și de cinstiți. Ce vremuri...", a spus cu un oftat, de parcă își cerea iertare pentru simpatiile sale de extremă dreapta din tinerețe, care îl apropiaseră de Garda de Fier.

Legiunea Arhanghelului Mihail – devenită ulterior Garda de Fier – a fost înființată în 1927, prin separarea de Liga Apărării Național-Creștine. Rugăciunile, misticismul și autoritarismul, combinate cu aspirația spre un fel de puritate etnică, apropie această organizație ortodoxă mai curând de al-Qaeda decât de un partid nazist. Scopul ei era să înlocuiască statul român cu versiunea răsăritean-ortodoxă a unui emirat islamic radical și intolerant.[1] Așadar, analiza lui Djuvara era justă.

„Carol II era inteligent, dar imoral", a continuat. „Carol spera, dar nu se aștepta ca Marea Britanie și Franța să fie îndeajuns de puternice ca să-i reziste lui Hitler. Ascultă, toată lumea făcea înțelegeri cu nemții pe vremea aceea", afirmație din nou rostită pe un ton de regret, ca și cum și-ar

1. Marta Petreu, *An Infamous Past*, ed. cit., pp. xi, 31–32 și 48–49.

fi cerut iertare. „Nimeni nu putea să-și imagineze în 1940 – nici eu, nici Carol, nici Antonescu – că America avea să intre vreodată în război și că o să ajungă să-l câștige. Nimeni nu-și putea imagina că America era capabilă să lupte și să-i învingă pe germani *și* pe japonezi în același timp. Unul ca Tocqueville și-ar fi putut imagina puterea latentă a Statelor Unite – dar în nici un caz un locuitor din Europa Centrală și de Est în anii 1930–1940."

Era o doză de adevăr în ce spunea. Mi-am amintit din nou ce-mi spusese Silviu Brucan înainte să moară: că America nu era nicăieri când Occidentul a abandonat Europa Centrală și de Est la München, în 1938; că militarii americani n-au apărut în inima Europei până la Ziua Z.

„Pe Mircea Eliade l-am cunoscut. Era un naționalist îngust, dar cunoștea bine civilizația internațională, universală. Nu-mi plăcea. Chiar și când era tânăr, era prea sigur de genialitatea lui. După mine, Emil Cioran era mai genial decât Mircea Eliade. L-am cunoscut pe Cioran și mi-a plăcut foarte mult de el."

M-am gândit că s-ar putea ca Cioran să fi suferit de depresie și să fi rămas cu un sentiment de vinovăție și profundă consternare toată viața pentru că a susținut Garda de Fier în tinerețe, tocmai pentru că nu era la fel de sigur pe el ca Eliade.

EMIL CIORAN ESTE UN PERSONAJ EMBLEMATIC PENTRU istoria tulburătoare a României în secolul XX, cu ramificații spre secolul XXI. Cioran este subiectul unei monografii scrise de Marta Petreu, scriitoare, poetă și profesor de filozofie la Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca. Ca și celelalte cărți pe care le-am adus în discuție, *Cioran sau un trecut deocheat* este puțin cunoscută, dar extrem de importantă. Născut în 1911, Cioran era pe cât de inteligent și de strălucit, pe atât de imatur și lipsit de simțul realității. După publicarea cărții sale *Schimbarea la față a României* (1936) la vârsta de 25 de ani, Cioran a devenit, spune Petreu,

„primul reprezentant de frunte al generației 1927 [generația asociată cu înființarea Legiunii Arhanghelului Mihail] sedus de ideologia de extremă dreapta". Cioran chiar a scris după o vizită în Germania nazistă: „Dacă îmi place ceva la hitlerism este *cultul iraționalului,* exultarea vitalității ca atare, expansiunea virilă de forțe, fără spirit critic, fără rezerve și fără control."[1]

Cioran suferea profund din cauza faptului că, în timp ce Germania nazistă era o țară de primă importanță, România lui natală era o „țară de mâna a doua", care avea nevoie acum de un fel de regim dictatorial dinamic care s-o transforme într-o țară de prima mână. Considera că mitul național al Mioriței, prin acceptarea morții, îngloba pasivitatea și fatalismul ce subminau caracterul național românesc. Miorița însăși era reprezentativă pentru cultura populară românească, țărănească și pastorală, în care românii, potrivit lui, „duceau [...] o existență vegetală". Tânărul Cioran din zilele ametitoare ale fascismului de la sfârșitul anilor '30 își dorea ca România să înlocuiască modelul agricol pasiv cu unul deplin industrializat, pentru a deveni o țară măreață. Visa la sfârșitul capitalismului și la un regim care să îmbine colectivizarea și naționalismul de dreapta. Marta Petreu are perfectă dreptate când afirmă că viziunea lui Cioran a fost realizată în linii mari de Ceaușescu, care a combinat industrializarea accelerată cu colectivizarea de tip stalinist și cu o formă de naționalism-fascist care a dat României, cu politica sa externă așa-zis independentă din anii '70–'80, măsura prestigiului internațional pe care Cioran îl dorise cu atâta ardoare pentru patria lui.[2]

De asemenea, cerând răscumpărare pentru evrei și etnicii germani de la Israel și de la Occident, Ceaușescu a obținut și un grad mare de puritate etnică în România, la care visase

1. Marta Petreu, *ibid.*, pp. 8–9 și 12 [ed. rom. cit., p. 21 (n. tr.)].
2. Marta Petreu, *ibid.*, pp. 22, 97, 98–99, 152–153 și 169–170.

mișcarea fascistă din anii '30, care-l includea și pe Cioran. Totuși, trebuie spus că Emil Cioran nu împărtășea, conform Martei Petreu, antisemitismul „obsedant" al liderului Gărzii de Fier, Corneliu Zelea Codreanu, și al altora. Cioran îi considera pe evrei doar o „problemă periferică" a României, nu cauza nefericirii acesteia. În scrierile sale oscilează între admirația pentru evrei și blamarea lor. Deși nu reprezentau o „boală", cum credeau Codreanu și Antonescu, în ochii lui evreii rămâneau niște trădători. Cioran considera că „evreii n-au nici un interes să trăiască într-o Românie consolidată și conștientă". Să nu uităm nici celebra lui declarație din *Schimbarea la față a României*: „Dacă aș fi evreu, m-aș sinucide pe loc."[1]

Și totuși, cum arăta documentarea minuțioasă a Martei Petreu, Cioran era mult mai subtil și mai interesant decât Mircea Eliade, Nae Ionescu și alți intelectuali, care fuseseră de-a dreptul fascinați de Garda de Fier. Cioran a recunoscut în cele din urmă că România anilor '30 datorează enorm influenței modernizatoare a Occidentului liberal din secolul al XIX-lea și începutul secolului XX. Pledoaria lui pentru continuarea modernizării și a industrializării, dimpreună cu relativa lui lipsă de interes față de ortodoxie (și față de tradițiile rurale în general), îl detașează de autohtonismul de tip „sânge și pământ" al lui Mircea Eliade și al Gărzii de Fier. În anii '50, pe când trăia în exil la Paris, fiind profund șocat de efectele războiului și de dezvăluirile despre Holocaust, Cioran declara: „Sunt, *din punct de vedere metafizic*, evreu." Curajul și rezistența evreilor de-a lungul istoriei îl motivaseră să trăiască, în ciuda faptului că suferea profund.[2] Tocmai sentimentul de vinovăție, suferința și tumultul interior în timpul exilului îl ridică pe Cioran din punct de vedere moral peste Eliade, care a părut că a trecut ușor peste greșelile din tinerețe, pentru a-și continua cariera de filozof important și prolific.

1. Marta Petreu, *ibid.*, pp. 33, 123, 128 și 133.
2. Marta Petreu, *ibid.*, pp. 115–117, 138 și 234.

În scrierile din urmă Cioran își recunoaște, mai fățiș sau mai voalat, păcatele lui din trecut. Fostul admirator al lui Hitler și al Gărzii de Fier spune lumii, din exilul său parizian: „Orice intoleranță, orice intransigență ideologică sau prozelitism dezvăluie fondul bestial al entuziasmului. [...] Niciodată nu te poți feri îndeajuns de ghearele unui profet." Iar, într-una dintre cele mai intuitive observații ale sale, acest fost copil teribil care crezuse odinioară în „naționalismul mesianic" și care-l numise pe cumpătatul liberal Iuliu Maniu „un molâu distins și bine-crescut", afirma: „Poți fi *liberal* numai prin epuizare, și democrat prin gândire rațională."[1]

Altfel spus, cu toate limitele lor, liberalismul și democrația sunt ceea ce rămâne după ce orice utopie și schemă extremistă bazată pe „sânge și pământ" a fost dată-n vileag și zdruncinată de realitate. Hitler s-a dus, Codreanu s-a dus, Antonescu s-a dus, însă nobila statuie a lui Iuliu Maniu domină Piața Revoluției, din centrul Bucureștiului, cum este și normal. În loc să susțină ceva măreț și îndepărtat, precum revolta maselor sau națiunea etnică, Maniu, asemenea eroului din *Castelul* lui Kafka, întruchipează sacralitatea și dreptul la viață și libertate ale individului.[2] Din acest motiv, în ciuda importanței sale, Maniu a fost ignorat în timpul deceniilor teribile prin care a trecut România și, tot de aceea, în ciuda neajunsurilor și a micilor sale prejudecăți, rămâne totuși etern. Echilibrat și chibzuit, om al timpurilor sale, Iuliu Maniu a fost contraponderea decentă, curajoasă și mai puțin carismatică a monștrilor cu care a avut de-a face.[3] Cum mi-a spus părintele de la Mânăstirea Putna, „dacă ești un om în și la putere, trebuie întotdeauna să-i protejezi pe cei slabi – aceasta este esența iubirii".

---

1. Marta Petreu, *ibid.*, pp. 151, 179, 237–238 și 243.

2. Franz Kafka, *The Castle*, Oxford University Press, New York, 2009, p. 54. [Pentru ed. rom., v. *Castelul*, trad. de Mariana Șora și Gabriel Pârvu, Rao International, București, 2007 (n. tr.).]

3. Vladimir Solonari, *Purifying the Nation*, ed. cit., pp. 17–20.

CAPITOLUL VI

CULOARUL PONTIC

ÎN RĂSTIMPUL DINTRE VIZITELE MELE ÎN ROMÂNIA din toamna anului 2013 și primăvara anului 2014, Europa Centrală și de Est a trecut printr-un cutremur geopolitic. În 2013 România era neinteresantă din punct de vedere jurnalistic – la fel ca în timpul vizitelor mele aici în anii '80 –, iar Republica Moldova și Transnistria erau aproape inexistente în buletinele de știri. Când spuneam că mă documentez pentru o carte despre România, oamenii păreau consternați, deoarece atenția presei se îndrepta în mod evident în alte direcții, spre Asia sau Orientul Mijlociu. „De ce?" mă întrebau mirați. Părerea generală era că Europa era un subiect economic și atât, dată fiind criza financiară de pe continent. Ani buni susținusem cu pasiune faptul că, profitând de problemele financiare ale Europei, rușii încercau să cumpere bănci și companii energetice, rafinării, gazoducte și alte elemente de infrastructură, extinzându-și în tot acest timp rețelele de transport și distribuție a energiei în fostele state-satelit ale Uniunii Sovietice. În tot acest timp, Europa slăbită economic avea prea puțin capital politic pentru a atrage state precum România, Republica Moldova, Serbia, Bulgaria și Ucraina și a le determina să realizeze reforme economice și sociale. În anii 2012 și 2013 am publicat mai multe articole cu această

temă.[1] Dar nu mă așteptam ca brusc, la începutul anului 2014, Ucraina să ofere Europei o nouă paradigmă, care o răstur-na pe cea existentă din 1989, de la căderea Zidului Berlinului.

Totul s-a întâmplat extrem de rapid.

În urma manifestațiilor populare de la Kiev, care au dus la căderea guvernului pro-rus al lui Viktor Ianukovici la începutul anului 2014, președintele Rusiei, Vladimir Putin, a trimis forțe speciale în Peninsula Crimeea, în sudul Ucrai-nei, iar în martie 2014 a anexat acest teritoriu, unde se afla deja flota rusească din Marea Neagră. Apoi Putin a sprijinit neoficial preluarea clădirilor administrative de către militari pro-ruși în estul Ucrainei și a masat zeci de mii de soldați la granița dintre Ucraina și Rusia. După răsturnarea regimu-lui pro-rus de la Kiev, Putin a încercat să destabilizeze noul regim pro-occidental și să smulgă bucăți din estul Ucrainei. Astfel s-a declanșat în Ucraina un conflict mocnit, iar acțiu-nile lui Putin au infirmat definitiv opinia încetățenită în Europa după Războiul Rece – și anume că Rusia era reținută.

De vreme ce statele comuniste din estul Europei erau membre ale NATO și UE, asemenea celor trei republici baltice, și Belarusul își declarase oficial independența, iar Ucraina și Republica Moldova (fosta Basarabie) aveau rolul de state-tampon între Rusia și Occident, percepția Occiden-tului era că Rusia istorică fusese împinsă mult spre est și neutralizată. Dar reacția agresivă a lui Putin indica în mod clar altceva. România și Republica Moldova (Basarabia) au ajuns în linia întâi a ceea ce a fost numit „un nou Război Rece".

Acest nou Război Rece are la fel de mult de-a face cu ideo-logia precum cel vechi. Deși noul conflict a izbucnit abia în 2014, el a fost perfect explicat în timpul unei discuții din

1. Robert D. Kaplan, „Europe's Russia Factor", Stratfor, Austin, TX, 23 mai 2012; Robert D. Kaplan, „Europe's New Map", *The Ameri-can Interest*, 12 aprilie 2013.

1991 dintre istoricul și intelectualul polonez Adam Michnik și regretatul președinte ceh, dramaturgul Václav Havel. Într-o perioadă când Uniunea Sovietică își dădea ultima suflare și războiul din Iugoslavia abia începea, Michnik i-a spus lui Havel:

> Comunismul a fost o ideologie care a reușit într-un mod foarte simplu [...] să explice oricărui idiot complexitatea lumii. Ajungea să știi câteva formule ca să fii mai înțelept decât Platon, Heidegger sau Descartes. Când comunismul a căzut, împreună cu felul său simplist de a explica lumea, s-a creat un vid. Și nu aveți impresia că în spațiul acesta gol își face acum simțită prezența un naționalism primitiv și grosolan? Că indivizii aceia care-și explicau lumea folosind conceptele comuniste o fac acum folosindu-le pe cele naționaliste?[1]

Într-adevăr, naționalismul folosit de Putin pentru a intensifica reacția publică în Rusia și a-și justifica acțiunile din Ucraina nu este naționalismul „emancipării", al „demnității umane" și al „mândriei", cel care i-a motivat pe revoluționarii pașoptiști din Europa. Și nu este nici naționalismul ucrainean din 2014, care aspira la un destin alături de Occidentul universalist și iubitor de libertate.[2] Este un naționalism vulgar și exclusivist care în esență derivă din maximele comuniste.

Acesta era contextul premergător ultimei mele călătorii în România.

---

1. Elzbieta Matynia, *An Uncanny Era: Conversations Between Václav Havel and Adam Michnik*, Yale University Press, New Haven, CT / London, 2014, p. 52.

2. Vladimir Tismăneanu, *The Devil in History: Communism, Fascism, and Some Lessons of the Twentieth Century*, University of California Press, Berkeley, 2012, p. 186 [pentru ed. rom., v. *Diavolul în istorie. Comunism, fascism și câteva lecții ale secolului XX*, trad. de Marius Stan, Humanitas, București, 2013 (n. tr.)]; Anne Applebaum, „Nationalism Is Exactly What Ukraine Needs: Democracy Fails When Citizens Don't Believe Their Country Is Worth Fighting For", *New Republic*, 13 mai 2014.

„ARTICOLUL 5 AL TRATATULUI NATO NE APĂRĂ PREA puțin în fața Rusiei lui Putin", mi-a spus Iulian Fota, consilierul pe probleme de securitate națională al președintelui României, în prima dimineață după revenirea mea la București. Cu barba tunsă scurt, părul cărunt și o expresie posomorâtă, Fota avea un aer monahal. „Articolul 5 apără România, Polonia și alte țări de o invazie militară. Dar nu le apără de acțiunile subversive", adică de activități ale serviciilor de informații, de dependența de gazele naturale rusești, de rețelele infracționale, de cumpărarea băncilor, a obiectivelor strategice și a organelor de presă care să influențeze opinia publică. Nu le apără de finanțarea partidelor de dreapta, anti-NATO și anti-UE, existente în fiecare dintre aceste țări, sau de coruperea parlamentarilor. „Putin nu e un aparatcic; e fost ofițer de informații", a continuat Fota. „Rusia lui Putin nu va lupta în mod convențional pentru cucerirea de teritorii în fostele state-satelit, ci neconvențional, pentru a câștiga sufletul și mintea oamenilor. Putin știe că eroarea Uniunii Sovietice a fost că nu s-a bazat pe *soft power*. Putin știe că în acest conflict Gazpromul e mai important decât armata rusă. Le-am spus aceste lucruri încă de acum câțiva ani prietenilor noștri de la Washington. Pentagonul a înțeles, dar Departamentul de Stat a fost mai puțin interesat. Au crezut că noi, românii, eram cam paranoici."

Am mers apoi cu Iulian Fota în afara Bucureștiului; am trecut printr-o pădure care se termina într-o poiență, unde se afla o vilă modernistă în stil neoclasic. În anii '30, vila fusese o vreme reședința amantei lui Carol II, Elena Lupescu.[1]

---

1. Întâmplător, sediul Serviciului de Informații Externe din București se află într-un imobil ce a aparținut în anii '30–'40 unuia dintre cei mai importanți miniștri ai lui Ion Antonescu, Mihai Antonescu, executat împreună cu mareșalul în 1946 pentru crime de război. Fantomele unora dintre cele mai negre epoci din istoria României trăiesc încă în aceste imobile.

Acum era sediul Serviciului Român de Informații, urmașul temutei și hulitei Securități din perioada comunistă. Instituția era condusă de George Cristian Maior, care ne-a primit în biroul său. Maior, care a studiat dreptul la George Washington University după căderea lui Ceaușescu, vorbea domol, cu profesionalismul subtil al unui cunoscător. România, mi-a spus, redevenea ceea ce fusese o bună parte a istoriei sale în perioada otomană: „un stat de graniță al Occidentului împotriva Orientului". Rușii, a explicat el, luau „măsuri active în sens clasic", aluzie la activitățile subversive ieftine pe care tocmai le pomenise; o formă de război cu trăsături antice și postmoderne totodată, care făcea irelevant războiul tradițional din secolele al XIX-lea și XX, cu artilerie și unități de tancuri. Obiectivul aici era cucerirea statelor din interior. Și, pentru că a semăna confuzie poate fi o metodă deliberată de agresiune într-un astfel de război, simpaticul ministru de externe al Rusiei, Serghei Lavrov – o figură carismatică în comparație cu secretarul de stat american, John Kerry, și cu înaltul reprezentant al Uniunii Europene pentru afaceri externe și politică de securitate, Catherine Ashton –, pare să se contrazică de la o săptămână la alta, plângându-se de probleme pe care de fapt tocmai el și ai lui le creaseră.

După haosul guvernării lui Boris Elțîn, rușii au redescoperit tradiția țaristă (perfecționată de Stalin însuși) și acum „își doresc Finlande peste tot", spune Maior. În perioada Războiului Rece, deși Finlanda era un stat capitalist și democratic, politica sa externă și cea de apărare erau aservite Uniunii Sovietice – o formă de capitulare determinată de geografie: nu obliga Kremlinul la cheltuielile enorme necesare pentru a ține în frâu statele-satelit membre ale Tratatului de la Varșovia. Finlandizarea era o formă reușită de imperialism, ceea ce Tratatul de la Varșovia nu fusese niciodată.

Maior a continuat: „Vedem că rușii cumpără influență în media locală și de la politicienii din zonă și încearcă să profite de privatizările postcomuniste" pentru a-și crea avanposturi comerciale. De exemplu, Serbia a încercat să intre în Uniunea Europeană, deși, cum mi s-a spus, băncile, infrastructura, judecătorii și politicienii erau cumpărați de rusi, iar oligarhii de la Moscova și Sankt-Petersburg investiseră masiv și în statul vecin, Muntenegru.[1] Situația din Bulgaria era similară, deși nu la fel de gravă. M-am gândit la cele scrise de Bernard Fall, istoricul franco-american de la jumătatea secolului XX, corespondent de război în Vietnam: „Când o țară este subminată, ea nu este învinsă prin luptă, ci prin proastă administrare. Subminarea înseamnă administrare cu semnul minus în față."[2] Rușii se pricep bine să administreze din umbră aceste zone periferice ale Europei. Cu toate acestea, a accentuat Maior, „nu retrăim perioada interbelică. Statele Unite sunt acum alături de noi, nu ca în anii '30. Iar Putin nu e Stalin".

M-am întors cu Iulian Fota la biroul lui de la Palatul Cotroceni, construit de Carol I în stil neobrâncovenesc, ce amintește atât de mult de Grecia. Există și o latură mai veche a acestui palat, ctitorită la sfârșitul secolului al XVII-lea, ale cărei holuri arcuite, înguste și întunecoase mi-au amintit de minunatele complexe monahale de la Muntele Athos, pe care le vizitasem cu mai multe decenii în urmă. Curtea era înfrumusețată de o biserică nouă, care fusese ridicată în locul celei construite în secolul al XVII-lea de familia Cantacuzino (o ramură a grecilor fanarioți) și demolate din ordinul lui Ceaușescu.

---

1. Din perspectiva românească, cel mai mare adversar european era Gerhard Schroder, fostul cancelar al Germaniei și membru în conducerea Gazprom, cumpărat și plătit de rusi.

2. Bernard Fall, „The Theory and Practice of Insurgency and Counterinsurgency", *Naval War College Review*, aprilie 1965.

Un perete întreg al biroului lui Iulian Fota era acoperit de o hartă a Mării Negre și a Orientului Mijlociu extins. Harta, mi-a explicat, ținea de preocupările sale din deceniul trecut, când România avea trupe în Afganistan și Irak, iar țărmul românesc al Mării Negre servise drept bază de sprijin a forțelor americane din Orientul Mijlociu. „Acum am nevoie de altă hartă – tot a Mării Negre, dar care să reprezinte Ucraina și restul Europei Centrale și de Est. Și, după ce v-am ajutat ani la rând pe voi, americanii, în Afganistan și Irak, acum România are nevoie de ajutorul vostru, de trupe și sprijin pentru apărarea spațiului aerian și maritim."

Într-o mică sală de ceremonii împodobită cu vitralii ce-i înfățișau pe membrii familiei Cantacuzino care domniseră în Țara Românească, am petrecut o oră cu Traian Băsescu, președintele României, studiind cu atenție cele trei hărți pe care acesta le adusese: Europa Centrală și de Est, Ucraina și Moldova/Transnistria. În cel de-al zecelea și ultimul său an de mandat, Băsescu, clătinând din cap în timp ce vorbea, avea o atitudine de tipul *v-am spus eu*. Trupul mic și fragil îi era încordat. „Suntem o insulă oarecum bogată în resurse de energie, în mijlocul imperiului Gazprom", mi-a spus, arătându-mi cu degetul pe hartă cum vecinii României, Bulgaria și Ungaria, depind aproape complet de gazul rusesc. Datorită rezervelor interne de hidrocarburi, România a avut un grad mare de independență. „În secolul XXI, Gazprom este mai periculos decât armata rusă", fiind o armă importantă în războiul neconvențional și subversiv al Rusiei. Frustrarea lui Băsescu a ajuns la apogeu când a vorbit despre felul cum Nabucco, un gazoduct proiectat să transporte gaze naturale din Afganistan în Balcani și Europa Centrală prin Anatolia, a eșuat din pricina unei combinații de „interese economice" – mai exact, șantajul financiar și sabotajul Rusiei – și din cauză că Occidentul n-a înțeles ce reprezenta

de fapt acest proiect: o necesitate geopolitică, nu un fapt economic. În schimb South Stream, un gazoduct care trebuie să transporte gaze naturale din Rusia în Balcani, era, cel puțin pentru moment, încă în cărți.

Apoi Băsescu a trasat o linie de la orașul ucrainean Odessa spre vest, de-a lungul Mării Negre, până în partea românească a Deltei Dunării, indicându-mi planurile expansioniste ale Rusiei pentru anii și deceniile care urmează. Am spus că Odessa este un oraș imens, cu mari rezerve de cosmopolitism și de naționalism ucrainean. El și alții cu care am discutat în ziua aceea mi-au răspuns că rușii aveau nevoie doar de timp ca să cumpere mass-media și alte active din Odessa, pentru a controla apoi politicienii locali și opinia publică. Zona care merge de la Odessa spre vest, spre țărmul românesc al Mării Negre – sudul Moldovei, fostul Bugeac turcesc –, este populată de etnici ruși. Mi s-a spus că Odessa este cheia întregii crize. În ceea ce privește Ucraina, considerau românii, politicienii certăreți de la Kiev n-aveau o filozofie clară de guvernare. Spre deosebire de România, Ucraina n-a avut un Iliescu care să-i ofere stabilitate. Ucraina le aparține oligarhilor și e falimentară, mi-a spus un alt oficial român, făcând un gest a lehamite.

Oamenii aceștia aflați în cele mai importante poziții din stat știau că românii de rând nu vor mai accepta niciodată să aibă graniță cu Rusia, dar și că, dacă Ucraina avea să fie subjugată, România urma să aibă aceeași soartă. Criza era accentuată și de conștientizarea faptului că punctul cel mai sensibil al României, chiar dacă într-o măsură mai mică decât în Ucraina, sunt instituțiile ei slabe: din acest motiv, Biserica Ortodoxă, Armata și serviciile de informații se bucură, conform unor sondaje recente, de cea mai mare încredere în rândul opiniei publice.

Dacă președinția României își are reședința într-un palat istoric, biroul prim-ministrului României, Victor Ponta, se

află într-o clădire comunistă*, cu o arhitectură dezolantă și sufocată de beton. Pe un perete al anticamerei erau portretele predecesorilor lui Ponta, de la sfârșitul secolului al XIX-lea până în prezent. Mă uitam la figurile lui Iuliu Maniu, Octavian Goga, Nicolae Iorga și Ion Antonescu – un erou, doi antisemiți și un criminal de război. Ponta, mai tânăr cu o generație decât Băsescu, era îmbrăcat în blugi la modă și nu purta cravată. Biroul lui era plin de suveniruri din domeniul sportului. Dacă Băsescu, fost căpitan în flota comercială din perioada comunistă, emana o încordare dârză, Ponta, fost lider al tinerilor social-democrați, avea un farmec degajat, de suprafață. Cei doi se disprețuiau, după cum bine se știa. Însă mesajul lui Ponta era similar cu cel al lui Băsescu. Totul avea de-a face cu acțiunile subversive ale rușilor.

Ponta spunea că cei mai importanți aliați regionali ai României trebuiau să fie, în conflictul care urma, Polonia și, culmea, Turcia (fostul inamic otoman). Liderii politici români văd Polonia ca pe o versiune mult mai bine guvernată și mai puternică a României, chiar dacă Polonia este totuși destul de departe: trebuie să treci Carpații sinuoși nu o dată, ci de două ori ca să ajungi de la București la Varșovia. Ministrul de externe polonez, Radosław Sikorski, și omologul său suedez, Carl Bildt, îndemnau la acea vreme Uniunea Europeană să adopte o poziție mai fermă în apărarea Ucrainei. Însă Turcia era chiar *acolo*: un mare actor geografic care domină țărmul sudic al Mării Negre și reprezintă un aliat potențial și necesar împotriva Rusiei, deși depinde la rândul său de gazul rusesc, transportat prin gazoductul Blue Stream de pe celălalt țărm al Mării Negre.

Tocmai pentru că România a fost de-a lungul istoriei sale o victimă a geografiei, nimeni de aici nu ignoră geopolitica. Și geopolitica, într-o versiune a conceptului *Intermarium*

* În aprilie 2014 Victor Ponta și-a mutat provizoriu biroul la Ministerul Apărării (n. tr.).

(„între mări") formulat în anii '20 de omul de stat polonez Józef Piłsudski, impunea recrearea unui cordon de state independente între Marea Baltică și Marea Neagră, care să împiedice expansiunea spre vest a Rusiei. Iată de ce, în cursul acestei vizite la București, mi s-au pus în față în mod constant hărți și trasee ale gazoductelor.

DUPĂ CÂTEVA ZILE LA BUCUREȘTI, AM REPETAT CĂLĂtoria din toamna precedentă la Iași. De acolo aveam să trec Prutul, în Republica Moldova – Basarabia istorică. La Iași l-am întâlnit pe președintele Consiliului Județean, Cristian Mihai Adomniței, care a început de îndată să reflecteze la felul cum un număr relativ mic de conspiratori bolșevici au pus stăpânire pe marile orașe Moscova și Sankt-Petersburg în noiembrie 1917. „Putin este moștenitorul acestei tradiții, mi-a spus Adomniței. În sufletul lui e bolșevic. Știe că poți cuceri teritorii întinse fără o armată numeroasă. Dacă Odessa va cădea vreodată, frații moldoveni se tem că sunt pierduți." Adomniței m-a dus la Teatrul Național din Iași. Dacă Ateneul din București este mărturia exuberantă a unei epoci (La Belle Époque de dinaintea Primului Război Mondial), Teatrul Național din Iași, înființat în 1840 și reconstruit la mijlocul anilor 1890, este o bijuterie mică și intimă, poleită cu aur, o celebrare a stilurilor rococo și baroc. Peste câteva zile aici avea să se joace *Traviata* de Verdi. Pe când eram numai noi în teatrul gol, Adomniței mi-a mărturisit: „Aici este Europa, aici sunt istoria și cultura ei, valorile ei artistice și poate, în curând, și cele politice. Aici este granița Imperiului Habsburgic. Avem nevoie de ajutorul vostru ca să ne apărăm."

SOMNOLENTUL PRUT, PUȚIN MAI LAT DECÂT UN PÂRÂIAS, era ascuns de vegetație. Am văzut salcâmi și nuci când am traversat Prutul dinspre România spre Republica Moldova. Drumul era mai prost, iar clădirile păreau mai sărăcăcioase: vedeai fier ruginit și beton scorojit, ca în România cu o generație în urmă, dar cu un adaos de panouri publicitare și de

benzinării. Știam că toate casele de pe marginea drumului erau conectate la o rețea de gazoducte ce vine din vestul Siberiei – aici calitatea vieții depinde de Rusia. Bărbați cu pălării de fetru ponosite și femei cu basmale treceau pe lângă mine în căruțe trase de cai. La Ungheni, primul oraș prin care am trecut, parcurile și trotuarele erau inundate de buruieni. Piața era dominată de arhitectura neoclasică rusească, alb-vernil, cu coloane și capiteluri supradimensionate. Un steag imens al Republicii Moldova flutura în vârful unei clădiri; se deosebea de drapelul României doar prin faptul că avea o stemă cu un vultur – simbol al latinității.

Din pricina lipsei de dezvoltare, peisajul dintre orășele era neatins, cu câmpii imense, presărate cu dealuri maiestuoase, acoperite de lanuri de grâu și porumb; drumurile erau mărginite de șiruri de castani, plopi, stejari, mesteceni tineri, dar și de acei fagi pe care rușilor le place atât de mult să-i planteze, ca pe un simbol al imperiului. Am zărit o șină de cale ferată. Dominația rusească asupra Moldovei se vedea clar în ecartamentul feroviar, care avea lățimea celui rusesc, de 1 524 mm, spre deosebire de cel european, folosit în România, care măsoară 1 435 mm.[1] Diferența de ecartament avea rolul de a proteja Rusia de o invazie dinspre vest.

M-am oprit să beau o cafea lângă un lac umbrit de sălcii, înțesat de ace de brad și de puf de plopi și înconjurat de petunii în glastre – un peisaj care invita la solitudine.

Era timpul să mă gândesc.

MĂ AFLAM ÎN BASARABIA ISTORICĂ, NUMITĂ ASTFEL după dinastia de voievozi români din secolul al XIV-lea, Basarabii, care-și extinseseră stăpânirea la nord-est de Delta Dunării pentru a profita de comerțul din zona Mării Negre.

---

1. Ernest H. Latham Jr., *Timeless and Transitory: 20th Century Relations Between Romania and the English-Speaking World*, Editura Vremea, București, 2012, p. 67.

E posibil ca aceștia să fi fost, cel puțin în parte, de origine cumană (turcică), fapt care, potrivit lui Neagu Djuvara, i-ar fi putut favoriza în relațiile cu ceilalți tătari din regiune.[1] Suferind modificări teritoriale minore, Basarabia a purtat în deceniile recente denumirea de Republica Moldova și cuprinde partea Moldovei anexată de fosta Uniune Sovietică, distinctă de regiunea din estul României.

În a doua jumătate a secolului XX, Moldova era o mică republică sovietică aflată în extremitatea sud-vestică a imperiului, înghesuită mai mult sau mai puțin între râurile Prut, pe al cărui mal opus se întindea România, și Nistru, la est de care se găsea Ucraina. Dacă Ucraina a fost întotdeauna o republică sovietică, Basarabia a făcut parte din România între anii 1918 și 1940. În 1989, la căderea Zidului Berlinului, peste 70% din populație erau etnici români, restul fiind ruși și ucraineni. Dar acești etnici români își au propria identitate, căci ei n-au fost parte a României în secolul al XIX-lea, când s-a format conștiința națională românească modernă și când alfabetul latin l-a înlocuit pe cel chirilic. Liberalizarea politică din Uniunea Sovietică în timpul lui Mihail Gorbaciov, în a doua jumătate a anilor '80, a încurajat naționalismul românesc în Moldova, iar la finalul acelui deceniu Moldova a proclamat limba română drept limbă oficială și a adoptat grafia latină, drapelul românesc (cu mici diferențe) și, până în 1994, imnul de stat al României. Toate acestea au stârnit protestele violente ale minorităților rusă și ucraineană, predominante într-o zonă a Republicii Moldova aflată la est de Nistru (și la vest de Bugul sudic), în regiunea puternic industrializată a Transnistriei (aflată „dincolo de Nistru", zona Holocaustului antievreiesc al lui Antonescu).

---

1. Neagu Djuvara, *A Concise History of Romanians*, ed. cit., pp. 52–56 si 60–61.

În vreme ce Republica Moldova este o țară agrară, Transnistria are industrie metalurgică, chimică și energetică. Și, dacă Basarabia a aparținut pe rând României și Rusiei de mai multe ori în ultimele două secole, Transnistria a rămas întotdeauna pe orbita Rusiei. În nordul Transnistriei, la Colbasa, sovieticii au plasat unul dintre cele mai mari arsenale militare din Europa, prevăzând aici un punct intermediar pe ruta pentru invadarea Peninsulei Balcanice și a Greciei.[1]

Republica Moldova este locuită preponderent de etnici români, dar numai o treime din populația de aproximativ 400 000 de persoane a Transnistriei este de origine română (date demografice de încredere nu erau disponibile la momentul scrierii acestei cărți). La începutul anilor '90, Republica Moldova și-a declarat independența față de Uniunea Sovietică, iar Transnistria, încurajată de Kremlin, s-a separat de Republica Moldova într-o dramă politică ce a inclus un război care a lăsat în urmă peste 1 000 de morți și 130 000 de refugiați. După cum afirmă profesorul Charles King de la Georgetown University, chiar dacă acest conflict n-a avut legătură cu vechile rivalități, „istoria a jucat totuși un rol semnificativ"[2].

Pe scurt, Transnistria n-a fost parte din România Mare: doar decizia arbitrară a lui Stalin a făcut ca aceasta să fie alipită Republicii Moldova. Stalin obișnuia să creeze republici formate din grupuri etnice rivale pentru a face ca ruptura de Moscova să fie imposibilă fără vărsare de sânge. (Stalin și succesorii săi de la Kremlin au adoptat mereu retorica prieteniei între popoare, dar au avut încredere doar în etnicii ruși

1. Andrzej Stasiuk, *On the Road to Babadag: Travels in the Other Europe*, Harvill Secker, London, 2011, p. 123. [Pentru ed. rom., v. *Călătorind spre Babadag*, trad. din lb. polonă de Cristina Godun, Rao International, București, 2007 (n. tr.).]

2. Charles King, *The Moldovans*, ed. cit., pp. 178–179.

pentru posturile-cheie de la Moscova.) „Transnistria nu e o țară, nu-i nici măcar o regiune, este o bază logistică și de spionaj inventată de Stalin pentru ofensiva Rusiei spre sud", îmi explica Sergiu Celac, fost ministru de externe al României și translator al lui Gheorghiu-Dej și Ceaușescu. Rușii nu controlau doar Transnistria, ci și părți din teritoriul propriu-zis al Republicii Moldova. Spre exemplu, Tighina (Bender, în turcește), aflată pe malul drept al Nistrului, în Republica Moldova, este în prezent în mâinile separatiștilor pro-ruși.

Republica Moldova a rămas – chiar și după secesiunea Transnistriei și a Tighinei – un amestec etnic eclectic, dincolo de minoritățile rusă și ucraineană. În sudul Republicii Moldova trăiesc 160 000 de găgăuzi, o populație de origine turcică venită din Bulgaria și Dobrogea și convertită la ortodoxie. Existența acestor turci creștini este o mărturie a influenței fostului Imperiu Otoman în această zonă nordică, dar și a complexității identității culturale care poate submina stereotipurile.[1] De fapt, identitatea culturală este atât de complexă, încât profesorul King, unul dintre cei mai buni specialiști în domeniu, vorbește despre conceptul de naționalitate de aici ca despre „o chestiune absolut negociabilă".[2]

Republica Moldova (sau Basarabia geografică) este crucială pentru geopolitica actuală, în ciuda dimensiunii ei reduse și a populației de doar 3,56 milioane de locuitori. Nu e pentru prima oară în istoria modernă când se întâmplă asta. Alipirea sudului Basarabiei la România a fost considerată de țarul Alexandru II cea mai durabilă „umilință" a Războiului Crimeii. Determinarea Rusiei de a recâștiga sudul

1. Dominic Lieven, *Empire*, ed. cit., pp. 388–389; Andrzej Stasiuk, *On the Road to Babadag*, ed. cit., pp. 114 și 124–125; Eugene Chausovsky, „Transdniestria: The Geopolitics of the Ultimate Borderland", Stratfor, Austin, TX, iulie 2013.

2. Charles King, *The Moldovans*, ed. cit., p. 5.

Basarabiei la mijlocul și în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea, pentru a o ține în afara sferei de influență a Turciei, a reprezentat un aspect central al așa-numitei „chestiuni orientale" din perioada respectivă (*Cum ar trebui să reacționeze marile puteri la decăderea lentă a Imperiului Otoman?*[1])

Situată între Marea Neagră și Carpați, Republica Moldova este la fel de importantă pentru securitatea Ucrainei cum este Ucraina pentru securitatea Rusiei. Dacă Moldova ar ajunge pe mâini rele, Ucraina ar fi amenințată, căci Republica Moldova și Transnistria alcătuiesc ceea ce eu numesc Culoarul Pontic, hinterlandul Mării Negre, care oferă o rută de acces spre Balcani și Marea Mediterană.[2] Exact cum în Câmpia de Nord Europeană – Polonia, Belarus și țările baltice – se află ruta nordică de legătură dintre Europa și Rusia, în Culoarul Pontic se află cea sudică.

Cât despre Ucraina, ea este statul-pivot care poate schimba Rusia de unul singur. Ucraina a reprezentat centrul Rusiei kievene din secolul al IX-lea, fiind determinantă pentru identitatea Rusiei atât din punct de vedere istoric, cât și sentimental. Independența geografică și demografică a Ucrainei ține Rusia la distanță de Europa, astfel că Rusia trebuie să încerce să-și mențină controlul strategic asupra Ucrainei, în ciuda dorinței de suveranitate a celei din urmă. Acesta este motivul pentru care Rusia menține mii de soldați și obiective militare în Transnistria[3], iar Putin poate manipula opinia publică rusească în această chestiune.

---

1. Robert Blake, *Disraeli*, St. Martin's Press, New York, 1967, pp. 575–576.

2. *Pontos* este, în greaca veche, forma prescurtată pentru Marea Neagră.

3. George Friedman, „Borderlands: A Geopolitical Journey in Eurasia", Stratfor, Austin, TX, 2011, pp. 39–40; Robert D. Kaplan, *The Revenge of Geography: What the Map Tells Us About Coming Conflicts and the Battle Against Fate*, Random House, New York,

După ce am discutat în capitolul precedent despre costurile umane ale invaziei lui Antonescu și ale ocupării Basarabiei și Transnistriei în 1941, trebuie să discutăm acum și despre cele strategice. Trupele lui Antonescu nu amenințau, cel puțin teoretic, doar marea metropolă sovietică ucraineană Kiev: ocupând orașul-port Odessa, românii, aliați cu naziștii pe parcursul Operațiunii Barbarossa, au cucerit cel mai important debuseu al lui Stalin la Marea Neagră și Marea Mediterană. Nu-i de mirare că Stalin și-a mobilizat trupele în România cu atâta hotărâre în 1944, atunci când s-a ivit ocazia! Nu-i de mirare nici că a insistat pentru un simulacru de proces și pentru executarea lui Antonescu, iar apoi a supus populația României unui regim autoritar abject la sfârșitul anilor '40 și începutul anilor '50. Tratatul de la Varșovia n-a fost doar rezultatul intențiilor malefice ale lui Stalin, ci și al nevoilor strategice ale sovieticilor, la scurt timp după ce Kremlinul trecuse printr-un coșmar strategic. Acum, aproape trei sferturi de veac mai târziu, Rusia se teme de același coșmar, cu trupele NATO în locul armatelor pronaziste ale lui Antonescu: ambele, forțe antiruse, deși complet diferite ca orientare morală și ideologică. După cum afirmă George Friedman, fondatorul agenției private de servicii de informații Stratfor, „Republica Moldova este o proprietate imobiliară valoroasă. Este o regiune care, sub protecția NATO, [...] poate contrabalansa puterea Rusiei și, probabil, poate întări dorința Ucrainei de a rezista în fața Rusiei. Plasarea trupelor NATO în apropierea Odessei, un port ucrainean pe care Rusia se bazează, i-ar face pe ruși să fie

---

2012, pp. 180–181 [pentru ed. rom., v. *Răzbunarea geografiei. Ce ne spun hărțile despre viitoarele conflicte și lupta împotriva destinului*, trad. de Alexandru Marius Busuioc, introd. de Paul Dobrescu, Editura Comunicare.ro, București, 2013 (n. tr.)]; Eugene Chausovsky, „Transdniestria: the Geopolitics of the Ultimate Borderland", art. cit.

prudenți"[1]. Formularea e, desigur, eufemistică. Prezența trupelor NATO aproape de Odessa ar însemna înfrângerea strategică a rușilor, mai ales în contextul crizei dintre Est și Vest care a început în 2014. De aceea, orice încercare a Republicii Moldova (Basarabia istorică) de a se uni cu România, membru NATO, ar întâmpina o rezistență puternică din partea Kremlinului.

Chiar fără a fi un stat pro-rus, Republica Moldova trebuie, cel puțin din punctul de vedere al Moscovei, să rămână fundamental separată de România și de NATO. Astfel, eforturile constante ale Republicii Moldova de a întări legăturile cu Uniunea Europeană, coroborate cu presiunile pentru unirea cu România, care nu sunt niciodată în afara discuției, obligă Rusia să submineze continuu Republica Moldova prin pozițiile ocupate în Transnistria.

LA TREI ORE DUPĂ CE AM PĂRĂSIT IAȘIUL, AM INTRAT în capitala Republicii Moldova, Chișinău (*Kișinev* în limba rusă). Blocurile de locuințe din perioada sovietică s-au ițit ca niște dinți îngălbeniți. „Imense pietre de mormânt, [...] mușuroaie de termite", le-a numit călătorul polonez Andrzej Stasiuk.[2] Mi-am adus aminte de periferiile sumbre din Sofia, Tbilisi, Țhinvali și Tașkent din anii '80 și '90. Am remarcat câteva clădiri în stil neoclasic rusesc, altele noi, din oțel și sticlă, finanțate de germani, și un mall de prost gust. Unele străzi mărginite de tei dădeau orașului un aer maiestuos de lume veche care îmi amintea de Pușkin. La începutul anilor 1820, marele poet rus a fost surghiunit la Chișinău – pentru el, o provincie sordidă a imperiului – din cauza vederilor lui reformatoare. Femeile de aici păreau să cultive eleganța, însă bărbații arătau neîngrijiți. Dincolo de bulevardele principale,

1. George Friedman, „Borderlands", art. cit., pp. 40 și 48.
2. Andrzej Stasiuk, *On the Road to Babadag*, ed. cit., p. 118.

Chișinăul, un oraș cu o populație de 670 000 de locuitori, este mai degrabă un sat mai mare. Pe autobuzele achiziționate recent din Belarus am văzut abțibilduri cu steagul Uniunii Europene, deși Moldova nu este membră a acesteia. Aspirația însă există. Într-un spațiu verde se afla o biserică în stil maramureșean cu o turlă gotică, un alt simbol tulburător al Occidentului. Și, în contrast cu aspectul sever de bloc sovietic al clădirii Parlamentului, aflat în imediata apropiere, primăria ocupa o clădire în stil gotic italienesc *fin-de-siècle*, cu un turn ce mi-a amintit de Florența.

Mă aflam în cea mai săracă țară din Europa, chiar mai săracă decât Albania. Drumul de la Iași până aici mi-a amintit de descrierea călătorului englez Henry Baerlein. Membru al unei importante familii de evrei din Manchester, Baerlein a publicat în anul 1935 lucrarea *Bessarabia and Beyond* (*Basarabia și dincolo de ea*). „Ori de câte ori ne aflam pe drum, afundați într-un noroi negru și vâscos, eram ca niște biete muște care se chinuie să meargă pe o hârtie adezivă." Dar tocmai sărăcia creează scene de o frumusețe tulburătoare, surprinse în fotografiile alb-negru ce însoțesc ediția princeps a cărții. Era o vreme, cu doar câțiva ani înaintea Holocaustului din Basarabia și Transnistria, când cartierul evreiesc pavat cu piatră din Tighina avea 18 sinagogi, iar Chișinăul se lăuda cu vreo 65 de lăcașuri de rugăciune evreiești. În volumul din 1935 al lui Baerlein se strecoară premoniții despre viitoarele tulburări interetnice. Cum i-a spus cineva autorului: „Un evreu face cât doi greci, un armean, cât trei evrei."[1]

TRECUTUL DEZGUSTĂTOR DE AICI, CARE E GREU DE descris în cuvinte și pe care Baerlein nu l-a intuit decât vag,

1. Henry Baerlein, *Bessarabia and Beyond*, Methuen, London, 1935, pp. 46 și 48; *Enciclopedia României*, vol. 2, *Țara Românească*, Imprimeria Națională, București, 1938, pp. 600 și 686; Ernest H. Latham, *Timeless and Transitory*, ed. cit., pp. 107 și 110.

nu condamnă prezentul și viitorul, mi-am spus. Nu întâmplător, prima persoană cu care m-am întâlnit a doua zi dimineață a fost Vitalie Marinuța, ministrul moldovean al apărării în perioada 2009–2014, a cărui carieră ilustra implicarea consistentă a Occidentului și a Statelor Unite în această parte a lumii. Absolvent al unei academii militare din Uniunea Sovietică în momentul când aceasta se prăbușea, Marinuța a studiat apoi la baza militară aeriană Lackland din San Antonio, la Fort Leavenworth și la Naval Postgraduate School din Monterey, înainte să fie repartizat la Comandamentul Central american din Tampa. „Am locuit la o familie din Leavenworth, Kansas. A fost primul meu contact cu cultura și valorile democrației", mi-a spus.

Abia trecut de 40 de ani, cu părul încărunțit și tuns scurt, Vitalie Marinuța mi-a spus că a încercat să realizeze în timpul mandatului său o „restructurare militară profundă" după model occidental, demers pentru care sprijinul politic era incert. „Doream uniforme noi, un nou tip de defilare. Poate vi se par lucruri neimportante, dar simbolurile contează, pentru că pot schimba mentalități. Este vorba de profesionalizarea armatei."

Armata moldovenească nu are decât 5 000 de soldați, la care se adaugă trupele poliției de frontieră și ale Ministerului de Interne. Cu excepția a câteva elicoptere, forțele aeriene există numai pe hârtie. Forțele rusești din Transnistria sunt net superioare. „Sunt mai multe șanse ca rușii să sprijine o insurecție aici, așa cum au făcut în estul Ucrainei", îmi explica Marinuța. „Ar putea folosi localnici", precum găgăuzii și etnicii ruși. Nu trebuie decât să instruiască unități individuale (de circa 150 de oameni fiecare), să preia instituțiile și să se angajeze în lupte la scară restrânsă, de la mică distanță. „Avem 28 000 de veterani din războiul din Transnistria din 1992", așa că nu doar armata știe să lupte.

Apoi mi-a spus, cu reținerea specifică militarilor: „Banca Națională a fost preluată de ruși. Aeroportul e concesionat de ruși. Gazul este furnizat de Gazprom. Rusia asigură 97% din energia Republicii Moldova. Dacă Transnistria este anexată oficial la Rusia, atunci Moldova ar trebui să se unească cu România. Trebuia s-o fi făcut în anii '90, când Rusia era slabă. Acum Rusia este puternică și doar 16% din populația Republicii Moldova sprijină unirea cu România."

O discuție care începuse optimist a căpătat dintr-odată un ton negativ. Marinuța m-a asigurat că Rusia „nu va fi niciodată liberală". De fapt, aproape toți cei pe care i-am întâlnit la Chișinău aveau să-mi spună același lucru. Mi-am amintit de un personaj din *Idiotul* lui Dostoievski care spunea că „liberalismul" este un „atac [...] la adresa Rusiei înseși", a culturii și valorilor sale.[1] Și totuși, știam prea bine că fără liberalism Rusia nu va prospera cu adevărat niciodată și nici nu-și va putea descentraliza eficient imensul teritoriu.

Lipsa de liberalism a Rusiei se simte în cele mai mărunte și mai surprinzătoare moduri în Republica Moldova, teritoriu stăpânit de Rusia o mare parte a istoriei țării și aproape întreaga a doua jumătate a secolului XX. De la Chișinău am pornit spre nord, către mânăstirile Saharna și Tipova, de pe malul Nistrului, la granița dintre Moldova și Transnistria. Cum se întâmplase și în ziua precedentă, când venisem de la Iași cu altcineva, șoferul a fost oprit pentru depășirea vitezei. Polițistul observase plăcuțele de înmatriculare cu numere de România și voia să prindă ceva. Probabil că șoferul a plătit o spagă. În România agenții poliției rutiere nu mai pot fi mituiți. Statutul de stat membru al Uniunii Europene a schimbat lucrurile, astfel că legile sunt respectate. În Republica Moldova, polițiștii nu au prea multă

1. Dostoevsky, *The Idiot*, ed. cit., p. 335. [Pentru ed. rom., v. *Idiotul*, ed. a IV-a, trad. si note de Emil Iordache, Polirom, Iasi, 2011 (n. tr.).]

demnitate și sunt prost plătiți, așa că cer mită. La fel se întâmplă și în alte privințe în fosta Uniune Sovietică.

Drumul era mai bun decât cel dinspre Iași, construit să reziste la traficul greu spre combinatul siderurgic de la Rîbnița, dincolo de Nistru. Dar, cu Transnistria închisă și transformată într-un satelit al Rusiei, mai ales după începutul crizei ucrainene, drumul era pustiu – chiar dacă unele produse metalurgice sunt încă introduse prin contrabandă în Republica Moldova de camioanele venite de dincolo de Nistru.

Vedeam fumul de la combinatul siderurgic și, în depărtare, malul argilos al Nistrului – Transnistria. De la un moment dat drumul mergea de-a lungul râului liniștit și puțin adânc. Era mult mai lat decât Prutul. Nistrul, dinspre care bate o briză ușoară, îți dă senzația de frontieră, ceea ce nu se întâmplă la Prut. Aici latinitatea ține până la capătul drumului său spre est, m-am gândit. Pe partea cealaltă se afla un monument ridicat în amintirea eliberării Transnistriei din ghearele armatei criminale a lui Antonescu.

Mănăstirea Saharna a fost reconstruită în stil rusesc la sfârșitul secolului al XIX-lea, cu cupole în formă de bulb, în tonuri de albastru-deschis. „Aproape timp de un secol, până la Primul Război Mondial, Biserica din Basarabia a fost supusă unei neîncetate centralizări și rusificări [emanând de la Sankt-Petersburg]", afirmă istoricul Keith Hitchins.[1] Controlul imperial s-a făcut simțit în primul rând prin intermediul Bisericii, mai ales prin impunerea de către aceasta a legislației țariste. Biserica Ortodoxă Rusă a încercat dintotdeauna să imite, într-o regiune imensă a teritoriului eurasiatic, rolul fundamental pe care Biserica Ortodoxă Greacă îl juca în Bizanțul medieval. În vreme ce Biserica Ortodoxă Română a contribuit la întărirea conștiinței etnice în timpul stăpânirii otomane, Biserica Ortodoxă Rusă manifesta

1. Keith Hitchins, *Rumania 1866–1947*, ed. cit., p. 244 [ed. rom. cit., p. 246 (n. tr.)].

tendințe imperialiste. Ambele erau biserici naționale, dar circumstanțele politice erau diferite pentru fiecare în parte. Nu mai departe de 2013, patriarhul Kiril al Rusiei, în siajul tradiției imperialiste a Kremlinului, a declarat public că Moldova aparține istoric Rusiei. Exceptând perioada interbelică, Biserica Ortodoxă din Moldova s-a aflat mereu sub jurisdicția Patriarhiei Moscovei, chiar dacă pentru slujbele și cântările religioase s-a folosit limba română. Situația este complexă, întrucât Biserica Ortodoxă Română susține că are drepturi canonice egale, cu toate că, în realitate, Rusia domină această regiune din punctul de vedere al religiei. Chiar și în ziua de azi, mi-a spus Virgil Păslariuc, un bizantinist de la Chișinău, Biserica Ortodoxă de aici este antieuropeană.

Icoanele și catapetesmele de la Saharna spun povestea unei forme mai brutale de imperialism rusesc decât aceea țaristă. După 1944, când Stalin a recucerit Basarabia de la Antonescu, sovieticii au incendiat și au distrus mare parte din operele de artă, transformând Saharna în spital de psihiatrie.[1] Țăranii români de aici au reușit să salveze o parte din icoane, pe care le-au adus înapoi la mănăstire între 1990 și 1991, când Moldova independentă s-a separat de o Uniune Sovietică aflată în colaps. Dar, în general, lucrările de artă care se găsesc acum în mănăstire sunt noi, banale și aranjate în pripă, ceea ce nu are cum să nu te miște. În fața catapetesmei noi, uriașă, se afla un spațiu mic de rugăciune – din nou în stil rusesc –, cu un aer intim, ca din altă lume. Osemintele călugărilor decedați de-a lungul veacurilor fuseseră deshumate recent, după lunga ocupație sovietică, și erau din nou expuse. Cruzimea a generat cruzime: mai întâi Antonescu în Transnistria, apoi sovieticii în Basarabia.

1. Mănăstirile de aici au fost închise și transformate în depozite și stabilimente psihiatrice mai ales în perioada lui Hrușciov, în anii '50 și '60. Într-un anume caz, în orașul Călărași din centrul Moldovei, închiderea unei mănăstiri în anul 1962 a dus la o scurtă rezistență armată.

Secolele în care Basarabia fusese o zonă de graniță permanent disputată păreau să fi culminat cu barbaria din timpul celui de-al Doilea Război Mondial și al Războiului Rece. După cum mi-a spus Igor Caşu, un alt istoric de la Chișinău, elementele pro-ruse din Moldova și Transnistria folosesc până în zilele noastre crimele de război comise de Antonescu împotriva evreilor, și nu numai, drept dovadă a răului reprezentat de România și – prin extensie – de Occident.

Alte icoane salvate de la comuniști erau expuse în catedrala alăturată printre multele cădelnițe, dimpreună cu o catapeteasmă din Bucovina de aproape cinci metri înălțime care era atât de impresionantă, că părea cât un bloc de zece etaje. Ascultam cântările în limba română pe-ntuneric, în mirosul de tămâie – simplitatea cultului din perioada de început a creștinismului restituia imaginea raiului, atât cât se poate pe acest pământ.

După o oră de mers printre dealurile din nord-estul Republicii Moldova, aceste grânare uriașe, am ajuns la Tipova, o mică mânăstire cocoțată pe un platou cu fața la Nistru, unde mai mulți oameni, bărbați și femei, coseau iarba, iar caii și caprele zburdau în libertate. Părea o scenă dintr-un alt secol. Bisericuța era pustie. Ciripitul vrăbiilor de afară accentua liniștea dinăuntru. Am pornit la vale pe poteca întortocheată ce ducea la malul fluviului, unde se aflau câteva grote. Aici au fost reînhumate, după ocupația sovietică, osemintele a douăzeci și doi de călugări. Potrivit unei legende, într-una dintre aceste grote Ștefan cel Mare – a cărui viață, povestită pe teritoriul fostei Românii Mari, este la fel de nelămurită și de impresionantă precum cea a lui Hristos – s-ar fi căsătorit cu Maria de Mangop în anul 1472. Sau poate cu Maria Voichița în 1478? N-am aflat niciodată un răspuns clar și nici o lucrare de istorie nu mi l-a putut oferi.

În lumina soarelui la asfințit, Nistrul părea o dâră plumburie. Eram foarte obosit, plin de praf și prost dispus. La un moment dat am fost nepoliticos cu călăuza mea, o localnică

pe chipul căreia anii lăsaseră urme adânci, și mi-am dat seama c-am făcut-o să sufere. M-am simțit prost câteva zile după aceea. Știam că, străin fiind, eram analizat îndeaproape. Cu cât o țară e mai fragilă și mai expusă, cu atât locuitorii ei sunt mai sensibili față de străini. Am privit malul celălalt al Nistrului. Frumusețea peisajului mi-a sporit remușcările. Pentru o clipă, mi-am amintit de evenimentele din 1941 și 1942 din Transnistria și, de emoție, mi s-a pus un nod în gât și n-am mai putut să spun sau să gândesc nimic.

Un ultim gând despre Transnistria: nu al meu, ci al unui poet. Paul Celan s-a născut în 1920 într-o familie de evrei din nordul Bucovinei. În timpul celui de-al Doilea Război Mondial, părinții lui au fost deportați în Transnistria, unde tatăl său a murit de tifos, iar mama sa a fost împușcată în gât. Celan s-a sinucis în 1970, la Paris. Claudio Magris, istoricul care cunoștea atât de bine Europa Centrală, îl numea pe Celan „ultimul poet orfic", a cărui operă „se apleacă peste marginea tăcerii" și vădește „o puritate primitivă și orbitoare" ce reușește să te farmece. Iată-l pe Celan în 1952, amintindu-și de mama sa:

Plopule, esti alb în întuneric.
Părul mamei n-a fost să albească.
Păpădie, verde e Ucraina.
Maica-mi blondă nu s-a întors acasa.
Nor de ploaie, -ntârzii la fântâna?
Plânge pentru toți, tăcuta-mi mamă.
Stea, încingi o panglică de aur.
Rana mamei a născut-o plumbul.
Cine te-a scos, usă, din țâtâna?
Maica mea nu poate să mai vină.[1]

---

1. *Poems of Paul Celan*, trad. și introd. de Michael Hamburger, Persea Books, New York, 1972, pp. 21–22 și 41 [Ed. rom.: Paul Celan, *Versuri*, trad. de Nina Cassian și Petre Solomon, Univers, Bucuresti, 1973, p.13 (n. tr.)]; Claudio Magris, *Danube: A Journey Through the*

ÎNAINTE DE STAT ȘI DE IMPERIU A FOST MÂNĂSTIREA. Am revenit la nord de Chișinău, la Orheiul Vechi, printre alte peșteri ce dădeau într-o vale imensă, caroiată până în depărtare de terenuri agricole. Într-una dintre grote era săpată o firidă adâncă, pentru chiliile călugărilor care au trăit aici în secolul al XV-lea, în timpul lui Ștefan cel Mare. Chiar dacă soarele pătrundea înăuntru, umbra era răcoroasă și încântătoare. Un mic culoar ducea la o grotă mai mare, unde erau icoane, lumânări aprinse și un altar. Aici fusese un loc de închinăciune ortodox de-a lungul a mai multe secole, până când Stalin a recucerit Basarabia, în 1944. „Dar Domnul nu e leneș, El reclădește", mi-a spus un călugăr.

În această peșteră ortodoxia nu era rusă sau românească, ci doar răsăriteană – sălășluia aici, de fapt, creștinismul în forma sa bizantină, originară, răzbătând din bezna păgânismului. Pesemne că mulțimile se adunau în acest loc de închinăciune pentru a înțelege cine și ce sunt ca națiune; oamenii căutau să afle ce-i definea, dincolo de simpla existență individuală. Democrația, așa coruptă și imperfectă cum este în Moldova, îi încurajează pe oameni să aibă individualitate. Dar Biserica promovează viața în sânul comunității, mi-a explicat George Grigorită, consilier la Patriarhia Română, pe care l-am întâlnit la București. „Este o pavăză împotriva singurătății din lumea modernă."

IURIE LEANCĂ, PRIM-MINISTRUL REPUBLICII MOLDOVA la acea dată, m-a întâmpinat în biroul său, o versiune mai elegantă a biroului prim-ministrului Victor Ponta de la București. Leancă, în vârstă de 50 de ani, reprezenta un partid pro-european care urma să participe la alegerile din toamna

---

Landscape, History, and Culture of Central Europe, trad. de Patrick Creagh, Farrar, Straus & Giroux, New York, 1989, pp. 320–321 [pentru ed. rom., v. *Danubius*, trad., note si capitol post-ultim de Adrian Niculescu, Univers, Bucuresti, 1994 (n. tr.)].

aceea. Și-a scos haina și cravata înainte să se aseze. Fusese o zi lungă, mi-a spus. Cu fața colțuroasă și părul alb, bogat, părea mai înalt decât era de fapt. Avea ceva copilăros, dar și profund cerebral. Emana încordare și era în mod evident preocupat. În regimurile parlamentare, regele sau președintele se bucură de glorie, iar prim-ministrul face toată munca.[1] Și, cum Republica Moldova se afla în zona de conflict dintre Est și Vest, politica era aici deosebit de dificilă. Leancă făcea parte dintr-o coaliție clădită pe corupție și pe împărțirea sectoarelor economice între baronii de partid. Era însă cea mai bună guvernare pe care o putea avea Moldova, cel puțin la momentul acela. Așa supraviețuia moștenirea Uniunii Sovietice la aproape un sfert de secol de la căderea comunismului.

Am discutat aproape o oră.

Leancă repeta cuvintele „neliniște" și „nesiguranță" pentru a descrie atmosfera politică din țară de la începutul anului, după debutul crizei ucrainene, în ianuarie 2014. Cu ochii mijiți din cauza oboselii și a concentrării, mi-a spus: „Structura de securitate europeană care a existat începând cu 1989 s-a prăbușit sub ochii noștri." L-a parafrazat pe Zbigniew Brzeziński, care spunea că Rusia nu poate fi un imperiu fără Ucraina și că dorința lui Putin era să transforme Rusia „dintr-o putere regională într-una mondială". Cum făcuse și președintele României, Băsescu, a trasat o linie spre vest, de-a lungul Mării Negre, pornind de la Odessa, trecând prin fostul Bugeac basarabean, până în Delta Dunării, pentru a indica ambițiile imperiale ale Rusiei. „Moldova este o țintă ușoară. Ce-am putea face? Să rezistăm câteva ore?" mi-a spus pe un ton amar. Cum îmi zisese un diplomat

1. Dacă Moldova este un regim parlamentar clasic, România este un ciudat amestec constituțional, atât președintele, cât și prim-ministrul bucurându-se de puteri reale. De aici disputa dintre Băsescu și Ponta la momentul vizitelor mele din 2013 și 2014.

străin, „Moldova este o țintă ușoară pentru ruși în comparație cu Ucraina".

Nu era vorba aici doar de o chestiune de ordin militar. Însăși identitatea Moldovei era „încă fluidă", mi-a explicat Leancă, având în vedere că pe teritoriul țării coexistau comunități rusești, ucrainene și turcice, iar majoritatea românească folosise alfabetul chirilic până la sfârșitul Războiului Rece. Și, întrucât corupția parazita în tăcere viața politică internă, chestiunile naționale primeau mai multă atenție publică decât ar fi meritat.

Nu era nevoie ca prim-ministrul să-mi spună că Republica Moldova, care nu fusese niciodată cu adevărat independentă de-a lungul istoriei sale, era câmpul unui război psihologic între Est și Vest. Republica Moldova nu luptase pentru independență, ci, asemenea republicilor central-asiatice ale fostei Uniuni Sovietice, se trezise că independența îi era impusă. Și pentru că, din 1991, Republica Moldova adoptase o poziție neutră, cu șanse minime de a intra în Uniunea Europeană, influența Rusiei era în continuare indiscutabilă: moldovenii puteau călători în Rusia, dar nu în Occident. Între timp, a continuat Leancă, influența rusească exercitată prin intermediul presei și al mediului bancar era „extrem de negativă". M-am gândit la hotelul meu, Leogrand, plin de bărbați solizi care vorbeau în rusește. Oricând aveam o întrevedere în holul mare de la etaj, apăreau la doar câțiva metri de mine, cu genți suficient de mari cât să poată ascunde un reportofon demodat. Erau destul de insolenți, ca și cum ar fi fost stăpânii țării. Când i-am spus că discuția noastră putea fi confidențială, un oficial de nivel înalt din guvernul moldovean mi-a răspuns: „Nu contează, în hotelul ăsta nu există secrete."

Întrevederea cu prim-ministrul s-a încheiat, ca multe alte întrevederi de aici, cu o discuție despre rutele gazoductelor. Moldova, spunea Leancă, și-ar putea reduce dependența de

energia rusească cu ajutorul unui gazoduct din România, care urma să fie activat în scurt timp. Vocea și întreaga sa atitudine au părut pline de speranță abia când ne-am luat rămas-bun, când a vorbit despre potențialele descoperiri de zăcăminte de gaze naturale în România și în largul coastei românești a Mării Negre.

MĂ ÎNDREPTAM ACUM SPRE NORD-VEST. FRUMOSUL peisaj vălurit, cu fâșiile sale întunecate de teren cultivat, trebuie să fi fost un adevărat corn al abundenței pentru invadatorii ruși de la începutul secolului al XIX-lea încoace, sosiți din imensitatea plată și sălbatică a Rusiei europene și a Ucrainei. Am zărit podgorii despre care știam din vizitele făcute la cramele moldovenești, dar și din experiența meselor de aici că dau unele dintre cele mai bune și mai puțin cunoscute vinuri din lume, care rivalizează cu cele mai scumpe vinuri franțuzești. (Dar Moldova nu este doar o țară viticolă: aici, ca și în Ucraina și Rusia, sau chiar în România, se bea și cvas, o băutură fermentată din secară.) Bălți, al doilea oraș ca mărime din Moldova, mi-a apărut la început ca o întindere de blocuri din perioada sovietică și o mână de magazine noi: atât de urât era totul, încât mi-a trecut prin cap imaginea unor dinți stricați. Au apărut apoi șirurile de copaci maiestuoși care au salvat cât de cât peisajul. Cât de groaznic trebuie să arate orașul ăsta iarna, cu copacii desfrunziți, m-am gândit. O statuie a lui Ștefan cel Mare domina piața, pe locul de unde, după prăbușirea Uniunii Sovietice, fusese îndepărtată o statuie a lui Lenin. Frescele din catedrala din Bălți, ca și minunatele și solemnele sale icoane erau o oază de frumusețe în mijlocul mohorelii de afară.

Era Sfântul Nicolae și străzile erau pline de oameni îmbrăcați în haine de sărbătoare: femei pe tocuri înalte și butucănoase și bărbați în costume ieftine, mirosind puternic a parfum; ca peste tot însă, tinerii purtau tricouri. Era plin de

baloane și de copii. Și totuși, în atmosferă adăsta senzația unui gol, a unei absențe, ca în toate orașele din Europa de Est unde evreii fuseseră uciși sau de unde emigraseră. Pe un soclu era înălțat un tanc sovietic, în amintirea eliberării din 1944 de sub armata lui Antonescu. Scena părea desprinsă din Budapesta comunistă a anilor '80 sau din Bucureștiul sau Sofia postcomuniste de la începutul anilor '90. Când i-am mărturisit asta cuiva într-o cafenea, mi-a răspuns: „Ar trebui să vezi Tiraspolul [capitala Transnistriei], este mai înapoiat, exact ca pe vremea Uniunii Sovietice."

Oamenii de aici m-au făcut să înțeleg că progresul apare atunci când istoria este mai puțin a unui stat sau a unei națiuni și mai mult a indivizilor care trăiesc acolo, astfel încât o poveste mare se fragmentează în milioane de părți, fiecare cu povestea ei. Comunismul a îngrădit viața indivizilor prin represiune politică și economică, astfel că aceste milioane de povești erau mai puțin definite, după cum se vedea pe chipul mulțimii aceleia. Diferențele dintre oamenii din Bălți și cei din orașele de provincie ale României, care aderase la Uniunea Europeană în urmă cu șapte ani, erau imense. Acești oameni formau o mulțime indistinctă în alb-negru, pe când cei din România erau deja într-o peliculă color.

În umbra mohorâtă a unei clădiri goale de birouri din Bălți am întâlnit-o pe Cecilia Graur, o femeie solidă, cu păr roșcat și tenul palid. Privirea impasibilă o făcea să pară întruchiparea perfectă a unui oficial comunist rus: de fapt, era vicepreședintele unui partid politic pro-european și avea doar amintiri neplăcute din copilăria petrecută în Uniunea Sovietică, unde părinții ei, profesori într-un colhoz din apropiere, fuseseră tratați cu dispreț.

„Toată lumea se teme, mi-a spus. Situația din estul Ucrainei ar putea să apară și aici. Știm asta cu toții, din cauza propriilor noastre dezbinări și conflicte" – politice, etnice și

lingvistice. „Oamenii vorbesc despre asta tot timpul." (Fără îndoială că Bălți, cu sentimentele sale pro-ruse, ar putea deveni un Donețk moldovenesc, m-a avertizat un diplomat occidental.) Am remarcat, uitându-mă la lumea îmbrăcată în haine de sărbătoare, că ceea ce-i interesa pe tinerii părinți era să le ofere o viață mai bună copiilor lor. „Da, exact despre asta e vorba!" a exclamat ea. „Ce altceva am putea face?"

„Criza a adâncit nostalgia după stabilitatea din fosta Uniune Sovietică, când aici era o fabrică de armament unde lucrau câteva mii de oameni", mi-a spus. 20% din populația din Bălți sunt etnici ruși, dar chiar și etnicii români s-au resemnat cu ideea că Rusia trebuia luată în considerare. „Puterea de atracție a lui Putin este mare tocmai pentru că propaganda lui naționalistă seamănă cu cea comunistă." Mi-am amintit atunci de ce spusese Adam Michnik.

Aleksandr Nesterovski era vicepreședintele unui partid politic pro-rus. Purta haine ieftine din poliester și zâmbea tot timpul. A vorbit în rușește, deși Cecilia Graur vorbise în românește. Dar mesajul era același. „Noi acum trebuie să evităm turbulențele. Trebuie să evităm o polarizare și mai mare. Nimeni nu vrea probleme ca la Donețk sau la Sloviansk. Dar Ucraina este primul subiect de discuție." Mi-a spus că 60–70% din populația din Bălți îl sprijinea pe Putin, ceea ce înseamnă că restul de 30–40% era împotriva lui. „Odessa este cheia. Dacă Putin reușește să domine Odessa, influența rusească va atinge apogeul în întreaga Găgăuzie și Moldova." Mi-a spus că era firesc ca Putin să fie susținut de populația locală, care nu ar supraviețui economic dacă Rusia ar reduce fluxul de gaze naturale sau nu ar mai cumpăra produsele agricole din regiune. Cum ajutorul primit de la Uniunea Europeană fusese destul de modest de-a lungul anilor, Vestul nu putea avea prea multă influență aici. Dacă europenii erau prezenți prin câte un proiect ici și colo, rușii erau vizibili pretutindeni. Comunismul nu mai însemna comunism efectiv, ci o

relație economică avantajoasă cu Rusia. „Mama mea", mi-a menționat el în treacăt, „este moldoveancă, adică e de etnie română. Tata e ucrainean. Eu mă consider rus". În circumstanțe economice și politice mai bune, o asemenea identitate eclectică ar fi fost o premisă excelentă pentru un cosmopolitism vibrant. Aici ea însemna controversă și confuzie.

AM PORNIT APOI SPRE SUD. PEISAJUL ERA DIN NOU O întindere mlădioasă în nuanțe de verde-închis. După nouăzeci de minute de la ieșirea din Chișinău, am zărit steagul albastru, alb, roșu cu trei stele al Găgăuziei fluturând alături de cel al Republicii Moldova. Din punct de vedere constituțional, Găgăuzia face parte din Republica Moldova, dar mulți dintre locuitori se simt străini de guvernarea de la Chișinău.

Am ajuns la Comrat, capitala Găgăuziei. Toate inscripțiile erau cu litere chirilice, printre străzi pline de buruieni, clădiri nefinisate și tablă ondulată. Peste tot aceeași poveste: zona rurală este superbă, iar periferiile orașului arată mizerabil.

Restaurantul principalului hotel din Comrat era amenajat oribil cu plastic și metal ieftin, cu un tapet alb-negru cu linii șerpuite, potrivit mai degrabă pentru o toaletă înghesuită. Pentru mine, hotelul întruchipa perfect urâtenia fostei Uniuni Sovietice. M-au năpădit amintirile despre hotelurile proaste din Caucaz și din Asia Centrală. Vitalie Chiurciu era, potrivit cărții sale de vizită, „șeful departamentului de dezvoltare economică, comerț, servicii și relații economice externe al Găgăuziei". Avea o constituție solidă și purta un costum nepretențios, dădea impresia că e șeful tăcut al orașului. Mi-a povestit cum la începutul secolului al XIX-lea țarul Alexandru I i-a încurajat pe găgăuzi să se mute din Bulgaria și Dobrogea în Bugeac și în sudul Basarabiei, aproape de Marea Neagră, scutindu-i în schimb de taxe sau de serviciul militar. Acum, acești turci creștin ortodocși, apro-

ximativ 160 000 la număr, reprezintă aproape 5% din populația Moldovei și ocupă ceva mai mult de 5% din teritoriul acesteia. „Suntem foarte legați de lumea turcică și rusească, dar n-avem nici un fel de legătură de suflet cu România și Moldova. Rusia este o piață mai firească pentru noi. Experiența noastră cu România, cât timp ne-am aflat sub ocupația ei între 1918 și 1940 și mai ales în timpul regimului Antonescu, între anii 1941 și 1944, a fost extrem de neplăcută. Asemenea amintiri nu se șterg."

A continuat: „Încă sărbătorim declararea independenței [de scurtă durată] a Republicii Găgăuzia, la 19 august 1990, când Uniunea Sovietică se dezmembra. În 1994, Moldova ne-a acordat statutul special de republică autonomă. Dar în realitate Chișinăul nu ne recunoaște autonomia. Noi, găgăuzii, suntem harnici. Producem vinuri, cosmetice, textile. [...] Dar bugetul și serviciile sociale de care beneficiem de la Chișinău nu sunt satisfăcătoare."

La prânz am fost servit cu miel, sarmale în foi de viță, brânză de capră și alte mâncăruri turcești. „40 000 de găgăuzi se află de cealaltă parte a granitei, în regiunea Odessa din Ucraina. Stalin a creat diviziuni și aici, la fel ca în Transnistria." Dacă Ucraina și Republica Moldova s-ar dizolva la un moment dat, mi-a spus, găgăuzii ar fi pregătiți. „Purtăm discuții de bucătărie internă – între noi, adică – despre întemeierea unei Găgăuzii Mari", care să-i unească pe turcii creștini de pe ambele părți ale granitei moldavo-ucrainene într-un singur stat. „Am alcătuit 47 de hărți ale populației găgăuze și ale migrațiilor ei de-a lungul istoriei."

Am pornit spre clădirea Parlamentului, marcată de o statuie mare reprezentându-l pe Lenin pășind înainte, cu o carte sub braț, probabil *Capitalul* lui Marx. Înăuntru, am întâlnit trei istorici locali: Stepan Bulgar, Svetlana Romanova și Serghei Zaharia. M-au asaltat cu cărți și cu hărți. „Avem o conștiință etnică și națională foarte puternică, dar

puține dovezi scrise și foarte multe ipoteze", a spus Bulgar. Apoi au început să se contrazică prietenește pe tema locului de baștină al găgăuzilor – Dobrogea, zona Mării Caspice sau regiunea Altai din Asia Centrală – și a profilului lor etnic: erau doar turci, sau aveau și elemente bulgare și grecești? „În orice caz, noi, cei din Găgăuzia, credem în identitatea noastră etnică", a conchis unul dintre ei.

Mă aflam într-un loc în care nu trebuia să pui întrebări. Oamenii își descărcau pur și simplu sufletul și aveau mereu hărțile la îndemână. Într-o oarecare măsură, mi-a amintit de ce trăisem în Iugoslavia, în anii '80. Dar aici, în primăvara anului 2014, atacurile vulgare și gratuite la adresa unor grupuri etnice rivale nu erau subiect de conversație. Ura era tacită, chiar și față de români, iar cuvântul „compromis" puncta finalul multor discursuri. Se spunea însă că rușii îi cumpărau pe unii lideri locali din Găgăuzia, în încercarea de a stârni animozități de natură etnică și de a slăbi și mai mult autoritatea statală a Republicii Moldova.

Și totuși, Rusia era considerată aici principalul protector, o țară cu care găgăuzii doreau „un parteneriat strategic". Rusia „e o realitate aici și în toată Ucraina. Nu ne putem modifica geografia", au spus toți cei trei istorici, aproape la unison, adăugând că Europa este adesea văzută în Găgăuzia prin prisma influenței românești, care are aici conotații negative.

„Rusia ne dă gaz, studenții și emigranții noștri merg în Rusia. Rusia s-a purtat întotdeauna bine cu neamurile ortodoxe din Balcani. Noi vorbim rusește", a declamat unul dintre ei. Apoi Serghei Zaharia a replicat: „Știu, Occidentul are statul de drept. Nu există stat de drept în Rusia. Dar Europa ne e străină; e un mister pentru noi."

Am mers apoi la vreo 15 kilometri sud-est de Comrat, înspre Ucraina. Dacă aș fi înaintat mai mult, ajungeam în satele locuite de etnici ucraineni și de bulgari pro-ruși. Ne-am oprit în satul Ferapontievca, aflat tot în Găgăuzia.

Aici, Chiurciu mi-a arătat o incintă cu zid de cărămidă, unde iarba fusese tăiată frumos, cu cincizeci de plăci din granit negru pe care erau inscripționate cu caractere chirilice liste lungi de nume găgăuze. Erau victimele conflictelor care avuseseră loc în secolul XX. Găgăuzii au luptat de obicei alături de ruși sau de sovietici. Câte unul-doi trecători se apropiau ca să-mi vadă reacția. Toți se holbau la mine. Deși Moldova e o țară mică, în Găgăuzia părea mare și plină de contradicții de nerezolvat. Căci Găgăuzia, la fel ca orașul separatist Tighina, ca etnicii ruși din Bălți, ca satele de etnici ucraineni și bulgari situate la mică distanță de aici, se afla la granița unei granițe.

MOLDOVA CONSTITUIE, FĂRĂ ÎNDOIALĂ, UN MEDIU politic sumbru. Fie că este vorba de relațiile interetnice, de stabilitatea instituțiilor, de vulnerabilitatea economiei, de corupția cumplită a clasei politice, de omniprezentele acțiuni subversive ale Rusiei sau de simplul fapt că locul acesta este o zonă de frontieră cu identitate confuză, toate acestea sunt motive evidente de pesimism. „Din 1812 încoace, Rusia a reușit de fiecare dată să-și consolideze poziția în acest teritoriu", mi-a spus un oficial moldovean de rang înalt. „În trecut, țarii și sovieticii ne-au distrus elita intelectuală, iar acum intelectualii noștri [cu vederi occidentale] pleacă în Europa."

Mi-am dat seama că rușii preferă sistemele slabe, *tulburi*, fie ele autocratice sau democratice – nu contează –, unde le este ușor să mituiască parlamentarii, în condițiile în care câțiva oligarhi controlează economia, beneficiind de sprijinul în afaceri al factiunii sau al sistemului imperial aflat la putere.[1] Rușii urăsc sistemele puternice, chiar și pe cele

1. Cu câteva săptămâni mai devreme, Gazprom plătise parlamentari bulgari să apere South Stream – un gazoduct rusesc – de eforturile Uniunii Europene de a-l reglementa.

autoritare uneori. Până la urmă, conducătorii de factura lui Tito din întreaga lume n-au avut mari dificultăți în a-i ține pe sovietici la distanță de țările lor. (Așa a făcut și Ceaușescu, cel puțin până la un punct.) Dar dă-le rușilor o democrație haotică și slabă precum cea din Republica Moldova, fără principiile statului de drept, și se vor simți în elementul lor. Și pentru că le plac apele tulburi, fie din punct de vedere legal, politic sau de altă natură, preferă statutul juridic confuz al Transnistriei: dacă Putin ar anexa oficial regiunea, Republica Moldova ar scăpa de sute de mii de etnici ruși și ar reuși într-o zi să se unească cu România. Transnistria, paradisul contrabandiștilor, este creația stalinistă perfectă – clădită pe dezbinare, nu pe reconciliere etnică.

Așadar, Putin nu și-a dorit atât să invadeze estul Ucrainei, cât să creeze aici niște mini-Transnistrii – o metodă mult mai eficientă de a submina statul ucrainean. *Nimic nu trebuie* soluționat pe cale legală. Putin a anexat Crimeea doar pentru că a fost obligat, pentru a mulțumi opinia publică din Rusia după răsturnarea regimului pro-rus de la Kiev. Crimeea era *curată*, cum puține alte locuri mai sunt în această nouă epocă de subminare imperială din partea Rusiei, care seamănă izbitor cu un fel de insurecție haotică.

Dar dacă analiza superficială pe care o fac este în mod necesar rece și nesentimentală, principiile ce se desprind din ea ar trebui să fie morale și însuflețitoare. Viitorul rămâne deschis, oricât de nenorocit ar fi prezentul. În anii '80, când scriam despre România lui Ceaușescu, Republica Moldova se pregătea să treacă printr-o perioadă de reînsuflețire sub Perestroika lui Mihail Gorbaciov și se afla, astfel, într-o situație mai bună. Cine știe cum ar putea arăta lucrurile peste un deceniu de politică occidentală curajoasă și abil executată?

Am mai mers o dată pe drumul acesta. Am descris peisajul uman sumbru din Balcani, mai precis din Iugoslavia,

când transmiteam de acolo în anii '80, înainte de ruptura violentă a acelui stat în anii '90. Se pare că scrierile mele au influențat politica de inacțiune a Casei Albe din perioada 1993–1995. Repet, intervenția este necesară doar în cazul celor mai cumplite crize umanitare și politice. Nu trebuie să intensifici o descriere – sau să-ți atenuezi în vreun fel analiza – cu scopul de a provoca acțiunea. Și ar trebui să cunoști cele mai sumbre realități despre un loc înainte de a adopta o politică curajoasă și umană în regiune. În cartea de față nu fac nici o recomandare privind Republica Moldova sau alte state est sau central-europene care au de-a face cu Rusia. E treaba altora s-o facă. Spun doar că lipsa de acțiune a Occidentului implică niște costuri umane incalculabile. Și, cum au mai spus-o și alții, există o plajă largă de opțiuni între a nu face nimic și *a interveni militar activ*. Mă tem pentru Moldova, căci știu că tot ce scriu poate fi curând depășit de evenimente. Mă tem că Moldova va deveni în scurt timp un subiect fierbinte de știri.

CAPITOLUL VII

Dincolo de Carpați

CÂND AM REVENIT ÎN ROMÂNIA DIN REPUBLICA MOLdova în primăvara anului 2014, îmi venea să sărut pământul. Din perspectiva Republicii Moldova, o fostă republică sovietică, nemembră a Uniunii Europene, România reprezenta Occidentul, o țară atractivă datorită statutului ei de membru NATO, cu instituții tot mai transparente grație influenței Uniunii Europene. România poate părea înapoiată și orientală dacă o privești dinspre Occident sau chiar din Polonia, dar să călătorești înseamnă să faci comparații minuțioase cu ultimul loc vizitat. Vreau să spun că diferențele dintre România și Republica Moldova au demonstrat că *Europa*, conceptual vorbind, nu se termină la o graniță sau alta, ci există o serie de diferențe majore sau minore, care se diluează treptat pe măsură ce te îndrepți spre est, până ce, cel puțin din experiența mea, dispar complet la Marea Caspică.

S-au întâmplat multe de la acea vizită în România în primăvara anului 2014 și la începutul verii acelui an. Președintele Rusiei, Vladimir Putin, s-a amestecat mai mult decât era cazul în estul Ucrainei, unde separatiștii pro-ruși erau incapabili să înainteze decisiv în fazele inițiale ale acțiunii lor împotriva unei armate ucrainene surprinzător de eficiente și metodice, după ce aceiași separatiști mascați eșuaseră lamentabil în încercarea de a stârni o revoltă populară. Este important să spunem că portul ucrainean Odessa, care

în primăvara anului 2014 părea că va fi destabilizat de ruși, n-a dat nici un semn de agitație și a dispărut complet din programele de știri. Dar ușurarea mea n-a ținut mult. În august 2014, implicarea tot mai susținută a armatei ruse în estul Ucrainei – cu scopul de a stabili o punte de legătură între Crimeea și teritoriul rusesc – m-a ajutat să-mi dau seama că lupta Europei cu Rusia s-ar putea să nu se dea numai în privința statelor baltice, ci și a regiunii Mării Negre, implicând și România. Rusia se va strădui să izoleze estul Ucrainei de restul țării, va încerca să submineze guvernul ucrainean de la Kiev prin diferite metode subversive, asupra cărora fusesem avertizat cu câteva luni în urmă de consilierul român pentru securitate națională.

Ceea ce m-a speriat a fost sentimentul revoltător că guvernele Europei, într-o perioadă de criză economică și dependente fiind de energia rusească, nu aveau nici un fel de plan de acțiune; același lucru era valabil și pentru administrația americană. „Dacă South Stream va fi construit vreodată, Ucraina e terminată", mi-a spus un prieten român specializat în probleme de energie. Se referea la rețeaua de gazoducte pe care rușii sperau s-o construiască peste Marea Neagră și Balcani până în Europa Centrală, ocolind astfel Ucraina. Nemaiavând nevoie de Ucraina pentru a-și transporta gazul natural spre Europa Centrală, Rusia va putea tăia oricând gazul Ucrainei. Între timp, toate celelalte state implicate în construcția South Stream s-au conformat politicii rusești: Bulgaria, deși stat membru al NATO și al Uniunii Europene, are numeroase probleme politice și instituționale; Serbia a devenit un veritabil satelit al Rusiei, atât în privința crimei organizate, cât și a politicii; Ungaria a adoptat neo-autoritarismul, iar despre Austria se credea că joacă la două capete. Întreruperea temporară a proiectului South Stream, dimpreună cu prăbușirea prețurilor la energie câteva luni mai târziu, a oferit Europei un moment de respiro. În tot acest timp, luptele și anexarea tacită a estului Ucrainei de către Putin au continuat.

Am sperat, cuprins de îngrijorare, că România nu avea să fie atrasă în acest vârtej. Din motive pur egoiste, voiam ca România să nu ajungă subiect de știri. Asemenea multor călători și jurnaliști, îmi place să am un loc doar pentru mine. Până la urmă, România e un fel de laborator de unde poți studia în siguranță problema rusească (printre altele). Deși Uniunea Sovietică s-a dezintegrat în 1991, efectul devastator al leninismului și al stalinismului a lăsat cicatrici adânci asupra Rusiei până în zilele noastre. E grăitor în acest sens stilul autoritar, de Politburo, al guvernării lui Putin. Rusia a rămas în afara Europei nu atât prin forța incontestabilă a geografiei, cât din cauza revoluției bolșevice – un eveniment plin de urmări dramatice, care se putea sfârși si altfel.[1] Totuși, în ciuda tendințelor revanșarde ale Rusiei, îmi spuneam că România trecea printr-un moment relativ benign al istoriei sale. Economia se afla în creștere, chiar dacă într-un ritm mai lent decât cel dinaintea crizei economice europene. Nu m-a atras spre România vreo catastrofă care se întrezărea la orizont, ci profilul său istoric și cultural unic, care spune atât de multe despre Europa Centrală și Răsăriteană.

PORNIND DE LA BUCUREȘTI SPRE NORD ÎN OCTOMBRIE 2014, părăseam zona de câmpie a Munteniei, cuvânt care, în mod paradoxal, înseamnă „țara munților", probabil datorită originii muntene a dinastiei Basarabilor, care a ajuns să stăpânească această regiune.[2] După aproximativ o oră de drum, s-au ivit la orizont Subcarpații, imediat după câmpurile petrolifere de la Ploiești – aceleași care le-au servit drept stație de alimentare trupelor hitleriste. Curând, eram încon-

1. Am fost foarte influențat în această privință de lucrarea lui Orlando Figes, *A People's Tragedy: The Russian Revolution 1891–1924*, Jonathan Cape, London, 1996.

2. Neagu Djuvara, *A Concise History of Romanians*, ed. cit., p. 53.

jurat de dealuri, iar monotonia peisajului de câmpie, cu magherițe și culturi de cereale, s-a risipit datorită panourilor de un roz strident ce anunțau sosirea T-Mobile în România.

Uitându-mă la terenul în pantă, mi-a venit în minte cartea lui Donald Hall *Romanian Furrow* (*Brazda românească*), publicată în 1933. Hall venise din Anglia, cu puțin înainte de voiajul lui Patrick Leigh Fermor prin această regiune, călătorind prin estul Peninsulei Balcanice și în Turcia. Dar, ca multe alte călătorii memorabile, nici aceasta nu s-a desfășurat cum fusese plănuit. S-a îndrăgostit de zona rurală a României, aici, lângă versanții de sud ai Carpaților, și a petrecut săptămâni la rând lucrând la câmp alături de țăranii din zonă. *Romanian Furrow*, o relatare despre acele zile de muncă binecuvântată, este cartea de călătorii prin excelență: un imn închinat pământului, nu doar o simplă relatare despre culturile și etniile întâlnite. Donald Hall scrie despre țărănci aprige care „purtau ii acoperite cu broderii splendide în tonuri clare de albastru, roșu și galben. [...] Iar la amiază, când lumea dormea, își desfăceau ia, lărgind șnurul din jurul gâtului, ca să alăpteze pruncii care stătuseră la umbră cât ele lucraseră". Basmalele lor aveau un aer de „distincție" și „noblețe", spune Hall. „Pe Columna lui Traian sunt sculptate asemenea femei." În timp ce intelectualii români de dreapta din anii '30 puneau la un loc ortodoxia răsăriteană și viața rurală pentru a delegitima prezența evreilor din orașe, Hall remarcă: „Biserica Ortodoxă, plină de fast și culoare, icoane și veșminte splendide, deși impresionantă pe moment, era dincolo de puterea de înțelegere a țăranilor. Erau prea simpli ca să ajungă la viața lor atât de legată de pământ. Pentru ei", continuă autorul, „soarele era mai plin de slavă decât lumânările aprinse, iar mirosul pământului după ploaie era mai plăcut decât cel al cădelnițelor cu tămâie". Nu înseamnă că țăranii români n-ar fi fost religioși, explică Hall, ci că practicau o formă de

păgânism, ancorat în ciclul recoltelor, care era mai vital și, prin urmare, mai puternic decât orice ritual creștin formalizat.[1] Cartea lui Hall este o comoară puțin cunoscută, dar instructivă, plină de informații utile. Ultima dată când m-am uitat, cartea era pe poziția două milioane și ceva între cărțile vândute pe Amazon. Citându-l pe Herman Melville, Albert Camus spunea că, dacă vrei să perpetuezi un nume, e bine să-l gravezi pe o piatră care se scufundă în adâncul mării, căci „adâncimea durează mai mult decât înălțimea": aceasta este forma cea mai pură de nemurire, pe care o asociez cu cartea lui Hall.[2]

Curând, în peisaj au apărut pădurile dese de molizi, brazi, mesteceni și fagi, precum și livezile cu fructe de sezon. Aveam sentimentul unei frontiere iminente, mai reală decât orice graniță oficială. Casele au început să capete un aspect nobil, pe măsură ce lemnul câștiga teren în fața cimentului brut din Muntenia. În cele din urmă, Carpații s-au ivit deasupra liniei copacilor, ca niște săbii strălucitoare îndreptate în sus. În stațiunea alpină Sinaia, castelul Peleș, construit de Carol I la sfârșitul secolului al XIX-lea, părea desprins dintr-un basm, scăldat în razele soarelui, în mijlocul unei păduri dese. Castelul îl reprezintă pe Carol, m-am gândit, cu aerul său germanic, întunecat și misterios, în ciuda arhitecturii neorenascentiste, vizibilă în balcoanele și cadrele din lemn. Chiar mărimea și ambițiile arhitectonice vorbeau deslușit despre nevoia noului monarh de a se impune în țară. Privind pădurea de sus, de la balconul castelului, în aerul rece de munte, m-am înviorat. Călătoria e o peregrinare prin-

1. Donald Hall, *Romanian Furrow*, Bene Factum, London, 2007, pp. 11, 21, 25–26 și 35.

2. Albert Camus, *Lyrical and Critical Essays*, trad. de Ellen Conroy Kennedy, Vintage, New York, 1970, p. 294. [Pentru ed. rom., v. *Eseuri*, antologie, trad. și cuvinte introd. de Modest Morariu, Univers, București, 1976 (n. tr.).]

tre peisaje variate, care oglindește trecerea unui om prin viață. Cu cât vezi și trăiești profund mai multe peisaje, cu atât viața îți pare mai lungă și mai bogată.

Drumul a șerpuit până când am trecut dincolo de versanții de nord ai Carpaților, în Transilvania. O linie abruptă și înaltă de piscuri de granit, pe alocuri cu zăpadă, dar în rest de culoarea fumului albastru, părea să plutească pe deasupra câmpiei. Tehnic vorbind, intrasem în Europa Centrală, dar primul lucru pe care l-am văzut a fost un sat de țigani români, mașinile și antenele de satelit amintind oarecum de stilul de viață al clasei de mijloc. În următoarele săptămâni aveam să văd țigani în alte decoruri, săraci sau mai puțin săraci, în special unguri, cu pălării negre cu boruri late și haine pestrițe. Romii, sau țiganii, sunt minoritatea cea mai numeroasă din Europa, cu peste 11 milioane de membri; au plecat din India la sfârșitul Antichității sau la începutul Evului Mediu, adoptând diferite religii și limbi, chiar dacă există o limbă romani cu diferite dialecte. Uniunea Europeană se străduiește să depășească secole întregi de discriminare, care au culminat cu cel de-al Doilea Război Mondial, când Hitler a încercat să-i extermine. Conform Agenției pentru Drepturi Fundamentale a Uniunii Europene (FRA), citată de *The Wall Street Journal*, „o treime dintre romi sunt șomeri, 20% nu au asigurare medicală și 80% trăiesc sub limita sărăciei". Partidele de extremă dreapta care se ridică din nou în Europa apelează la prejudecăți locale, atacându-i pe romi cam la fel cum erau atacați evreii în anii '30. Romii reprezintă 8% din populația României.[1] Sunt parte intrinsecă din peisajul românesc.

Castelul Bran a fost ridicat pe marginea unei prăpăstii abrupte, având un turn și ziduri crenelate întrepătrunse. O

1. Naftali Bendavid, „Europe Confronts Its Roma Problem", *Wall Street Journal*, 23 aprilie 2014.

ilustrație cu acest castel, construit de regele maghiar Ludovic cel Mare, l-a inspirat pe scriitorul irlandez Bram Stoker să scrie romanul *Dracula*. Cu treizeci de ani în urmă, în 1981, castelul Bran mi se păruse un loc întunecos și straniu, în inima sălbăticiei, cu scări șubrede care scârțâiau la fiecare pas. Acum împrejurimile erau amenajate, cu o mulțime de restaurante și un bazar de prost-gust pentru turiști. Înăuntru găseai plante în ghivece, valsuri de ambianță, expoziții luminate corespunzător și hoarde întregi de turiști care-și făceau poze. Și totuși, prețuiam mai mult amintirea aceea de demult: sărăcia comunistă, care adusese populația în pragul mizeriei, potența experiența unui tânăr călător occidental. În noiembrie 1981, m-am oprit la un han solitar de lângă castel și, în noaptea geroasă de toamnă, m-am cinstit cu o masă copioasă și o sticlă de vin roșu înainte să iau autobuzul înapoi spre București. Cum prețurile erau relativ mici în comparație cu Israelul, unde trăisem până atunci, mi-am dat seama că puteam mânca foarte bine. În România anilor '80 am trăit prima dată bucuria de a lua masa singur, în timp ce scriam în jurnal și savuram experiența, o senzație pe care, de atunci, o asociez cu ideea de călătorie.

Acum regina Maria era mai prezentă la castelul Bran decât contele Dracula. Maria a fost soția regelui Ferdinand – nepotul lui Carol I și succesorul lui la tron –, și era cunoscută drept o englezoaică nonconformistă care a ridicat moralul României în vremurile cumplite ale Primului Război Mondial. Maria și-a păstrat un apartament la Bran în anii '30, într-un fel de exil care-o ținea departe de fiul ei, regele recent înscăunat Carol II. Cu coroana ei enormă și șiragurile lungi de mărgele, în fotografiile alb-negru de la Bran regina Maria avea un aer teatral și boem.[1] În 1981, Branul fusese pentru mine doar o bucățică din peisajul sumbru al comunismului

1. Am scris mai multe despre regina Maria în *Fantomele Balcanilor*.

ceaușist; în 1990, când am călătorit prin Transilvania încercând să recuperez trecutul la scurt timp după căderea lui Ceaușescu, m-am concentrat în mod special pe familia regală care domnise înaintea comuniștilor. Acum, în această ultimă călătorie, în 2014, eram obsedat de probleme majore, mai abstracte, cum ar fi semnificația destinului și a determinismului în istoria românească și europeană. Trei vizite, trei Românii – în circumstanțe politice diferite – și trei etape de viață personală și intelectuală. Într-un fel, am văzut țări diferite, din perspectiva unor persoane diferite.

A DOUA ZI DIMINEAȚĂ MĂ AFLAM ÎN CENTRUL BRAȘOVULUI, iar ambianța Europei Centrale se cobora asupra mea ca o binecuvântare printre frunzele de toamnă. Întemeiat la începutul secolului al XIII-lea de cavalerii teutoni, sosiți aici la invitația regelui Ungariei, Brașovul a fost de la bun început expresia unui fel de a fi așezat, în comparație cu Bucureștiul mai sălbatic, care s-a dezvoltat abia în secolul al XVII-lea, la marginea Imperiului Otoman. Clădirile gotice, baroce și neoclasice erau zugrăvite în nuanțe vesele și pastelate; deși zidurile erau stricate și aproape distruse pe alocuri, ferestrele opulente erau elegant decorate cu ghivece de mușcate înflorite. Străzile erau împânzite de librării și mirosea a cafea și a produse de patiserie, miresme accentuate de ceață și de iminența vagă a ploii. Produsele de patiserie mi-au amintit că aici, în Transilvania, locuitorii au moștenit de la austrieci și de la germani cultul deserturilor. Și librăriile! În 2014, în România exista încă o vie cultură a librăriilor, achizițiile de carte electronică fiind mai degrabă rare, ceea ce conferea vieții intelectuale tihnă și intimitate și sporea plăcerea de a cumpăra cărți pur și simplu pentru că sunt frumoase.

Biserica Neagră din Brașov (Biserica Sfânta Maria), construită în secolul al XIV-lea, domină peisajul urban cu turla

sa ascuțită și cu acoperișul imens, cu o uimitoare nuanță de roșu-închis: cea a frunzelor veștede din luna noiembrie. Biserica se numește astfel pentru că fațada sa gotică (cu zidărie romanică) a luat foc odinioară și încă păstrează urmele întunecate ale incendiului. Și înăuntru, și afară, secolele de umezeală au colorat zidurile de piatră în toate nuanțele posibile de maro și gri. Aceasta este semnificația fundamentală a arhitecturii gotice: o redare sculpturală a hotărârii și luptei omului cu *forțele uriașe și impersonale* – incendii, cutremure și invazii, în acest caz. Am tresărit când am văzut privirile sfinților desfigurați de focul de demult. Inițial, biserica a aparținut cultului catolic, dar la începutul secolului al XVI-lea Brașovul a devenit un centru al Reformei protestante, datorită influenței versatilului intelectual umanist Johannes Honterus. De atunci, Biserica Neagră este de rit luteran, iar slujbele se țin în limba germană, chiar și în zilele noastre. Claudio Magris vorbește despre „virtuțile extraordinare și tenace" care fac din germani „romanii Mitteleuropei", pentru că au creat „o civilizație unică dintr-un creuzet de națiuni diferite"[1].

Privind orga imensă, nu mi-am putut imagina un loc mai potrivit în care să-l asculți pe Bach, cu care totul începe, în privința sunetului, ca o expresie a frumuseții. Bach a fost luteranul prin excelență, în sensul că muzica sa, în cuvintele dirijorului John Eliot Gardiner, „transmite mesajul universal al speranței", pandantul perfect al verticalității liniilor gotice.[2] Chiar dacă Bach n-a călătorit niciodată mai departe de Dresda, spre est, și de Karlsbach, spre sud-est, mi l-am imaginat cântând aici, în acest bastion luteran al Transilvaniei. Severa construcție germană era îmblânzită de covoarele turcești de pe pereți, cu tonurile lor bogate de purpuriu, daruri primite de la negustători și pelerini.

1. Claudio Magris, *Danube*, ed. cit., p. 312.

2. John Eliot Gardiner, *Bach: Music in the Castle of Heaven*, Knopf, New York, 2014, p. 15.

Arhitectura pitorească a Brașovului îi relevă originea – Kronstadtul sașilor germani. La fel se întâmplă și în cazul Sibiului (Hermannstadt) și al Sighișoarei (Schassburg), în timp ce Cluj-Napoca (Kolozsvár) și Târgu Mureș (Marosvásárhely) au fost, în principal, orașe maghiare, deși păstrează și ele denumirile germane din trecut: Klausenburg și, respectiv, Neumarkt am Mieresch. Toate aceste denumiri vorbesc despre o lume în care aristocrația era maghiară, burghezia era alcătuită în principal din luterani germani din nord-vestul Germaniei, iar țărănimea, din români. Aproape 85% dintre românii din regiunile aflate sub stăpânire maghiară în perioada de declin a Imperiului Habsburgic locuiau în zone rurale, într-o vreme în care numai un sfert sau chiar mai puțin din populația urbană a orașelor transilvane erau români. Cum nu exista o clasă de mijloc urbană românească, n-au apărut sentimente de ură împotriva fraților români; resentimentele românilor erau îndreptate împotriva maghiarilor mai bogați, a evreilor și a etnicilor germani mai înstăriți și mai urbanizați.[1]

Etnici germani nu au fost doar în Transilvania. Câteva sute de mii dintre ei, de exemplu, locuiau în regiunea Banatului, în sud-vestul României. În secolul al XVIII-lea, aceștia au fost încurajați de împărații habsburgi să populeze zona de graniță a Imperiului Austriac. Probabil pentru că au pornit în călătoria spre Banat din sudul Germaniei, din orașul dunărean Ulm, aflat în regiunea Suabia, etnicii germani care s-au stabilit în Banat au fost numiți șvabi. Regimul Ceaușescu, care îmbina ultranaționalismul cu comunismul, i-a persecutat brutal pe acești șvabi germani, ca și pe reprezentanții altor minorități naționale, și astfel șvabii au părăsit masiv România în ultima fază a Războiului Rece. Pentru

1. Lucian Boia, *Romania*, ed. cit., p. 24; Keith Hitchins, *Rumania 1866–1947*, ed. cit., pp. 218–220.

fiecare emigrant căruia i se permitea să plece, Ceaușescu pretindea o răscumpărare din partea guvernului Germaniei Federale. La fel au stat lucrurile în cazul altor etnici germani care părăseau România și în cazul evreilor (a căror răscumpărare era plătită de guvernul Israelului și de cel al Statelor Unite).

Am adus vorba de șvabi datorită efectului puternic pe care l-a avut asupra mea proza Hertei Müller, care a câștigat Premiul Nobel pentru Literatură în 2009 pentru volumele sale de memorii și romanele despre viața ca tânără șvăboaică în Banatul din epoca ceaușistă. Opresiunea străbate întreaga sa operă, deși nu explicit. Sentimentul de apăsare se conturează prin imaginile dezolante ale tăcerii, cruzimii și nimicniciei – este aici o lume materială care, deși rurală și tradițională, este lipsită de frumusețe sau de orice estetică înălțătoare. Dacă noroiul și uneltele și obiectele din lut sunt un prilej de bucurie a simțurilor în poezia irlandezului laureat al Premiului Nobel Seamus Heaney, aceleași imagini nu oferă nici un fel de alinare în opera Hertei Müller. „Zăpada cădea peste câinii vagabonzi. [...] Frigul rodea frontoanele caselor cu sarea sa. În multe locuri inscripțiile se șterg. [...] Oamenii înfofoliți care ies de la cârciumă cu căciulile lor roase de blană trec vorbind singuri. [...] Apa aici este galbenă și grea; în rufe se simte nisipoasă, nu spumoasă, iar hainele devin gri și tari de la ea. [...] Tata vine zilnic beat acasă. [...] Mama se sprijinea cu tot corpul de soba de teracotă și plângea în hohote. [...] Nu există nici amurg, nici zori. Crepusculul este pe fețele oamenilor."[1]

Asuprirea nu ține doar de închisori și de plutoanele de execuție. Poate veni și dintr-o plictiseală banală și chinuitoare, o senzație pe care Müller o reconstruiește fidel.

---

1. Herta Muller, *Nadirs*, trad. si postf. de Sieglinde Lug, University of Nebraska Press, Lincoln, 1999, pp. 22–23, 34, 106 și 122.

Germanii au contribuit în mod esențial la estetica transilvăneană. Arhitectura poate fi, de exemplu, cea gotică timpurie în stil burgund, cum este la biserica fortificată de la Prejmer. Biserica, cu zidurile sale impunătoare din piatră tencuită alb-murdar, cu un acoperiș ametitor din țiglă, cu coridoare labirintice din lemn, cu mobilier greoi și deteriorat, cu decorațiuni florale și cu o colecție de vase înnegrite de alamă și de țesături, avea aura unei lumi dispărute, de pe la mijlocul Evului Mediu – echivalentul luteran auster al mănăstirilor ortodoxe de la Muntele Athos, din Grecia (deși biserica de la Prejmer a fost inițial romano-catolică). Mai este și biserica fortificată din Viscri, o subredă construcție religioasă saxonă ce datează de la sfârșitul secolului al XII-lea. Turla acesteia are acoperișul ascuțit la vârf și lat spre bază, un element comun în Transilvania, iar țiglele sunt atât de decolorate, încât seamănă cu niște monede antice. Prin perdeaua de plopi și pomi fructiferi se întrevede un peisaj vălurit și sculptural, punctat ici-colo de nuanțe de roșu, care pe alocuri capătă profunzimea unei picturi în ulei.

Wolfgang Wittstock, președintele Forumului Democrat al Germanilor din Județul Brașov, mi-a spus că, deși declinul populației germane din Transilvania încetase, era vorba acum de o cultură preponderent urbană. Civilizația rurală saxonă, a cărei arhitectură mă fermecase, dispăruse aproape complet. Monumentele erau finanțate de o fundație istorică, printre binefăcători numărându-se prințul Charles de Wales, care deține terenuri în Transilvania și este îndrăgostit de această regiune.

Când Ceaușescu a venit la putere, în România se aflau aproximativ 400 000 de etnici germani. Cam o treime sau chiar mai mulți dintre cei rămași în țară după execuția lui Ceaușescu au plecat în 1990 și 1991, când s-au deschis, în sfârșit, granițele. De atunci, numărul s-a redus la 45 000, majoritatea celor rămași fiind bătrâni. Ultima noutate, mi-a

explicat Wittstock, era că, din cauza declinului economiei Germaniei, mulți tineri sași se întorceau în România pentru a începe afaceri. Faptul că etnicii germani sunt bine-veniți în România postcomunistă este dovedit și de Klaus Iohannis, respectatul primar german al Sibiului, care a candidat la alegerile prezidențiale din România în 2014 și a câștigat în mod surprinzător, promițând reforme instituționale, lupta împotriva corupției și o mai mare apropiere de Occident.

ÎNSĂȘI IDEEA CĂ MĂ AFLAM ÎN FOSTA EUROPĂ CENtrală a Habsburgilor, fiind încă în mijlocul României, în vreme ce alte părți ale țării pot fi definite ca aparținând Orientului Apropiat, mi-a aprins imaginația în mai multe direcții. Întocmai cum Țara Românească și Moldova, zone de graniță ale bizantinilor, turcilor și rușilor, m-au făcut să mă gândesc la tradițiile lor geografice și imperiale, faptul că mă aflam în Transilvania m-a determinat să iau în considerare alte aspecte geografice, imperiale, strategice și chiar filozofice.[1]

S-AR PUTEA CA HENRY KISSINGER, NU CONTROVERSAtul om politic de la sfârșitul anilor '60 și din anii '70, ci tânărul absolvent de Harvard din anii '50, să fi definit cel mai succint Imperiul Habsburgic, care după *Ausgleich*-ul, sau „Compromisul", din 1867 s-a transformat în dubla monarhie austro-ungară. Austria habsburgică, în special în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea, cu „structura sa poliglotă" de germani, maghiari, ruteni, cehi, slovaci, sloveni, italieni și români, era „seismograful Europei", scria Kissinger în prima sa lucrare, *A World Restored: Metternich, Castlereagh and the Problems of Peace 1812–1822* (*O lume restaurată: Metternich,*

1. A existat și o excepție: Austria habsburgică a ocupat Oltenia între anii 1718 și 1739 și a avut o armată de ocupație în Principate între anii 1854 și 1856.

Castlereagh și problema păcii, 1812–1822). Tânărul Kissinger își dezvoltă teza după cum urmează:

> Aceasta [Austria habsburgică] avea cu siguranță să fie prima victimă a unei insurecții de mare amploare, căci războiul putea doar să sporească elementele centrifuge ale unui stat a cărui unică garanție de unitate era coroana comună. Și pentru că nevoia de stabilitate a Austriei era atât de mare, și pentru că legea este expresia statu-quoului, Austria s-a pronunțat pentru simțul limitei și pentru importanța echilibrului, pentru necesitatea legitimității și pentru inviolabilitatea tratatelor.[1]

Mai exact, Austria habsburgică era ultimul bastion al feudalismului care supraviețuia în epocile premodernă și modernă. Potrivit unuia dintre cei mai importanți istorici specializați în dinastia de Habsburg, regretatul Robert A. Kann, Imperiul Austriac era „mai divers [...] în privința tradițiilor etnice, lingvistice și istorice" decât orice imperiu al vremurilor moderne.[2] „Era mai aproape de Comunitatea Europeană din secolul XXI" decât de alte imperii din secolul al XIX-lea, scrie istoricul și autorul de scrieri de călătorie galez Jan Morris.[3] Imperiul se întindea „în toată Europa Centrală", remarca regretatul savant de la Oxford C.A. Macartney, de la Alpii din landul Vorarlberg și lacul Constanța, la vest, până la hotarul Moldovei, la est; și de la Carpații polonezi, în nord, până la Marea Adriatică, în sud, reunind germani, slavi și latini. Și totuși, „nici măcar într-un singur caz", continuă Macartney, „nici una dintre frontierele sale politice nu reprezenta și o frontieră etnică". Germanii se aflau și în interiorul, și în exteriorul imperiului, la fel și polonezii, ucrainenii, croații, românii

---

1. Henry A. Kissinger, *A World Restored: Metternich, Castlereagh and the Problems of Peace 1812–1822*, Houghton Mifflin, Boston, 1957, p. 7.

2. Robert A. Kann, *A History of the Habsburg Empire 1526–1918*, University of California Press, Berkeley, 1974, p. 27.

3. Jan Morris, *Trieste and the Meaning of Nowhere*, Da Capo Press, New York, 2002, pp. 45–46.

și așa mai departe.[1] Așadar, după cum susține Kissinger, Imperiul Habsburgic „nu putea fi vreodată parte a unei structuri legitime de naționalism", pentru că, ținând cont de faptul că naționalismul european avea baze etnice și religioase, acest imperiu poliglot ar fi fost sfâșiat de o asemenea forță.[2] Ceea ce făcea Imperiul Habsburgic de două ori mai fragil și atât de dependent de statu-quo era geografia sa ușor de *invadat* și de *ocupat*, în comparație cu cea a Marii Britanii, a Rusiei sau chiar a Franței.[3]

Austria habsburgică, a cărei istorie se întinde de la sfârșitul secolului al XIII-lea până la începutul secolului XX, a ridicat ordinea conservatoare la nivelul celui mai înalt principiu moral din simplă necesitate. Liberalismul era privit cu suspiciune, pentru că libertatea însemna nu doar eliberarea individului, ci și a grupurilor etnice care puteau intra în conflict unele cu altele. Astfel că era încurajată mai degrabă toleranța decât libertatea. Și pentru că statu-quoul era inviolabil la Viena (în special după războaiele napoleoniene), la fel era și echilibrul de putere.

Vreme de decenii și chiar de secole, întinsul Imperiu Austriac a definit geopolitica europeană. Austria reprezenta soluția imperfectă împotriva înaintării militare a Imperiului Otoman înspre Europa Centrală în secolul al XVI-lea și a tulburărilor panslaviste de veacuri ce emanau dinspre Rusia. Austria primea astfel lovituri din ambele direcții, dar Contrareforma a ajutat la păstrarea teritoriilor profund catolice ale Habsburgilor. Rolul de balanță politică al Austriei a fost, mai apoi, întărit de teama sa de vastul stat autocratic panslavist al Rusiei, pe de o parte, și de tradițiile liberale, democratice și revoluționare ale Franței și ale Occidentului, pe de alta.

---

1. C.A. Macartney, *The Habsburg Empire 1790–1918*, Macmillan, New York, 1969, pp. 12, 16–17, 100 și 826–827.

2. Henry A. Kissinger, *A World Restored*, ed. cit., pp. 207–208 și 233.

3. Simon Winder, *Danubia: A Personal History of Habsburg Europe*, Farrar, Straus & Giroux, New York, 2013, pp. 292–293.

Este adevărat că poziția de mare putere a Austriei era amenințată de imperialismul rusesc de la Răsărit, în timp ce, cum afirmă Kann, „liberalismul occidental amenința durabilitatea structurii interne a acesteia".[1] Însuși Talleyrand susținea „puterea relativă" a Austriei ca tampon, pentru a ține Rusia la distanță de Germania și Europa Centrală. Și totuși, Austria era adesea slabă, într-un mod inerent „naturii extinse" a posesiunilor sale monarhice și „aranjamentelor extrem de împovărătoare de natură administrativă și decizională" adiacente, scrie profesorul de istorie de la Cambridge Brendan Simms.[2] A fost destinul istoric și geografic al României să fie prinsă între imperii, fiind situată la extremitatea sud-estică a Austriei habsburgice, la extremitatea sud-vestică a ambițiilor imperiale ale Rusiei și la extremitatea nord-vestică a ambițiilor Imperiului Otoman.

Potrivit altor interpretări, Austria ar fi reprezentat o forță civilizatoare burgheză venită dinspre Occident, cu o influență profund benefică. Cultura habsburgică era reconfortantă, *burgerlich* și somptuoasă, cel puțin în comparație cu ce ofereau imperiile mai sumbre de la Răsărit – fiind parțial definită, cum era cazul Austriei și al Bisericii Catolice, de miracolul sacru al artei gotice și al celei baroce. Dar Austria habsburgică nu a fost pentru români atât o sursă de inspirație estetică, cât o sursă de conflict, astfel încât stilul gotic din nordul Transilvaniei avea să rămână mai degrabă o curiozitate printre abundentele vărsări de sânge din timpul încleștărilor dintre imperii.

ȘI TOTUȘI, DUPĂ MINE, NICI O ALTĂ PERSONALITATE A istoriei moderne europene nu s-a opus mai mult tendințelor

1. Robert A. Kann, *A History of the Habsburg Empire 1526–1918*, ed. cit., pp. 25 și 266.

2. Brendan Simms, *Europe: The Struggle for Supremacy*, ed. cit., pp. 94 și 163.

pătimașe și impetuoase ale atâtor utopii contradictorii și înspăimântătoare și naționalismelor etnice – ideologii ale vărsării de sânge în masă – ca prințul Klemens von Metternich, personificare a valorilor Austriei habsburgice și om de stat ultraconservator. Iată exemplul perfect de individ care își înfrânge soarta. Metternich, ale cărui înțelepciune și cinism au fost esențiale pentru încheierea păcii de după războaiele napoleoniene, le-a asigurat europenilor un secol al XIX-lea relativ liniștit, fără un mare război, ceea ce i-a făcut, pe de altă parte, să fie naivi cu privire la un posibil conflict între marile puteri în secolul următor. Traversând Carpații spre nord, spre Europa Centrală, voiam foarte mult să mă gândesc la cel care s-a opus, practic și filozofic, monștrilor istorici cu care a trebuit să mă confrunt la sud și la est de Carpați. Și astfel m-am gândit la Metternich, omul de stat austriac care a știut să apere fragilul statu-quo de conducătorii revoluționari care voiau să-l răstoarne; aceasta era, în fond, cea mai bună metodă de a proteja minoritățile slabe.

Vizionarul reacționar Metternich era pacifist, spre deosebire de Napoleon, militar și progresist înnăscut. Metternich credea în statele constituționale, nu în națiunile formate pe criterii etnice. Statele sunt sisteme birocratice legitime, guvernate de supremația legii; națiunile constituite pe criterii etnice sunt mânate de patima sângelui și a pământului, inamicul suprem al moderației și al analizei. Metternich nu a fost un mare erou precum Churchill. Constituția lui a fost mai puțin spectaculoasă, dar într-un fel mai necesară, a reprezentat ceva la care ar trebui să aspire birocrații de top care se străduiesc să mențină viabilitatea Uniunii Europene: protecția neobosită a ordinii pancontinentale existente, bazată pe compromis. Dată fiind situația actuală a Europei, cu partidele naționaliste de dreapta bătând cu putere la poarta unei Uniuni Europene fragile, eforturile lui Metternich de a *conserva* statu-quoul sunt cu atât mai relevante.

În poemul *The Age of Bronze* (*Epoca Bronzului*) (1823), lordul Byron l-a denigrat pe Metternich, numindu-l „parazitul

de frunte al puterii". Ceea ce Byron nu putea ști era exact faptul că, exercitându-și astfel puterea, Metternich avea să apară, dintr-o perspectivă istorică mai târzie, ca făcând mai mult decât oricare alt om de stat pentru a oferi Europei următorului secol o perioadă de pace. Profesorul Kann, care a predat la Rutgers University și la Universitatea din Viena, consideră că Austria lui Metternich a repurtat un succes „de mare răsunet și de două ori mai impresionant, având în vedere că și-a început acțiunile în 1809 din postura unui stat învins". Tânărul Kissinger scrie: „Iluminismul și-a păstrat până târziu în secolul al XIX-lea ultimul apărător, care judeca acțiunile după criteriul adevărului, și nu după cel al succesului, un susținător al rațiunii într-o epocă de materialism filozofic, care n-a renunțat niciodată la convingerea că moralitatea poate fi cunoscută și că virtutea poate fi predată."[1]

Metternich întruchipa principiul, elaborat mai târziu de geograful și strategul britanic Halford Mackinder, conform căruia o lume guvernată de o putere echilibrată are mai multe șanse de a fi pașnică. Iar pentru a păstra acest echilibru, Metternich credea că discreția era cea mai puternică armă a diplomației. El a înțeles că negocierile dificile de care depind pacea și evitarea tragediilor le impuneau oamenilor de stat să poarte cele mai directe dialoguri fără a fi expuși privirilor publicului – și ridicolului public. Metternich susținea „primatul conversațiilor confidențiale" în fața atenției din partea presei. În zilele noastre, presa, care își are propriile interese, face apel zgomotos la transparență, deși tocmai această deschidere ocupă din spațiul de lucru aflat la dispoziția diplomaților.[2]

Metternich credea în ordine, nu în romantism. Pentru el, emoția era dușmanul capacității de analiză. În vreme ce

---

1. Robert A. Kann, *A History of the Habsburg Empire 1526–1918*, ed. cit., p. 235; Henry Kissinger, *A World Restored*, ed. cit., p. 196.

2. Alan Palmer, *Metternich: A Biography*, Harper & Row, New York, 1972, pp. 2–3.

romantismul poate duce la haos, ordinea duce la predictibilitate (să ne amintim că Hitler a fost numit de Kissinger un „nihilist romantic"). Oamenii simpli au nevoie de predictibilitate ca să trăiască în liniște. În zilele noastre, ordinea are o conotație negativă, din cauza asocierii cu fascismul și comunismul, ale căror urmări dezastruoase sunt, la nivel istoric, încă prezente. Dar trebuie să știm cu toții că ordinea, în forma sa normală, comună în democrație și în sistemele autocratice moderate, este preferabilă riscantelor experimente populiste. Metternich a văzut îndeaproape, student fiind, ororile Revoluției Franceze.[1] Pentru a putea prospera și a deveni un stat normal, România are nevoie de acea ordine continentală pe care a girat-o cândva Metternich.

Metternich a fost un mare european – un uneltitor. Era pregătit să se alăture altor state europene contra lui Napoleon, dar n-avea nici o intenție, după cum afirmă biograful Alan Palmer, să devină un „instrument" al politicii rusești sau prusace. Uneltirile lui nu urmau să fie dezvăluite în comunicate de presă prietenoase. Nu urmăreau să apere „binele" de „rău", nici să obțină o victorie incontestabilă. Mai degrabă aveau în vedere recunoașterea limitelor de natură geografică, economică și demografică ale unui stat și, ca urmare, obținerea unui rezultat favorabil pe căi ocolite. Uneltirea este subtilă pentru că așa este și geopolitica. Citirea corectă a unei hărți nu duce la judecăți în alb și negru, întrucât geografia celor mai multe state oferă atât avantaje, cât și dezavantaje. Uneltirea prețuiește mai mult echilibrul decât dominația.[2]

Poziția geografică a Austriei lui Metternich încuraja o gândire geopolitică subtilă, întrucât se afla în centrul mort,

1. Henry Kissinger, „Otto von Bismarck, Master Statesman", *New York Times*, 31 martie 2011; Alan Palmer, *Metternich*, ed. cit., pp. 15 și 19.

2. Alan Palmer, *Metternich*, ed. cit., p. 103.

potențial instabil, al Europei – un element de legătură între Balcani și Europa Centrală și între Europa Centrală și Occident. Chiar dacă Imperiul Habsburgic, asociat cu Dunărea, se afla la răspântiile continentului, era totuși vulnerabil din punct de vedere militar. Astfel, Austria era interesată de un *sistem* paneuropean care să mențină pacea continentală. Sistemul la a cărui creare a contribuit Metternich la sfârșitul războaielor napoleoniene, consolidat printr-un acord al marilor puteri la Congresul de la Viena, a oferit această stabilitate. Metternich știa că, din cauza naturii sale neliberale – prin dependența sa de monarhii conservatori –, acest Congres nu putea rezista la nesfârșit și uneori „era încântat de lipsa de șansă a misiunii sale". Metternich, remarca regretatul istoric britanic A.J.P. Taylor, era „blând" în comparație cu ce avea să urmeze.[1]

Dresda, Pressburg (Bratislava), Viena sunt câteva dintre locurile întâlnirilor diplomatice ale lui Metternich. Brașovul (Kronstadt), Sibiul (Hermannstadt), Clujul (Klausenburg) de aici, din Transilvania, m-au făcut să mă gândesc la acele orașe și la însemnătatea lor istorică, pentru că de partea aceasta a Carpaților mă aflam deja în Mitteleuropa.

EUROPA CENTRALĂ ȘI GEOPOLITICA

SA M-AU FĂCUT SĂ mă gândesc la omul politic revoluționar și versatil, la liderul militar care a fost Józef Piłsudski și la conceptul său de *Intermarium*, termenul latin pentru „între mări", *Międzymorze*, în polonă. Piłsudski este cât se poate de relevant pentru situația problematică în care se află în prezent România.

Józef Piłsudski a dominat politica poloneză de la jumătatea Primului Război Mondial până la moartea sa, în 1935. Provenea dintr-o familie „profund polonizată" de „nobili scăpătați"

1. Alan Palmer, *ibid.*, pp. 155 și 202; A.J.P. Taylor, *Bismarck: The Man and the Statesman*, Knopf, New York, 1955, pp. 32–33.

care deținuse pământuri în Lituania zilelor noastre și-și datora poziția „Commonwealth-ului" polono-lituanian, una dintre marile puteri ale Europei în secolele al XVI-lea și al XVII-lea. Distrugerea acestei forțe geopolitice colosale de către invadatorii dinspre est și vest a stat la baza viziunii lui Piłsudski – un cordon de state mici între Marea Baltică și Marea Neagră care să țină deoparte Germania și Rusia.[1]

Viziunea lui Piłsudski nu își are originea doar în istoria familiei, ci și în propria experiență sângeroasă. Căci el a salvat Polonia din fața forțelor invadatoare sovietice în 1920, în decursul a numeroase conflicte militare la granițe, și a devenit apoi principalul fondator al celei de-a Doua Republici Poloneze în anul 1926. Credința lui Piłsudski într-o Polonie multiculturală, care să înglobeze trecutul său lituanian, s-a potrivit cu viziunea sa asupra extinderii cordonului antirusesc de state. Acest *Intermarium* a fost, la rândul său, un descendent spiritual și geografic al vastului teritoriu ce constituia la sfârșitul perioadei medievale și începutul perioadei moderne Regatul Poloniei și Marele Ducat al Lituaniei, un teritoriu care, în perioada sa de maximă expansiune, se întindea din câmpiile reci din nordul Europei, de la Marea Baltică, până la marginea Imperiului Otoman.

Opinia lui Piłsudski că independența statelor baltice la nord și a Ucrainei la sud era esențială pentru însăși securitatea Poloniei supraviețuiește până astăzi în politica externă a țării, după încheierea Războiului Rece. E drept că extinderea Uniunii Europene în primul deceniu al secolului XXI, prin includerea Poloniei, statelor baltice, Cehiei, Slovaciei,

---

1. Alexandros Petersen, *The World Island: Eurasian Geopolitics and the Fate of the West*, Praeger, Oxford, 2011, pp. 60–62. Un concept similar fusese propus cu câțiva ani înainte de geograful britanic Halford Mackinder în *Democratic Ideals and Reality: A Study in Politics of Reconstruction* (1919). Vezi Kaplan, *The Revenge of Geography*, ed. cit., pp. 74–76.

Sloveniei, Ungariei, României și Bulgariei, împreună cu integrarea acestora în NATO, a reprezentat instituționalizarea parțială a ideii lui Piłsudski, chiar dacă Belarusul, Ucraina, Moldova și statele transcaucaziene au rămas suspendate în peisajul geopolitic incert al Parteneriatului Estic al Uniunii Europene, care le oferă o protecție insuficientă împotriva Rusiei. Dar, în timp ce pericolul pândește de la Răsărit, Occidentul este mai puțin amenințător. Pentru că Germania, în cuvintele regretatului savant Alexandros Petersen de la Woodrow Wilson Center, „a ajuns la maturitate ca [...] un urias inofensiv care domină economia europeană și care este, în general, mulțumit de granițele sale și de cele ale vecinilor săi est-europeni consolidați"[1].

Așadar, deși mediul de securitate european de după 1989 nu este deloc clar, mai ales din cauza spiritului revanșard al lui Putin, acesta oferă totuși mai multe posibilități decât deceniile comparativ mai plictisitoare din secolul al XIX-lea lăsate posterității de Metternich și de aliații săi diplomatici. Bineînțeles, acele decenii le-au indus europenilor un fals sentiment de siguranță, comun celor care și-au pierdut simțul tragicului. Iar simțul tragicului trebuie cultivat în permanență pentru a evita tragedia.

Polonia și România sunt două țări care nu au nevoie de lecții pentru a-și cultiva simțul tragicului: amândouă sunt de multă vreme zone de graniță între state și puteri mai mari. Cu toate că par complet separate pe hărțile actuale, Polonia aflându-se în nord-estul Europei, iar România, în sud-est (deși ambele pot susține apartenența totală sau parțială la Mitteleuropa), Polonia a fost prezentă de-a lungul istoriei în teritoriile românești. În orașul moldovenesc Târgu

1. Alexandros Petersen, *The World Island*, ed. cit., pp. 78–79; Edward Lucas, „How the West Lost Ukraine to Putin", *Wall Street Journal*, 11 decembrie 2013.

Neamț, spre exemplu, am vizitat cetatea atacată de forțele polone conduse de Jan III Sobieski în 1691. Făcut celebru de Milton și ridicat în slăvi de Clausewitz, Sobieski a purtat războaie împotriva turcilor musulmani la sud, departe de Polonia lui natală și de Ucraina, în campanii eroice care au contribuit la salvarea Habsburgilor și, implicit, a creștinismului occidental. Expedițiile din Moldova în anii 1687 și 1691 au fost printre ultimele din cariera sa.[1] Incursiunile lui Sobieski în ținuturile umbroase de la Marea Neagră au făcut cu siguranță parte din harta mentală a lui Piłsudski, o hartă încă vitală pentru viitorul Europei, ca un cordon de state independente și democratice ancorate de Polonia la nord-est și de România la sud-est, luptându-se să-și mențină echilibrul în fața agresiunii rusești.

CÂND AM CĂLĂTORIT PRIMA DATĂ CU TRENUL DE LA Brașov la Sighișoara, acum treizeci și trei de ani, am notat în jurnal că satele „erau scufundate într-o lumină tomnatică, iar rotocoale de ceață se rostogoleau printre brazi". Casele „erau împânzite de viță-de-vie și pretutindeni vedeai covoare groase de frunze uscate". Sighișoara este locul în care s-a născut acel personaj odios și nemilos față de turci, Vlad Țepeș. În romanul gotic cu vampiri din 1897 al lui Bram Stoker, contele Dracula este un urmaș al lui Vlad. În capitolul al treilea, contele se laudă: „Cine, dacă nu cineva din neamul meu, a trecut Dunărea ca voievod și i-a înfrânt pe turci pe pământurile lor? Acesta a fost cu adevărat un Dracula!" Stoker n-a vizitat niciodată România. Transilvania evocă mai degrabă Renașterea, barocul, goticul și Iluminismul în toată splendoarea lor arhitectonică și spirituală, și nu lupi

1. Norman Davies, *God's Playground: A History of Poland*, vol. 1, *The Origins to 1795*, Columbia University Press, New York, 2005, pp. 357–369.

urlând, furtuni în miez de noapte și țărani cu figuri malefice ca în povestea lui.[1] Cu toate astea, caracterul medieval „gotic" al României și-a găsit ecou în epoca ceaușistă, când pustiirea economică și politică a țării a redus mare parte a populației la statutul de țărani. Un nor de întuneric plutea la propriu peste peisaj. Sub Ceaușescu, țara decăzuse atât de mult, încât semăna într-adevăr cu decorul dintr-o poveste de groază, cu elemente fantastice.

ASOCIEREA, DEȘI RUDIMENTARĂ ȘI SIMPLISTĂ, DINTRE *Dracula* lui Stoker și România lui Ceaușescu a fost irezistibilă pentru mulți scriitori, uneori chiar și pentru mine. România avea, după cum remarca un prieten, editor în Manhattan, un alt incontestabil element „gotic" ce trecea dincolo de *Dracula*. În fond, România era săracă, oarecum originală, înapoiată, puțin cunoscută în comparație cu alte părți ale Europei și avea o istorie terifiantă, mai ales în ceea ce privește Holocaustul. Este clar însă că România a început să se îndepărteze de această prăpastie acum mai bine de un sfert de secol, chiar dacă procesul este lent și inegal. Cuvântul „gotic" se folosește mai degrabă cu referire la tipul de arhitectură medievală care își are originea în Franța și care s-a răspândit în toată Europa Centrală – mărturie a ambițiilor de occidentalizare ale României.

În 1981, într-o sâmbătă de la începutul lunii noiembrie, Sighișoara era o capodoperă lăsată în paragină. Îmi lăsasem rucsacul la hotelul aproape gol de la marginea orașului și mă plimbam pe străzile pietruite din centru, neîngrijite, cu magazine goale. Îmi amintesc că nu găseai nici o toaletă, nici un loc unde să te speli pe mâini și doar un loc unde puteai lua masa – o adunătură sordidă de bănci unde se servea

1. John Lukacs, „In Darkest Transylvania", *New Republic*, 3 februarie 1982; Robert D. Kaplan, *Balkan Ghosts*, ed. cit., p. 149.

carne grasă la grătar și o bere apoasă. Îmi amintesc că bărbatul de lângă mine mirosea îngrozitor – sărăcia îi priva pe oameni și de cele mai elementare forme de demnitate. Însă era acolo turnul cu ceas – o fantezie gotică imensă din secolul al XIII-lea, cu nu mai puțin de cinci cupole în formă de bulb și cu turle decorate cu plăci smălțuite multicolore (aurii, verzi, portocalii), asemenea unui puzzle infinit și fascinant. Acum, că turnul fusese restaurat, mi se părea și mai uimitor. În toamna lui 2014, străzile roiau de turiști și erau înțesate de cafenele și tarabe cu suvenire. Fațadele caselor fuseseră recent zugrăvite și, ca peste tot în Transilvania, erau împodobite cu muștate înflorite. Puteai vedea hanuri luxoase, magazine de antichități și pergole luxuriante în curțile dichisite. Undeva cânta o formație. Când s-a lăsat seara și s-au aprins felinarele, am zărit un interior somptuos, cu mobilier elegant și jaluzele la ferestre, și m-am gândit că puține lucruri sugerează bogăția și eleganța mai bine decât o lumină galbenă difuză.

În primăvara anului 1990, la patru luni după revoluție, aici nu era nimic. Chiar și în 1998, explozia de prosperitate postcomunistă se limita la marile orașe. Dar să compar Sighișoara de la prima mea vizită din 1981 cu cea din 2014 era ca și cum aș fi comparat o casă singuratică și părăsită cu o casă în care se mutase, cu zarvă și entuziasm, o familie, cu tot cu lucrurile și dragostea ei.

CHIAR ȘI ÎN 1990, SIBIUL (HERMANNSTADTUL) EMANA eficiență și curățenie. Vechea Piață Mare a orașului, vastă și totuși intimă, era dominată de un Turn al Sfatului turtit, cu o turlă ce avea în vârf o cupolă în formă de bulb, și de clădiri baroce, neorenascentiste și Art Nouveau, îmbogățite cu coșuri de fum medievale, lucarne și fante ovale în acoperișuri, care arătau ca o sumedenie de ochi întredeschiși, privind în jos. Ascunsă undeva în apropiere era Catedrala

Evanghelică în stil gotic, ale cărei acoperișuri triunghiulare și turle păreau să țâșnească spre cer. Arhitectura acestei biserici medievale avea ceva care-mi tăia răsuflarea. În 1998, multe dintre fațadele din Sibiu străluceau de var proaspăt și creau impresia unui decor de teatru care pulsa de viață. Mereu mai urban decât celelalte orașe și municipii din România, Sibiul avea acum un aer comun și turistic, care dezamăgea. Piețele erau pline de cafenele de lux ca peste tot în lume, cu firme internaționale, în care puteai urmări la televizor evenimente sportive sau filme americane proaste. Zgomotele de la un parc de distracții puseseră stăpânire pe piață într-una dintre zilele în care m-am aflat acolo. Locuitorii, în special copiii, erau, fără îndoială, mai fericiți, dar eu prețuiam mai mult amintirea originală, din urmă cu douăzeci și patru de ani.

Am băut apoi o cafea departe de Piața Mare și m-am concentrat asupra garguielor și a fațadei alb-crem recent renovate a Hotelului Împăratul Romanilor, amintindu-mi experiența pe care am avut-o aici în 1990. Sibiul fusese mereu mult mai avansat, căci era cel mai burghez dintre orașele transilvane – adică locuitorii săi păreau să combine ambiția și dinamismul cu încetineala și relaxarea care, la rândul lor, se bazau pe sentimentul unei oarecare securități. Am remarcat că oamenii încă se găteau pentru plimbarea de duminică.

Profesorul Paul Philippi era îmbrăcat deosebit de elegant, cu o haină sport bej peste o cămașă violet-deschis și cu o cravată de mătase maro, asortată. Engleza lui era impecabilă și avea un aer sofisticat, de cunoscător – nu era arogant, ci doar civilizat. Biroul curat, văruit în alb al lui Philippi, decorat cu lemn simplu și scump, dădea în Piața Mare și era frumos amenajat. Philippi avea 91 de ani și învățase engleza de la soldații americani, ca prizonier de război la jumătatea anilor '40. La începutul celui de-al Doilea Război Mondial,

naziștii îi siliseră pe sașii din România să se înregimenteze în Waffen-SS, astfel că Philippi s-a trezit deodată în uniformă, luptând în Europa Centrală și de Est. În Ungaria, spre sfârșitul războiului, unitatea sa a fugit spre vest, spre americani, ca să scape de ruși. Americanii l-au ținut încarcerat în Germania până spre sfârșitul anului 1947. A rămas în Germania, întrucât Transilvania căzuse sub stăpânirea comuniștilor români și sovietici. În Berlinul postbelic a cunoscut un episcop evanghelic sas, care l-a inspirat să studieze istoria și teologia. În acea perioadă, Philippi a ajuns să cunoască în detaliu crimele naziștilor, pe care le bănuise, dar a căror amploare nu și-o imaginase niciodată. Ajuns la maturitate intelectuală, se găsea într-o situație imposibilă. Acasă, în România, generația părinților săi era trimisă la muncă silnică în Rusia, era lăsată fără pământuri și-și pierdea drepturile politice sub regimul național-comunist al lui Gheorghiu-Dej; între timp, în Germania, se iscaseră tensiuni între sașii care părăsiseră România în timpul războiului ca urmare a unor afinități ideologice cu Hitler și cei care, asemenea lui, simțeau că fuseseră folosiți de naziști.

Philippi a avut o carieră academică de succes la marea universitate din Heidelberg, de unde s-a pensionat ca profesor emerit, activând de asemenea ca profesor invitat la Cambridge. După 1989, s-a întors în România și, la scurt timp după aceea, a devenit profesor la Universitatea din Sibiu, Hermannstadt, cum numește el orașul. A dezvoltat o ură pătimașă față de comunismul românesc, care, explică el, nu numai că perpetuează o ideologie economică „împotriva naturii umane, care provoacă nefericire pe plan politic și psihologic", dar are la bază „păcatul originar al naționalismului întemeiat pe legături de sânge". Mare parte a României a fost alcătuită dintotdeauna din minorități, a remarcat el. În ceea ce-i privește pe sași, „este o greșeală să fim numiți germani: când am venit aici, în secolul al XII-lea, nu exista

nici o Germanie. Suntem ca elveții, o microcultură al cărei teritoriu a fost ocupat de austrieci". Ideea generală – de fapt, lecția lui de viață, cum recunoaște – era că identitatea este prea fluidă pentru naționalismele primitive din secolele al XIX-lea și XX. De aceea, își face griji în privința României, unde, în ciuda tendințelor de globalizare, manualele școlare promovează încă vechiul naționalism etnic, chiar dacă religia aici este mai degrabă superstiție decât virtute creștină. O criză economică și politică puternică ar putea oricând să dezlănțuie vechii demoni, m-a prevenit el.

AM PLECAT PE JOS DIN CENTRUL VECHI ȘI DUPĂ VREUN kilometru am ajuns la biserica de secol XVIII închinată Sfinților Petru și Pavel, cunoscută ca „Biserica dintre Brazi" datorită brazilor, molizilor și pinilor din curte. Este cea mai veche biserică uniată din Sibiu: terenul a fost donat de împărăteasa Austriei, Maria Terezia, în secolul al XVIII-lea. Dacă înăuntru biserica arată ca un lăcaș de cult ortodox, înțesat cu icoane, cu o catapeteasmă splendidă și miros de tămâie, exteriorul este baroc, cu o cruce în stil catolic alături de una în stil ortodox, indicând diferența dintre religii.

Uniații sunt greco-catolici, adică membri ai Bisericii Ortodoxe grecești sau răsăritene care în 1699 au acceptat să se unească cu Biserica Romei. Toți creștinii români au fost inițial ortodocși de rit răsăritean. Dar în secolele al XVI-lea și al XVII-lea, când principii maghiari stăpâneau Transilvania, iar Imperiul Otoman se ridica amenințător de cealaltă parte a Carpaților, maghiarii au fost, cum spune Patrick Leigh Fermor, cuprinși de un „zel protestant vernacular" și au vrut să-i separe pe românii aflați la nord de Carpați de frații lor întru religie din sud. Astfel că în Transilvania au înlocuit slujba în slavonă cu cea în limba română. Mai târziu, când Transilvania a intrat sub stăpânirea directă a Habsburgilor catolici, iar puterea turcilor a scăzut, au început

presiunile ca această ortodoxie în limba națională să facă pasul următor și să se unească cu Roma. Dar, în timp ce membrii congregației se rugau în românește și erau, oficial, catolici, icoanele, preoții – călugări și de mir – și toate celelalte rămâneseră la fel ca în bisericile ortodoxe. În loc să submineze naționalismul românesc, așa cum intenționaseră maghiarii și austriecii habsburgi, Biserica Uniată a reușit exact opusul, stârnind și mai mult interesul pentru limba română. După cum relatează Fermor, în stilul lui unic și savuros, „după unire[a cu Papa], cei mai talentați dintre fiii transilvăneni ai uniaților cu stare au fost trimiși să studieze la Roma, unde sculpturile în spirală de pe Columna lui Traian – soldați romani care se luptă din greu cu războinici daci îmbrăcați asemănător cu muntenii români din prezent – le-au creat convingeri pătimașe că se trag din romani și daci". Fermor continuă: „...acest lucru a dat consistență unor tradiții care, într-o formă incertă, fuseseră mereu prezente"[1].

Uniații reprezentau, așadar, Occidentul datorită legăturii lor cu catolicismul. Faptul n-a fost tolerat nici de comuniști, nici de Biserica Ortodoxă, astfel că Biserica Uniată a fost desființată de Gheorghiu-Dej în 1948 – pentru a se reface imediat după prăbușirea comunismului. Biserica Sfinților Petru și Pavel era plină de credincioși când am vizitat-o, ascultându-l pe preotul care ținea o lecție de duminică unor copii așezați în jurul lui. Când am plecat, veneau și alte persoane.

ÎN SIGHIȘOARA MĂ DUSESEM LA CULCARE ÎNTR-O CAmeră aerisită de mansardă, cu mobilier de epocă și cu o vedere splendidă spre turnul cu ceas; fusesem recunoscător pentru liniștea nepământeană a împrejurimilor. În noaptea

1. Patrick Leigh Fermor, *Between the Woods and the Water: On Foot to Constantinople from the Hook of Holland: The Middle Danube to the Iron Gates*, ed. cit., pp. 184–185 [ed. rom. cit., p. 229 (n. tr.)].

următoare, mă aflam într-o cameră plină de mucegai la Sibiu, unde zgomotul asurzitor al parcului de distracții nu m-a lăsat să dorm până târziu după miezul nopții. Călătoria este o versiune comprimată, mai intensă, a vieții: suișurile și coborâșurile vin mai rapid unele după altele, totul se poate schimba într-o zi, în câteva ore chiar. Un oraș pe care l-ai vizitat cu doar câteva zile în urmă poate părea acum o amintire îndepărtată, deși îți amintești fiecare detaliu. Totuși, în final, întreaga călătorie îți rămâne adânc întipărită în minte, asemenea unei povești, în vreme ce anii de existență cotidiană de acasă se afundă de obicei în ceață. Călătorim ca să înfrângem uitarea.

CĂLĂTORIA MEA PRIN TRANSILVANIA A CONTINUAT către nord. Din zona sașilor germani, am ajuns în cea a etnicilor maghiari – de la Sibiu (Hermannstadt) la Târgu Mureș (Marosvásárhely). Când vizitasem Târgu Mureș ultima dată, în primăvara anului 1990, la numai două luni de la ciocnirile violente dintre români și maghiari și la aproape patru luni după căderea lui Ceaușescu, orașul avea un aer straniu, tensionat. Capitalismul fiind încă departe în viitor, locul era pustiu și am putut să mă concentrez asupra superbei arhitecturi baroce. Acum era agitat și gălăgios, cu mașini de ultimă generație care sufocau pietele și stăteau parcate de-a curmezișul pe trotuare. Clădiri noi și urâte stricau peisajul urban, făcând locul ușor de uitat, dar totodată dinamic. În camera mea de hotel găseai un covor roșu-aprins, un scaun tapițat cu un model ce imita pielea de zebră și un tablou cu o femeie care-i sufla fumul în față unui bărbat. Holul hotelului era luminat cu globuri roșii și se auzea muzică de ambianță. Desigur, oamenii din hol, ca și trecătorii de pe stradă, erau preocupați de telefoanele lor inteligente. Am scăpat de tumult când un grup de profesori români și maghiari de la universitatea locală m-au invitat la o terasă, la unul dintre acele prânzuri lungi și tacticoase,

stropite cu vin din abundență, care se prelungesc până după-amiaza târziu.

La început, nu s-a discutat despre disensiunile etnice dintre români și maghiari. Am vorbit despre constructivism *versus* realism, despre distincția dintre istoria premodernă și cea modernă, despre banalitatea și superficialitatea vieții într-o societate capitalistă de secol XXI – „oamenii sunt nesofisticați, provinciali, în ciuda jucăriilor lor electronice și a mașinilor", a spus unul dintre comeseni. Cu alte cuvinte, localnicii erau ușor de manipulat. S-a ajuns astfel la teama latentă față de naționalismul etnic, care ieșea din nou la suprafață în urma acțiunilor subversive ale Rusiei. Putin putea, teoretic, să slăbească poziția României încurajând naționalismul maghiar în Transilvania, prin sprijinul pe care îl acorda regimului șovin și din ce în ce mai autoritar al lui Viktor Orbán din Ungaria vecină. Însă comesenii mei au fost de acord că, deocamdată, existau puține premise ca o asemenea politică să reușească. Relațiile interetnice erau complet lipsite de tensiunea din România postceaușistă a anilor '90. Dezvoltarea economică și revoluția în sfera comunicațiilor duseseră la o formă incipientă de cosmopolitism, în ciuda provincialismului menționat mai devreme. Numai o criză economică severă și de durată, de care România scăpase până acum, îi dădea șanse lui Putin. Și totuși, cineva a amintit faptul că maghiarii de aici încă își trimiteau copiii la școli în limba maghiară, în timp ce copiii români studiau în limba lor maternă. Pentru că limba este una dintre componentele de bază ale identității, oamenii nu erau cu adevărat uniți, chiar dacă conviețuiau. Pe scurt, situația era extrem de ambiguă.

Naționalismul în forma sa vulgară nu suportă ambiguitatea, ci „caută uniformitatea", după cum scria profesorul maghiaro-britanic László Péter. Însă povestea maghiarilor în aceste teritorii nu este deloc unitară. Ca să dau un singur

exemplu, în secolul al XVI-lea Ungaria Mare era împărțită între Habsburgi în nord și vest și otomani în sud, în timp ce Transilvania și regiunea Partium (nordul și vestul Transilvaniei) erau teritorii autonome, sub suzeranitate otomană. Apoi, spre sfârșitul secolului al XVI-lea și la începutul secolului al XVII-lea, maghiarii s-au aliat uneori cu românii împotriva turcilor, iar alteori cu turcii împotriva Habsburgilor.[1]

„Astăzi, etnicii maghiari din România sunt ei înșiși divizați din punct de vedere politic", mi-a spus Cornel Sigmirean, profesor de istorie europeană la Universitatea „Petru Maior" din Târgu Mureș. Urcasem dealul din centru, trecând pe lângă zidurile monumentale din cărămidă ale cetății medievale, și ajunsesem în împrejurimile înfrunzite, ca dintr-o lume veche, ale campusului universitar – un alt refugiu de liniște, unde am băut o cafea împreună cu profesorul. Acesta era îngrijorat din cauza comunității locale de secui (un subgrup al maghiarilor), care vehicula elemente de naționalism agresiv și care simpatiza cu Jobbik, partidul radical maghiar de extremă dreapta, fățiș pro-creștin și, totodată, antisemit și antieuropean. Dar tot el mi-a explicat că majoritatea etnicilor maghiari din Transilvania erau mai degrabă apolitici. „Oamenii se întorc la rădăcini pentru a avea o «ancoră» într-o lume tot mai cosmopolită. Istoria merge înainte. Dar tensiunile vor continua să existe în democrație", a spus el, adăugând apoi că „Rusia va căuta mereu ocazii să slăbească și să divizeze comunitățile în partea aceasta a Europei". România, a conchis Sigmirean, era încă sub efectul forțelor puse în mișcare de Primul Război Mondial, care începuse cu exact o sută de ani înainte de vizita mea, în august 1914. Bolșevismul, Republica de la Weimar și, mai târziu, nazismul – toate au ieșit din tumultul Primului Război Mondial și i-au trasat României încă de atunci traiectoria.

1. László Péter, *Historians and the History of Transylvania*, East European Monographs, New York, 1992, pp. 1 si 9–11.

AM PLECAT DIN TÂRGU MUREȘ PE PLOAIE, ÎN ÎNTUNERICUL dinaintea răsăritului. O vreme, am bâjbâit pe lângă gară, în căutarea casei de bilete improvizate. Clădirea gării, în curs de renovare, era un șantier în care nu te puteai orienta. Un țigănuș șmecher m-a zărit și a început să-mi ceară bani. A trebuit să-l resping de mai multe ori, până când am văzut pe cineva cu bagaje mergând cu pași hotărâți. Am urmat persoana respectivă și am găsit casa de bilete. Pe drumul de trei ore spre vest, spre Cluj-Napoca, am trecut pe lângă un șir de sate amărâte din vecinătatea căii ferate, de unde urcau și unde coborau bărbați gălăgioși și murdari. Încă o dată, trenurile îmi aminteau de sărăcia din România. Și totuși, după ce s-a luminat bine, după ce s-a ridicat ceața și ploaia s-a oprit, peisajul cu nuanțe întunecate de verde și umbre stacojii mi-a revelat un mister mai adânc. Aici venise deja toamna. Râurile curgeau liniștite și tăcute sub o perdea de ceață, ca niște oglinzi acoperite de un strat gros de praf. Un taxi murdar m-a dus pe străzile înfrunzite și tocite ale Clujului până la micul meu hotel, unde am luat un mic dejun revigorant în dimineața târzie.

Prima oară am vizitat Clujul în vara anului 1973, când am călătorit cu rucsacul în spate prin Europa de Est. Cât de ignorant eram pe-atunci! În comparație cu Ungaria, România părea sălbatică și neîngrijită. Am nimerit într-un bar de lângă Piața Mare, unde un grup de țigani cânta, iar alții petreceau beți, și mi-am spus, prostește, în sinea mea: acum sunt în Est! Nu știam nimic de Cluj, Kolozsvárul maghiarilor sau Klausenburgul sașilor. Nu știam pe atunci că Europa Centrală, atât conceptual, cât și cultural, se întindea până departe în România, până la Carpații de la sud de Brașov și, în moduri mai subtile, chiar și mai departe. Cum Ceaușescu și Gheorghiu-Dej distruseseră burghezia și transformaseră orașe odinioară mândre în niște sate mari, părăginite, centrul Clujului mi s-a părut în 1973 chiar mai primitiv

decât cele mai rurale zone din estul Ungariei. La începutul anilor '90, când m-am întors la Cluj ca să mă documentez pentru *Fantomele Balcanilor*, știam mai multe despre trecutul său bogat. Dar numai după ce am citit *The Transylvanian Trilogy* (*Trilogia transilvană*) a lui Miklós Bánffy am reușit cu adevărat să-mi imaginez ce fusese odinioară Clujul sau, mai bine zis, Kolozsvárul.

Cele trei romane magistrale ale lui Bánffy, *They Were Counted* (*Au fost numărați*), *They Were Found Wanting* (*I-au găsit lipsă*) și *They Were Divided* (*Au fost divizați*), au fost publicate inițial în limba maghiară între anii 1934 și 1940. Dar au trecut într-un con de umbră în perioada celui de-al Doilea Război Mondial și în timpul Războiului Rece, iar prima traducere în limba engleză a apărut abia în anul 1999. Cu toate că nu ating nivelul unor Stendhal, Tolstoi, Proust sau Joseph Roth, cum sugerează publicitatea făcută de editură și unele cronici de carte, cele trei romane ridică vălul de pe o perioadă despre care se știu multe, dar pe care nu ne-o imaginăm în cel mai corect mod noi, cei aflați de cealaltă parte a unei prăpăstii create de o industralizare forțată, de genociduri și de sufocantele decenii de comunism. Aici, pe un fundal muntos întunecat, unde verdele pădurii are sclipiri de email, a existat cândva o lume aristocratică de înaltă cultură, decadentă și risipitoare, în amurgul Imperiului Habsburgic. Transilvania n-a fost doar o regiune a Austro-Ungariei, nici doar o extensie a demografiei maghiare ce emana de la Budapesta. Potrivit lui Bánffy, el însuși nobil și om politic maghiar, Transilvania avea „o formă vie de conștiință națională" diferită de cea a Ungariei. Aici exista o microcivilizație distinctă care nu-i sprijinise pe Habsburgi în timpul Războiului de Treizeci de Ani și care se pare că-i sprijinise pe turci în timpul asediului Vienei din 1683. Bánffy aduce la viață această lume prețioasă și extravagantă în tablouri vii: în castele ridicate înainte de invaziile tătare și înconjurate de păduri întunecoase de fagi și stejari, jocurile de

cărți se lungesc până spre dimineață, în clinchetul paharelor. Este o lume preocupată de intrigi neînsemnate, în timp ce în jur Europa se îndreaptă spre cataclism.[1]

Istoria lui Bánffy se desfășoară la marginea Kolozsvárului, pe moșiile baronilor, construite uneori pe locurile unor vechi forturi romane și medievale, împodobite cu „pilaștri de piatră cu capiteluri complicate", cu „somptuoase modele în stil rococo" și interioare Empire, care erau ultimul răcnet în Europa din vremea lui Napoleon. Aici trăia o aristocrație maghiară care-și avea originile într-un popor odinioară dinamic, ajuns la extremitatea vestică a marii stepe eurasiatice, un popor care a trebuit să stăvilească migrația altor nomazi asiatici. Existau aici camere pentru fumat decorate cu trofee de vânătoare și biblioteci spațioase și slab luminate, cu mii de „cărți frumos legate" printre coloane din lemn de cireș și rafturi sculptate, pe atât de copleșitoare în dimensiuni pe cât erau de nefrecventate. Musafirii erau întâmpinați de servitorii aliniați lângă treptele porticului și erau serviți, într-un ritual complicat, cu ceai, prăjituri cu fructe, șuncă rece și biscuiți dulci. Un zvon de clopote anunța cina. Se organizau partide de vânătoare, dansuri în sălile de bal, dineuri fastuoase care țineau până în zori, la mese lungi luminate de lumânări; erau și violoniști care cântau muzica tânărului Richard Strauss în saloane încălzite de bușteni ce ardeau în cămine.[2]

Discuțiile politice de la aceste festinuri *fin-de-siècle* erau intense și pline de amărăciune, izvorând din frustrările crescânde ale acestor maghiari care se simțeau ca niște simple

1. Miklós Bánffy, *The Transylvanian Trilogy,* trad. de Patrick Thursfield și Katalin Bánffy-Jelen, introd. de Hugh Thomas, Knopf, New York, 2013, vol. 1, *They Were Counted*, pp. x, xxii, 5 și 22; vol. 2, *They Were Found Wanting*, p. 268.

2. Miklós Bánffy, *They Were Counted*, ed. cit., pp. 26–29, 41, 63, 102 și 399–401; Paul Coles, *The Ottoman Impact on Europe*, ed. cit., pp. 79–80.

instrumente ale hegemoniei austriece în cadrul monarhiei dualiste. Era o atmosferă de criză continuă: partidele, facțiunile, coalițiile se aflau mereu în mișcare. Moșiile maghiare erau considerate un principiu moral în sine. În timp ce austriecii vedeau în monarhia dualistă austro-ungară instituită în 1867 sfârșitul unui proces, considerând că acel compromis, prin care se acorda un statut de egalitate regatului Ungariei, era definitiv, maghiarii vedeau acest compromis ca pe o simplă etapă în negocierea constantă a drepturilor lor.[1] Eroicul protagonist al lui Bánffy, Balint Abady, pledează romantic, în stilul sfârșitului de secol XIX, pentru naționalismul pe criterii etnice:

> Cât de mult s-ar pierde dacă oamenii ar fi tratați ca niște roboți! Ce-ar mai rămâne din infinitatea de trăsături, pasiuni, aspirații, triumfuri și dezamăgiri care, laolaltă, îi fac pe oameni diferiți unii de ceilalți? Cum poate cineva să ignore toate aceste experiențe diverse care, de-a lungul veacurilor, au format și au adâncit caracterul unic al fiecărei națiuni?[2]

Este vizată aici tendința unificatoare a sistemului habsburgic, care, într-un fel, o luase înaintea vremurilor prin încercarea de a găsi o conștiință universală care să se ridice dincolo de limitările etnice. Și totuși, naționalismul lui Abady îi permite să aibă o atitudine luminată față de țăranii români de pe moșia sa, a căror soartă dură încearcă neabătut s-o îmbunătățească.[3] Pentru că, deși evenimentele descrise în carte au loc la începutul secolului XX, persistă încă naționalismul din secolul anterior, mai aproape de un liberalism incert decât de acea politică etnică și rasială atât de greșită din anii '30, în care, dacă unii câștigă, alții automat pierd.[4] *Trilogia*

---

1. C.A. Macartney, *The Habsburg Empire 1790–1918*, ed. cit., pp. 572–573 și 687.

2. Miklós Bánffy, *They Were Counted*, ed. cit., pp. 37 și 135.

3. Miklós Bánffy, *They Were Found Wanting*, ed. cit., pp. 47–48.

4. Miklós Bánffy, *The Transylvanian Trilogy*, ed. cit., vol. 3, *They Were Divided*, p. 529, în subsol.

transilvană vorbește despre o lume care s-a stins mai apoi în ruinele Primului Război Mondial, în pragul unui veac în care conștiința etnică și-a pierdut aura idealistă. Microcivilizația aristocratică a Kolozsvárului avea să dispară pur și simplu, continuând să trăiască doar în paginile câtorva cărți de altădată, precum *Între păduri și ape*, de Patrick Leigh Fermor.

ÎN CIUDA VICISITUDINILOR RĂZBOIULUI MONDIAL ȘI A deceniilor de comunism, în ciuda dispariției aristocrației cu mult timp în urmă, Clujul era încă, datorită poziției sale la una dintre intersecțiile comerciale ale Europei Centrale, un oraș de mare cultură și învățătură, lucru vădit atât de capodopera gotică din piața centrală a orașului – Catedrala Sf. Mihail –, cât și de marea Universitate Babeș-Bolyai. Vasile Pușcaș, titular al catedrei Jean Monnet Ad Personam și profesor de relații internaționale la Universitatea Babeș-Bolyai, exemplifică modul în care Clujul este un mediu social cosmopolit de rangul Bucureștiului, capitala României. Profesorul Pușcaș, mai mult decât oricare alt român, a fost responsabil de negocierile pentru aderarea țării la Uniunea Europeană în deceniul trecut.

Ne aflam în holul elegant al unui hotel pentru oameni de afaceri. Pentru că era destul de nou, nu l-am putut asocia cu vreuna dintre vizitele mele precedente la Cluj și, de aceea, acestea păreau acum undeva departe. L-am lăsat pe Pușcaș să vorbească, în stilul lui calm și politicos, deși nu lipsit de frustrări, din moment ce avea o înțelegere atât de clară a situației dificile pentru securitatea României:

„În cele din urmă, instituțiile puternice ne vor proteja de agresori. Dar aderarea la Uniunea Europeană a fost numai un succes parțial. Guvernele care s-au succedat de-a lungul anilor nu au interiorizat niciodată procesul reformei. Au considerat că avem o alianță cu Uniunea Europeană, ceea

ce nu e adevărat. Am devenit parte din Uniunea Europeană și trebuie să ne ridicăm la nivelul acesteia. Au considerat că fondurile pentru dezvoltare de la UE sunt un ajutor financiar, și nu o investiție pentru a realiza reforma instituțională. Banii primiți de la UE ar fi trebuit investiți, nu cheltuiți. Pentru că toate partidele și grupările au greșit, trebuie precizat că de vină este cultura noastră politică în general, care nu e tocmai occidentală și nu e mai bună acum decât era în perioada interbelică, excluzând, bineînțeles, ororile din politica externă a acelei perioade."

„Cât despre Uniunea Europeană", a continuat, „aceasta nu are o politică externă întemeiată pe o viziune coerentă, fiind paralizată de nevoia de a-și apăra ordinea internă – prevenind separarea Scoției, a Cataloniei și așa mai departe. Concentrarea pe probleme interne survine în timp ce provocările începutului de secol XXI sunt mult mai mari decât cele din anii '90. Nu poți să-l târăști pe [Vladimir] Putin în fața Curții Penale Internaționale de la Haga, așa cum ai făcut cu [Slobodan] Miloșevici. Miloșevici reprezenta o putere neglijabilă. Iugoslavia lui Miloșevici nu era Rusia lui Putin."

„Spre deosebire de Uniunea Europeană, care nu are o politică externă propriu-zisă, Putin acționează într-o manieră neotaristă și își folosește serviciile secrete așa cum țarii au folosit Ohrana, ca pe o importantă unealtă a agresiunii. Putin știe că flancul nordic al NATO, din jurul Mării Baltice, este mult mai puternic decât cel sudic, din jurul Mării Negre. Mai știe și că o mișcare rusească în țările baltice sau în Polonia ar atrage o ripostă mult mai rapidă din partea NATO decât una în zona Republicii Moldova și a Ucrainei. Așa că își concentrează forțele în regiunea Mării Negre, începând cu Crimeea și estul Ucrainei. Astfel, România devine flancul sud-estic al aliantei occidentale: o poziție nu chiar neobișnuită pentru România, dată fiind lunga sa istorie."

PLOAIA A CONTINUAT ȘI A DOUA ZI, SPORIND CUMVA frumusețea orașului. Goticul erodat și maiestatea barocă a Clujului aveau nevoie disperată de reparații, cu toate că exterioarele înnegrite și zgrunțuroase confereau locului o certă autenticitate. Clujul mi se înfățișa ca un oraș cu personalitate, impunător și frumos fără a fi cochet. Turlele și clopotnițele sale păreau să plutească pe deasupra clădirilor habsburgice.

Valentin Naumescu, și el profesor la Universitatea Babeș-Bolyai, avea o vedere panoramică asupra orașului de la balconul biroului său. Și el era profund îngrijorat de modul în care situația din Ucraina cristalizase drama istorică a României.

„România nu poate avea o relație normală cu Rusia", a spus el. „Noi vrem gaz mai ieftin de la ei. Dar ei nu vor să ni-l dea. Ei vor să avem legături politice și militare mai strânse, dar noi nu suntem interesați. La ora actuală, în România, spre deosebire de multe alte state din Europa Centrală și de Est, nu există nici o grupare politică, nici o facțiune care să-și dorească relații mai bune cu Rusia." Ca urmare a latinității sale și a istoriei tumultuoase legate de Basarabia, România era probabil țara cea mai pro-americană și mai anti-rusă din Balcani și din sud-estul Europei. „Greșeala lui Ceaușescu", a continuat Naumescu, „a fost că a crezut că poate stimula concurența dintre Est și Vest în propriul beneficiu. N-a reușit, pentru că România nu era crucială pentru nici una dintre părți. Ceaușescu n-a făcut decât să ne sărăcească. Nu vom mai face niciodată aceeași greșeală. Trebuie să facem parte dintr-o alianță. Și singura opțiune pentru binele poporului este să fim parte a blocului occidental."

Naumescu numea deschis această nouă luptă „al doilea Război Rece", care, cel puțin la sfârșitul anului 2014, părea să fi intrat într-un fel de stază. Mi-a explicat că Occidentul nu dorește ca Ucraina să se alăture Rusiei, dar nici nu vrea ca Ucraina să devină membru al sistemului său de alianțe.

Birocrația europeană de la Bruxelles nu vrea să aibă de-a face cu o țară săracă și instabilă, cu patruzeci și cinci de milioane de locuitori. Și nici Washingtonul, nici Bruxelles-ul nu își doresc cu adevărat ca Ucraina să devină membru NATO, pentru că asta ar face relațiile cu Rusia imposibile pentru totdeauna. Pe de altă parte, nici Rusia nu dorește să încorporeze complet Ucraina, dar nici nu vrea ca aceasta să se alăture Occidentului. Instituționalizarea Ucrainei și a Republicii Moldova ca state-tampon va continua probabil, din moment ce servește ambelor tabere. Potrivit lui Naumescu, nu e vorba de vreo conspirație, ci doar de o anumită suprapunere de interese. El mi-a spus: „Occidentul poate integra Ucraina și Republica Moldova în unele dintre instituțiile sale, dar nu le va accepta niciodată ca membri cu drepturi depline. În același timp, dacă Occidentul merge prea departe, Putin poate activa separatismul găgăuzilor în sudul Republicii Moldova, agravând astfel criza din Ucraina."

Mai e apoi și chestiunea celor 1,6 milioane de etnici maghiari din România – majoritatea, în Transilvania –, o realitate pe care serviciile secrete ale Rusiei pot încerca s-o speculeze pentru a-i face un dar prim-ministrului maghiar populist și neoautoritar. „[Viktor] Orbán și cercul său s-ar putea să adopte o atitudine radicală în privința etnicilor maghiari", mi-a zis István Horváth, președintele Institutului Român pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale. Horváth face parte din comunitatea secuilor, care cuprinde aproximativ jumătate dintre etnicii maghiari din Transilvania. Secuii, mi-a explicat el, sunt „o populație de graniță", maghiari care au trăit în apropierea românilor și a sașilor germani. Tradiția spune că au apărat frontiera de sud-est a vechilor regate ungurești și că ar fi de origine turcică, deși au fost maghiarizați. „Secuii se simt uneori perdanți și în contextul maghiar, și în cel românesc", mi-a mărturisit Horváth. Iată un nou prilej, deși vag, pentru șovinism și separatism,

mai ales în eventualitatea unei crize economice drastice sau a unei intervenții din afară. Horváth mi-a spus, cu oarecare tristețe, că singura dată când etnicii maghiari și românii s-au simțit membri mândri și egali ai unei comunități politice românești unite a fost în timpul revoluției din decembrie 1989, când ambele comunități au avut un rol important în înlăturarea lui Ceaușescu. Asta mi-a amintit de ceva ce-mi spusese Naumescu:

„Populismul etnic de dreapta combinat cu sentimentul antieuropean abia dacă există în sfera politică românească de astăzi. Dar asta se datorează în principal faptului că generația care se află acum la putere la București păstrează vie amintirea ororilor național-comunismului ceaușist. Însă această generație va dispărea și, dacă România nu se integrează mai profund în Europa, crizele care vor urma pot duce la un curent populist de dreapta."

Profesorul Gabriel Bădescu, șeful Departamentului de științe politice de la Universitatea Babeș-Bolyai, era de acord că generația care păstrează încă vie amintirea lui Ceaușescu dictează valorile morale ale țării. Era mai puțin îngrijorat în ceea ce privește viitorul pentru că, în opinia lui, prezentul e suficient de încurajator. Expert în analiza cantitativă a sondajelor de opinie, Bădescu mi-a spus că în societatea românească economia și rigorile capitalismului și ale globalizării trezesc cele mai multe pasiuni. Naționalismul etnic, populist, nu prea mai este o problemă în România zilelor noastre, mi-a zis el. În mod paradoxal, național-comunismul lui Gheorghiu-Dej și al lui Ceaușescu transformase România într-un stat „unitar", fără fragmentări regionale ale opiniei publice. Pentru că populația maghiară din Transilvania scăzuse de-a lungul deceniilor din cauza discriminării (Universitatea Babeș-Bolyai de astăzi a fost inițial, la sfârșitul secolului al XIX-lea, o universitate maghiară), lipsa din ce în ce mai mare de diversitate etnică a acționat ca un element

de stabilitate în România. O scânteie de populism dăunător existase la Cluj în anii '90 și la începutul anilor 2000, pe vremea când era primar instigatorul antimaghiar Gheorghe Funar. Dar trecuse. Și, așa cum mi-au spus și alții, românii au în comun dorința de a face parte din Uniunea Europeană și din NATO. Mai mult, în cazul unei crize economice, românii ar putea emigra oriunde în Europa și în Occident în căutarea unui loc de muncă.

Ascultându-l pe Bădescu cum înșira statistici cu vocea sa răspicată și meditativă, mi-a trecut prin minte că, după ce am văzut România în cea mai neagră perioadă a ei, în anii '90, după o jumătate de secol de război mondial și de stalinism de tip fascist, o vedeam acum în cea mai bună perioadă a sa. Populația ajunsese la un consens cu privire la principalele probleme ale țării și se eliberase de resentimente, în vreme ce conducătorii săi, păstrând vie amintirea unui trecut sumbru și violent, rămâneau relativ moderați. Ucraina contribuise la maturizarea clasei conducătoare din România, fără a constitui (cel puțin deocamdată) o amenințare iminentă. Cu siguranță că istoria nu avea să se oprească aici, însă pe moment era îngăduitoare.

CAPITOLUL VIII

Bastionul Pescarului

AM PLECAT CU MAȘINA DE LA CLUJ SPRE NORD, ÎN Maramureș, care are puritatea calmă și delicatețea unui peisaj din Noul Testament și mi-a amintit de felul în care Nikos Kazantzakis a descris Galileea în călătoriile lui din anii '20.[1] Fiecare copac, după cum spunea el, era o hieroglifă, care spunea atât de multe cu doar câteva ramuri, cu vin și aur în răsuflare, pe măsură ce se apropia toamna. Cât de clare erau culorile! Ne gândim la trecut în alb și negru pentru că așa erau fotografiile în vremea aceea. Dar trecutul dinaintea erei industriale era chiar mai bogat în culori primare decât lumea zilelor noastre. Iar faptul că Maramureșul a fost izolat între munți l-a ferit de ravagiile comuniștilor. Pe pajiștile strălucitoare, căpițele de fân păreau îndepărtate în timp, preistorice. Era plin de livezi cu fructe și de răzoare cu flori. Nimic nu era inutil în acest peisaj. Nu m-am gândit la pictură, ci la muzică: Saint-Saëns, Debussy, cu notele lor puține și obsedante, care te ating pentru multă vreme. Peste tot domneau abundența și, în același timp, concizia.

---

1. Nikos Kazantzakis, *Journeying: Travels in Italy, Egypt, Sinai, Jerusalem and Cyprus*, trad. de Themi Vasils și Theodora Vasils, Little, Brown, Boston, 1975, p. 83. [Pentru ed. rom., v. *Jurnal de călătorie: Italia, Egipt, Sinai, Ierusalim, Cipru, Moreea*, trad. și note de Ion Diaconescu, Humanitas, București, 2013 (n. tr.).]

În 1918, Maramureșul era o provincie a Austro-Ungariei. După Conferința de Pace de la Paris din 1920, zona de la sud de râul Tisa a devenit parte a regatului României. În 1940, Hitler a supervizat un arbitraj numit de români Dictatul de la Viena, care a restituit Maramureșul Ungariei. Dar acesta a redevenit parte a României în 1945. Maramureșul este reprezentativ pentru un fenomen românesc pe care l-am observat în timpul călătoriilor mele de la începutul anului 1990: oamenii de la munte, spuneam eu atunci, au fost protejați de dezastrul colectivizării, ca și cum ar fi fost pe jumătate uitați de autoritățile comuniste.[1] Și, într-adevăr, erau într-atât de izolați, încât limba lor constituia un „dialect" greu de înțeles de ceilalți români. Nici un scriitor străin nu a surprins mai bine decât William Blacker în *Along the Enchanted Way* (*Pe drumul fermecat*) virtuțile traiului rural de aici. Blacker a trăit mai mulți ani printre acești ultimi țărani și mai ales printre țigani în primul deceniu al secolului XXI. Datorită iubirii sale pentru țărani și pentru modul lor de viață, cartea lui este un imn închinat pământului, întocmai ca *Romanian Furrow* a lui Donald Hall; astfel, în cuvintele lui lapidare, crimele pe care comuniștii le-au comis împotriva acestor oameni devin și mai oribile. Mi-a rămas în memorie ce a scris Blacker despre caii țăranilor. În anii '50–'60, explică el, perioada lui Gheorghiu-Dej și a ascensiunii lui Ceaușescu, regimul a ucis sute de mii de cai – printre cele mai prețioase avuții ale țăranilor –, pentru simplul motiv că animalele erau un semn al înapoierii, dar și al bogăției stăpânilor lor. Astfel a ajuns regimul cu brutalitate la însăși inima vieții țărănești.[2]

---

1. Gabriel Liiceanu se referă la acest fenomen când observă că în anii '70–'80 el și mentorul său, Constantin Noica, făceau plimbări prin munții de lângă Sibiu pentru a scăpa de „toxinele Bucureștilor". Gabriel Liiceanu, *The Păltiniș Diary*, ed. cit., p. 94.

2. William Blacker, *Along the Enchanted Way*, ed. cit., pp. 34–35, 49 și 211.

Eu, unul, venisem în Maramureș ca să mă bucur de o anumită estetică românească: de bisericile din lemn, atât ortodoxe, cât și uniate (greco-catolice). Până în secolul al XV-lea, scrie expertul britanic în România John Villiers, „practic toate bisericile din Maramureș, ca de altfel cele din întreg spațiul românesc, erau făcute din lemn". Încheierea Păcii de la Satu Mare, din 1711, care a restabilit supremația Habsburgilor în această regiune, urmată de o rebeliune a nobilimii locale, a încurajat și mai mult acest tip de construcție bisericească. Aceste monumente binecuvântate sunt făcute din molizii, pinii și stejarii din zonă. Tradițiile folclorice ancestrale sunt la fel de evidente ca influențele gotice și bizantine; bisericile sunt inspirate de bazilica bizantină timpurie, dar turlele lor gotice ascuțite sunt detaliul arhitectural cel mai izbitor. Pereții sunt pictați cu vopseluri vegetale și minerale pure; sunt folosite malahitul pentru verde, cobaltul pentru albastru și oxidul de fier pentru galben.[1] Culorile acestea vii fac deceniile și veacurile să treacă neobservate.

Însă cel mai mult m-au impresionat turlele ascuțite ca niște vârfuri de ac. Acestea au redus principiul goticului – născut din ceea ce John Ruskin, criticul de artă britanic din secolul al XIX-lea, identifica drept forță nordică de gheață[2] – la forma sa cea mai pură și mai abstractă, conferindu-i forța unei teoreme matematice. Iar această teoremă era o afirmare a credinței: prin dinamismul și verticalitatea lor, aceste turle simbolizau legea morală superioară căreia trebuie să i se supună oamenii pentru a înfrânge soarta. Scopul suprem al existenței umane este de a aprecia frumusețea, iar frumusețea are nevoie de un element spiritual, de sugestia unei alte lumi.

---

1. John Villiers, *Romania*, ed. cit., pp. 167 și 169–170.

2. John Ruskin, *The Stones of Venice*, Da Capo, New York, [1853] 1960, p. 166.

În satul Plopiș am trecut cu mașina printr-un labirint de drumuri înguste, pline de gropi, pe lângă case cufundate în tăcere, cu acoperișuri din tablă. Era un peisaj diafan, în care frunzele întunecate străluceau ca smoala în penumbră. Biserica avea reflexe argintii și arămii, cu mii de țigle așezate în straturi, ca niște piese ale unui puzzle, dând impresia unei suprafețe netede și unitare. Patru turle mai mici înconjurau o turlă masivă, în vârful unui turn pătrat care, la rândul lui, avea la bază niște protuberanțe în formă de aripi. Efectul puternic era dat de liniile abrupte ale construcției. Nu mă interesau dimensiunile. Cum stăteam chiar lângă biserică, turla părea să atingă cerul. Clădirea avea o anumită puritate, căci blocurile de lemn ale structurii principale erau potrivite între ele fără mortar, fiind așezate pe bucăți de piatră de carieră. Ortodoxia românească are o relație specială cu lemnul. Am observat toaca – instrument de percuție care anunță slujbele. În acea frumoasă zi de octombrie am simțit că mă aflu într-o Românie de demult, fără nimeni în preajmă care să-mi deschidă biserica.

Biserica de lemn din Șurdești era greco-catolică. Am rugat pe cineva să-l sune pe preot, care a spus că va veni cu cheile îndată ce soția lui termină de gătit. A meritat să aștept. Lespezile de piatră completau frescele pe jumătate șterse de pe pereți, cu urme groase de roșu-stacojiu și albastru-siniliu pe fundalul cenușiu care evoca ceața și fumul de lumânări. Icoanele bizantine de aici semănau cu o fotografie a papei Francisc. Se spune că arhitectul Ion Macarie a proiectat această biserică în 1721 ca pedeapsă: o manifestare a frumuseții menită să ispășească un păcat.

Mergând mai departe spre nord, am trecut dincolo de un munte și am descoperit un peisaj tomnatic, cu nuanțe explozive de ocru. Orașul Sighetu Marmației (Sighet) se afla la frontiera cu Ucraina, în umbra granițelor maghiare și slovace. Aici era capătul Europei Centrale. Frumusețea avea însă un preț.

LA PRIMA VEDERE, SIGHETUL PĂREA O RUINĂ, DE PARCĂ tot ce existase pe vremuri, toată istoria, de fapt, fusese ștearsă, demolată și înlocuită cu cele mai ieftine blocuri de apartamente din prefabricate pe care le-am văzut vreodată, cu excepția celor din anii '50–'60 ai perioadei comuniste. Pe lângă mașinile ieftine și grupurile de țigani treceau țărani încăruțați, în căruțe trase de cai. Oamenii ieșeau pe balcoanele acestor clădiri hidoase ca să întindă rufe la uscat. În ciuda prezenței oamenilor, am avut o senzație de pustietate.

În centru, arhitectura era și veche, și nouă, însă aproape nimic nu ieșea în evidență; nu se aflau acolo decât o catedrală barocă acoperită de rugină și vreo două cafenele cu ecrane pe care rulau videoclipuri americane de proastă calitate. Diferența între generații părea profundă, tinerii îmbrăcați elegant plimbându-se printre bătrâni șontâcăind, cu baticuri și pălării. Vedeai mai mulți oameni fumând decât vorbind la telefon. Mă aflam în inima provinciei.

Markus Hari m-a întâmpinat la intrarea în frumoasa sinagogă de rit sefard construită la jumătatea secolului al XIX-lea pe o stradă lăturalnică. Sunasem înainte, ca să fiu primit. Interiorul galben era maiestuos, cu numeroase bănci în jurul *bimei* și cu galeriile de la etaj rezervate femeilor. Puteam să-mi închipui sabatul aici, cu atmosfera intimă creată de credincioșii adunați laolaltă. Vocile noastre răsunau puternic în liniștea spațiului gol. „70% din populația Sighetului era formată din evrei înainte de *Shoah* [Holocaust]", mi-a explicat Hari. „Pe atunci erau zeci de mii de evrei în tot Maramureșul, alături de maghiari și ucraineni. Aceasta este una dintre cele opt sinagogi din Sighet și una dintre cele trei sute din regiune. Sinagoga era, pe vremuri, un loc încântător, aglomerat și plin de voioșie." Arătând spre o ușă, mi-a spus: „Elie Wiesel a mers la *heder* [școala religioasă evreiască] în camera de acolo." Hari, un evreu în vârstă, cu un aer direct de om practic, a adăugat că „Sighetul mai are acum doar

150 de evrei, dintre care 28 de copii. Sinagoga încă funcționează".

Elie Wiesel, scriitor, supraviețuitor al lagărului de la Auschwitz-Buchenwald și laureat al Premiului Nobel pentru Pace în 1986, a crescut într-o casă de pe această stradă, astăzi un mic muzeu al Holocaustului din nordul Transilvaniei. Din nou, a trebuit să dau un telefon în prealabil ca să pot intra. Exponatele din interior povestesc despre felul cum autoritățile maghiare și naziste au confiscat în mod sistematic proprietățile evreilor de aici, cum i-au exmatriculat pe copiii evrei din școlile locale, cum i-au dat afară pe adulți de la locurile lor de muncă, cum i-au silit pe toți evreii să poarte steaua galbenă, cum i-au înghesuit pe evreii din Sighet într-un ghetou și cum, între 16 și 22 mai 1944, după sărbătorile pascale din acel an, au închis 12 849 de evrei din Sighet în patru trenuri ale morții și i-au trimis la lagărul de concentrare de la Auschwitz-Birkenau, în Silezia poloneză. Dintre ei, 2 308 aveau să supraviețuiască războiului.

Muzeul deține o relatare a martorilor oculari despre ultimele zile ale marii comunități evreiești din Sighet, scrisă de părintele Grigore Dăncuș, un preot greco-catolic local. Istorisirea preotului este emoționantă prin descrierea fără ocolișuri a faptelor. Dar oroarea fotografiilor alb-negru ale adulților și copiilor dintr-unul dintre trenurile morții de la marginea Sighetului mă tulbură cel mai mult și mă lasă perplex – tocmai pentru că știu că toate acestea s-au întâmplat cu adevărat, nu departe de locul în care mă aflu, în luminoasa și viu colorata primăvară maramureșeană.

M-am oprit apoi la cel mai mare muzeu dedicat opresiunii comuniste, amplasat în cea mai celebră închisoare din vremea Războiului Rece, care se află aici, în centrul Sighetului. În această clădire de lângă o zonă pietonală restaurată, deținuții erau torturați, despuiați, înfometați în celule pline de igrasie, dotate cu un singur hârdău. Aici, în celula 9, a

murit în 1953 probabil cel mai mare om politic român din secolul XX, Iuliu Maniu, care s-a exprimat public atât împotriva naziștilor, cât și împotriva comuniștilor.

În timp ce locurile evreiești din Sighet sunt cumva uitate și se deschid numai la cerere (cel puțin așa erau când le-am vizitat eu), muzeul-închisoare este un centru activ, extrem de vizitat, de studiere a crimelor comunismului. Pereții sunt acoperiți cu chipurile victimelor, iar fiecare celulă prezintă o anumită fațetă a tiraniei comuniste. Se discută deschis despre fiecare subiect în parte: despre tehnicile de tortură ale Securității, care schilodeau oamenii, despre deportările în stepa Bărăganului, despre sistemul de muncă silnică de la Canalul Dunăre–Marea Neagră, despre represiunea minorităților etnice și religioase, despre decimarea intelectualilor. Memorialul a fost înființat în anii de după căderea lui Ceaușescu, în principal datorită pasiunii și energiei poetei și activistei Ana Blandiana și a soțului său, istoricul Romulus Rusan. A rămas celebră afirmația Anei Blandiana, care a spus că „memoria singură poate fi o formă de justiție". Închisoarea este imensă. Sighetul este un infern într-un ocean de frumusețe.

La mică distanță de granița de nord a orașului, după câteva străzi cu locuințe noi și prospere, se află râul Tisa, curgând alene printre fagi și plopi, printre câmpii și livezi. Și aici, fiecare copac pare un simbol. De cealaltă parte a Tisei se întinde Ucraina, la numai câțiva metri depărtare. E de necrezut că aici este o frontieră, având în vedere îngustimea și somnolența râului. Dar statele trebuie să se termine undeva, m-am gândit. La o oarecare distanță, pe partea cealaltă a râului, am zărit niște case. Era foarte probabil ca limba și grijile locuitorilor de acolo să fi fost cu totul altele. Conflictul cu Rusia avea o inexorabilitate care nu se simțea de această parte a Tisei. Această graniță, ca atâtea altele, avea o semnificație reală.

Nu mai era aici o lume imperială cu frontiere imprecise. Imperiile au fost crude, dar au permis un tip de conviețuire în care granițele și identitățile clădite pe neam, limbă și religie contau mai puțin, de vreme ce toată lumea asculta de același suveran. Ororile din Europa secolului XX au avut în fundal prăbușirea imperiilor și ridicarea statelor moderne, unietnice, cu liderii fasciști și comuniști preluând puterea monarhilor tradiționali. Trăim încă efectele acestui coșmar. Nu s-a găsit încă nici o soluție în Orientul Mijlociu pentru prăbușirea Imperiului Otoman. Va putea oare Uniunea Europeană să rezolve situația creată de prăbușirea Imperiului Habsburgic?

AM MAI PETRECUT CÂTEVA ZILE ÎN MARAMUREȘ. ALTE câteva dimineți în care, când ceața se ridica în lumina soarelui, dădea la iveală un peisaj minunat, renăscut parcă după un potop biblic: razele soarelui căzând pe frunze, râurile repezi, acoperișurile din lemn aproape verticale, copleșitoare ca o îmbrățișare plină de bunăvoință. Fresce bizantine, baroce și rococo se iveau din întunericul lăcașelor de cult. Micuțele ferestre ale bisericilor nu erau acoperite de vitralii, ci se deschideau spre ceva mult mai frumos: spre pădurea de afară, aflată dincolo de șirurile de meri, cireși și pruni. La biserica din Bârsana i-a luat părintelui Gheorghe Urda o oră să-mi explice temele frescelor inspirate din Vechiul și Noul Testament. „Religia", îmi spunea, „este orientată înspre *a fi* și mai puțin înspre materialistul *a avea*. Tot ce trebuie să știi", a continuat, „despre cum să te porți în lumea de azi e dezvăluit de aceste fresce". La Soconzel, un sat izolat din județul Satu Mare, bărbații și femeile plini de praf lucrau la câmp printre vitele nărăvașe. Venisem să vizitez biserica din lemn de aici, construită în anul 1777, dar mi s-a spus că luase foc cu numai câțiva ani în urmă. Am fost dezamăgit, dar m-am bucurat că ajunsesem până acolo.

ÎN TIMP CE PRIVEAM ÎN SUS, LA CLĂDIRILE DIN CENtrul Oradei, aflată aproape de granița cu Ungaria, am auzit în gând unul dintre acele sublime și înălțătoare cvartete de coarde ale lui Haydn. Aceasta era Mitteleuropa în toată splendoarea ei arhitectonică. Din Piața Unirii până în Piața Ferdinand și pe Calea Republicii, totul părea o expoziție de monumentalitate habsburgică. Printre rotocoalele ca de tort de nuntă ale fațadelor, am remarcat stilurile baroc, Empire, secesionist, Art Nouveau și neoclasic, în diferite nuanțe de galben, roz și crem, cu influențe gotice și – având în vedere că ne aflăm încă în România – brâncovenești și neobizantine. Cafenelele generice, pe care le găsești oriunde în lume, și trotuarele deteriorate, pline de tineri bine îmbrăcați, combinau dinamismul urban cu un aer decadent, ușor haotic din cauza renovărilor în plină desfășurare. Deodată nu l-am mai auzit pe Haydn, pentru care cultura însemna desăvârșire și finitudine, ci am auzit ceva discordant, energic și universal în același timp, un sunet pe care nu l-am putut identifica. În timp ce priveam oamenii de pe terasa unei cafenele, istoria națională a părut, din nou, să se spargă în multiple istorii individuale. Nu am avut senzația de eliberare, dar nici senzația de apocalipsă (caz în care s-ar fi potrivit Stravinski). Poate că era un stil muzical cu un ritm metalic, pe care l-ar fi putut numi studenții din cafenea, care vorbeau mai multe limbi.

După doar câteva ore petrecute la Oradea, m-am urcat într-un tren internațional care mergea spre vest, la Budapesta. La Biharkeresztes mi s-a pus ștampila de intrare în Ungaria și, pe măsură ce călătorii urcau în tren, încâlceala de consoane sacadată și vag senzuală a limbii maghiare a înlocuit silabele latinești mai eufonice ale limbii române. La fel au fost și primele mele impresii: superficiale, și totuși distincte. De această parte a granitei, gările păreau mai bine întreținute, cu peroane noi; loturile de case și terenurile

agricole erau îngrijite, călătorii, mai prosperi. Ungurii sau maghiarii sunt o populație nomadă de călăreți din stepele Asiei Centrale, care au migrat până în inima Europei. Fără a avea vreo urmă de sânge latin, germanic sau slav, aceștia sunt înrudiți de departe cu finlandezii și cu turcii, cei din urmă migrând și ei spre vest din centrul Asiei. Faptul că maghiarii au adoptat creștinismul latin cu mai bine de un mileniu în urmă a completat un proces extraordinar de transformare culturală: unul dintre acele acte de surprinzătoare virtuozitate ale istoriei care n-ar putea fi prevăzute.

Terenul era plictisitor de plat, ca o mare secată. Îmi începeam acum călătoria cu trenul de-a lungul Câmpiei Panonice, cunoscută și sub denumirea de Puszta (pusta), mărginită la nord și traversată spre vest de ampla și sinuoasa Tisza (Tisa), ce trece prin mijlocul Ungariei și reprezintă totodată granița de nord a României.[1] Mi-a trecut prin minte expresia românească *De la Nistru pân' la Tisa*, cu visul ei nebulos și imposibil al României Mari.[2] Mai contează, oare, asemenea sentimente? Mă îndoiam. Și totuși știam că, dacă Uniunea Europeană devenea din ce în ce mai slabă, era prudent să te gândești la asemenea lucruri, fie și numai ca să fii avertizat și, astfel, să încerci să previi genul de iredentism pe care îl vedeam deja în Rusia. Odată cu iredentismul vin și patimile adiacente – forme agresive de populism, antisemitism și așa mai departe –, care se pot dovedi mult mai toxice. Iar dacă nu trebuie să acceptăm asemenea patimi, nu trebuie nici să le negăm existența sau farmecul, într-o lume în care masele, incapabile să profite suficient de globalizare, o resping complet.

---

1. Vezi lucrarea clasică a lui Gyula Illyés, *People of the Puszta*, Nyuget, Budapesta, 1936.

2. Expresia vine de la primul vers al poeziei lui Mihai Eminescu *Doina*, interzisă în România comunistă din cauza naționalismului ei strident și a referinței la Nistru, aflat atunci pe teritoriul Uniunii Sovietice (în Republica Sovietică Socialistă Moldovenească).

SPRE SEARĂ, TRENUL A INTRAT ÎN IMENSA GARĂ KELETI (de Est) din Budapesta. După ce m-am cazat într-un hotel de pe Dealul Castelului, am plecat să mă plimb, în ciuda faptului că mă simțeam oarecum slinos după o călătorie de șase ore într-un vagon de clasa a doua. Peste tot erau grupuri de turiști internaționali, în special asiatici, o priveliște care lipsește cu desăvârșire din România. M-am uitat la turnurile avântate, de gotic târziu, ale bisericii Mátyás – care data din secolul al XIV-lea și trecuse prin restaurări masive –, albe și translucide în maiestatea lor plină de lumină, ca un castel de nisip, și mi-am amintit o istorie esențială pentru călătoria mea. Venerabilul istoric Neagu Djuvara, pe care l-am cunoscut la București, relatează această poveste mai bine decât mulți alții.

Spre sfârșitul secolului al XIV-lea, un cneaz sau principe român, pe nume Voicu, având faima de bun ostean, a fost înrolat de regele Ungariei, Sigismund de Luxemburg, și a primit domeniul Hunedoarei, în sud-vestul Transilvaniei, aproape de Banat. Fiul său, Iancu de Hunedoara, mai cunoscut în istorie sub numele maghiar de János Hunyadi, avea să devină unul dintre cei mai vestiți luptători antiotomani. Iancu de Hunedoara, pe numele lui românesc, a ajuns voievodul Transilvaniei și guvernatorul Ungariei catolice. Iancu a ajuns departe în campaniile sale militare de la mijlocul secolului al XV-lea, luptându-se cu turcii – chiar dacă fără succes – în sud-est până la Varna, pe malul bulgăresc al Mării Negre, și în vest până la Kosovo, în sudul Serbiei. Cu toate acestea, a eliberat Belgradul în 1456 de împresurarea armatelor lui Mahomed II Cuceritorul, care ocupase Constantinopolul cu numai trei ani înainte. Această victorie avea să ofere creștinătății din Balcani un moment de respiro după șaptezeci de ani de dominație otomană. În Hunedoara, Iancu a ridicat un castel magnific, din care conducea voievodatele Munteniei și Moldovei. Iancu este cunoscut în întreaga

Europă (și mai ales printre maghiari și sârbi) drept „Cavalerul Alb", cel care ar fi ordonat uciderea lui Vlad Dracul (tatăl lui Vlad Țepeș), temându-se de o înțelegere între acesta și turci.[1]

După ce Iancu a murit de ciumă, în 1456, au urmat doi ani de anarhie în Regatul Ungariei. Singurul eligibil ca rege părea a fi fiul său în vârstă de 15 ani, Matia, care-și urmase tatăl în campaniile militare. Născut la Cluj (Kolozsvár), Matia a ajuns un mare conducător, cunoscut sub numele de Matei Corvin, după corbul cu un inel în cioc de pe blazonul său.[2] Acesta era numele său românesc, dar el avea să fie mult mai bine cunoscut cu numele maghiar, Mátyás Hunyadi (sau Matthias Corvinus, în latinește). Vestul Poloniei, Boemia, jumătatea răsăriteană a Austriei și coasta adriatică a Italiei se numără printre cuceririle și locurile bătăliilor purtate de el. A ajuns rege al Boemiei și duce al Austriei. Cu toate că a redobândit de la turci Otranto, în extremitatea sud-estică a Italiei, se pare că a risipit prea multe resurse împotriva vecinilor săi occidentali în loc să se concentreze să țină la distanță forțele otomane. Poate că și din această cauză, la 36 de ani de la moartea sa, în 1526, Regatul Ungariei, marea ambiție a lui Matia, a căzut în mâinile otomanilor, după bătălia de la Mohács.[3]

Matei sau Matthias a rămas în istorie și datorită stilului său de guvernare, acela al unui „splendid prinț renascentist", în cuvintele lui Patrick Leigh Fermor: un monarh „foarte învățat, un poliglot, un umanist pătimaș", care a adus la

---

1. Neagu Djuvara, *A Concise History of Romanians*, ed. cit., pp. 98–100; Lord Kinross, *The Ottoman Centuries*, ed. cit., pp. 85–86; Patrick Leigh Fermor, *Between the Woods and the Water*, ed. cit., pp. 116–117.

2. Donald Hall ne spune că blazonul își are originea în povestea despre cum un corb i-a furat un inel mamei lui Iancu de Hunedoara, pe care l-a recuperat când tatăl lui Iancu a împușcat pasărea. Vezi *Romanian Furrow*, ed. cit., p. 126.

3. Neagu Djuvara, *A Concise History of Romanians*, ed. cit., pp. 100 și 107–108; Patrick Leigh Fermor, *Between the Woods and the Water*, ed. cit., pp. 117–118 și 144.

palat savanți și pictori din Italia.[1] (A ridicat, de asemenea, un oratoriu regal și a reconstruit clopotnița de sud a bisericii de pe Dealul Castelului și a sprijinit construirea Bisericii Negre din Brașov.) Matthias a fost un exemplu de monarh absolutist de secol al XV-lea care a ajutat la lichidarea autonomiei domeniilor feudale, ceea ce a dus la crearea statelor unificate moderne. A introdus un nou sistem de impozitare. A limitat puterea nobililor feudali asupra șerbilor și a menținut echivalentul unei armate naționale: faimoasa „Armată Neagră" alcătuită, în principal, din mercenari.[2]

Din nou, cum e mai just: Matei Corvinul sau Matthias Corvinus; Iancu de Hunedoara sau János Hunyadi; cum era de fapt regele: român sau maghiar? Iancu era un român care probabil nu știa mai mult de câteva cuvinte în românește, maghiarizat fiind, mi-a spus profesorul Paul Philippi la Sibiu. În aceste regate de la finele perioadei medievale, identitatea era mai puțin rigidă decât avea să devină în epoca modernă a naționalismului etnic. Nu putem fi siguri nici măcar de înrudirea dintre Iancu și Matthias. Pentru cineva ca Matthias, care fusese educat în limba italiană, problemele identitare de astăzi ar fi părut ori de neînțeles, ori fără sens, așa cum ar putea deveni din nou în viitorul apropiat, când ceea ce numim globalizare va evolua, permițând conceptului de identitate să revină, măcar parțial, la o eră mai flexibilă. „Nu contează identitatea națională exactă a acestor eroi!", a exclamat Philippi. Dar, pentru moment, trebuie să tolerăm încă granițele ideologice și de sânge: bariere pe care nu le putem nega, pentru că oamenii cred în ele, dar cărora suntem datori să ne opunem.

---

1. Patrick Leigh Fermor, *Between the Woods and the Water*, ed. cit., p. 118 [ed. rom. cit., p. 147 (n. tr.)]; Neagu Djuvara, *A Concise History of Romanians*, ed. cit., p. 107.

2. Dominic G. Kosary, *A History of Hungary*, prefața de Julius Szekfu, Benjamin Franklin Bibliophile Society, New York, 1941, pp. 65 si 68–70.

TIMPUL ESTE O MARE MIȘCĂTOARE DE CEȚURI, CU ABIsuri ce dezvăluie momente intense, sacre ale memoriei, chiar când restul este obscur. Îmi amintesc clar de terasa neogotică și neoromanică numită Bastionul Pescarului, în apropiere de biserica Mátyás, acoperită de zăpadă la începutul lunii decembrie a anului 1981, cu turlele mai mari și mai mici parcă dansând în întunericul nopții. Terminam o călătorie prin Balcani și prin Europa Centrală care mi-a schimbat viața și m-a orientat într-o direcție care nu avea să se schimbe niciodată. În timp, am pierdut legătura cu cei mai mulți dintre prietenii pe care-i aveam dinaintea acestei călătorii, însă prieteniile legate după aceea s-au păstrat de-a lungul deceniilor. Din perspectiva anului 1981, precedenta mea vizită la această terasă, într-o noapte din 1973, era undeva departe. Pentru că în anii care se scurseseră trecusem, într-o traiectorie întâmplătoare, de la statutul de tânăr călător prin Europa de Est la acela de reporter al unui ziar din New England; călătorisem mai multe luni în zona Mediteranei, locuisem în Israel mai mulți ani, pentru a reveni apoi în Europa de Est. Părea că trecuse mult timp între 1973 și 1981, pentru că am acumulat în această perioadă multe experiențe personale, ceva normal pentru un tânăr nesigur de direcția sa. „Nu descrii trecutul scriind despre lucruri vechi, ci aerul cețos dintre tine și el", scrie romancierul Mircea Cărtărescu.[1] Ceața care acoperea anul 1973 din perspectiva anului 1981 era, într-adevăr, densă. Dar acum, în 2014, 1981 părea atât de aproape, încât mai că-l puteam atinge, chiar dacă trecuseră 33 de ani! Motivul era că mă simțeam același care stătuse în 1981 pe terasa aceea acoperită de zăpadă. De acolo apucasem pe o cale pe care mă aflam încă – deși căsătoria, copilul, perspectiva unui nepot, suferința provocată

1. Mircea Cărtărescu, *Blinding*, trad. de Sean Cotter, Archipelago Books, Brooklyn, NY, 2013, p. 20. [Pentru ed. rom., v. *Orbitor. Aripa stângă*, Humanitas, Bucuresti, 2014, p. 17 (n. tr.).]

de greșelile profesionale și procesul de îmbătrânire mă maturizaseră (cel puțin așa speram).

Cu totul altfel au stat lucrurile pentru politica din regiune. În timp ce perioada dintre anii 1973 și 1981 a însemnat enorm pentru viața mea personală, Europa de Est abia dacă s-a schimbat în decursul celor opt ani, fiind guvernată de același sistem comunist și de aceiași dictatori atât în 1973, cât și în 1981. Astfel că, abia când m-am gândit serios la mine însumi, mi-am dat seama că mi se întâmplaseră multe lucruri în decursul acelor opt ani, în timp ce în viața celor de aici, din nefericire, nu se întâmplase aproape nimic. Și totuși, în timp ce mie 1981 mi se părea foarte aproape, lumea se prăbușise și renăscuse pentru cei de aici în acest ultim sfert de secol.

În anii '80 am revenit în mai multe rânduri la Budapesta și i-am vizitat pe disidenții de acolo în apartamentele lor dezordonate: bărbați și femei care trăiau și se îmbrăcau ca niște protestatari din anii '60, dar a căror lume intelectuală era mult mai matură și mai realistă. În timp ce revolta tineretului din Statele Unite denunța imperfecțiunile sistemului democratic, disidenții din Ungaria se luptau, aproape în secret și supunându-se unor mari riscuri, cu un sistem totalitar cu bazele la Moscova. Desigur, în Ungaria disidenții au fost tolerați așa cum nu au fost niciodată tolerați în România comunistă. Dacă regimul maghiar al lui János Kádár păstra elemente ale autocrației central-europene, România lui Nicolae Ceaușescu se confunda cu un regim despotic de tip oriental.

Dar istoria nu e alcătuită doar din mișcări line și din observații subtile. Istoria e făcută și din convulsii care șterg cu buretele decenii întregi. Așa se face că în 1989 a căzut Zidul Berlinului și toate celelalte regimuri din Europa de Est comunistă s-au prăbușit. Au apărut apoi diverse experimente democratice legate de economia de piață, care au

transformat irevocabil România și Ungaria. S-au perindat la putere o serie de guverne alese, cu mai mult sau mai puțin succes. Liniștea mormântală a comunismului a fost înlocuită de necesitatea adaptării la capitalismul nemilos, care a generat propriile anxietăți, mai puțin eroice, la nivel personal. Este adevărat, oamenii vor avea mereu probleme sfâșietoare, iar misiunea unui om de stat nu este să-și facă fericit poporul, ci să înlocuiască un tip de probleme cu un altul.

Geopolitica Europei s-a schimbat și ea complet. În perioada dintre vizitele mele din timpul Războiului Rece, în 1973 și în 1981, au existat două blocuri, unul liber și unul comunist; primul, protejat de Statele Unite, celălalt, de Uniunea Sovietică. Ideea de *Intermarium* a lui Piłsudski – născută din necesitate – fusese dată uitării; acum devenea din nou relevantă, căci Rusia trecuse de la haosul postcomunist la un neoautoritarism mai amenințător, iar Germania se dezvoltase, devenind hegemonul economic al zonei. Între timp, Statele Unite erau mai puțin importante în Europa decât fuseseră în timpul Războiului Rece, în parte și din cauza crizei din Orientul Mijlociu și din bazinul Pacificului. Situația nu era la fel de sumbră ca în vremea Războiului Rece, dar nici la fel de plină de optimism ca în anii '90, când NATO și Uniunea Europeană se extindeau, iar Rusia era, în chip foarte convenabil, neajutorată. Și totuși, nu era nici ca în anii '30, complet lipsită de speranță, cu Hitler și Stalin conturându-se amenințător la orizont și cu un Occident complet absent. Carol II și Antonescu, chiar dacă ar fi fost înțelepți și buni (și e evident că n-au fost), tot n-ar fi avut prea multe opțiuni în circumstanțele de atunci.

Geografia rămâne, acum, ca oricând, teribil de importantă. Am mai spus-o: poate că Pactul de la Varșovia a murit, dar Rusia încă este mare, neliberală și se află aproape. Ucraina a jucat un rol esențial pentru destinul Rusiei, România și Republica Moldova au împreună o graniță cu Ucraina

mai lungă decât cea a Poloniei, iar România a oferit și o rută de invazie între Marea Neagră și Mediterana. Oficialitățile de la Washington se comportă ca și cum ar avea mai puține interese în chestiunea aceasta decât autoritățile de la Kremlin, fapt care este deopotrivă o provocare și o tragedie pentru România. Faptul că Ungaria are acum un prim-ministru, Viktor Orbán, care se îndreaptă, încet și sigur, spre autoritarism, subminând drepturile constituționale și individuale și libertatea presei – pentru că-l interesează mai degrabă părerea Moscovei decât cea a Bruxelles-ului –, dovedește că există probleme în Europa Centrală și că un regim Orbán sprijinit de Rusia poate, teoretic, să provoace tulburări antiromânești în rândul minorității maghiare din România.

Orientarea Ungariei spre o formă ușoară de putinism mai sugerează și faptul că trecutul nu este un ghid tocmai sigur pentru prezent și viitor, de vreme ce mare parte a Războiului Rece și primele două decenii după aceea Ungaria a fost mai occidentală decât România. Acum, cel puțin pentru moment și la nivel macropolitic, situația s-a inversat. Cine ar fi putut prevedea acest lucru? De aceea, în cele din urmă, toate corespondențele de presă și scrierile de călătorie, oricât de clarvăzătoare ar fi, rămân simple relatări a ceea ce autorii au văzut și au auzit la un moment dat. Un loc poate deveni de nerecunoscut în numai câțiva ani. Este probabil mai important dacă un jurnalist sau un autor de scrieri de călătorie poate sau nu să întrevadă viitorul apropiat al unui anumit loc, imortalizând un moment trecător.

Privind în depărtare, pe malul celălalt al Dunării strălucitoare, printre turnurile neogotice, mi-am încălcat propriul sfat, așa cum am făcut deseori pe parcursul acestei călătorii: mi-am găsit refugiul într-o carte, în loc să mă mulțumesc cu splendida procesiune de apă și lumini dinaintea mea. Mi-au rămas vii în minte nuanțele subtile de maro și galben ale copertei din fața mea, hărțile îmbietoare dinăuntru și vocea

înțeleaptă a autorului. Într-adevăr, cartea tipărită rămâne pentru mine cea mai înaltă expresie artistică. Luasem volumul cu mine peste tot pe unde călătorisem, deși avea aproape șapte sute de pagini, pentru că lucrarea profesorului Brendan Simms *Europa: Lupta pentru supremație de la 1453 până în prezent* face trecutul să pară imediat și palpabil. La jumătatea secolului al XVIII-lea, scrie Simms, Franța Bourbonilor și Austria Habsburgilor (mai târziu și Rusia) s-au unit împotriva Prusiei și a Marii Britanii, consecința fiind Războiul de Șapte Ani. La jumătatea secolului al XIX-lea, Franța și o confederație germană au folosit Austria ca să blocheze Rusia. La începutul secolului XX, Franța, Marea Britanie și Rusia s-au aliat împotriva Germaniei și Austriei. Și narațiunea continuă tot așa până la dezastrul celui de-al Doilea Război Mondial.

Acum că Europa trece printr-o criză economică, Germania e în plină ascensiune, iar Rusia revine la firescul ei autocratic și militarist, este tentant să credem că Europa își va regăsi, pur și simplu, demonii și va reveni la forma sa identitară neunificată, amenințând încă o dată cu coaliții rivale și conflicte, așa cum s-a întâmplat în sângerosul ei trecut. Așa cum superb observă scriitorul român Norman Manea, profesor la Bard College: „Lumea modernă se confruntă cu solitudinea și responsabilitățile sale fără artificiul unei dependențe protectoare sau al unei coerențe utopice fictive."[1] Asistăm astfel la revigorarea diverselor identități exclusiviste: națională, etnică, tribală sau sectară.

Și totuși, nu eram sigur. Foarte multe lucruri depind de deciziile unor indivizi, și mai ales de liderii politici. Uitați-vă numai la liderul maghiar Orbán! Apoi trebuie luate în

1. Norman Manea, „Intellectuals and Social Change in Central and Eastern Europe", *Partisan Review*, toamna 1992; Vladimir Tismăneanu, *The Devil in History*, ed. cit., pp. 187–188; Robert D. Kaplan, „The Return of Toxic Nationalism", *Wall Street Journal*, 23 decembrie 2012.

considerare tendințele unificatoare ale noilor tehnologii, care creează o civilizație globală autentică, chiar dacă nesigură și superficială. Czesław Miłosz, scriind din perspectiva sfârșitului de Război Rece, spune că „faptul că ne-am născut în același timp, că suntem contemporani, creează o legătură mai puternică decât faptul că ne-am născut în aceeași țară"[1]. E drept că a te simți parte a unei epoci poate fi, în numeroase circumstanțe, mai puțin distructiv decât a face parte dintr-un grup rasial sau etnic, pentru că, în primul caz, legăturile create transcend etnia, iar, în al doilea, nu. În plus, în timp ce cetățenii din diferite țări pot fi refractari la viziunea elitistă a unei Europe unite proferată de eurocrații de la Bruxelles, naționalismele spre care coboară unii dintre ei nu au intensitatea celor din anii '20 și '30, când contactul cu lumea din afară era mult mai precar decât în prezent. Cum afirmă intelectualul american Michael Walzer, „când identitățile se multiplică, patimile se divid"[2], și astfel, aș adăuga eu, aceste patimi devin mai puțin periculoase.

Cu alte cuvinte, Europa nu se va lăsa posedată din nou de demonii trecutului. Continentul va adopta o ideologie cu totul nouă sau una altoită pe cele vechi. Cu puțin noroc își va păstra nucleul liberal de bază, probabil cel mai bine descris de filozoful elvețiano-francez Benjamin Constant, care a definit în linii mari Occidentul.

Profesorul Simms este destul de înțelept să evite profețiile și să facă numai câteva observații la sfârșitul textului său. Cea mai frapantă dintre ele este atât geografică, cât și istorică: aceea că destinul Europei, ca întreg, a fost determinat dintotdeauna de ceea ce se întâmplă între granițele Sfântului Imperiu Roman medieval, un teritoriu care cuprinde în

1. Czeslaw Miłosz, *Beginning with My Streets: Essays and Recollections*, trad. de Madeline G. Levine, Farrar, Straus & Giroux, New York, 1991, p. ix.

2. Michael Walzer, „The New Tribalism: Notes on a Difficult Problem", *Dissent*, primăvara 1992.

zilele noastre Germania unită și se întinde din Olanda, spre est, până în Cehia-Boemia și din Danemarca până în Piemontul italian, spre sud. Pe scurt, hotărâtoare în acest moment sunt Berlinul și orașele importante ale Uniunii Europene: Bruxelles, Haga, Strasbourg și așa mai departe. Ceea ce înseamnă că zona care se întinde de la Budapesta la București și la Chișinău, care face parte mai mult sau mai puțin din *Intermarium*-ul lui Piłsudski, va avea, cel mai probabil, soarta pe care i-o hotărăsc forțele externe: geografic vorbind, destinul ei va fi același ca în trecut. Desigur că Ungaria, România și Republica Moldova pot atenua aceste forțe externe întărindu-și instituțiile guvernamentale și încurajând constituirea unor societăți civile active, mai puțin susceptibile de a fi subminate. Totuși, în calitate de puteri minore, aceste țări trebuie să fie atente la modificările echilibrului strategic internațional și european. Dacă Germania și celelalte puteri din cadrul Uniunii Europene nu vor putea face față unei Rusii revanșarde și dacă Uniunea Europeană se prăbușește din interior, România și țările vecine vor avea probleme, mai ales că, cel mai probabil, Statele Unite nu-și vor sprijini aliații așa cum au făcut în timpul Războiului Rece. Occidentul va fi departe, Rusia – indiferent în ce formă – va fi aproape, iar Ucraina va fi, probabil, în continuare mai importantă pentru drama europeană decât Spania sau Portugalia.

Este prea mult determinism în a prevedea o revenire la aliante beligerante și schimbătoare în interiorul continentului european, dar la fel de hazardată este și predicția unei Europe unite și pacifiste care s-ar întinde din Peninsula Iberică până la Marea Neagră. În ceea ce privește geopolitica și identitatea de grup, viitorul ar putea fi mai complicat decât bănuim. Diviziunile dintre statele din interiorul Uniunii Europene și cele din afara ei, precum și cele dintre statele aflate atât în Uniunea Europeană, cât și în Spațiul Schengen și statele din afara acestor structuri, atestă această complexitate. Între altele, așa cum am mai spus, multe pot depinde de felul

în care tehnologia comunicațiilor, care continuă să evolueze, fie mobilizează, fie subminează forțele naționalismului etnic și religios – ca să nu mai vorbim de forțele unor noi ideologii, încă neînchipuite. Naționalismul, până la urmă, nu a fost altceva decât o formă de modernism. Pe măsură ce oamenii și-au pierdut credința în Dumnezeu și, implicit, credința în propria nemurire, au început să-și caute refugiul în „nemurirea colectivă".[1] După cum explică filozoful român Andrei Pleșu, naționalismul nu este rău în sine, ci doar în măsura în care își socotește propriile valori mai presus de toate celelalte.[2] Naționalismul va trebui să evolueze, pe măsură ce refugiații din Orientul Mijlociu sosesc în Europa, complicându-i și mai mult situația demografică. De-a lungul istoriei, destinul Europei a fost influențat de migratorii veniți dinspre Est – triburile de goți, slavi, maghiari etc. Acest ultim val de imigranți nu este, așadar, fără precedent, așa cum sugerează mass-media. Trebuie să avem în vedere și că granița sudică a Europei n-a fost niciodată Marea Mediterană, ci deșertul Sahara, iar Balcanii au fost adesea o zonă de tranzit. Este acum la modă o geografie clasică ce consideră Europa, Africa și Eurasia ca pe-un întreg.

Ce va aduce, așadar, postmodernismul? Să sperăm că nu vom ajunge niciodată la grozăvia cea mai mare a secolului XX – acea „sinteză barocă" de comunism și fascism întruchipată de regimul ceaușist, ca să-l citățm pe Vladimir Tismăneanu.[3]

Trebuie să existe o Uniune Europeană, într-o formă sau alta, dacă vrem ca secolul acesta să fie mai bun decât cel

---

1. Czeslaw Miłosz, *Beginning with My Streets*, ed. cit., p. 87.

2. Andrei Pleșu, *On Angels: Exposition for a Post-Modern World*, trad. de Alistair Ian Blyth, Berlin University Press, Berlin, 2012, p. 146. [Pentru ed. rom., v. *Despre îngeri*, Humanitas, București, 2015 (n. tr.).]

3. Vladimir Tismăneanu, *The Devil in History*, ed. cit., p. x. [ed. rom. cit., p. 10 (n. tr.)].

precedent. Uniunea Europeană, în ciuda problemelor sale de ordin economic, care prilejuiesc de câțiva ani încoace titluri dintre cele mai îngrijorătoare, este încă favorabilă zonei de sud-est a Europei în care am călătorit. Pentru că, repet, Uniunea Europeană este mai mult decât un bilanț: reprezintă state, nu națiuni bazate pe criterii etnice, și supremația legii, nu a corupției și a arbitrarului; astfel, ea apără integritatea individului. Conștiința de grup este foarte bună atâta timp cât apără drepturile individului – indiferent de originea sau de tendințele lui politice. Naționalismul are legitimitate numai din această perspectivă. Chiar dacă oamenii mai visează din când în când la o țară „unită", grija lor imediată este să ducă un trai sigur. Iar această grijă este vizibilă în hotărârea fermă, chiar dacă prudentă și numai parțial eficientă, pe care oficialii Uniunii Europene continuă să o arate la summituri. *Vom depăși orice criză, întrucât nu avem altă variantă, ținând cont de ce s-a întâmplat în trecut.* Speram că nu sunt naiv. Știam că liderii Uniunii Europene trebuie să facă mult, mult mai mult decât făcuseră până atunci, fie și numai pentru că măsurile luate pe jumătate sunt, în sine, o formă de autoamăgire. Vor trebui să înfrunte problemele structurale și financiare pe care le-au tot amânat până acum. Mi-am dat seama că nu au de ales. Dacă Uniunea Europeană s-ar destrăma, n-ar rămâne decât naționalismul etnic exclusivist, o putere germană nestrunită și demența ideologiilor. Iar Rusia reprezintă acum o amenințare nu numai pentru că este Rusia, ci și pentru că imperiul neo-țarist al lui Putin, a cărui putere stă în rezervele de gaze naturale și petrol, a redus geopolitica la factorul etnic, în care o parte câștigă numai dacă cealaltă parte pierde.

Îmi vin în minte filozoful român Constantin Noica și discipolii lui, care au trăit în inima Carpaților în anii cei mai grei ai regimului ceaușist, purtând discuții aprinse până târziu în noapte despre Kierkegaard, Heidegger, Foucault, Hegel și

Goethe. Ei au păstrat vie flacăra umanismului, deoarece canonul filozofiei și literaturii occidentale era în sine un remediu dătător de speranță pentru incultura promovată de comuniști. M-am gândit și la busturile din piatră ale fondatorilor Europei postbelice din Parcul Herăstrău din București, în care românii și-au pus atâta încredere. Și – în timp ce priveam Dunărea și podurile sale frumos luminate pe timp de noapte – m-am gândit la un preot ortodox pe care l-am cunoscut la o mie de kilometri în avalul aceluiași fluviu, la Giurgiu, care mi-a vorbit despre acoperișul de inspirație gotică al bisericii lui de lemn și despre cum acesta vădea aspirația românilor spre Occident.

MULȚUMIRI

Oana-Antonia Colibășanu, conferențiar la Universitatea din București, m-a călăuzit în cercetarea pentru acest volum de când am început să lucrez temeinic la el, în 2012. Cunoștințele ei subtile despre oameni și despre contextul istoric au îmbunătățit enorm acest manuscris, asupra căruia a făcut comentarii bine-venite. Toate acestea completează ajutorul pe care mi l-a dat în multe alte privințe, de la planificarea călătoriilor până la adăugarea diacriticelor specifice limbii române.

Dennis Deletant, profesor invitat la Catedra de studii românești de la Georgetown University și profesor emerit la University College din Londra, a citit și a corectat manuscrisul, la fel ca eruditul său coleg de la Georgetown University, profesorul de relații internaționale Charles King. Vladimir Tismăneanu, de la Maryland University, autorul mai multor lucrări despre Europa comunistă și postcomunistă, a citit și a comentat manuscrisul și m-a sfătuit asupra subiectului, inclusiv referitor la cărțile pe care să le citesc și la oamenii pe care să-i intervievez. Și dr. Ernest H. Latham Jr., fost diplomat american în România și el însuși harnic cercetător, a făcut corecturi pe manuscris și mi-a deschis spre cercetare vasta lui bibliotecă pe probleme românești. Sunt extrem de recunoscător pentru tot acest sprijin, deși subliniez că toate greșelile și alte lipsuri ale acestui text îmi aparțin exclusiv.

Soția mea, Maria Cabral, a continuat să-mi suporte absențele și să-mi ofere un cămin cald și plăcut unde să mă pot întoarce, așa cum face atât de bine de peste trei decenii. Ea este cu adevărat mâna nevăzută din spatele succeselor mele. Asistenta mea șefă, Elizabeth M. Lockyer, m-a ajutat cu hărțile, cu fotografiile și cu bibliografia, continuând – împreună cu Dede Rathbun – să-mi organizeze în detaliu viața profesională, ceea ce mi-a permis luxul de a mă dedica scrisului.

Gail Hochman, Marianne Merola și Henry Thayer, de la agenția literară Brandt & Hochman, au lucrat extraordinar de mult ca să-mi ofere resursele necesare pentru a duce mai departe acest proiect, între altele. Regretatul Carl D. Brandt, agentul meu timp de un sfert de secol, m-a ajutat în fazele de început să-mi dau seama cum vreau să arate cartea în final. Lunga mea prietenie cu Carl continuă să dea roade și mă aștept să fie la fel și pe viitor. Fostul meu editor de la Random House, Jonathan Jao, acum la HarperCollins, m-a ajutat foarte mult în fazele preliminare ale procesului editorial. El și Gail Hochman au susținut puternic ideea mea de a scrie o carte despre România, despre comunismul românesc și despre amenințarea pe care o reprezintă Rusia cu mult înainte ca evoluția crizei din Ucraina să facă relevantă o asemenea întreprindere. La Random House, Kate Medina și Anna Pitoniak au luat proiectul sub aripa lor cu meticulozitate și multă pasiune. Kate conduce o echipă cunoaște în profunzime de primă clasă la Random House, lucru care s-a văzut în observațiile pertinente ale Annei asupra manuscrisului. Ca și la alte cărți ale mele, Steve Messina, de la Random House, s-a ocupat cu calm și extraordinară eficiență de procesul editorial, fapt pentru care îi sunt recunoscător.

Joy de Menil, care a fost alături de Jason Epstein editorul meu de la Random House în anii '90, m-a sfătuit de la început să stărui asupra amintirilor mele din perioada Războiului Rece. Lidia Bodea, directorul general al Editurii

Humanitas din București – editorul meu român –, m-a încurajat să păstrez o notă personală în întreaga lucrare. Simona Kessler, agentul meu literar de la București, mi-a pomenit volume de filozofie românească pe care altfel le-aș fi putut omite. Dacă această carte are vreun merit, el se datorează în mare măsură acestor oameni.

Preocupările mele pentru România au avut ca rezultat, în ultimele trei decenii și jumătate, un număr mare de prietenii și relații profesionale. Printre cei care mi-au arătat bunăvoință, dați-mi voie să-i menționez pe Cristian Mihai Adomniței, Adriano Bosoni, Sergiu Celac, Eugene Chausovsky, Corneliu Ciurea, Radu Dudău, Mircea Geoană, Lauren Goodrich, Andrei Hîncu, Ioana Ieronim, pe generalul-maior în rezervă Mihai Ionescu, pe Tudor Jijie, Ioana Leucea, Octavian Manea, Teodor Meleșcanu, Silviu Nate, Laurențiu Pachiu, Adam Reising, Marius Stoian, Alex Șerban, Kiki Skagen-Harris, Georgia Călin Ștefan, Berbeca Veaceslav și pe profesorul Laurențiu Ștefan.

Vreau să le mulțumesc, de asemenea, lui George și lui Meredith Friedman, care m-au prezentat colegului lor de la Stratfor Antonio Colibășanu. George s-a născut în Ungaria postbelică și n-a vorbit engleza până la vârsta de șapte ani. Cunoaște în profunzime estul Europei, deși nu suntem întotdeauna de acord în această privință. Decizia de acum cinci ani de a scrie o carte despre România, la fel ca întâlnirea mea cu George și Meredith la Jakarta, în Indonezia, în 2011, a fost întâmplătoare. Stratfor, agenția pe care George a înființat-o, a oferit servicii de consultanță în mai multe țări, printre care și România. În perioada în care scriam săptămânal pentru Stratfor, între 2012 și 2014, n-am fost implicat în activitatea de consultanță. Cartea de față a rezultat doar din interesul meu pentru acest subiect.

Am încheiat această carte ca *senior fellow* la Center for a New American Security din Washington, unde am revenit

în 2015 după patru ani petrecuți acolo, între 2008 și 2012. Sunt recunoscător conducerii instituției – directorului general Michele Flournoy, președintelui Richard Fontaine și directorului de studii Shawn Brimley – pentru că m-a primit din nou într-o cultură organizațională puternic cofeinizată și extrem de meticuloasă, care m-a stimulat intelectual și mi-a dat răgaz să scriu.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

Appelfeld, Aharon, „Buried Homeland", trad. de Jeffrey M. Green, *New Yorker*, 23 noiembrie 1998.

Applebaum, Anne, *Iron Curtain: The Crushing of Eastern Europe, 1944–1956*, Doubleday, New York, 2012. [V. ed. rom., *Cortina de Fier. Represiunea sovietică în Europa de Est, 1945–1956*, trad. de Gabriel Stoian, Litera, București, 2016.]

—, „Nationalism Is Exactly What Ukraine Needs: Democracy Fails When Citizens Don't Believe Their Country Is Worth Fighting For", *New Republic*, 13 mai 2014.

Arendt, Hannah, *The Origins of Totalitarianism*, 1951; reeditare: Benediction Classics, New York, 2009. [V. ed. rom., *Originile totalitarismului*, trad. de Ion Dur și Mircea Ivănescu, Humanitas, București, 2006.]

Ascherson, Neal, *Black Sea*, Hill & Wang, New York, 1995. [V. ed. rom., *Marea Neagră. O călătorie printre culturi*, trad. de Fraga Cusin, Univers, București, 1999.]

Aspinall, D., „Romania: Queues and Personality Cults", *Soviet Analyst*, mai 1984.

Baerlein, Henry, *Bessarabia and Beyond*, Methuen, London, 1935.

—, *Enciclopedia României*, vol. 2, *Țara Românească*, Imprimeria Națională, București, 1938.

Bánffy, Miklós, *The Transylvanian Trilogy*, vol. 1, *They Were Counted*, vol. 2, *They Were Found Wanting*, vol. 3, *They Were Divided*, trad. de Patrick Thursfield și Katalin Bánffy-Jelen, introd. de Hugh Thomas, Knopf, New York, 2013.

Baynes, N.H., *The Hellenistic Civilization and East Rome*, Oxford University Press, Oxford, 1946.

Bendavid, Naftali, „Europe Confronts Its Roma Problem", *Wall Street Journal*, 23 aprilie 2014.

Berdyaev, Nicolas, *The Origin of Russian Communism*, trad. de R.M. French, 1937; reeditare, University of Michigan Press, Ann Arbor, 1960. [V. ed. rom., *Originile și sensul comunismului rus*, trad. de Ioan Muslea, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1999.]

Berlin, Isaiah, *Four Essays on Liberty*, Oxford University Press, New York, 1969. [V. ed. rom., *Cinci eseuri despre libertate și alte scrieri*, trad. de Laurențiu Ștefan, ed. îngrijită de Henry Hardy, Humanitas, București, 2010.]

Blacker, William, *Along the Enchanted Way: A Story of Love and Life in Romania*, John Murray, London, 2010.

Blake, Robert, *Disraeli*, St. Martin's Press, New York, 1967.

Bloch, Marc, *Apologie pour l'histoire ou Metier d'historien*, A. Colin, Paris, 1964.

Boia, Lucian, *Romania: Borderland of Europe*, trad. de James Christian Brown, Reaktion Books, London, 2001. [V. ed. rom., *România, țară de frontieră a Europei*, Humanitas, București, 2015.]

Bolovan, Ioan *et al.*, *A History of Romania*, Center for Romanian Studies, Iași, 1996.

Boxer, Charles Ralph, *The Portuguese Seaborne Empire, 1415–1825*, Hutchinson, London, 1977.

Brown, Peter, *The World of Late Antiquity: AD 150–750*, Thames & Hudson, London, 1971.

Byron, Robert, *The Byzantine Achievement: An Historical Perspective: CE 330–1453*, Routledge, London, 1929; reeditari: Axios Press, Mt. Jackson, VA, 2010; Routledge, London, 2013.

Byron, Robert si Talbot Rice, David, *The Birth of Western Painting*, George Routledge, London, 1930.

Camus, Albert, *Lyrical and Critical Essays*, trad. de Ellen Conroy Kennedy, Vintage, New York, 1970. [V. ed. rom., *Eseuri*, antologie, trad. si cuvinte introd. de Modest Morariu, Univers, București, 1976.]

—, *The Rebel*, Vintage, New York, 1991. [V. ed. rom., *Fața și reversul. Nunta. Mitul lui Sisif. Omul revoltat. Vara*, trad. de Irina Mavrodin, Mihaela Simion, Modest Morariu, Rao, București, 2011.]

Canetti, Elias, *Crowds and Power*, trad. de Carol Stewart, Penguin, New York, 1981. [V. ed. rom., *Masele și puterea*, trad. de Amelia Pavel, Nemira, Bucuresti, 2009.]

Cantacuzino, Sherban, „The Brâncoveanu Style: Art and Architecture in Romania in the Seventeenth Century", în John Villiers, ed., *Romania*, Pallas Athene, London, 2009.

—, „Bucharest and Its Architecture", în John Villiers, ed., *Romania*, Pallas Athene, London, 2009.

Caroe, Olaf, *The Pathans: 550 B.C.– A.D. 1957*, Oxford University Press, Karachi, 1958.

Cavafy, C.P., *Collected Poems*, trad. de Edmund Keeley și Philip Sherrard, George Savidis, ed., Princeton University Press, Princeton, NJ, 1975. [V. ed. rom., Kavafis, *Opera poetică*, cuv. înainte de Dimitrie Doskalopulos, trad. și note de Elena Lazar, Editura Omonia, București, 1993.]

Cărtărescu, Mircea, *Blinding*, trad. de Sean Cotter, Archipelago Books, Brooklyn, NY, 2013. [V. ed. rom., *Orbitor. Aripa stângă*, Humanitas, București, 2014.]

Celan, Paul, *Poems of Paul Celan*, trad. și intr. de Michael Hamburger, Persea Books, New York, 1972. [V. ed. rom., *Versuri*, în rom. de Nina Cassian si Petre Solomon, Univers, București, 1973.]

Chausovsky, Eugene, „Transdniestria: The Geopolitics of the Ultimate Borderland", Stratfor, Austin, TX, iulie 2013.

Cioran, E. M., *Schimbarea la față a României*, Editura Vremea, București, 1936.

Clark, Victoria, *Why Angels Fall: A Journey Through Orthodox Europe from Byzantium to Kosovo*, Macmillan, London; William Morrow, New York, 2000.

Codrescu, Andrei, *The Hole in the Flag: A Romanian Exile's Story of Return and Revolution*, William Morrow, New York, 1991.

Coles, Paul, *The Ottoman Impact on Europe*, Thames & Hudson, London, 1968.

Conrad, Joseph, *Lord Jim and Nostromo*, intr. de Robert D. Kaplan, Modern Library, New York, 1999.

Davies, Norman, *God's Playground: A History of Poland*, vol. 1, *The Origins to 1795*, Columbia University Press, New York, 2005.

Deletant, Dennis, *Hitler's Forgotten Ally: Ion Antonescu and His Regime, Romania 1940–1944*, Palgrave Macmillan, New York, 2006. [V. ed. rom., *Aliatul uitat al lui Hitler. Ion Antonescu și regimul său*, trad. de Delia Răzdolescu, Humanitas, București, 2008.]

—, *Romania Under Communist Rule*, Center for Romanian Studies, Iasi, 1998. [V. ed. rom., *România sub regimul comunist*, trad. de Delia Răzdolescu, introd. de Romulus Rusan, Fundatia Academia Civică, București, 2006.]

Dițâ, Alexandru V., *Marele Mircea Voievod*, Editura Academiei, București, 1987.

Djuvara, Neagu, *A Concise History of Romanians,* trad. de Constantin Banica, Whitby, Cross Meridian, Ontario, 2012. [V. ed. rom.,

O scurtă istorie a românilor povestită celor tineri, ed. a IV-a revăzută, Humanitas, București, 2002.]

Dostoevsky, Fyodor, *The Idiot*, trad. de Richard Pevear și Larissa Volokhonsky, Vintage, New York, 2002. [V. ed. rom., *Idiotul*, ed. a IV-a, trad. si note de Emil Iordache, Polirom, Iași, 2011.]

Eksteins, Modris, *Rites of Spring: The Great War and the Birth of the Modern Age*, Houghton Mifflin, Boston, 1989.

Eliade, Mircea. *The Myth of the Eternal Return: or, Cosmos and History*, trad. de Willard R. Trask, Princeton University Press, Princeton, NJ, 1954. [V. ed. rom., *Mitul eternei reîntoarceri*, trad. de Maria Ivănescu și Cezar Ivănescu, Univers Enciclopedic, Bucuresti, 2011.]

—, *The Romanians: A Concise History*, trad. de Rodica Mihaela Scafes, Madrid, Stylos, 1943. [Pentru ed. rom., v. „Românii, latinii Orientului", în *Jurnal portughez și alte scrieri*, vol. 2, ed. de Sorin Alexandrescu, trad. din portugheză și glosar de nume de Mihai Zamfir, ed. a II-a revăzută și adăugită, Humanitas, Bucuresti, 2006.]

Eminescu, Mihai, *Poems*, trad. de Corneliu Popescu, Cartea Românească, București, 1989.

Fall, Bernard, „The Theory and Practice of Insurgency and Counterinsurgency", *Naval War College Review*, aprilie 1965.

Fermor, Patrick Leigh, *Between the Woods and the Water: On Foot to Constantinople from the Hook of Holland: The Middle Danube to the Iron Gates*, John Murray, London, 1986. [V. ed. rom., *Între păduri și ape. La pas spre Constantinopol: de la Dunărea de mijloc până la Porțile de Fier*, introd. de Jan Morris, trad. si note de Mariana Piroteală, Humanitas, București, 2016.]

—, *The Broken Road, From the Iron Gates to Mount Athos*, introd. de Colin Thubron și Artemis Cooper, John Murray, London, 2013.

Figes, Orlando, *A People's Tragedy: The Russian Revolution 1891–1924*, Jonathan Cape, London, 1996.

Fischer, Rudolf, „Romania or Rumania?", blogul Impala Publishers, 19 septembrie 2009.

Frederick the Great, *The History of My Own Times*, 1746.

Friedman, George, *Borderlands: A Geopolitical Journey in Eurasia*, Stratfor, Austin, TX, 2011.

Fussell, Paul, *Abroad: British Literary Traveling Between the Wars*, Oxford University Press, New York, 1980.

Gardiner, John Eliot, *Bach: Music in the Castle of Heaven*, Knopf, New York, 2014.

Georgescu, Vlad, *The Romanians: A History*, trad. de Alexandra Bley-Vroman, Ohio State University Press, Columbus, 1991. [V. ed. rom., *Istoria românilor de la origini până în zilele noastre*, ed. a III-a, Humanitas, București, 1992.]

Gibbon, Edward, *The Decline and Fall of the Roman Empire*, vol. 1, Knopf, New York, 1993. [V. ed. rom., *Istoria declinului și a prăbușirii Imperiului Roman*, 3 vol., antologie, trad. și prefață de Dan Hurmuzescu, Minerva, București, 1976.]

—, *The Decline and Fall of the Roman Empire*, vol. 6, Knopf, New York, 1994.

Gide, André, *The Immoralist*, trad. de Richard Howard, Knopf, New York, 1970.

Hall, Donald, *Romanian Furrow*, Bene Factum, London, 2007.

Herodot, *The Histories*, IV, trad. de Tom Holland, Penguin, New York, 2015. [V. ed. rom., *Istorii*, 2 vol., trad. și note de Adelina Piatkowski și Felicia Vant-Ștef, Editura Științifică, București, 1961.]

Hitchins, Keith, *Rumania 1866–1947*, Oxford University Press, New York, 1994. [V. ed. rom., *România. 1866–1947*, trad. de George Potra și Delia Răzdolescu, ed. a IV-a, Humanitas, București, 2013.]

Hobbes, Thomas, „On the Life and History of Thucydides", în traducerea lui Hobbes la *The Peloponnesian War*, University of Michigan Press, Ann Arbor, 1959.

Ignatieff, Michael, *Isaiah Berlin: A Life*, Henry Holt, New York, 1998.

Illyés, Gyula, *Puszták népe*, Nyuget, Budapesta, 1936.

İnalcık, Halil, *The Ottoman Empire: The Classical Age 1300–1600*, Weidenfeld & Nicolson, London, 1973; Orion, London, 1994. [V. ed. rom., *Imperiul Otoman: epoca clasică: 1300–1600*, ed. și studiu introductiv de Mihai Maxim, trad. de Dan Prodan, Editura Enciclopedică, București, 1996.]

Ioanid, Radu, *The Holocaust in Romania: The Destruction of Jews and Gypsies Under the Antonescu Regime, 1940–1944*, Ivan R. Dee, Chicago, 2000.

Jelavich, Barbara, *Russia and the Formation of the Romanian National State, 1821–1878*, Cambridge University Press, New York, 1984.

Judt, Tony, *Postwar: A History of Europe Since 1945*, Penguin, New York, 2005. [V. ed. rom., *Europa postbelică. O istorie a Europei de după 1945*, trad. de Georgiana Perlea, postf. de Mircea Mihăies, Polirom, Iași, 2008.]

Kafka, Franz, *The Castle*, Oxford University Press, New York, 2009. [V. ed. rom., *Castelul*, trad. de Mariana Șora și Gabriel Pârvu, Rao International, București, 2007.]

Kann, Robert A., *A History of the Habsburg Empire 1526–1918*, University of California Press, Berkeley, 1980.

Kaplan, Robert D., *Balkan Ghosts: A Journey Through History*, St. Martin's Press, New York, 1993. [V. ed. rom., *Fantomele Balcanilor. O călătorie în istorie*, trad. de Diana Grad, Editura Antet, București, 2008.]

—, „Balkans' Fault Line: Yugoslavia Starts to Feel the Tremors", *Wall Street Journal Europe*, 30 noiembrie 1989.

—, „Being There: Put Down Your Smartphone: The Art of Travel Demands the End of Multi-tasking", *Atlantic*, noiembrie 2012.

—, *Eastward to Tartary: Travels in the Balkans, the Middle East, and the Caucasus*, Random House, New York, 2000. [V. ed. rom., *La răsărit, spre Tartaria. Călătorii în Balcani, Orientul Mijlociu și Caucaz*, trad. de Dorin Nistor, Simona Drelciuc și Alina Pelea, Polirom, Iași, 2002.]

—, „Europe's New Map", *American Interest*, 12 aprilie 2013.

—, „Europe's Russia Factor", Stratfor, Austin, TX, 23 mai 2012.

—, „Europe's Third World", *Atlantic Monthly*, iulie 1989.

—, „In the Balkans, No Wars Are «Local»", *New York Times*, 7 aprilie 1999.

—, „Into the Bloody New World: A Moral Pragmatism for America in an Age of Mini-Holocausts", *Washington Post Outlook*, 17 aprilie 1994.

—, „Joseph Conrad: God's Own Foreign Correspondent", introd. la Joseph Conrad, *Lord Jim and Nostromo*, Modern Library, New York, 1999.

—, *The Revenge of Geography: What the Map Tells Us About Coming Conflicts and the Battle Against Fate*, Random House, New York, 2012. [V. ed. rom., *Răzbunarea geografiei. Ce ne spun hărțile despre viitoarele conflicte și lupta împotriva destinului*, introd. de Paul Dobrescu, trad. de Alexandru Marius Busuioc, Editura Comunicare.ro, Bucuresti, 2013.]

—, „Rumanian Gymnastics: Ceausescu Looks West But Acts East", *New Republic*, 12 decembrie 1984.

—, „Why Yugoslavia Exploded", *Reader's Digest*, martie 1993.

Kazantzakis, Nikos, *Journeying: Travels in Italy, Egypt, Sinai, Jerusalem and Cyprus*, trad. de Themi Vasils si Theodora Vasils, Little, Brown, Boston, 1975. [V. ed. rom., *Jurnal de călătorie. Italia, Egipt, Sinai, Ierusalim, Cipru, Moreea*, trad. și note de Ion Diaconescu, Humanitas, București, 2013.]

King, Charles, *The Moldovans: Romania, Russia, and the Politics of Culture*, Hoover Institution Press, Stanford, CA, 1999. [V. ed. rom.,

Moldovenii, România, Rusia și politica culturală, trad. de Diana Stanciu, Editura Arc, Chișinău, 2002.]

Kinross, Lord, *The Ottoman Centuries: The Rise and Fall of the Turkish Empire*, William Morrow, New York, 1977.

Kissinger, Henry, „Otto von Bismarck, Master Statesman", *New York Times*, 31 martie 2011.

—, *A World Restored: Metternich, Castlereagh and the Problems of Peace, 1812–1822*, Houghton Mifflin, Boston, 1957.

Kosary, Dominic G., *A History of Hungary*, cuv. înainte de Julius Szekfu, Benjamin Franklin Bibliophile Society, New York, 1941.

Latham, Ernest H., Jr., *Timeless and Transitory: 20th Century Relations Between Romania and the English-Speaking World*, Editura Vremea, București, 2012.

Lewis, Bernard, *Istanbul and the Civilization of the Ottoman Empire*, University of Oklahoma Press, Norman, 1963.

Lieven, Dominic, *Empire: The Russian Empire and Its Rivals*, John Murray, London, 2000.

Liiceanu, Gabriel, *The Păltiniș Diary*, Central European University Press, Budapesta, 2000. [V. ed. rom., *Jurnalul de la Păltiniș*, Cartea Românească, București, 1983.]

Lubbock, Basil, *The Opium Clippers*, Charles E. Luriat, Boston, 1933.

Lucas, Edward, „How the West Lost Ukraine to Putin", *Wall Street Journal*, 11 decembrie 2013.

Lukacs, John, „In Darkest Transylvania", *New Republic*, 3 februarie 1982.

Luttwak, Edward N., *The Grand Strategy of the Byzantine Empire*, Harvard University Press, Cambridge, MA, 2009.

Macartney, C.A., *The Habsburg Empire, 1790–1918*, Macmillan, New York, 1969.

Machiavelli, Niccolo, *Discourses on Livy*, 1531, I:6.

Mackinder, Halford J., *Democratic Ideals and Reality: A Study in Politics of Reconstruction*, Henry Holt, New York, 1919.

Magris, Claudio, *Danube: A Journey Through the Landscape, History, and Culture of Central Europe*, trad. de Patrick Creagh, Farrar, Straus & Giroux, New York, 1989. [V. ed. rom., *Danubius*, trad., note si capitol post-ultim de Adrian Niculescu, Univers, București, 1994.]

Manea, Norman, „Intellectuals and Social Change in Central and Eastern Europe", *Partisan Review*, toamna 1992.

—, *October, Eight O'Clock*, Grove Press, New York, 1992. [V. ed. rom., *Octombrie, ora opt*, Polirom, Iași, 2015.]

Mann, Thomas, *Buddenbrooks: The Decline of a Family*, trad. de H.T. Lowe-Porter, Penguin Books, Middlesex, England, 1957. [V. ed. rom., *Casa Buddenbrook. Declinul unei familii*, trad. de Ion Chinezu, pref. de Mariana Sora, 2 vol., Editura pentru Literatură, București, 1966.]

—, *The Magic Mountain*, trad. de H. T. Lowe-Porter, Knopf, New York, 1927. [V. ed. rom., *Muntele vrăjit*, trad. de Petru Manoliu, Rao Internațional, București, 2009.]

—, „Tonio Kröger", în *Death in Venice and Seven Other Stories*, trad.de H.T. Lowe-Porter, Vintage, New York, 1963. [V. ed. rom., *Povestiri: 1893–1903: Tonio Kröger*, vol. 1, trad. de Ion Roman, note și comentarii, nota bibliografică de Thomas Kleiniger, vol. 1–3, Univers, București, 1992.]

Martines, Lauro, *Furies: War in Europe, 1450–1700*, Bloomsbury Press, New York, 2013.

Matynia, Elzbieta, *An Uncanny Era: Conversations Between Vaclav Havel and Adam Michnik*, Yale University Press, New Haven, CT, 2014.

McGuinness, Patrick, *The Last Hundred Days*, Bloomsbury, New York, 2012.

Miłosz, Czesław, *Beginning with My Streets: Essays and Recollections*, trad. de Madeline G. Levine, Farrar, Straus & Giroux, New York, 1991.

—, *The Captive Mind*, trad. de Jane Zielonko, Vintage, New York, 1981. [V. ed. rom., *Gândirea captivă*, trad. din polonă de Constantin Geambașu, pref. de Vladimir Tismăneanu, postf. de Wladzimierz Bolecki, Humanitas, Bucuresti, 2008.]

Mitford, Nancy, *Frederick the Great*, Vintage, New York, 2011.

Moorehead, Alan, *The Blue Nile*, Harper & Row, New York, 1962.

—, *The White Nile*, Penguin, New York, 1983.

Morris, Ian, *War! What Is It Good For? The Role of Conflict in Civilisation, from Primates to Robots*, Farrar, Straus & Giroux, New York, 2014.

Morris, Jan, *Trieste and the Meaning of Nowhere*, Da Capo Press, New York, 2002.

Müller, Herta, *Nadirs*, trad. și postfață de Sieglinde Lug, University of Nebraska Press, Lincoln, 1999.

Musil, Robert, *The Man without Qualities*, vol. 1 și 2, trad. de Sophie Wilkins și Burton Pike, Vintage, New York, 1996. [V. ed. rom., *Omul fără însușiri*, trad. de Mircea Ivănescu, 2 vol., Polirom, Iași, 2008.]

Nabokov, Vladimir, „Cloud, Castle, Lake", *Atlantic Monthly*, iunie 1941.

Niebuhr, Reinhold, *Moral Man and Immoral Society*, Charles Scribner's Sons, New York, 1932.

Norwich, John Julius, *Byzantium: The Early Centuries*, Knopf, New York, 1989.

Ogden, Alan, *Romania Revisited*, Center for Romanian Studies, București, 2000.

Ormsby, Eric, „Hidden Affinities", *New Criterion*, iunie 2012.

Ostrogorsky, George, *History of the Byzantine State*, trad. de Joan Hussey, Basil Blackwell, Oxford, 1956.

Palmer, Alan, *Metternich: A Biography*, Harper & Row, New York, 1972.

Pessoa, Fernando, *Fernando Pessoa & Co.: Selected Poems*, trad. de Richard Zenith, Grove Press, New York, 1998. [V. ed. rom., *Opera poetică*, trad. și studiu introd. de Dinu Flămând, ed. a II-a, Humanitas Fiction, București, 2012.]

Peter, Laszlo, *Historians and the History of Transylvania*, East European Monographs, New York, 1992.

Petersen, Alexandros, *The World Island: Eurasian Geopolitics and the Fate of the West*, Praeger, Oxford, 2011.

Petreu, Marta, *An Infamous Past: E.M. Cioran and the Rise of Fascism in Romania*, trad. de Bogdan Aldea, Ivan R. Dee, Chicago, 2005. [V. ed. rom., *Cioran sau un trecut deocheat*, ed. a III-a revăzută și adăugită, Polirom, Iași, 2011.]

Plesu, Andrei, *On Angels: Exposition for a Post-Modern World*, Berlin University Press, Berlin, 2012. [V. ed. rom., *Despre îngeri*, Humanitas, București, 2015.]

Pop, Ioan-Aurel și Bolovan, Ioan, eds., *History of Romania: Compendium*, Romanian Cultural Institute, Cluj-Napoca, Romania, 2006, capitolele „Dacia Before the Romans", de Aurel Rustoiu, și „The North-Danube Region from the Roman Province of Dacia to the Emergence of the Romanian Language", de Coriolan Horatiu Opreanu.

Psellus, Michael, *Fourteen Byzantine Rulers: The Chronographia*, trad. de E.R.A. Sewter, Penguin Books, New York, 1966. [V. ed. rom., *Cronografia. Un veac de istorie bizantină (976–1077)*, trad. de Radu Alexandrescu, cuv. înainte și note de Nicolae-Serban Tanașoca, Polirom, Iași, 1998.]

Rapport, Mike, *1848: Year of Revolution*, Little, Brown, London, 2008.

Reed, John, *The War in Eastern Europe*, Charles Scribner's Sons, New York, 1916.

Renan, Ernest, „What Is a Nation?", în A. Zimmern, ed., *Modern Political Doctrines*, Oxford University Press, Oxford, 1939.

Rezzori, Gregor von, *Memoirs of an Anti-Semite*, introd. de Deborah Eisenberg, New York Review Books, New York, 2008. [V. ed. rom., *Memoriile unui antisemit*, trad. de Catrinel Plesu, Humanitas, București, 2015.]

—, *The Snows of Yesteryear*, trad. de H.F. Broch de Rothermann, Knopf, New York, 1989. [V. ed. rom., *Zăpezile de altădată. Portrete pentru o autobiografie pe care nu o voi scrie niciodată*, trad. de Sanda Munteanu, Humanitas, Bucuresti, 2013.]

Rothschild, Joseph, *East-Central Europe Between the Two World Wars*, University of Washington Press, Seattle, 1974.

Ruskin, John, *The Stones of Venice*, Da Capo, New York, (1853) 1960.

Sadoveanu, Mihail, *Tales of War*, Twayne Publishers, New York, 1962. [V. ed. rom., *Povestiri din război*, antologie și postf. de Pompiliu Marcea, Minerva, București, 1997.]

St. John, Robert, *Foreign Correspondent*, Hutchinson, London, 1960.

Seton-Watson, Hugh, *The Russian Empire, 1801–1917*, Oxford University Press, New York, 1967.

Seton-Watson, R.W., *A History of the Roumanians: From Roman Times to the Completion of Unity*, Cambridge University Press, New York, 1934. [V. ed. rom., *O istorie a românilor: din perioada romană până la desăvârșirea unității naționale*, trad., introd. și note explicative de Constantin Ardeleanu, cuv. înainte de Dennis Deletant, Editura Istros a Muzeului Brăilei, Brăila, 2009.]

Shore, Marci, *The Taste of Ashes: The Afterlife of Totalitarianism in Eastern Europe*, Crown, New York, 2013.

Simms, Brendan, *Europe: The Struggle for Supremacy, from 1453 to the Present*, Basic Books, New York, 2013. [V. ed. rom., *Europa. Lupta pentru supremație de la 1453 până în prezent*, trad. de Luca Popovici, Polirom, Iași, 2015.]

Skilling, H. Gordon, *The Governments of Communist East Europe*, Thomas Y. Crowell, New York, 1971.

Snyder, Timothy, *The Reconstruction of Nations: Poland, Ukraine, Lithuania, Belarus, 1569–1999*, Yale University Press, New Haven, CT, 2003.

Solonari, Vladimir, *Purifying the Nation: Population Exchange and Ethnic Cleansing in Nazi-Allied Romania*, Woodrow Wilson Center Press și John Hopkins University Press, Washington și Baltimore,

2010. [V. ed. rom., *Purificarea națiunii. Dislocări forțate de populație și epurări etnice în România lui Ion Antonescu, 1940–1944*, trad. de Cătălin Drocsineanu, Polirom, Iași, 2015.]

Solzhenitsyn, Aleksandr, *November 1916: The Red Wheel: Knot II*, trad. de H.T. Willets, Farrar, Straus & Giroux, New York, 1999.

Stasiuk, Andrzej, *On the Road to Babadag: Travels in the Other Europe*, Harvill Secker, London, 2011. [V. ed. rom., *Călătorind spre Babadag*, trad. din polonă de Cristina Godun, Rao International, București, 2007.]

Steiner, George, *Language and Silence: Essays on Language, Literature and the Inhuman*, Atheneum, New York, 1982.

Stephenson, P., Wagner, M., Badea, M. și Serbanescu, F., „The Public Health Consequences of Restricted Induced Abortion – Lesson from Romania", *American Journal of Public Health*, octombrie 1992.

Storrs, Ronald, Sir, *Orientations*, Ivor Nicholson & Watson, London, 1937.

Strauss, Leo, *On Tyranny: Including the Strauss-Kojeve Correspondence*, Gourevitch, Victor și Roth, Michael S., eds., University of Chicago Press, Chicago, 1961.

Taylor, A.J.P., *Bismarck: The Man and the Statesman*, Knopf, New York, 1955.

Thomas, Hugh, *Armed Truce: The Beginnings of the Cold War 1945–1946*, Atheneum, New York, 1987.

Tismăneanu, Vladimir, *The Devil in History: Communism, Fascism, and Some Lessons of the Twentieth Century*, University of California Press, Berkeley, 2012. [V. ed. rom., *Diavolul în istorie. Comunism, fascism și câteva lecții ale secolului XX*, trad. de Marius Stan, Humanitas, București, 2013.]

—, *Fantasies of Salvation: Democracy, Nationalism, and Myth in Post-Communist Europe*, Princeton University Press, Princeton, NJ, 1998. [V. ed. rom., *Fantasmele salvării. Democrație, naționalism și mit în Europa postcomunistă*, trad. de Magda Teodorescu, Polirom, Iași, 1999.]

—, *Stalinism for All Seasons: A Political History of Romanian Communism*, University of California Press, Berkeley, 2003. [V. ed. rom., *Stalinism pentru eternitate. O istorie politică a comunismului românesc*, trad. de Cristina Petrescu și Dragoș Petrescu, pref. de Cristian Vasile, postf. de Mircea Mihăieș, ed. rev. și adăugită, Humanitas, București, 2014.]

—, „The Tragicomedy of Romanian Communism", *East European Politics and Societies*, primăvara 1989.

Tocqueville, Alexis de, *Democracy in America*, ediție prescurtată, Penguin Books, New York, 1956. [V. ed. rom., *Despre democrație în America*, 2 vol., ed. a II-a, trad. de Claudia Dumitriu, Humanitas, București, 2005.]

Tolstoy, Leo, *Resurrection*, trad. de Rosemary Edmonds, Penguin Books, London, 1966. [V. ed. rom., *Învierea*, trad. din rusă și note de Adriana Liciu, Polirom, Iași, 2010.]

Toynbee, Arnold J., *A Study of History*, Oxford University Press, London, 1946. [V. ed. rom., *Studiu asupra istoriei*, vol. I și II, trad. de Dan A. Lăzărescu, Humanitas, București, 1997.]

Turgenev, Ivan, *Fathers and Sons*, trad. de Rosemary Edmonds, Penguin Books, Harmondsworth, Middlesex, 1965. [V. ed. rom., *Părinți și copii*, trad. din rusă de Mircea Lutic, Litera Internațional, București, 2010.]

Verdery, Katherine, *National Ideology Under Socialism: Identity and Cultural Politics in Ceaușescu's Romania*, University of California Press, Berkeley, 1995. [V. ed. rom., *Compromis și rezistență: cultura română sub Ceaușescu*, trad. de Mona Antohi și Sorin Antohi, Humanitas, București, 1994.]

Villiers, John, *Romania*, Pallas Athene, London, 2009.

Waldeck, R.G., *Athene Palace Bucharest: Hitler's „New Order" Comes to Rumania*, Constable, London, 1943. [V. ed. rom., *Athénée Palace*, trad. de Ileana Sturdza, postf. de Ernest H. Latham Jr., Humanitas, București, 2006.]

Walzer, Michael, „The New Tribalism: Notes on a Difficult Problem", *Dissent*, primăvara 1992.

Watts, Larry L., *Romanian Cassandra: Ion Antonescu and the Struggle for Reform, 1916–1941*, East European Monographs, Boulder, CO, 1993. [V. ed. rom., *O Casandră a României. Ion Antonescu și lupta pentru reformă: 1918–1941*, trad. de Liliana Pop și Virgil Stanciu, Editura Fundației Culturale Române, București, 1998.]

—, *With Friends Like These: The Soviet Bloc's Clandestine War Against Romania*, vol. 1., Editura Militară, Bucharest, 2010. [V. ed. rom., *Ferește-mă, Doamne, de prieteni. Războiul clandestin al blocului sovietic cu România*, trad. de Cornelia Diaconescu, Rao, București, 2011.]

White, Theodore H., *In Search of History: A Personal Adventure*, Harper & Row, New York, 1978.

Winder, Simon, *Danubia: A Personal History of Habsburg Europe*, Farrar, Straus & Giroux, New York, 2013.

CREDITELE ILUSTRAȚIILOR

Mircea cea Bătrân pe un timbru poștal: © Lefteris Papaulakis/123RF.com

Vlad Țepeș „Dracula“: artist necunoscut, secolul al XVI-lea/De Agostini Picture Library/Bridgeman Images

Ștefan cel Mare: © Yvan Travert/akg-images/The Image Works

Mihai Viteazul: Hulton Archive/Getty Images

Alexandru Ioan Cuza: Szathmary/De Agostini Picture Library/G. Dagli Orti/Bridgeman Images

Portretul regelui Carol I: fotograf german/colecție privată/© Arkivi UG, toate drepturile rezervate/Bridgeman Images

Regele Carol I inspectând trupele: Granger, NYC

Proclamarea Unirii dintre Moldova și Țara Românească: De Agostini Picture Library/G. Dagli Orti/Getty Images

Portretul regelui Ferdinand și al reginei Maria: colecție privată/© Look and Learn/Illustrated Papers Collection/Bridgeman Images

Încoronarea regelui Ferdinand: Arhivele Naționale ale României/AGERPRES

Regele Carol II și Elena „Magda“ Lupescu: Granger, NYC

Portretul regelui Carol II: colecție privată/© Look and Learn/Elgar Collection/Bridgeman Images

Ion Antonescu discutând cu Hitler, alături de alți comandanți: ullstein bild/Granger, NYC

Ion Antonescu analizând hărțile împreună cu Hitler: ullstein bild/Granger, NYC

Mircea Eliade: Jeff Lowenthal/Lebrecht Music & Arts

Iuliu Maniu: ullstein bild via Getty Images

Emil Cioran: Rue des Archives/Granger, NYC

Gheorghe Gheorghiu-Dej: Keystone-France/Gamma-Keystone via Getty Images
Nicolae și Elena Ceaușescu trecând prin fața gărzii de onoare în timpul vizitei în China: Reuters/Edward Nachtrieb
Nicolae și Elena Ceausescu cu puțin timp înainte de a fi executați: Associated Press
Ion Iliescu: Mircea Hudek/AGERPRES

INDICE

Abbasizi (dinastie) 134
Adomniței, Cristian Mihai 219, 313
Adrianopol (Turcia) 119
Adrianopol, Tratatul de la 185
Afganistan 27, 43, 62, 133, 216
Africa 128, 308
Africa de Nord 146
Age of Bronze, The (G.G. Byron) 262
AGERPRES 39
al Doilea Război Mondial 31, 56, 82, 85, 166, 175, 232, 305
~ în Europa de Est 54
România în ~ 56, 83, 85, 166, 167, 194–196, 203, 204, 225, 232, 271, 272
SUA în ~ 206
Albania 32, 34, 80
Alexandru I, țar al Rusiei 240
Alexandru II, țar al Rusiei 188, 223
Aliatul uitat al lui Hitler: Ion Antonescu și regimul său, România 1940–1944 (D. Deletant) 193, 194
Along the Enchanted Way (W. Blacker) 289
America Centrală 43, 44
antisemitism 67, 82, 83, 104, 124, 196–202, 208, 277, 292
Antonescu, Ion 83, 89, 106, 122, 167, 191, 193–197, 199–206, 208, 209, 213n, 218, 221, 225, 230–232, 238, 241, 303
anti-semitismul lui ~ 199–202, 208
Djuvara despre ~ 205
epurarea etnică și ~ 201, 202
evreii români salvați de la Soluția Finală de ~ 195, 202
Garda de Fier decimată de ~ 195
Hitler și ~ 194, 195, 201, 202
Holocaustul și ~ 193–200
procesul și execuția lui ~ 167, 203, 213n, 225
Antonie cel Mare, sfânt 177
Appelfeld, Aharon 197
Arendt, Hannah 97
Argeș (râu) 129
Arghezi, Tudor 41
arhitectură gotică 122, 125, 172, 173, 254, 257, 261, 269, 271, 282, 284, 290, 298, 310
v. și diferitele orașe și regiuni

Robert D. Kaplan, autor a șaisprezece cărți de politică externă și de călătorii, a fost inclus de două ori în „Top 100 Global Thinkers" întocmit de revista *Foreign Policy*.

Robert D. Kaplan a venit prima oară în România în anii '70, în plin Război Rece, pe când era un tânăr jurnalist cu spirit de aventură, iar țara era un colț întunecat al Europei comuniste, ignorat de presa occidentală. Vizitele care au urmat, în anii '80, în anii '90 și, mai recent, în 2013 și 2014, au fost marcate de dialoguri revelatoare cu personalități precum Neagu Djuvara ori Horia-Roman Patapievici și de lectura unor cărți fundamentale din și despre cultura română, prin intermediul cărora i-a cunoscut pe Mircea Eliade, Emil Cioran sau Mircea Cărtărescu. Aceste întâlniri sunt completate, în țesătura complexă a cărții, de analiza fină a vieții de zi cu zi, surprinsă în scene cu aer cinematografic, pe al căror fundal se proiectează fie sordide orașe de provincie uitate de vreme, fie splendorile arhitectonice din Brașov, Iași sau București.

În umbra Europei este deopotrivă memorial de călătorie, eseu jurnalistic și analiză istorică – opera unui scriitor care, vreme de treizeci de ani, a căutat să înțeleagă destinul unei țări și să-și împlinească propria vocație. Pornind de la istoria României, dar și de la atenta analiză a unor țări vecine, precum Republica Moldova, Bulgaria și Ungaria, Robert D. Kaplan abordează subiecte mai largi, precum jocurile marilor puteri, Războiul Rece sau Holocaustul. Rezultatul este povestea unei frontiere geografice și ideologice a continentului nostru – punct de întâlnire între marile imperii – și o carte esențială pentru înțelegerea crizei prin care trec astăzi Rusia și Europa.

ISBN 978-973-50-5148-8

Fotografia de pe copertă © Emanuel Tănjală